

91-92 HERSEK SEFERİ 92-93 OSMANLI-KARADAĞ SEFERİ VE HÂL-İ HÂZİR DÂRÜ'L-HAREKÂTI

(1875 Hersek ve 1876 Karadağ Savaşları)

History

LIVRE DE LYON

Lyon 2021

91-92 HERSEK SEFERİ
92-93 OSMANLI-KARADAĞ SEFERİ VE
HÂL-İ HÂZİR DÂRÜ'L-HAREKÂTI
(1875 Hersek ve 1876 Karadağ Savaşları)

Ali Fitrî

Hazırlayan
Zafer GÖLEN

LIVRE DE LYON

Lyon 2021

Yazar / Author • Ali Fitri

Hazırlayan / Edited by • Zafer Gölen ORCID 0000-0003-3162-6076

Kapak Tasarımı / Cover Design • Aruull Raja

Raportör/ Rapporteur • Doç.Dr. İbrahim Serbestoğlu

 ORCID 0000-0001-7431-1678

Birinci Baskı/First Published • Ocak/January 2021, Lyon

ISBN: 978-2-38236-094-1

© **copyright**

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the publisher's permission.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

Hayatımın güzel insanları
Annem SELİME AFET, Eşim HAVA BERŞAN
Kızım İLAYDA ve Oğlum İLBER'e:
***Şu tertemiz tarlaya sevgiden başka bir
tohum ekmeyiz biz (Mevlâna)***

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

BİRİNCİ BÖLÜM YAZAR, ESER ve İÇERİK

A-YAZAR.....	1
B-ESER.....	5
C-İÇERİK.....	8
Sonuç:.....	40
KAYNAKÇA.....	45
HARİTALAR.....	50

İKİNCİ BÖLÜM METİN

91-92 HERSEK SEFERİ, 92-93 OSMANLI- KARADAĞ SEFERİ VE HÂL-İ HÂZİR DÂRÜ'L- HAREKÂTI

Medhal.....	61
92-93 SEFERİNİN MUKADDEMÂTI.....	64
91-92 HERSEK SEFERİ.....	64
DÂRÜ'L-HAREKÂTIN AHVÂL-İ COĞRAFYASI.....	64
HERSEK İSYÂNI.....	66
Esbâb-1 İsyân.....	66
Birinci Devir 24 Mayıs [12]91- Gâye-i Teşrîn-i sânî.....	67
İkinci Devir 1 Teşrîn-i Sânî-15 Kânûn-1 Sânî..	73
Üçüncü Devir 15 Kânûn-1 sâni [12]91-18 Haziran [12]92.....	77
Mütâla'ât.....	78

KARADAĞ'IN MUHTASAR BİR

TARİHÇESİDİR.....81

[1]292'de Karadağ Darü'l-Harekâtı.....	90
Nehirler.....	90
Dağlar.....	91
[1]292'de Karadağ Ordusu.....	93
Ordunun Kıymet-i Askeriyyesi.....	96
ESBÂB-I HARB.....	97
BİRİNCİ DEVİR.....	99

(20 HAZİRAN [1]292'den 1 TEŞRİN-İ SÂNÎ).....	99
Tarafeynin Kuvvet, Vaz'iyet ve Harb Plânları.....	99
Dağlılar	99
Osmanlılar	100
Osmanlıların Plânı.....	101
Şimâl Harekât-ı Harbiyesi.....	102
Mütâla'ât	110
Dağlılar	110
Osmanlılar	113
Cenûb Harekât-ı Harbiyesi	115
Mütâla'ât	120
Osmanlılar	120
Dağlılar	123
İKİNCİ DEVİR (19 MAYIS [12]93-EYLÛL BİDÂYETİ)	124
Devre-i Ūlâda Tarafeynin Kuvvet, Vaz'iyet ve Harb Plânları.....	124
Osmanlılar	124
Devr-i ulâya nazaran ordunun hâlî.....	125
Dağlılar	125
Plân	125
Mütâla'ât	130
Osmanlılar	130
Dağlılar	132
Devr-i Sâninin İkinci Safhası	133
Prens'in Bu Def'aki Maksad ve Planı.....	133
Osmanlıların Planı.....	133
Harekât-ı Harbiye (Temmuz İbtidâsı- Eylül Bidâyeti)	134
Mütâla'ât	141
Osmanlılar	141
Dağlılar	141
ÜÇÜNCÜ DEVİR.....	142

(TEŞRÎN-İ EVVEL BİDÂYETİ-SEFERİN NİHÂYETİ)	142
Dağların Planları	142
Osmanlılara Gelince	143
Harekât-1 Harbiye.....	143
HÂL-İ HÂZİR DARÜ'L-HAREKÂTI.....	149
HUDÛD-I HÂZİRANIN HÂL-İ UMÛMÎSİ.....	152
DARÜ'L-HAREKÂTIN AHVÂL-İ COĞRAFYASI.....	153
Nehir ve Vadiler.....	154
Göller	155
Dârü'l-harekât Ahâlisi	156
Bizim Tarafdaki Nikat-1 Mühimme	158
Şimendüfer	159
Hutût-1 Müdâfa'a.....	160
Hutût-1 Bahriye.....	160
Berrî ve Bahrî İttisâlât	161
Müdâfa'aya Salih Hutût-1 Sevkü'l-ceysiye	162
Mütâla'ât.....	163
Osmanlı Karadağ Ordularının Mütekâbilen Ta'arruz ve Müdâfa'aları	163
Ta'arruzumuz Halinde	168
Müdâfa'amız Halinde.....	170
Hülâsa.....	173
DİZİN.....	175

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının büyük bölümünü kaybetmesiyle sonuçlanacak 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın fitili Hersek ve Karadağ'da ateşlendi. Buralarda sözde devlet memurlarının kötü muamelesi bahane edilerek çıkarılan isyan, aslında uzun zamandan beri hazırlanan ve en ince detayına kadar planlanan bir hareketti. Hareketin nihaî hedefi Balkan topraklarını Osmanlı hükümlerinden kurtarmaktı. Böylece Şark Meselesi'nin bir aşaması daha tamamlanacaktı. 1875 Hersek İsyanı ile başlayan süreç Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık getirdi. Bulgarların bağımsızlığına giden süreç uygulamaya kondu. Daha da önemlisi Osmanlı Devleti'nin 1683'ten beri kaybetmemek için her türlü fedakârlığa katlandığı Bosna Hersek Avusturya işgaline uğradı. 1878 Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı Devleti Balkanlar'da Arnavutluk, Makedonya ve Batı Trakya'daki dar bir kara parçasına hapsedildi. 1389'da Kosova Sahrası'nda doğan hilâl batmak üzereydi. Son darbe 1912'de vurulacaktı.

Peki, 1878'e nasıl gelindi? Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması'nın ardından yaşanan büyük bozgunun sonrasındaki küçük Balkan köylerinde yeşeren isyan ruhunu bir türlü teskin edemedi. Bu isyanlar önceleri sadece haydutluk maksatlıydı. Yani bozulan ekonomi veya zor hayat şartları karşısında gerçekleşen çapulculuk hareketlerinden başka bir şey değildi. Fakat haydutlar Osmanlı güvenlik güçleriyle karşı karşıya geldikçe ve kimi çatışmalarda onları bertaraf ettikçe, halk nazarında türkülere, destanlara hatta mitlere konu olan kahramanlara dönüştüler. Zamanla otoriteden sıkılan veya sadece macera arayan gençler bu gruplara katılmaya başladılar. Böylece yaşadıkları bölgelerde Osmanlı karşıtı bir hava oluşmasını sağladılar. XIX. yüzyıl başlarında bu

asayiş problemleri siyasî bir mahiyet kazandı. Din adamları, ajanlar, İngiltere, Fransa, Prusya, Rusya ve Avusturya'nın yardım ve müdahaleleri sıkıntıyı daha da büyüttü. 1789 Fransız İhtilâli sonrasında Balkanlar'a yayılan milliyetçilik düşüncesi, kısa zamanda Balkan milletlerinin dünya algısını değiştirdi. Neredeyse her Balkan milleti kendine kurgu bir tarih anlayışı ve geçmiş inşa etti. Onlara göre, kendileri aslında hiç bir zaman Osmanlı boyunduruğunu kabul etmemiş, dörtyüz yılı aşkın hiç durmadan Osmanlılarla mücadele etmişlerdi. Haliyle mevcut Avrupa'yı da Osmanlı işgalinden kurtarmışlardı. Şimdi ödeşme zamanıydı. Yıllardır baskı altındaki milletlerinin kurtulması için şimdi fedakârlık zamanı Batı'daydı. Bu gizli çağrı karşı tarafta yankı bulmakta gecikmedi. Rusya ve Avusturya yangına körükle gitti. Fransa ve İngiltere ise çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yaptı. 1829'da küçük Yunan ulusunun bağımsızlığını kazanması tüm Balkan milletlerinin bağımsızlık arzularını kamçılıdı.

Rusya'nın gücünü ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini gören Balkan milletleri yüzlerini Rusya'ya döndü. Nihayet 1867'de Moskova'da büyük Slav Kongresi toplandı. Bu kongre Panslavlar için bir tür "hac"tı. Kongrede temel konu Balkan milletlerinin bağımsızlıklarını nasıl kazanacağı idi. Panslavistler, "*Ey şahinler, kalkınız. Slav adını kemal-i asaletle taşıyınız. Elimizi kuzey kartalına vererek harekete geçelim*" sloganı ile tüm Balkan milletlerini Rusya ile birleşmeye çağırdılar. İşte başta Hersek İsyanı olmak üzere Balkan milletlerinin kurtuluş programları bu kongre de belirlenmişti.

Osmanlı Devleti'ne gelince, Osmanlı Devleti hem Fransız İhtilâli'nin getirdiği özgürlükçü ve eşitlikçi düşüncelerle başa çıkabilmek hem de memleketin içinde bulunduğu iktisâdi ve bürokratik sıkıntıları

aşabilmek için bir dizi önlem alma yoluna gitti. Önce ordu düzenlendi, ardından Tanzimat'ın ilânıyla bürokratik ve ekonomik yapı yeni baştan inşa edilmeye çalışıldı. Ne var ki eğitimsiz bir toplum ve multikültürel bir yapıda bunu başarabilmek kolay bir iş değildi. Hangi konuya el atılsa sonu gelmeyen itirazlara neden oldu. Ne yapılırsa birilerinin çıkarı zedelendi. İstenen barış ve huzur ortamı bir türlü sağlanamadı. Devletin işi Balkanlar'da daha da zordu. Balkanlar'da uluslararası kamuoyu, kültür, tarih, din, coğrafya her ne varsa devletin karşısındaydı. Özellikle diğer devletlerle rekabet çok yoğun ve acımasızdı. Çoğu zaman devlet görevlilerinin dahi adını bilmediği ücra bir köydeki küçük bir olay bile en kısa sürede uluslararası gündemin konusu olabiliyordu. Hal böyleyken devlet istemediği halde bazı olaylara ya göz yummak ya da tepkilerle boğuşmak zorunda kalıyordu. Bunu çok iyi bilen veya zamanla öğrenen Balkan milletleri bu zırhı çok iyi kullandılar. Mesela Karadağlılar 1853 örneğinde olduğu gibi Avusturya müdahaleleri yüzünden hiç bir zaman gereği gibi cezalandırılmadılar. Haliyle bu durum onları sürekli Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya itti. Aynı durum tüm Balkan milletleri için de geçerlidir.

1875'te hemen hemen tüm Balkan milletleri başkaldırı için hazırlıklarını tamamlamıştı. Herkes sadece bir kıvılcım bekliyordu. Kıvılcım 1875 Nisan'ında Hersek'te çaktı ve Balkanlar kısa sürede ateş topuna döndü. Buna karşı Osmanlı Devleti bu olaylara hazırlıksız yakalandı. Olayları zamana yayarak teskin etmeyi denedi fakat başarısız oldu. Diplomasi bir işe yaramadı. Zira bu kez hem Balkan milletleri hem de onların hamileri geri adım atmadılar. Osmanlı devlet adamları arasındaki rekabet de olayların büyümesine en az onların hazırlıkları kadar katkı yaptı. Hersek kan gölüne

döndüğünde dahi Bosna Valisi Derviş Paşa derhal harekete geçecek yerde merkezin fikrini sormak suretiyle vakit kaybedilmesine ve dolaylı yoldan isyanın gelişmesine yardımcı oldu. Buna karşı Sadrazam Esad Paşa da Derviş Paşa'yı olayları büyütmele suçlayarak, silahlı mücadeleden kaçınılması ve ancak çok gerekli olursa sadece asileri dağıtacak kadar asker kullanılması gibi yanlış bir karar verdi. İki devlet adamı arasındaki rekabet veya geçimsizlik, isyanın büyümesine sebep olacak ve devleti felakete sürükleyecektir. İsyarla mücadele başladığında dahi askerî birlikleri komuta eden kişilerin bilgi ve becerileri, mücadele azimleri, olaylar karşısındaki karar alma becerileri, sorumluluk üstlenme kabiliyetleri hakikaten sorgulanmaya muhtaçtır.

Ali Fitrî eserinde isyan dönemindeki mücadeleyi her yönden inceleyerek okuyucusuna veya öğrencilerine aktarmıştır. Yazdıkları dikkatle incelendiğinde mücadele safhasındaki hata ve eksikler açıkça ortadadır. Mesela Türk askerleri Karadağ sınırlarında ölüm kalım savaşı verirken, attan düşmesini bahane ederek Podgoriça'ya dönüp komutası altındaki birlikleri başsız bırakan Salim Paşa yüzünden onlarca askerın hayatını kaybetmesi bu örneklerden sadece birisidir. Dolayısıyla bu eser sadece bir strateji ders kitabı değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin çöküş tarihinin de bir parçasıdır. Ali Fitrî bu kitapla aynı zamanda bilginin gücünü de öğrencilerine gösterme telaşındadır. O, Hersek ve Karadağ'da orduları sevk ve idare eden komutanlar gerekli askerî bilgi ve beceriye sahip olsalardı ne olacaktı, olmadılar ne oldu sorusuna cevap vererek, her fırsatta bilgi ve becerinin gücüne atıf yapmıştır.

Bu eser matbu olmasına rağmen neden hazırlandı? Bizler Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri olarak, her öğretim

üyesinin kendi çalışma alanı yanında Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserleri günümüz okuyucusunun hizmetine sunması gibi bir misyonu kendimize hedef olarak koyduk. Ben de araştırma saham olan Bosna Hersek, Karadağ ve Sırbistan coğrafyasını içeren, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir dizi yazma ve matbu eseri hazırlama çabası içine girdim. Mevcut eser, benim bu hususta hazırladığım ikinci kitaptır. İlk çalışma *Tabsiratü'l-eşkiyâ (1849-51 Bosna Hersek İsyanı)* adı ile 2016 yılı içerisinde yayınlanmıştır.

Mevcut çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar, eser ve eserin içeriği hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde ise eserin transkripsiyonu yer almıştır. Metin oldukça sade bir dille yazıldığı için ilave bir sadeleştirme yapılmamıştır. Çalışma yapılırken, özellikle çeviri metnin gözden geçirilmesinde yardımcıları esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, bölümümüzün değerli öğretim üyeleri Prof. Dr. Hasan BABACAN, Doç. Dr. Sevilay ÖZER ve basımında yardımcı olan Doç. Dr. Abidin TEMİZER'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Zafer GÖLEN
Burdur-2021
zgolen@gmail.com

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZAR, ESER ve İÇERİK

A-YAZAR

Yazar, Mekteb-i Harbiyye Coğrafya-yı Askerî ve Tarih-i Harb muallimi Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ali Fitrî'dir. Sivaslıdır. Babasının adı Ahmed'dir. 1 Mart 1312/13 Mart 1896'da Erkân-ı Harbiye'ye girmiş, okuldan 27 Kanun-ı evvel 1317/9 Ocak 1902'de topçu yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından IV. Ordu'da göreve başlamıştır. 19 Şubat 1319/3 Mart 1904'te kolağası, 28 Temmuz 1324/10 Ağustos 1908'de binbaşılığa terfi etmiştir. 28 Haziran 1325/11 Temmuz 1909'da Bayburt Jandarma Tensikat Dairesi başkan yardımcılığına, 7 Nisan 1326/20 Nisan 1910'da V. Ordu Erkân-ı Harbiye'sine, 22 Teşrin-i sâni 1326/5 Aralık 1910'da Harp Okulu tarih öğretmenliğine atanmıştır. 18 Kanun-ı sâni 1327/31 Ocak 1912'de Kaymakam rütbesi ile Yemen'de Hudeyde fırkasına tayini çıkmıştır¹. Bu atama onun için sürpriz olmuştur. Zira yayına hazırladığımız *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı'nı* 20 Ocak 1912'de bitiren Ali Fitrî, belki kitabının basılı halini dahi görmeden Yemen gibi uzak bir bölgeye gönderilmek istenmiştir. Fakat geçici olarak önce Erkân-ı Harbiye Umûmiye Dairesi'nde, ardından Trablusgarp Savaşı sebebiyle 22 Mayıs 1328/4 Haziran 1912'de İzmir'de konuşlu 1 Redif Kolordu Erkân-ı Harbiye'sinde görevlendirilmiştir. Kolordunun terhisı üzerine 13 Şubat 1328/26 Şubat 1913'te Hudeyde'ye görev yerine gitmiştir. 11 Şubat 1329/24 Şubat 1914'te VII.

¹ *Askerî Mecmua'da* tayinin 17 Kanun-ı sâni 1327'de gerçekleştiği yazar. Lakin 12 Kanun-ı sâni 1327'de atama tezkiresi hazırlanmış ve atama 18 Kanun-ı sâni 1327'de onaylanmıştır. Bkz., BOA, *BEO*, nr:3998/299885, 18 Kanun-ı sâni 1327/31 Ocak 1912 tarihli atama kararnamesi; "Hatıralara Hürmet-Mütekait E. Mra. Ali Fitrî Bey", *Askerî Mecmua*, C.III, S.88, 1 Mart 1933, s.979-980.

Kolordu Erkân-ı Harbiye başkanlığına getirilmiştir. 1 Kanun-ı evvel 1331/14 Aralık 1915'te rütbesi albaylığa yükseltilmiştir. 13 Teşrin-i evvel 1332/26 Ekim 1916'da İstanbul'a dönerken Cidde'de isyancılara esir düşmüştür. Esaretten ancak 1920'de kurtulabilmiştir. İstanbul'a dönüşünde önce 8 Mayıs 1336/8 Mayıs 1920'de Adliye-i Askeriye Dairesi'nde görev almış, ardından Erkân-ı Harbiye Mektebi coğrafya öğretmenliğine devam etmiştir. Erkân-ı Harbiye Mektebi Coğrafya öğretmeni iken 25 Eylül 1339/25 Eylül 1925 tarihli kanunun 3. maddesi uyarınca 11 Teşrin-i evvel 1339/11 Ekim 1923'te emekliye ayrılmıştır. Ancak Harp Akademisi'nde Coğrafya dersleri vermeyi sürdürmüştür. 6 Teşrin-i sâni 1932/6 Kasım 1932'de ders anlatırken beyin kanaması sonucu hayatını kaybetmiştir².

Özellikle coğrafyanın harp üzerindeki etkilerini dikkate alan çalışmalar yapmıştır. Günümüzde tarihî-coğrafya olarak adlandırılabilir çalışmalarının tamamı eski harflerle basılmıştır. *Askerî Mecmua*'da yayımlanan biyografisinde yaptığı çalışmalardan övgüyle söz edilir. Yazarı belli olmayan yazıda;

Mirimumaileyh umumî coğrafyada ve bilhassa Türkiye coğrafyasında uzun senelerin ve hususî bir aşkın mahsulü olan pek derin bir malûmat sahibi idi. Anadolu coğrafyasının mazi ve hali hakkında salâhiyetle ders verirken istikbali hakkında da ümitli düşünüşlerini anlatırdı. Takrirlerini dinleyenler vatan sevgisini coğrafya yolile telkin etmek hususundaki heyecanını unutamazlar. Nihayet ders esnasında ölümle hayattan manalı bir surette

² "Hatıralara Hürmet-Mütekaif E. Mra. Ali Fitri Bey", *Askerî Mecmua*, s.979-980; *Harb Akademilerinin 122 Yılı*, Harb Akademileri Basımevi, Yıldız-İstanbul 1970, s.29; *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C.I, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2004, s.549.

ve bir ilim şehidi olarak ayrılmıştır. Askerî Mecmua, bu elemli ölümü ve askerî maarifin uğradığı ziyai derin bir acı ile kaydeder.

Sözleri ile onun coğrafya aşkı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ona olan güven ve inancı dile getirilmiştir³.

Eserleri sırasıyla şunlardır⁴:

1-*Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşüyye ve Avâız-ı Coğrafya (1327-1912)*.

2-*91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı (1327-1912)*.

3-*92-93 Osmanlı-Sırp Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı (1328-1913)*.

4-*Coğrafya Notları (1341-1925)*.

5-*İstatistikî ve İktisadî Coğrafya (1928)*.

³ *Askerî Mecmua*, C.III, S.88, 1 Mart 1933, s.979.

⁴ *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, C.I, s.549-550; *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, C.II, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, A. Hamdi Furat, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s.503-504; *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*, C.I, Bölüm:1, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1990, s.426-427; *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729-1955*, Hazırlayan: Enver Koray, Maarif Basımevi, 2. Basım İstanbul 1959, s.91; *Bosna-Hersek Bibliyografyası*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s.19.

Merhum Müttekait Erkâniharp Miralayı Ali Fitri Bey

Kaynak: *Askerî Mecmua*, C.III, S.88, 1 Mart
1933.

B-ESER

91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, Erkân-ı Harb Binbaşı Ali Fitrî tarafından, Mekteb-i Harbiyye'nin yeni programı dikkate alınarak *Coğrafya-yı Askerî ve Tarih-i Harb* derslerinin ikinci kitabı olarak kaleme alınmıştır. O eserlerinin nasıl ortaya çıktığını, serinin ilk kitabı olarak düşündüğü *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâız-ı Coğrafya* adlı eserinin 22 Kanûn-ı sâni 1327/4 Ocak 1912 tarihli önsözünde şöyle anlatır⁵:

Tarih-i İnkılâba⁶ kadar Mekteb-i Harbiye'de yalnız Coğrafya-yı Askerî dersi okunuyordu. Üç seneden beri bir de Tarih-i Harb dersi ilâve edildi. İlk sene Osmanlı-Yunan Seferi, ikinci sene Osmanlı-Rus Seferi'nin Avrupa kısmı, üçüncü sene de sefer-i mezkûrun Avrupa ve Asya kısımları tedris edilerek mu'ayyen bir sefer ta'kib edilememişti. Bu sene Coğrafya-yı Askerî ile Tarih-i Harb'in tevhiidi tensib edilerek başta *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye* ve *Avâız-ı Coğrafya* bulunmak üzere 92-93 senelerinde Karadağ, Sırbistan ve Rusya ile vâki' olan seferlerimizle Osmanlı-Yunan harb-i ahîrini ve her seferin nihâyetinde hükûmât-ı mezkûre ve Bulgaristan ile aramızdaki hudûd-ı hazıra ve darü'l-harekâtlara dâ'ir ma'lûmât-ı mücmeleyi câmi' bir eser yazmaklığım emr olundu. *Tevfikât-ı samedâniyyeye* sığınarak işe başladım.

Yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi II. Meşrutiyet'in ilânının ardından Mekteb-i Harbiye'de sadece Coğrafya-yı Askerî dersleri okutulurken,

⁵ Ali Fitrî, *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâız-ı Coğrafya*, Birinci Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1327, s. Medhal.

⁶ II. Meşrutiyet- ilâni 23 Temmuz 1908.

Meşrutiyet'in ilânının ardından bu derse Tarih-i Harb kısmı da eklenerek *Coğrafya-yı Askerî ve Tarih-i Harb* adı altında yeni bir ders ortaya çıkmıştır. Dersin ortaya çıkışıyla birlikte ders kitabını hazırlama görevi Coğrafya-yı Askerî dersinin hocası olan Ali Fitrî'ye verilmiştir. Ali Fitrî'nin yazacağı eserin içeriği, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşta Rusya ile birlikte hareket eden Balkan milletlerinin savaşdaki rolü olacaktır. Ancak Ali Fitrî'nin bu görevi yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Zira eser hem tek cilt olacak hem de savaşın coğrafyası, Karadağ, Sırbistan, Rusya, Bulgaristan ve son Osmanlı-Yunan Savaşı'nı kapsayacaktır. Ali Fitrî kendisine verilen görevin ilk üç bölümünü yerine getirirken, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan'la ilgili kısımlarını yazamamıştır. Nitekim üç kitabın ilki olan *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâırz-ı Coğrafya'nın* aliecele hazırlandığı yine yazarın kendisi tarafından itiraf edilir. O hem öğretim hem de araştırma mecburiyetinden dolayı, bu kitabı istediği gibi hazırlayamadığını ve kitabın ders notlarından ibaret olduğunu ifade eder. Çalışmalarının kalan kısmını ise daha sonra yayınlacağını belirtir. Hakikaten de ilgili derste okutmak üzere kaleme aldığı *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâırz-ı Coğrafya'yı* 7 Ocak 1912'de⁷, *91-92 Hersek Seferi*, *92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı* 20 Ocak 1912'de ardı ardına yayınlar⁸. Kendisinin hazırlamakla görevlendirildiği üçüncü kitap olan *92-93 Osmanlı-Sırp Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı* ise bir yıl sonra 30 Ocak 1913'de tamamlanmıştır⁹.

⁷ Ali Fitrî, *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâırz-ı Coğrafya*, s. Medhal.

⁸ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi*, *92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, İkinci Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1327, s. Medhal.

⁹ Ali Fitrî, *92-93 Osmanlı-Sırp Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, Üçüncü Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1328, s. Medhal.

Kendi ifadesine göre, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı'nın* ilk kaynağı, ünlü Fransız savaş tarihçisi Amédée Le Faure'nin 1878'de Paris'te Garnier Frères, Libraires-Editeurs tarafından basılan hacimli eseri *Histoire de la Guerre d'Orient: 1877-1878 (Doğu Savaşı Tarihi)* adlı kitabıdır. Eser iki cilt olarak yayınlanmış olup, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nı konu edinmektedir. Kitabın ilk cildi 1877 yılını, ikinci cildi ise 1877-78 yılları arasında kapsamaktadır. Bu çalışma zengin çizim, plan, portre ve krokiler içermektedir¹⁰. Kitabının ikinci kaynağı Mahmud Muhtar Paşa'nın *Événements d'Orient (Doğu Olayları)* adlı Fransızca kaleme aldığı çalışmasıdır¹¹. *Événements d'Orient*, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nı konu edinmiş ve 1909'da Paris'te yayınlanmıştır. Eserin üçüncü kaynağı bizzat Karadağ Seferi'ne katılmış olan İsmail Fazıl Paşa'nın, *1292-1293 Osmanlı Karadağ Seferi* adlı kitabıdır. İsmail Fazıl Paşa'nın Karadağ Seferi'nin unutulmaması ve orada şehit olan vatan evlatlarının anılması için kaleme aldığı eser, olayların görgü tanığı olduğu için son derece kıymetlidir¹². Ali Fitrî'yi ziyadesiyle etkileyen eserlerden biridir ve doğal olarak iki kitap arasında benzerlikler mevcuttur. Kitabın dördüncü kaynağı ise yine Erkân-ı Harbiye

¹⁰ Amédée Le Faure, *Histoire de la Guerre d'Orient: 1877*, Tome: I, Garnier Frères, Libraires-Editeurs, Paris 1878, 518 pp; *Histoire de la Guerre d'Orient: 1877-1878*, Tome: I, Garnier Frères, Libraires-Editeurs, Paris 1878, 462 pp.

¹¹ Mahmoud Moukhtar Pacha, *Événements d'Orient*, R. Chapelot Cie, Paris 1909, 208 pp.

¹² İsmail Fazıl Paşa, *1292-1293 Osmanlı Karadağ Seferi*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1329, 59 s.; Bu eserin değerlendirmesi İbrahim Yılmazçelik ve Ali Gökçen Özdem tarafından yapılmıştır. Bkz., İbrahim Yılmazçelik-Ali Gökçen Özdem, "İsmail Fazıl Paşa'nın Kaleminden 1282-1293 (1879-1877) Osmanlı Karadağ Seferi", *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi, (Sunulmayan Bildiriler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s.3-38. Ayrıca kısa bir değerlendirme için bkz., İsmet Türkmen, *İsmail Fâzıl Paşa Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2015, s.141-150.

Kolağalarından Ahmed Esad tarafından kaleme alınmış olan 1328 Temmuz'unda basımı gerçekleştirilen *Karadağlılarda Sevkü'l-ceyş ve Ta'biyye* adlı çalışmadır. Eser Ali Fitrî'nin eseri ile aynı üslupla kaleme alınmıştır¹³.

91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı 20x15 boyutlarında kırmızı karton kapaklıdır. 103 sayfa olarak Erkân-ı Harbiye matbaasında basılmıştır. Önsözü 20 Ocak 1912 tarihlidir. Eserin bazı nüshaları, Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı, İstanbul Atatürk Kitaplığı, Askeri Müze Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane gibi belli başlı kütüphanelerde mevcuttur.

C-İÇERİK

91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na giden yolda Hersek ve Karadağ'da meydana gelen çatışmaları konu almaktadır.

1-Hersek

Hersek Bosna'yı oluşturan ikili yapının güneyde kalan kısmıdır. Takriben 9.000 km²'lik bir alanı kapsar. Adını XV. yüzyılda Bosna Krallığı'na isyan ederek kendini burada St. Sava Dükü ilân eden Stefan Vukçiç'den alır. Hersek adı, Stefan Vukçiç'in toprağı anlamına gelen Hersegovina'dan gelir. Hersek dük, Ovin ise toprak demektir. Bosna kısmıyla kıyaslandığında toprağı daha verimsiz ve karstik bir yapıya sahiptir. Bölgenin en önemli karakteristik özelliğı geçit vermeyen yalçın kayalar ve hızlı akan suların yardığı derin vadilerdir. Klek Limanı hariç denizle bir bağlantısı yoktur.

¹³ Ahmed Esad, *Karadağlılarda Sevkü'l-ceyş ve Ta'biyye*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327, 57 s.

Osmanlı Fethi'nden sonra Hersek Bosna'ya ilhak edilerek tek bir yönetim altında toplanmıştır. Fakat Hersek'in Bosna'dan ayrılarak müstakil olarak yönetilmesi veya başka sancaklarla birleştirilerek ayrı bir vilâyet haline getirilmesi daima idareyi meşgul eden bir konu olmuştur. 1833'e gelindiğinde Hersek, Bosna'dan ayrılarak ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmiş ve mutasarrıflığına da Hüseyin Kapudan Gradaczeviç isyanı sırasında devletin yanında yer aldığı için Ali Paşa Rızvanbegoviç getirilmiştir. Ali Paşa Hersek'te adeta bağımsız bir hükümdar gibi hüküm sürmüştür. Fakat o da 1849'da Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkarak devletin karşısında yer almıştır. 1849'da başlayan isyanın liderliğini yapan Ali Paşa 1851'de Banaluka yakınlarında Ömer Paşa Latas tarafından tertiplenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Onun ölümüyle Hersek önce Bosna Eyaleti'ne, 1865'te de Bosna Vilâyeti'ne bağlanmıştır¹⁴.

Ömer Paşa Latas Bosna'da öyle bir tahribat yapmıştır ki hiç bir Boşnak onun hakkında tek kelime olumlu bir şey yazmaz. 1870'de Nevesin¹⁵'de doğan ünlü yazar ve siyasetçi Safvet Beg Başagiç Ömer Paşa'dan neredeyse bir canavar olarak bahseder. Başagiç onu, "*Bosnalı Müslümanların yeminli düşmanı*" olarak tanımlamıştır. Ömer Paşa'nın yakın dostu Fra Jukiç ise Ömer Paşa Latas'ın Bosna'da yaptığı tahribatı şu sözlerle dile getirmiştir: "*Aradan yüzyıllar geçecek fakat Boşnak ve Herseklilerin yaraları kapanmayacağı gibi sahip oldukları varlıklarına bir daha kavuşamayacaklardır. Yüzyıllar boyunca atalarının bütün kazanımları*

¹⁴ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.8, 64; Mustafa L. Bilge, "Rıdvanbegovic, Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008, s.50.

¹⁵ Nevesinje.

*şimdi Arnavud*¹⁶ *ve nizam*¹⁷ *torbasına girdi.*¹⁸. Devlet bölgede yaptığı hatayı ancak yirmi yıl sonra anlamış, daha evvel devlet tarafından el konulan başta timarlar olmak üzere Boşnakların ayrıcalıklarının iade etmiştir. Hatta 1872’de Ömer Paşa’nın Bosna seferini öven *Tabıratü’l-eşkiyâ* adlı kitabın basım ve yayını dahi yasaklanmıştır¹⁹. Fakat yapılan hiç bir çalışma eski düzenin tesisini sağlayamamış, Bosna Hersek her geçen gün kaynamaya devam etmiş, Hersek İsyânı ile volkan patlamıştır.

Bosna Hersek’te ekonomik yapının temelini “*baştina*” adı verilen büyük toprak sahipleri Müslümanlar ve onların topraklarında yarıcılık yapan “*kmet*” adı verilen Hristiyan çiftçiler oluşturuyordu. Çiftçiler belli günlerde toprak sahibine kışlık odun temini, ev işlerine yardım etme ve beyin ürününe ücretsiz ambarlara taşıma gibi angarya çalışmak zorundaydılar. İlave olarak işledikleri toprağın karşılığı olarak, elde ettikleri ürünün dörtte bir (% 25), üçte birini (% 33) veya yarısını (% 50) toprak sahibine veriyorlardı. Bu uygulamaya dörtleme, üçleme veya yarıcılık usulü deniyordu. Hersek’te sorun arazinin verimsiz olması, dolayısıyla çiftçilerin oldukça fakir olmasından kaynaklanıyordu. Bosna’nın diğer sancaklarında 100 kıyyelik ürün ekilen bir tarladan bire dört, Saray ve Banaluka²⁰ gibi sancaklarda bire beş hatta bire yedi ürün alınırken, bu oran Hersek’te sadece bire üçtü. Tanzimatla birlikte bey ve ağaların vergi ayrıcalıkları kaldırılmış, onlar da vergiye tabi tutulmuştu. Ancak beyler vergiyi kendilerine ayrılan paydan vermek

¹⁶ Ömer Paşa’nın mahiyetindeki Arnavud askerler kastediliyor.

¹⁷ Tanzimat.

¹⁸ Safvet Beg Başağaç, *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, Tercüme: Saffet Atalay, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s.253-266.

¹⁹ *Tabıratü’l-Eşkiyâ (1849-1851 Bosna Hersek İsyânı)*, Hazırlayan: Zafer Gölen, Öncü Kitap, Ankara 2016, s.10-11.

²⁰ Banja Luka.

yerine, üretilen toplam ürün üzerinden vermeyi tercih ettiler. Böylece kmetler, çiftlik sahibine, devlete ve bir de bey adına devlete vergi vermek gibi üçlü bir yapının altında ezildiler. Milliyetçi güçler bu uygulamayı propaganda malzemesi olarak kullandılar ve Bosna Hersek 1858'den itibaren özellikle Ortodoks çiftçilerin karıştığı ayaklanmalara sahne oldu. Çiftçiler işledikleri toprakların kendilerine devredilmesini yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Yükümlülüklerini eskiye oranla daha az titizlikle yerine getirdiler. Yüzyılın sonlarına doğru Bosna Hersek'te yaşayan herkes geçmişe dönmek istiyor, eski günleri özlemle anıyordu. Geleneksel noktanın sorumlusu olarak Müslümanlar Hristiyanları, Hristiyanlar Müslümanları suçluyordu. Hükümet Safer Kararnamesi olarak tarihe geçen 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihli Çiftlik Nizamnamesi'ni uygulamaya sokmuşsa da, bu kararnameden de istenilen sonuç alınamamıştır. Ancak bu kararname bölgede toprak ilişkileriyle ilgili en uzun soluklu düzenleme olmuştur. Zira Yugoslavya kurulana kadar taraflar ilişkilerini Safer Kararnamesi üzerinden yürütmüştür²¹.

Hersek'in bir başka özelliği ise Karadağ sınırındaki dağlık bölgede yer alan nahiyeler halkının Osmanlı idaresine karşı sürekli bir isyan faaliyeti içinde olmalarıdır. Osmanlı idaresi tarafından *Nevâhi-i Âsiye* denen bu kazalar halkı kendi voyvodalarından başka bir güce itaat etmiyor ve XIX. yüzyıl başından beri Karadağ'la birleşebilmek için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Ahmed Cevdet Paşa müfettişliği sırasında Zupa²², Benan, Nevesin, Trebin, Gaçka²³ ve Grahovo gibi nahiyelerden oluşan Nevâhi-i Âsiye halkını teskin etmeyi başarmışsa da

²¹ Gölen, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, s.250-255, 313-334.

²² Župa.

²³ Gacko.

bu sessizlik uzun sürmemiştir²⁴. Her isyanın gerekçesi aynıydı; dinlerini icra edememek, memurların kötü muamelesine maruz kalmak ve fakirlik. Lakin bu iddiaların ne kadarının gerçek olduğunu tespit çok güçtür. Mesela 1840'ta Bosna Hersek'te bulunan Mažuranić varlıklı çiftçilerle karşılaşmasına rağmen, anlatılarında “*orada bir yerde*” zulüm gören çiftçilerden bahsedip durur²⁵.

1875'e gelindiğinde Hersek adeta Panslavist çalışmaların üssü haline gelmişti. Propaganda neyin gerçek neyin yalan olduğunun ayırt edilmesine engel oluyor, Osmanlı Devleti aleyhine her türlü propagandaya inanmaya zaten hazır olan Batı kamuoyu bölgeden gelen her habere gerçek olup olmadığına bakmaksızın inanıyordu. Mesela İngiltere'nin Bosna Konsolosu Holmes, 24 Şubat 1871'de Bosna'da açık rüşvet ve kötü yönetimin olağan bir durum olduğunu yazıyordu²⁶. Bir süre sonra gazeteler ve medya da bu kervana katıldı. Propaganda makinesi tarih boyunca olgunlaşmış Türkler aleyhine ne kadar olumsuz imaj varsa hepsini kullanmaya başladı. Manzara, Eugene Delacroix'in Louvre Müzesi'nin duvarlarını süsleyen *La Morte de Sardanapale* (Sardanapal'in Ölümü) tablosundan daha beterdi. Kimse gerçeğin ne olduğuyula ilgilenmiyordu. Batı kamuoyu için de idareciler için de herşey çok basitti: *Şark Meselesi bu kez halledilmeliydi*²⁷.

Hersek İsyânı, Nevesin köylerinden Dabrica ve Zovi Do reayasından 160 kişinin 13 Nisan 1875'te “*ağnam resminin (vergi) ağır olması, mültezim ve*

²⁴ Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, s.119-120.

²⁵ Matija Mažuranić, *Bosna'ya Bir Bakış*, Hazırlayanlar: Ekrem Čaušević-Tatjana Paić-Vukić-Ayla Hafiz Küçükusta, Bal-Tam, Prizren 2011, s.53-54.

²⁶ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*, Norton Library, New York 1972, s.23.

²⁷ Şark meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz., Zafer Gölen, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Öncü Kitap, 2. baskı Ankara 2015, s.3-116.

devlet memurlarının kendilerine kötü davrandığını iddialarıyla” Karadağ’a sığınmasıyla başladı. Vladika²⁸ Nikola bu basit olayı uluslararası zemine çekmeyi başardı. Hersek köylülerinin durumu kısa sürede Petersburg’dan New York’a tüm Batı dünyasının öncelikli gündemi haline geldi. İsyânı takip eden 18 ay içinde Batı’da yayın yapan 200 gazetede Osmanlı Hükümeti’nin tutumunu kınayan 3.000 yazı yayınlandı. Baskı altına alınan Osmanlı Devleti özellikle İngiltere Konsolosu’nun aracılığıyla mültecilerin herhangi bir cezaya çarptırılmadan Hersek’e dönmesini kabul etti. Asiler Hersek’te kahramanlar gibi karşılandı, Osmanlı Devleti aleyhine gösteriler düzenlendi. Devletin pasif tutumu asileri cesaretlendirdi. Uzun süredir böyle bir zemin arayan komitacılar Hersek’te devlete karşı silahlı mücadeleye başladı, 25 Temmuz 1875’te İstolçe²⁹ ve Lubin³⁰ asilerin eline geçmiş, Nikşiç³¹ ve Trebin ise kuşatılmış durumdaydı³².

²⁸ Vladika, Ladika ve Uladika gibi adlarla anılırlar. 1697’den 1852’ye kadar devam edecek olan bu sistemde Karadağ’ı idare eden kimseler hem dünyevî hem de ruhanî yetkilere sahip olmuşlardır. Onların ruhanî ve dünyevî yetkilerini vurgulamak için kendilerine ladika veya vladika denmiştir. Ladikalar aynı zamanda Karadağ’ın idare merkezi Çetine Manastırı’nın da filî piskoposları olarak aktif dinî hayatın içinde yer almışlardır. Bu yüzden evlenememişler, yerlerine erkek kardeşlerinin oğulları içinde en büyük olanları geçmiştir. Ladikaların ruhanî yetkileri 1766’da İpek (Peç) Patriği lağvedilene kadar İpek Patrikliği tarafından onaylanmıştır. İpek Patrikliği lağvedildikten sonra Fener Patrikhanesi’nin yetki alanında olan Çetine Piskoposları, İstanbul’u dikkate almadan Petersburg’a yönelmişler ve ruhanî yetkilerini Rus Patrikliğine onaylatmışlardır. İstanbul ise Karadağ Ladikaları’nın ruhanî olarak Fener Patrikhânesi’ne bağlılığını ve Karadağ’ın İşkodra (İskenderiye) Sancağı’na bağlı bir birim olduğunu ısrarla vurgulamış, Karadağla ilgili her türlü idarî ve mali hususu İşkodra Mutasarrıflığı üzerinden yürütmeye devam etmiştir. Bakınız, Zafer Gölen, “1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *History Studies*, Volume: 1/1, 2009, s.214.

²⁹ Stolac.

³⁰ Ljubinje.

³¹ Nikşiç.

³² Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyânları (1839-1878)*, Alter Yayınları, Ankara 2009, s.145-149; Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, s.122-125.

Hükümet asilerle bir yandan askerî mücadele ederken, öte yandan bir takım idarî düzenlemelerle isyânı yatıştırmayı denemiş, lakin başarılı olamamıştır. Evvela Hersek Bosna Vilâyeti'nden ayrılarak ayrı bir vilâyet haline getirilmiştir. Yeni oluşturulan Hersek Vilâyeti, Hersek ve Gaçka adlı iki sancağa ayrılmıştır. Hersek Sancağı Bileke³³, Foça³⁴, Koniçe³⁵, Liyubuška³⁶ ve Nevesin Kazaları'ndan oluşmaktaydı. Gaçka Sancağı'na ise İstolçe, Piva, Popovo, Trebin, Ravniçe, Lubin ve Nikşiç Kazaları bağlanmıştır. Ancak Hersek'teki olayların bir türlü yatışmaması üzerine Hersek 1877 yılı sonlarında yeniden Bosna Vilâyeti'ne dâhil edilerek yönetimine bir mutasarrıf atanmıştır³⁷.

Ali Fitrî eserinin Hersek bölümüne Hersek'in coğrafyası hakkında kısa bir bilgi vererek başlar. Ardından askerî harekâtlar için oldukça önem arzeden yol güzergâhları hakkında bilgi verir. Ona göre Hersek'te 6 ayrı güzergâh vardır. Bu güzergâhlar³⁸:

1-Kilik³⁹-Mitkoviç⁴⁰-Mostar

2-Kilik-Otovo⁴¹-Trebin-Bileke-Sutorina

3-Sutorina-Trebin-Bileke- Metokya⁴²-Foça

4-Mostar- Nevesin-Zalum-Fuziça-Metokya-
Nikşiç

5-Mostar-İstolaç-Lubin-Trebin

³³ Bileća.

³⁴ Foča.

³⁵ Koniçe.

³⁶ Ljubuški.

³⁷ Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, s.151.

³⁸ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtü*, İkinci Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1327, s.2.

³⁹ Klek.

⁴⁰ Metković.

⁴¹ Hutovo.

⁴² Gacko (Metokia).

6-Trebin-Nikşiç'ten oluşmaktaydı.

Yine onun ifadesine göre, yollara yol demektense patika demek daha doğrudur. Ali Fitrî tespitinde haklıdır. Zira Bosna Hersekli Müslümanlar ülkelerine yol yapımına daima karşı çıkmışlardır. Çünkü onlar yolların muhtemel bir Avusturya işgalini kolaylaştıracağına inanmaktaydılar. Karadağlılar da aynı gerekçe ile yol yapımına karşı idiler. Ancak onlar bu saldırının Osmanlı Devleti tarafından geleceğine inanıyorlardı. Bu bölümde Gaçka Nikşiç arasındaki ikmalî her daim zorlayan ve asiler için tam bir kale olan Duga Boğazı'nın stratejik önemi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Sadece adı geçmiş alelade bir geçitmiş gibi bahsedilmiştir. Benzer biçimde Hersek'in geçmişi hakkında da bilgi verilmemiştir.

Ali Fitrî Hersek isyanını üç dönem halinde incelemiştir.

1 Dönem-12 Haziran 1875-12 Kasım 1875 tarihleri arası: Şaşkınlık ve isyanın yayılma dönemi.

2 Dönem-13 Kasım 1875-27 Ocak 1876 tarihleri arası: Asilerin yenilgi ve isyanın gerileme dönemi.

3 Dönem-27 Ocak 1876-2 Temmuz 1876 tarihleri arası: Küçük çatışmalar ve üstünlük dönemidir.

1. dönem 2 Haziran 1875'te asilerin Mostar'dan gelen bir kafiyele ele geçirmesiyle başlamış, bunun üzerine hükümet asiler üzerindeki baskıyı artırmış ve isyan Hersek sathına yayılmıştır. 26 Temmuz 1875'te isyanı bastırmakla görevli Selim Paşa Nevesin kuşatmasını kaldırmak üzere Mostar'dan hareket etmiş ancak asiler karşısında tutunamayarak Mostar'a dönmek zorunda kalmıştır. İsyanın ehemmiyetini anlayan Bâbiâlî Ağustos ayı içinde Hersek'e 4.200 kişilik bir kuvvet göndermiş ve

komutasına da Derviş Paşa atanmıştır. Derviş Paşa gelen kuvvetleri ikiye ayırmış ve bir kolu 20 Ağustos 1875'te Nikşiç'e göndererek kalenin erzak ihtiyacını gidermiştir. Ancak dönüşte bölgeyi asilerden temizlemek isterken dağılarak İstolçe'ye çekilmişlerdir. İkinci kol 30 Ağustos 1875'te görevleri olan Trebin kuşatmasını kaldırma vazifesini icra ederek kaleye girmişler, bu kez asiler kuşatmayı kaldırarak kaçmışlardır. Bu sırada Derviş Paşa İstanbul'a çağrılmış yerine Ahmed Hamdi Paşa (1839-1918) atanmıştır. Ahmed Hamdi Paşa 25 Ağustos 1875-25 Ekim 1876 tarihleri arasında Hersek ordu komutanlığı yapmıştır. Ahmed Hamdi Paşa Gaçka civarını asilerden temizleyerek Foça'ya gitmek isterken asi hücumlarına dayanamamış ve 5 Eylül 1875'te İstolçe ve Trebin'e dönmüştür. 18 Eylül 1875'te asi komutanı Peko Pavloviç komutasındaki asiler Trebin önlerinde bir Osmanlı müfrezesini mağlup etmiştir. Pavloviç'in başarısı isyanın daha da alevlenmesine sebep olmuştur. 21/22 Ekim 1875 gecesi Osman Paşa komutasındaki bir Osmanlı müfrezesi daha Peko Pavloviç karşısında yenilmiş ve sağ kalan askerler zorlukla Grab Kalesi'ne sığınmışlardır. Bu yenilgi üzerine Ahmed Paşa görevden alınarak yerine Rauf Paşa atanmıştır. 11 Kasım 1875'te bu kez Şevket Paşa komutasındaki 2 tabur Osmanlı birliği yine Peko Pavloviç karşısında yenilmiş ve kalan askerler Metokya'ya sığınmak zorunda kalmışlardır⁴³.

2. dönem Rauf Paşa'nın ordunun eksiklerini gidermek amacıyla gönüllüleri askere almasıyla başlamıştır. Rauf Paşa 14 Aralık 1875'te Nikşiç'e zahire yardımı için harekete geçmiş ve asilerle Duga Boğazı boyunca gerçekleşen şiddetli mücadeleler sonrasında 24 Aralık 1875'te Nikşiç'e ulaşmıştır. Ancak Rauf

⁴³ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtü*, s.4-9.

Paşa aniden hastalanınca yerine Ahmed Muhtar Paşa atanmıştır. Paşa 29 Aralık 1875-27 Aralık 1876 tarihleri arasında Hersek Ordu Komutanlığı yapmıştır. Muhtar Paşa orduya çeki düzen vermek üzere tüm kuvvetleri Trebin ve Mostar'da toplamıştır. Bunu fırsat bilen asiler Kasap Hüseyin Paşa komutasındaki küçük bir Osmanlı birliğini mağlup etmiştir. Bunun üzerine Muhtar Paşa 26 Ocak 1876'da asiler üzerine gitmiş ve asileri büyük bir bozguna uğratmıştır. Vladika Nikola'nın kayınbiraderi dahi bu savaşta ölmüş, asiler bozguna uğramış, 1.500 kadarı da Avusturya'ya kaçmıştır. Böylece Hersek'te bir süreliğine de olsa sükûnet hâsıl olmuştur⁴⁴.

3 dönemde Muhtar Paşa Avusturya'nın Dalmaçya Valisi Baron Rodiç ile irtibata geçerek, asilere gelen yardıma engel olmaya çalışmıştır. Fakat o diplomatik çabalarından bir sonuç alamayınca, Osmanlı ordusu Mart ayında yeniden harekete geçmiş ve tüm bölge asilerden temizlenmiştir. Böylece isyan çıktıktan neredeyse tam bir yıl sonra isyan bastırılmıştır⁴⁵. Asilerin yenildiğini gören Karadağ maşalarla uğraşmayı bırakmış ve 2 Temmuz 1876'da doğrudan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek emellerini gerçekleştirme yolunu tutmuştur.

Ali Fitrî'nin çalışmasında isyana dair verdiği bilgiler orijinal bir yan taşımaya da onun Osmanlı ordusunun bir mensubu olarak gördüğü eksiklikleri veya hataları belirttiği “*mütâla'ât*” kısımları önemli değerlendirmeler içerir. İlk değerlendirme Hersek

⁴⁴ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.9-12.

⁴⁵ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.12-14.

İsyanı'na dairdir. Onun devletin hatalarına ilişkin yaptığı değerlendirmeler aşağıdaki gibidir⁴⁶:

1-İsyan ilk çıktığında şiddet yerine yumuşaklık gösterilmeliydi. Fakat devlet şiddeti tercih etmiştir.

2-Hükümet problemi şiddetle savaşmak yerine, görüşmeler yoluyla halletmeliydi. Fakat savaş tercih edilmiştir.

3-Yabancıların asilere yaptıkları yardımın bir kaç misli yardım halka yapılırsa, askerî harcamaların 1/10 yerine bir harcama ile halkın gönüllü kazanılabilir, Avrupa yardım ve propagandasının önüne geçilirdi.

4-Asilerle yapılacak ilk mücadelelerde küçük bir başarı büyük bir tesir gösterir, asilerin birbirlerine düşmesine sebep olurdu. Fakat bu başarılamamıştır.

5-Orduyu ikiye ayırmak yerine yekpare bir güçle asilere saldırmak kesin bir galibiyet sağlar, başarıyı artırabilirdi.

6-Hareket halindeki bir ordu her yerden gelebilecek bir saldırıyı düşünmek zorundadır. Hâlbuki Osmanlı ordusu yürüyüşleri esnasında gerekli tedbirleri almamış, bu yüzden birçok başarısızlık yaşanmıştır.

7-Osmanlı ordusu eksikliklerini tamamladıktan sonra mutlaka asilerin Karadağ, Kotor ve Raguza'dan yardım almalarının önüne geçmeliydi. Fakat bu Ahmed Muhtar Paşa'nın komutanlığının son birkaç ayı hariç çoğu zaman başarılamamıştır.

8-Asilerin başarılı olmalarının sebeplerinden biri de Karadağ, Dalmaçya ve Sırbistan'dan aldıkları destek, başları sıkıştığında buralara sığınmalarındır. Maalesef bu destek bir türlü engellenememiştir.

⁴⁶ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.13-16.

9-Özellikle Rus Büyükelçi İgnatıyef'in telkinleri ile İstanbul'un Hersek İsyanı'nı hafife alması sonucu bölgeye yeterli kuvveti göndermemek büyük bir hata olmuş, isyanın büyümesine yol açmıştır.

Asilerin hataları ise⁴⁷,

1-Zayıf kuvvetlere saldırmak, güçlü kuvvetler karşısında hemen kaçmak.

2-Peko Pavloviç'i isyanın sonlarına doğru değil, hemen başında komutan seçmek,

3-İsyanı tek elden değil harp meclisleri ile idare etmek.

2-Karadağ

Karadağ adı ilk kez 1053 tarihli Latince bir belgede *Monte Nigro* olarak geçer. Karadağlılar kendi ülkelerine *Crnagora* veya *Tsarna-Goro* derler. Kelime Slavca'da Crna=Kara ve Gora=Dağ kelimelerinin birleşiminden oluşan bir addır. Münif Paşa'nın 1862'de *Mecmû'a-i Fünûn*'a yazdığı makalesinde, Karadağ'ın çok eski zamanlarda tamamen çam ağaçlarıyla örtülü olması sebebiyle uzaktan siyah görüldüğü için bölgeye bu adın verildiği iddiası yer alır⁴⁸. Aynı ifadeler Ahmed Hilmi'de de geçer⁴⁹. Meydan Larousse'da ise Crnagora adının ilk Karadağ Prensi Stefan Crnojeviç'in (Çernoviç) soyadından geldiği yazılıdır. Osmanlılar 1514'te onun Müslüman olan torunu İskender Bey'e bu sancağı tevcih ettiklerinde bölgeye onun aile adına istinaden *Crnogorski* dedikleri ve

⁴⁷ Ali Fitri, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.16.

⁴⁸ Münif Efendi, "Karadağ", *Mecmû'a-i Fünûn*, Birinci Sene, nr:1, Mâh-1 Muharrem, Ceridehânedede Tab' Olunmuşdur, İstanbul 1279, s.55.

⁴⁹ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resûl, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma nr:10071, varak:2b.

Crnagora adının da buradan türediği ifade edilir⁵⁰. Komşuları Venedikliler ile İtalyanlar bölgeye *Monte-Nero* derken, Türkler *Karadağ*, Arnavudlar *Mal-Isis*, Yunanlılar *Mavrovouni* derler⁵¹. Kuzeyde Hersek, batıda Dalmaçya, doğuda Yenipazar Sancağı, güneyde ise İşkodra Eyaleti'yle sınırdır.

Karadağ Osmanlı tarihi boyunca daima problemlili bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti klasik Karadağ denilen bölgede⁵², özellikle 1697'de I. Danilo Petrovic Njeguş (1697-1735) vladika olduktan sonra otoritesini bir türlü tesis edemedi. Karadağ'ın tarih boyunca Osmanlı Devleti ile garip bir ilişkisi vardı. Ne Karadağ'da devlet otoritesi tesis edilebiliyor ne de Karadağ bağımsız olabiliyordu⁵³.

1697'den sonra Osmanlı Devleti açısından durum aşağıdaki gibidir⁵⁴:

1-Osmanlı Devleti Karadağ'ın iç idaresine çoğu zaman karışmamıştır.

2-Karadağ dinî, soya dayalı idareciler tarafından idare edilmiş, ancak bu idarecilerin hiçbiri İstanbul tarafından atanmamıştır.

3-İstanbul'un Karadağ idarecileri ve halkı üzerinde otoritesini gösteren herhangi bir işaret

⁵⁰ "Karadağ", *Meydan Larousse*, C.VI, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, s.924; Besim Darkot, "Karadağ", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.221.

⁵¹ Eugene Maton, *Histoire Du Monténégro Ou Tsernogore*, En Vente Chez L' -auteur, Paris 1881, s.7; Şemseddin Sâmî, "Karadağ", *Kâmüsü'l-â'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s.3635.

⁵² Harita 3.

⁵³ Bu konudaki tartışmalar için bakınız, Abidin Temizer, "Karadağ'da Osmanlı Hakimiyetine Dair", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı III*, S.68, 2015, s.3007-3011; Abidin Temizer-Andreea Stoian Karadeli, "Karadağ Ekonomisine Farklı Bir Bakış ve Osmanlı Mirası", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, Editörler: Abidin Temizer & Uğur Özcan, C.II, Libra, İstanbul 2015, s.601-606.

⁵⁴ Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *Belleten*, C.LXXV, S.273, Ankara 2011, s.504.

yoktur. Mesela, Osmanlı yargı hukuku 1697'den sonra Karadağ'da hiçbir zaman uygulanmamıştır.

4-Karadağ dış ilişkilerinde bağımsız bir devlet gibi hareket etmiş, Osmanlı Devleti de bu duruma ses çıkarmamış, fakat aynı Karadağ 1878 Berlin Konferansı'na kadar herhangi bir ülke tarafından tanınmamıştır.

Tarihleri boyunca Karadağlı idareciler Osmanlı Devleti'nin karşısındaki her askerî bloğa dâhil olmuşlar, fakat bölgelerinde karışıklık çıkarmanın dışında bir şey elde edememişlerdir. Karadağ'ın merkezi Lovçen Dağları'nın zirvesindeki Çetine ve civarı her defasında Osmanlı orduları tarafından tahrip edilmiştir. Fakat Çetine'nin tahribi Karadağlılar üzerinde bir etki yapmamıştır.⁵⁵ Zira Çetine XIX. yüzyıl sonunda dahi büyük bir köyden başka bir yer değildi. Ali Fitrî'nin de sıkça ifade ettiği gibi engebeli arazi Osmanlı hâkimiyetinin kati tesisine engel olmuştur. Karadağ'ın geçit vermez dağları onlar için korunaklı bir sığınak olurken, tarım için de son derece elverişsizdir. Dağların korkunçluğu karşısında, dağların nasıl oluştuğuna dair onlarca efsane türemiştir. Bunlardan birini de Münif Paşa anlatır. Efsaneye göre: *“Tanrı dünyayı yaratmayı bitirdiğinde dünyanın taşa ihtiyacı olduğunu anlamış, dünyaya dağıtmak için torbasına taş koymuş, ancak torbası delinmiş ve Karadağ'dan geçerken hepsi Karadağ'a dökülmüş, o zamandan beri de hepsi Karadağ'da kalmış.”*. İngiliz Seyyah George Bernard Shaw ise Karadağ'ın yalçın kayalarını görünce o kadar şaşırmış ki, *“Karadağlıların bu kıraç kayaları sevmek için*

⁵⁵ Abidin Temizer, “Warrior Culture of Montenegro (1878-1912)”, *Glimpses of Balkans Cultural History*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.62; Abidin Temizer, “Karadağ Coğrafyasının Karadağ Kültürü Üzerine Etkisi”, *III. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi 5-6 Ekim 2018, Kiev-Ukrayna, Bildiri Tam Metin Kitabı*, Asos Yayınları, Elazığ 2018, s.495-500.

filozof olmaları gerekiyor.” demekten kendini alamamıştır⁵⁶. Şemseddin Sâmî ise Karadağ’ı şu sözlerle tarif eder⁵⁷:

Tamamı kuru kayadan ibaret olup, kayalar yeni yapılmış bir binanın taşları gibi birbiri üstüne atılmış ve çoğu yeni kırılmış gibi dik ve keskin köşelidir. Bu kayalık dağlar 1.700 m yüksekliğe kadar çıkarlar... Brda dahi sarp ve dağlık ise de dağları o kadar taşlık olmayıp, toprağı, ormanları ve çay ve vadileri dahi vardır. Brda dağlarının en büyüğü Moraça olup kuzey batıdan güney doğuya uzanır. Bunun güneydoğu ucunda 2.436 m yüksekliği olan ve tâ uzakdan görünen Lom Dağı bulunur.

Coğrafyanın hırçınlığı iklime de yansımıştır. İklimdeki dengesizlik bölgede görev yapan herkesin dikkatini çekmiştir. Mesela 1856-59 yılları arasında Vladika Danilo’nun özel sekreterliğini yapan Henri Delarue, Çetine’ye ilk gittiğinde çok şaşırmıştır. Çetine’deki ilk gününde aniden etrafı bir sis dalgası kaplamış ve hava birdenbire kararmış, ardından tüm gece boyunca bardaktan boşanırcasına yağmur yağmış, ertesi gün Çetine ovasında ekili araziler su altında kalmış ve tüm ova adeta bir bataklığa dönmüştür. Fakat tüm su akşama kadar çekilmiş, yağın yağmurdan eser kalmamıştır⁵⁸. İşte bölgeyi ele geçirmeye çalışanlar böyle bir iklimle de mücadele etmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin Karadağ’la yeteri kadar ilgilenmemesinin esas sebebi klasik Karadağ

⁵⁶ Münif Efendi, *a.g.m.*, s.56; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:2b; Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa. Batı’da Balkan İmajı*, Çeviren: Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s.118-119.

⁵⁷ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C.V, s.3635.

⁵⁸ Ali Gökçen Özdem, *Karadağ’ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, Fırat Üniversitesi SBE. Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012, s.11 (Basılmamış Doktora Tezi); Henri Delaure, *Le Monténégro*, Benjamin Duprat, Paris 1862, s.21-22.

topraklarının savaşmaya değecek bir yer olmamasından kaynaklanır. Çetine ve civarı tarımsal etirime elverişli olmadığı gibi hayvancılık için dahi yeterli şartlara sahip değildir. Dolayısıyla buraya yapılacak bir seferde harcanacak paranın bölgeden vergi yoluyla tahsili söz konusu olamazdı. Bu sebeple Osmanlı otoriteri Karadağlı sadece stratejik açıdan değerlendirmişler, Karadağlılar büyük sorunlar çıkarmadıkları müddetçe onlarla muhatap olmamışlardır. Karadağlıların çevrelerine sıkça yaptıkları yağma akınlarını durdurmak İşkodra ve Hersek'teki idarecilerin göreviydi.

Coğrafya ve ekonomik değersizlik yanında Karadağlıların erkeklige ve savaşmaya yükledikleri anlam da hiç bir zaman nüfusları yüz bini aşmamış Karadağlıların Osmanlı Devleti'ne kafa tutmasına sebep olmuştur. Karadağlı erkekler için yatakta ölmek büyük bir utantı. Bir erkeğe “*yatakta lesin*” demek en büyük beddua idi. Karadağlı erkekler kendilerinin yeryüzüne düşmanlarıyla (Müslüman-Türkler) savaşmak için geldiklerine inanırlardı. On yaşında silah taşımaya başlayan bir erkek ölene kadar başka herhangi bir işle meşgul olmazdı. Onların tek galesi hiç durmadan sınır boylarındaki diğer bölgelere saldırmaktı. Seferden dönen Karadağlı erkekler ailelerine düşmanlarının kellelerini, kulak, burun, dudak gibi uzuvlarını hediye olarak getirirlerdi. Bölgedeki coğrafi şartlar nedeniyle ortaya çıkan bu yaşam biçimi, Karadağlıları gerçekten de becerikli savaşçılar yapmaktaydı. Onlar emir almaları halinde birkaç saat içinde savaşa hazır hale geliyor, savaş kumanyaları olan bir parça ekmek ve peynir gibi yanda taşınabilir malzemeler hariç, savaşmak için başka herhangi bir malzemeye ihtiyaç duymuyor, uzun mesafeleri yriyebiliyor ve açlığa çok uzun süre

dayanabiliyorlardı⁵⁹. Onların savaşçılıkları birçok Türk askerî yetkilinin dahi takdirini kazanmıştır. Mesela bizzat Karadağ savaşlarına katılmış olan Ferik Selâmi hayranlığını şu cümlelerle dile getirir: “*Pek az millet bulunur ki, Karadağlılar kadar vatanlarının istiklâliyeti uğruna can siperâne ve fedekârâne müdafaaya çalışmış olsun. Karadağlılar vatan ittihaz idüb asırlarca içinde yaşadıkları Karadağ kıta’sının vaz’iyyet-i tabi’iyye ve icrâ-i terkinin haricden gelen düşmanlara mukâvemet hususunda velev ki mikdarları kalîl olsa bile mu’âvenet-i tabi’iyye-i fevkalade sebeb müstakîl olagelmekte olması..*”⁶⁰.

Karadağlıların talihî 1796’da Buşatlı Kara Mustafa Paşa’yı öldürmeleriyle değişti. Bölgede Osmanlı gücünün sembolü olan Mustafa Paşa’nın öldürülmesiyle, Karadağlılar esas Karadağ kadar büyük olan Brda bölgesini işgal ettiler⁶¹. Hatta daha da ileri giderek III. Selim’in bağımsızlığını tanıdıklarını dahi ileri sürdüler⁶². Bu olaydan bir süre sonra vladikalık makamına geçen, Karadağ edebiyatının başyapıtı sayılan “*Dağ Çelengi*”nin şairi Petar II Petrović Njegus (1830-1851) tebaasını bir limana sahip olmaları, geçimlerini sağlayabilmek için çevrelerindeki ovaları ele geçirmeleri ve yeryüzünde son Müslüman kalana kadar savaşmaları için yüreklendirdi. Böylesi bir ideolojik ve dinsel coşkunlukla hareket geçen Karadağlılar şuursuzca Bosna Hersek ve İşkodra’ya saldırdılar. Fakat Hersek’in güçlü hâkimi Mutasarrıf Ali Paşa Rızvanbegoviç Karadağlılara geçit vermedi. Ne var ki talih bir kez daha Karadağlılara güldü. Osmanlı Devleti 1849’da Tanzimat’ın Bosna’da da

⁵⁹ Gölen, *1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları*, s.504; Temizer & Karadeli, *a.g.m.*, s.610.

⁶⁰ Gölen, *1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları*, s.505.

⁶¹ Harita:4.

⁶² Gölen, *1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları*, s.215.

uygulanmaya karar verdi. Tanzimat'ı bölgedeki Müslümanların geleceği ve kendi ayrıcalıkları için tehdit gören Bosnalı Müslümanlar büyük bir ayaklanma çıkardılar. Ayaklanma ancak devletin en sert ve acımasız generali Ömer Paşa Latas'ın Bosna'ya gönderilmesiyle bastırılabilirdi. Çatışmalar sırasında Ali Paşa Rızvanbegoviç de öldürüldü. Böylece Karadağlılar kendilerini Kara Mustafa Paşa'dan sonra en fazla uğraştıran kişiden kurtulmuş oldular. Bosna'da karışıklıklar sürerken vladikalık makamına gelen Danilo (1851-1860) iktidara gelir gelmez Osmanlı hâkimiyetini kabul etmediğini açıkladı. Vladikalık yetkilerinden feragat ederek, kendini prens ilan etti. Rusya ve Fransa'nın cömert desteğini alan Danilo daha da ileri giderek kendi programını açıkladı. O kendine dört aşamalı bir hedef koydu. Bunlar⁶³:

- 1- Karadağ'ın sınırlarının somut olarak tespit edilmesini sağlamak
- 2- Prenslük iddialarının kabulünü sağlamak
- 3-Grahova, Nikşiç, Spuz, Zupa ve Podgoriça'yı topraklarına katmak
- 4-Mümkün olur ise Karadağ'ın bağımsızlığını sağlamak

Hedeflerinden ilkinin o, diğerlerini yeğeni Nikola yerine getirmiştir. Danilo hedeflerini gerçekleştirmek için İşkodra Gölü kenarındaki Jabyak'ı 24 Kasım 1852'de ele geçirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti onun bu hareketine sert bir karşılık vermiş, Ömer Paşa Latas komutasındaki bir Osmanlı ordusu derhal Karadağ'a girmiştir. Osmanlı askerî harekâtı sert kış şartlarına rağmen başarılı olmuş, Karadağ güçleri darmadağın edilmiştir. Fakat

⁶³ Gölen, 1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları, s.219.

Çetine'nin düşmesini kendi çıkarları açısından tehlikeli gören Avusturya olaylara müdahil olmuş, Osmanlı orduları Çetine'ye girmek üzere iken durmak zorunda kalmış ve üslerine geri dönmüştür. Olaylara Rusya'nın müdahil olması ise Kırım Savaşı'na zemin hazırlamıştır⁶⁴.

Danilo aldığı yenilgiye rağmen hedeflerinden asla vazgeçmemiştir. Kırım Savaşı ise onun rahat bir nefes almasını sağlamıştır. 1858'de ise Osmanlı komuta kademesinin hatası sonucu Grahova'da büyük bir Osmanlı ordusu imha edilmiştir. Bu başarı ona Karadağlıların benim diyebilecekleri bir toprak parçasının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Çünkü iki taraf arasında sınır belirlenmesine karşı çıkan Osmanlı Devleti bu yenilgi sonrasında Düvel-i Muazzama'nın da baskısıyla sınır tespitine razı olmuştur⁶⁵.

Danilo başarısının keyfini sürememiş, yönetimi babadan oğula geçen bir sisteme dönüştürdüğü için 1858 Grahova Savaşı'nın kahramanı olan ve bu yüzden "Karadağ Kılıcı" unvanı verilen kardeşi Mirko tarafından örgütlenen bir suikasta kurban gitmiştir. Onun ölümüyle yerine Mirko'nun oğlu, yeğeni Nikola geçmiştir. Nikola da amcasının hedeflerine sadık kalarak çevresindeki Osmanlı topraklarına saldırmaya devam etmiştir. Bunun üzerine yine Ömer Paşa Latas komutasındaki büyük bir Osmanlı ordusu 1862'de Karadağ'a girmiş, Osmanlı orduları Çetine'ye 20 km uzaklıktayken Nikola'nın barış istemesi üzerine İşkodra Antlaşması imzalanmış ve Karadağ bir kez daha uçurumun eşiğinden dönmüştür⁶⁶. Nikola 1862 olaylarını iyi

⁶⁴ Gölen, *1852-53 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları*, s.217-270; Temizer, "Karadağ'da Osmanlı Hâkimiyetine Dair", 3007-3011..

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Zafer Gölen, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)", *Belleten*, C.LXXVIII, S.282, Ankara 2014, s.659-698; Harita: 6-9.

⁶⁶ Gölen, *1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları*, s.529-532.

okumuş, Osmanlı Devleti'ne doğrudan karşı çıkarak bir kazanım elde edemeyeceğini anlamış, sözde devlete sadık görünerek Karadağ'ı silahlandırmış ve nihâi savaşa hazırlanmıştır. 1875'te Hersek İsyanı patlak verdiğinde, önce asileri korumuş, ardından da 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir⁶⁷.

Eserde Hersek harekâtı 16. sayfada sona ererken Karadağ harekâtına ilişkin bölüm başlar. Bu bölüme Karadağ'ın kısa bir tarihi ile giriş yapılır. Hemen ardından Karadağ'ın nehir, dağ, yol ve ordusu hakkında bilgi verilir⁶⁸.

Karadağ ordusu hakkında verdiği bilgi de özet mahiyetindedir. Karadağ Savaşı sonrasında Karadağ'ın bu küçük ordusunun gücünü nereden aldığı Osmanlı subaylarının ilgisini çekmiştir. Bu yüzden birçok Osmanlı subayı Karadağ ordusu hakkında müstakil kitaplar dahi yazmışlardır⁶⁹. Onlar küçücük bir ordunun koskoca Osmanlı ordusu karşısında nasıl başarılı olduğunu anlamak isterler. Osmanlı-Karadağ Savaşı esnasında Karadağ'da yaşayan 25-60 yaş aralığındaki her erkek askerdir. Karadağ 8 nahiyeye ayrıldığından ordu da 8 tümene ayrılır. Barış zamanı Karadağ ordusu ise 600 jandarma, 400 muhafız bölüğü ve Prens'in 50 kişilik özel koruma birliğinden (Perjanik) oluşmaktadır. Savaş zamanı toplam asker sayısı 20-25 bin kişiye kadar yükselmektedir. Ordunun başlıca silahı 1872'de Viyana'dan alınan Krnka tüfeğidir. Fakat ülkenin bilindik bir bütçesi olmadığından askerler herkes kendi tüfek bedelini kendileri ödemişlerdir.

⁶⁷ Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, s.184.

⁶⁸ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.16-26.

⁶⁹ Örnek olarak bkz., Mehmed Suphi, *Karadağ ve Ordusu*, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, Kostantiniyye 1317; Bu eser Nimetullah Hafız tarafından 2012'de hazırlanarak tıpkıbasım ile birlikte yeniden yayınlanmıştır.

Ordunun başlıca savaş stratejisi düşmanı arazide yayılmaya mecbur etmek, düşman sahaya yeterince yayılınca uzaktan ateş ile düşmana telefata verdirmek, ardından dağ ve geçitlere çekilerek düşmanı bu geçitlerde yok etmektir. Ordunun başkomutanı vladika idi. Çoğu zabıt askerî eğitim almamıştır. Ancak savaşla büyüdükleri için askerliğe doğal bir yetenekleri vardır⁷⁰.

Ali Fitrî'ye göre Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne kafa tutmasının sebebi Rusya'dır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına göz diken Ruslar emellerine ulaşmak için de Karadağlılar ve Sırpı kullanmışlardır. Ruslar Osmanlı Devleti'nin asiler karşısında başarı kazanmasını önlemek için Karadağlılarla birlikte Sırpı da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettirmişlerdir⁷¹.

Ali Fitrî Hersek İsyanı'nda olduğu gibi Karadağ Harbini de üç döneme ayırarak inceler.

1. Dönem-2 Temmuz 1876-13 Kasım 1876 tarihleri arasındaki olaylar.

2. Dönem-31 Mayıs 1877-13 Eylül 1877 tarihlerindeki olaylar.

3. Dönem-12 Ekim 1877-31 Ocak 1878 tarihleri arasındaki olaylar.

1. dönemde Karadağlılar ordularını kuzey ve güney orduları olarak ikiye ayırmışlardır. 6-7 bin kişiden oluşan güney ordusu Danilograd'da, 20 bin kişiden oluşan kuzey ordusu ise Banyan-Grahova hattında toplanarak askerî harekâta başlamıştır. Askerlerin bir kısmının elinde Krnka, çoğunun ise ağızdan dolan şişhaneli karabina tüfekleri vardı. Ağır

⁷⁰ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.26-30.

⁷¹ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.31-32.

silah olarak sadece 7'si dağ topu olmak üzere 24 çeşitli çapta topları mevcuttu. Kuzey ordusunun hedefi Mostar'ı işgal ederek Hersek'in ilhakına zemin hazırlamaktı. Güney ordusunun hedefi ise Kolaşin, İşpuza ve Bar taraflarından gelecek Osmanlı yardımına engel olarak kuzey ordusunun harekâtını kolaylaştırmaktı⁷².

Savaş başladığında Osmanlı ordusu Hersek'te 15-20, İşkodra ve Podgoriça'da 5-6 bin olmak üzere yaklaşık 25 bin kişiden oluşmaktaydı. Fakat savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı kuvvetleri Mostar'da 6 bin, Bileke'de 9-10 bin Zaslav'da 13 bin, Podgoriça'da 15-20 bin kişi olmak üzere yaklaşık 45-50 bin kişiye yükselmişti. Osmanlı ordusunun silahları Martini, Vincister ve Şnayder tüfekleri; 4 ilâ 6 fundluk sahra ve 3 fundluk dağ toplarından oluşuyordu. Osmanlı ordusunun görevi Goračko, Nikşiç ve Medun Kalelerinin eksiklerini tamamlamak, asilerin Karadağ ordusuna katılımının önüne geçmek ve Karadağ ordusunun harekâtını engellemektir⁷³.

Karadağ kuzey ordusu 5 Temmuz 1876'da Osmanlı sınırını geçerek Mostar'a yönelmiştir. Muhtar Paşa Karadağlıları Bişina üzerinde karşılamış ve Karadağ kuvvetleri dağılarak geri çekilmişlerdir. Ardından 28 Temmuz'da Bileke'den çıkarak Vuçidol civarında konuşlu Karadağlıların üzerine yürümüştür. Muhtar Paşa orduyu ikiye ayırmış, sol kolun kumandasını kendi üstlenmiş, sağ kolu ise Dağıstanlı Osman Nazım Paşa kumandasında ileri göndermiştir. Osman Paşa ileri kollar çıkararak ilerleyecek, asıl muharebe sahasında Muhtar Paşa ile buluşacaktı. Fakat Osman Paşa

⁷² Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.32, 34.

⁷³ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.33-35.

ihtiyatı elden bırakarak doğrudan Karadağlılara saldırmıştır. Ancak Karadağlılar Osmanlı saldırısını püskürtmekle kalmamış, Osman Paşa'yı esir, Selim Paşa'yı ise şehit etmişlerdir. Hemen ardından Muhtar Paşa düşmana saldırmış, lakin onun saldırısı Karadağlıları püskürtmekten ibaret kalmış, Karadağlıların üzerine gidilememiştir. Savaşta 150 Osmanlı askeri şehit olmuş, 200'ü ise yaralanmıştır. Muhtar Paşa Eylül başlarında 8 bin kişilik bir kuvvetle Karadağ'a girerek Zaslab'ı ele geçirmiştir. Fakat hem Sırbistan hem Karadağ'da müttefiklerinin yenildiğini gören Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatolom vermiş ve Osmanlı kuvvetlerinin Sırbistan ve Karadağ'ı tahliye edilmesini sağlamıştır. 1 Ekim 1876'da ateşkes sağlanmış ve Muhtar Paşa Karadağ arazisini boşaltarak Trebin'e çekilmiştir. Hemen ardından Rusya ile muhtemel bir savaşa hazırlanan İstanbul, Muhtar Paşa'dan 5 taburu Hersek, 10 taburu Bosna kuvvetlerinden oluşmak üzere 15 taburla İstanbul'a gelmesini emretmiştir. Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine Hersek komutanlığına Süleyman Paşa atanmıştır⁷⁴.

Kuzey harekâtı sırasında Osmanlıların hataları⁷⁵:

1-Hersek'te yeterli miktarda asker bulundurmamak

2-Saldırıdan uzak bölgelerde erzak ve mühimmat istasyonları teşkil etmemek.

3-Geride asilere karşı güçlü seyyar müfrezeler yerine sabit kuvvetler bulundurmamak

4-Ordunun elinde mahir komutanlar bulunmaması

⁷⁴ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.35-43.

⁷⁵ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.46-47.

5-Hersek'teki birliklerin çeşitli ordulardan toplanmış karma ve toplama birlikler olması

Karadağlıların hataları⁷⁶:

1-Nakliye kafilelerinin yokluğuna rağmen harekât üsleri ve menzil istasyonları teşkil etmemek

2-Karadağ yürüyüş kolunun intizamdan yoksun olması

3-Zaten az olan kuvvetlerinden 4.500 kişilik bir kuvveti ayırarak Klek'e göndermeleri

Karadağ güney ordusu Podgoriça'daki Osmanlı kuvvetlerinin zayıflığından istifade ederek hiç bir direnişle karşılaşmadan Medun Kalesi'ni kuşatmıştır. Osmanlı ordusu Medun kuşatmasını kaldırmak için dört askerî harekât yapmış lakin başarı sağlayamamıştır. Özellikle 16 Ağustos 1876'da gerçekleşen harekâta Osmanlı ordusu büyük bir bozgun yaşamış, 1.500 asker şehit olmuş, 1500'ü ise yaralanmıştır. 7 Eylül'de gerçekleşen askerî harekâta da yaklaşık olarak 1.500 şehit verilmiştir. 9 Ekim 1876'da ise Osmanlı kuvvetleri yenilmekle kalmamış, orduya komuta eden Mustafa Celâleddin Paşa da şehit düşmüştür. Onun şehit olmasının ardından sekiz aydır Karadağlılara dayanan Medun Kalesi teslim olmuştur⁷⁷.

Güney harekâtı sırasında Osmanlıların hataları şunlardır⁷⁸:

1-2 Temmuz-2 Ekim 1876 tarihleri arasında üç ay boyunca Medun gibi stratejik olmayan bir kaleye erzak sevkiyle uğraşmak.

⁷⁶ Ali Fitrî, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.43-46.

⁷⁷ Ali Fitrî, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.47-52.

⁷⁸ Ali Fitrî, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.52-55.

2-Medun'daki 2-3 yüz askeri feda edememek yüzünden 6-7 bin Osmanlı askerinin şehit olmasına sebep olmak.

3-Mustafa Celâleddin Paşa'nın uyguladığı askeri harekât planını savaşın başlangıcında icra edememek.

4-Medun'la uğraşan Osmanlı ordusu yüzünden kuzey Karadağ ordusunun rahat hareket etmesi.

5-Askerî birlikler arasında uyum ve eşgüdüm olmaması.

6-Çatışma yaşanmayan günlerde talim yapmamak.

7-Ordunun yeni harp tekniklerinden habersiz olması.

8- Çatışmaya katılmayan birliklerin diğer birliklerin yenilgisine seyirci kalması.

9-Az kuvvetle başarılabilir işlere çok kuvvet, çok kuvvet gereken yerlere de az kuvvetle operasyon yapmak.

10-Mustafa Celâleddin Paşa şehit düştükten sonra askerî harekâtın devamı lazım gelirken komutanların tereddüdü yüzünden galip ordunun mağlup olması.

11-Komuta kademesinin gerekli bilgi, deneyim ve cesareten yoksun olmaları.

Karadağlıların hataları⁷⁹:

1-Başiboş ve acemi bir tavır içinde olmaları.

2-Osmanlıların hatalarını gereği gibi değerlendirememek.

⁷⁹ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.55-56.

3-Sabit ve iyi korunmuş bir mevziye karşı hücumda yaşadıkları yetersizlikler.

Ali Fitrî savaşın 2. dönemini 2 kısma ayırarak inceler.

2. Dönem 1. Bölüm 31 Mayıs 1877-12 Temmuz 1877 tarihleri arasında 40 gün sürer.

2. Dönem 2. Bölüm 13 Temmuz 1877-12 Eylül 1877 tarihleri arasında 2 ay sürer.

Bu dönemde Süleyman Paşa kumandasında olan 36 tabur (15-20 bin) Gaçka'da, Ali Saib Paşa kumandasında bulunan 24 tabur (12-15 bin) Podgoriça civarında, Mehmed Ali Paşa kumandasında olan 16 tabur (6-7 bin) ise Kolaşin havalisinde olmak üzere toplam Osmanlı kuvveti yaklaşık 40-45 bin kişi civarında idi. Osmanlı ordusunun hedefi üç koldan Karadağ'a girerek Danilograd'da birleşerek Karadağ'a ayağa kalkamayacak bir darbe indirmektir⁸⁰.

Karadağ ordusu ise 15 bin kişi Nikola komutasında, 5-6 bin kişi İşpuza civarında, 2 bin kişi de Kolaşin sınırında olmak üzere yaklaşık 22-23 bin kişi civarında idi. Karadağlıların savaş planı ise Goračko ve Nikşiç Kaleleri'ni ele geçirmek, Duga, Piva, Zeta ve Moraça Vadilerini kontrol ederek Osmanlı ordusunun askerî harekâtlarına engel olmaktan ibaret idi⁸¹.

2. dönem 1. kısımda Karadağ ordusu üç kola ayrılarak askerî harekâta başladı. Nikola bizzat Nikşiç'i, 7 kişilik bir kuvvet ise Goračko'yu kuşattı. Vukotić komutasındaki 6 bin kişi ise Duga Boğazı üzerindeki Kristaç'ı tuttu. Bu gelişme üzerine

⁸⁰ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâti*, s.56-57.

⁸¹ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâti*, s.57.

Süleyman Paşa 4.000 kişilik bir kuvveti Goraçko'ya yardıma gönderdi. Kendisi de Nikşiç'e yardım için Kristaç'a ilerledi. İhtiyatla ilerleyerek Kristaç ve Presika Boğazları'nı geçti. Dağılan Karadağlılar kaçarak Nikşiç gerisinde bulunan Ostrog civarında bulunan Nikola'nın ordusuna katıldılar. Süleyman Paşa 15 Haziran 1877'de Nikşiç'e girdi. Ertesi gün Ostrog üzerine yürüdü. Karadağlılar burada da tutunamayarak Zeta Vadisi'ne çekildiler. Süleyman Paşa Karadağlıları takiple Zeta Vadisi'ne girdi. Karadağlılar doğrudan saldırmak yerine yıpratma savaşına giriştiler ve Osmanlı ordusuna bu şekilde zarar verdimeye çalıştılar. Fakat Süleyman Paşa 23 Haziran'da İşpuza Danilograd arasında Ali Saib Paşa kolordusu ile birleşti. Ali Saib Paşa ise Haziran ayı boyunca Martinik civarında oyalandı ve istenilen başarıyı gösteremedi. Süleyman Paşa 3 Temmuz 1877'de İstanbul'dan gelen emir üzerine, kendi kolordusu ve diğer kolordudan 6 tabur ile birlikte Zagra'ya sevk edilmiştir⁸².

2. dönem 1. kısımda Osmanlı ordusunun hataları⁸³:

1-Üç kola ayrılan Osmanlı ordusuna bir başkomutan atanmaması.

2-Üç kol arasında irtibat ve haberleşmenin olmaması veya etkin kullanılmaması.

3-Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinin düzgün yapılamaması.

4-Süleyman Paşa kolu ölüm kalım savaşı verirken Ali Saib Paşa kolunun bu duruma seyirci kalması.

⁸² Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.58-61.

⁸³ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.61-63.

5-İki kolordu birleştikten sonra 15 gün hareketsiz kalması ve bu yüzden Çetine'ye girilememesi.

2. dönem 1. kısımda Karadağ ordusunun hataları⁸⁴:

1-Nikşiç ordusunu üçe ayırmak.

2-Asıl kuvvetleri Nikşiç Ovası'nda toplamak yerine Kristaç ve Duga Boğazı'na yönlendirmek.

3-Süleyman Paşa Ostrog Boğazı'nda oyalanırken Ali Saib Paşa ordusuna saldırmamak.

2. dönem 2. kısım Süleyman Paşa'nın yerine Hafız Paşa'nın atanmasıyla başladı. Hafız Paşa 10 taburla Yenipazar'a geldi. Harekât bölgesinde kalan 12 taburu Podgoriça, İşkodra, İşpuza ve Bar Kaleleri'ne dağıttı. Osmanlı ordusunun bu dönemdeki hedefi Karadağ ordusunun daha zayıf olduğu güney ve doğu bölgelerini ele geçirmek, Nikşiç üzerindeki baskıyı kaldırmaktı. Karadağlıların hedefi ise Nikşiç, Bileke ve Trebin'i ele geçirerek muhtemel bir ateşteke masada bu yerlerin kazanılmasına zemin hazırlamaktı⁸⁵.

Askerî harekât 21/22 Temmuz 1877'de Karadağ ordusunun Nikşiç'e saldırmasıyla başladı. 8 Eylül 1877'de kale düştü. Geçen 1,5 ayda maalesef kaleye herhangi bir yardım ulaştırılamamıştır. Kalenin ele geçirilmesiyle Karadağlılar 12'si çelik⁸⁶ 7'si tunç olmak üzere 19 topa sahip olmuşlardır⁸⁷. Bu toplar

⁸⁴ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.61-64.

⁸⁵ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.64-65.

⁸⁶ Krup topları olması muhtemeldir.

⁸⁷ Bu savaşlar sırasında ele geçirilen Osmanlı silah, sancak ve diğer eşyaların bir kısmını bugün Çetine'deki Ulusal Müze'de görmek mümkündür.

daha sonra Bar kuşatmasında Osmanlı ordusuna karşı kullanılacaktır⁸⁸.

Nikşiç'in düşmesinin ardından Nikola, 15 Eylül 1877'de Duga Boğazı'na girmiş, 16 Eylül'de Bileke'yi ele geçirmiştir. 20 Eylül'de tüm Duga Boğazı Osmanlı ordusundan temizlenmiştir. Bu süre zarfında Osmanlı kuvvetleri çevrelerindeki zayıf Karadağ kuvvetlerini püskürtmek ve Beri Kasabası'nın ele geçirilmesi gibi küçük fakat sonu getirilmeyen taktik hamleler hariç herhangi bir başarı gösterememişlerdir. Tam tersine Hafız Paşa Ağustos ayı sonunda Nikşiç'i kurtarmak için Kolaşin'den hareket etmiş, Durmitor Dağı'na geldiği sırada Yüzbaşı Pero Peyoviç ve Voyvoda Şusiça'nın saldırısına uğramış ve 4-5 bin kişi kaybetmiştir⁸⁹.

2. dönem 2. kısımda Osmanlı ordusunun hataları⁹⁰:

1-Nikola Nikşiç'in zaptı ile meşgul iken Ali Saib Paşa ordusunun Çetine'ye saldırması gerekirken, bu operasyonun gerçekleştirilememesi.

2-Nikşiç kuşatması sırasında seyyar bir kuvvet oluşturularak Karadağ ordusunun taciz edilmesi gerekirken, bunun yapılmaması.

3-Duga Boğazı'nda seyyar kuvvetlerle Karadağ kuvvetlerini sürekli saldırılarla taciz etme ve yıpratmaya teşebbüs edilmemesi.

2. dönem 2. kısımda Karadağ ordusunun hataları⁹¹:

⁸⁸ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.65-68.

⁸⁹ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.68-70.

⁹⁰ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.71.

⁹¹ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.71-72.

1-600 kişi tarafından savunulan Nikşiç önünde 50 gün kaybetmek ve savunmasız kalan Hersek'e saldırarak ele geçirme fırsatını kaçırmak.

2-Nikşiç'i küçük bir birlik ile kuşatıp kalenin aç ve susuzluktan teslimini beklemek yerine, büyük bir kuvvetle savaşmak yoluyla alınmasını tercih etmek.

Savaşın 3. dönemi-12 Ekim 1877 ilâ 31 Ocak 1878 tarihleri arasındaki olayları kapsamaktadır. Bu dönemde Karadağlıların hedefi küçük bir kuvvetle Podgoriça'yı kuşatmak, Osmanlılar Podgoriça'da oyalanırken Bar Kalesi'ni alarak Ülgün ve İşkodra'ya ilerlemektir. Osmanlılar ise ellerindeki yetersiz kuvvetlerle Karadağ ilerleyişini durdurmayı kendilerine hedef koymuşlardı⁹².

Karadağlılar planlarına sadık kalarak Ekim ayı sonuna doğru Podgoriça'yı kuşattı. Bu esnada esas Karadağ kuvvetleri 13 Kasım 1877'de Bar'ı kuşattı. 24 Kasım 1877'de Spitz Kasabası Karadağlıların eline geçti. 10 Ocak 1878'de Bar Kalesi, 19 Ocak'ta ise Ülgün düştü⁹³.

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Nikşiç, Gaçka, İşpuza, Podgoriça, Bar, Ülgün, Bihor, Rogova, Plava ve Gusine Karadağ'a bırakılmıştır. Ancak Berlin Antlaşması'nda Plava ve Gusine geri alınmış, bu yerlere karşılık Bar ve Ülgün civarı Karadağlılara bırakılmıştır. Sonuçta Karadağ Hersek bölgesinden 54.000, Arnavutluk tarafından 62.000 olmak üzere 116.000 nüfus ve 5.000 km² toprak kazanmıştır. Fakat onların en önemli kazanımları 1700'lerden beri hayallerini kurdukları denize kıyı elde etmeleridir. Berlin'den sonra

⁹² Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.72-73.

⁹³ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.72-78.

Karadağlılar 45 km'lik bir sahile ve İşkodra Gölü'nün yarısına sahip olmuşlardır⁹⁴.

Ali Futrî eserinin sonuna barış antlaşması sonrasında sınırlar, askerî harekâta sahne olan bölgenin coğrafyası, nüfusu, yolları hakkındaki bilgiyi de eklemiştir⁹⁵. Eserin 20 Ocak 1912'de kaleme alındığını düşünülürse Osmanlı kurmayları yakın zamanda çıkacak bir harbi öngörmüş olmalıydılar. Zira bu basit bilgilerden sonra “*müâla'at*” kısmında mevcut tarafların kuvvetlerini ayrıntılı olarak değerlendirdiği bir bölüm mevcuttur.

Onun verdiği bilgilere göre 1912 yılında Karadağ bölgesinde mevcut durum şöyleydi. Karadağ barış zamanlarda 3 tabur asker, 2 batarya, 1 maiyet, 2 mitralyöz, 1 istihkâm ve 1 telgraf bölüğü olmak üzere yaklaşık 2.000-2.500 kişilik bir ordu besliyordu. Savaş zamanı ise Çetine (Çetine, Riyeka, Bar tugayları), Podgoriça (Podgoriça, İşpuza, Danilograd tugayları), Nikşiç (Nikşiç, Şavnik, Veliçe tugayları), Kolaşin (Kolaşin ve Andriyeviça tugayları) tugayları olmak üzere toplam 11 tugaydan (56 tabur) müteşekkildi. Her taburda 5-6 yüz kişi olduğu değerlendirildiğinde, Karadağ'ın askerî gücünün 40 bin kişi olduğu ortaya çıkar. Ancak tüm gücünü zorladığında 45 bin kişiyi seferber edecek insan gücüne sahiptir. Fakat ülkenin kaynakları göz önüne alındığında en fazla 30 bin kişilik bir orduyu silahaltına alabilecektir. Seferberlik durumunda ordu en geç altı gün içinde toplanıp sefere iştirak edecek kapasiteye sahiptir⁹⁶.

⁹⁴ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.79-82.

⁹⁵ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.82-92.

⁹⁶ Ali Fitri, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.93.

Osmanlı Devleti'nin ise İşkodra, Yakova, Lazamiye ve Prizren'de konuşlu tümenlerden oluşan bir kolordusu mevcuttur. Bu kolordunun mevcudu da yaklaşık 30 bin kişiye yakındır. Buna mukabil özellikle Malisör ve Mirditalyaların teveccühü kazanılıp onlar askere alınabildiği takdirde, yaklaşık bir 30 bin kişilik bir kuvvet ortaya çıkarılabilir ve böylece merkezden bölgeye asker takviyesine gerek kalmayacaktır. Ancak özellikle tümenler arasında ikmal ve haberleşmenin mükemmel durumda olması mücadelenin vazgeçilmez şartıdır. Bunun için gerekli tedbirler alınmalıdır⁹⁷.

Herhangi bir savaşta Rusya, Avusturya, Sırbistan ve İtalya Karadağ'ın yanında yer alacaklardır. Buna mukabil çevredeki Arnavutlar ve Yenipazar Sancağı Müslümanları Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerdir. Ali Fitrî iki taraf savaş yaptığında Karadağ'ın asla ele geçirilemeyeceğini, çünkü Karadağ'da dikkate değer bir şehir olmadığını bu sebeple Karadağlıların savunma yapmak yerine dağlara çekileceklerini düşünmektedir. Bu yüzden Osmanlıların başta Bar olmak üzere bazı güney şehirlerini ele geçirmeleri durumunda, Karadağ'ın hamilerinin onları barış yapmaya zorlayacağını ve bu şekilde savaşın kazanılacağını düşünmektedir. Karadağlıların ise çıkacak bir savaşta kesinlikle İşkodra üzerine taarruz yapacaklarına kanidir. Bu durumda İşkodra Kalesi son yıllarda iyice tahkim edildiğinden Nikşiç ve Bar'ın eski kalelerini 1,5-2 ayda zor zapt eden Karadağlıların bu kaleyi almakta zorlanacaklarının aşikâr olduğunu ifade eder. Ona göre, savaş durumunda Osmanlı kuvvetleri İşkodra'da toplanmalı ve düşmanın harekâtına göre tavır almalıydı. Eğer İşkodra ve civarı ehemmiyetli

⁹⁷ Ali Fitrî, 91-92 *Hersek Seferi*, 92-293 *Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.94.

bir şekilde tutulursa Karadağlıların savaşı kazanmasına imkân yoktu⁹⁸.

Hali hazırda (1912) yapılması gerekenlerse şunlar olmalıdır⁹⁹:

1-Kuzey Arnavutluk'ta tutunmak için Malisör¹⁰⁰ ve Mirditaliler'in devlet tarafından kazanılması.

2-İşkodra'daki askerî kuvvetlerin daima yeterli miktarda tutulması.

3-İşkodra Kalesi'ne fazla fazla erzak ve mühimmat stoklanması.

4-İşkodra Gölü'nde yeteri kadar vapur ve gambot bulundurularak, Boyana Nehri'nde kontrolün sağlanması.

5-Kuzey Arnavutluk'a kara ve tren yolu yaparak İşkodra ve diğer şehirlerarasında irtibatın sağlanması.

6-Her ihtimale karşı Boyana Nehri üzerinde kurulması için yeterli miktarda köprü malzemesinin İşkodra'da hazır bulundurulması.

Sonuç:

Ali Fitrî eserini vermekle yükümlü olduğu tarih dersinde ders kitabı olarak okutmuş, hatta “*Metin-i kitabda ince yazılanlar dersde söylenecek ve sorulacaksa da umûmî imtîhân programına idhâl idilmeyecektir*” dipnotu ile öğrencilere nereden sorumlu olduklarını dahi açıkça yazmıştır. Kitabın tamamı incelendiğinde savaşın seyri ve bölge

⁹⁸ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.94-102.

⁹⁹ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, s.103.

¹⁰⁰ Malisörler 1911'den beri isyan halindeydiler. Bakınız, Hasan Babacan, “Malisör İsyanı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, Ed. Mithat Aydın-Süleyman İnan, Pegem Akademi, Ankara 2020, s.395-416.

coğrafyası hakkında verdiği bilgilerin oldukça yetersiz olduğu görülür. Mesela İsmail Fazıl Paşa'nın "1292-1293 Osmanlı Karadağ Seferi" adlı eseri veya Halil Sedes'in "1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi"¹⁰¹ adlı kitapları, Ali Fitrî'nin çalışmasından daha teferruatlıdır. Ancak onun eserini kıymetli kılan onun her bölüm sonunda yaptığı yorumlardır. Bu yorumlarda iki tarafın hata, eksik veya üstünlükleri ele alınmıştır.

Eserin en büyük eksikliği maalesef masa başında yazılmış olmasıdır. Zira Ali Fitrî'nin biyografisinde Karadağ veya kaleme aldığı coğrafyayı gördüğüne dair herhangi bir kayıt yoktur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde iki tip subay ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki "salon subayı" denilebilecek masa başında bürokratik işler yapan subay grubudur. Onların yaptıkları savaş planları veya taktikler maalesef sahada işe yaramamıştır. Mesela Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı kusursuz bir harp planıdır. Lakin sahada bu planların hiç biri işe yaramamıştır. İkinci grup subaylar ise Mustafa Kemal gibi saha subaylarıdır. Onlar tecrübelerini sahada kazanmış ve cephede başarı kazanmışlardır. Nitekim teoride mükemmel tavsiyeler veren Ali Fitrî'nin de cephede başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Zira biyografisinde de görüldüğü gibi o Yemen'deki mücadelelerde esir düşmüştür. Yine de Ali Fitrî Balkan Savaşları'nın arifesinde Karadağ'ın askerî harekâtını doğru tahmin etmiştir. Özellikle çıkacak bir savaşta İşkodra'nın önemini tam olarak kavramış ve yapılması gerekenleri eksiksiz olarak ortaya koymuştur. Tabî tüm kamuoyu gibi o da Osmanlı ordusunun bu küçük Balkan devletlerinin orduları karşısında çok kısa bir sürede

¹⁰¹ İ. Halil Sedes, 1875-1878 Osmanlı Ordusu Seferleri. 1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi, Askerî Matbaa, İstanbul 1936, 327 s.

yenileceğini tahmin edememişti. Mesela Bulgarlar Edirne'yi sekiz ayda ancak ele geçirebileceklerini düşünürken sadece 58 günde şehri almayı başarmışlardır. Buna karşı Ali Fıtrî'nin tahmin ettiği gibi İşkodra Karadağ saldırısına uzun süre dayanmış, Balkanlar'da tüm şehirler düştükten sonra Karadağlılara teslim olmuştur. Kaldı ki bu teslim olma yardımcısı Drac Mebusu Esad Toptani'nin kaleyi savunan Hasan Rıza Paşa'yı bir suikast tertibiyle şehit etmesinden sonra gerçekleşmiştir. İşkodra 26 Mart 1913'te düşen Edirne'den dahi sonra 22 Nisan 1913'te sükût etmiştir.

Osmanlı Rus Savaşı öncesinde Osmanlı ordusu ciddi bir reform geçirmiş, silahları yenilenmişti. Sultan Abdülaziz ordunun modernize edilmesine son derece önem veriyordu ve hedeflerini de belli ölçülerde gerçekleştirmişti. Özellikle hafif piyadelerin silah ve teçhizatları oldukça iyi durumdaydı. Buna karşı komuta kademesi için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Osmanlı ordusu da siyaseti gibi belli klik ve ekiplerin elindeydi. Mesela Mustafa Celâleddin gibi iyi eğitim almış bir komutan dahi hamisi Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa Latas ölünce genç yaşına rağmen emekli edilmiştir. Yine aynı Celâleddin Paşa bu kez Hersek harekâtı sırasında Ahmet Muhtar Paşa'nın bazı emirlerini görmezden gelebilmiştir. Bu çekişmelere bir de mektepli alaylı çekişmesini eklemek gerekir. Gerek siyasî fikir ayrılıkları gerek alaylı mektepli çekişmesi gerekse komutanlar arasındaki kişisel husumetlerin faturası 31 Mart Olayları ve Balkan Savaşları sırasında çok daha ağır olacaktır. Maalesef komutanlar arasındaki bu çekişme ve bilgisizliklerinin bedelini cephede Mehmetçik kanıyla ödemiştir. Mesela 28 Temmuz 1876 Bileke Muharebelerinde Osman Paşa'nın ihtiyatsız hareketi orduya çok pahalıya mal olmuştur. Savaş esnasında Osman Paşa'nın kendi esir olduğu gibi Selim Paşa ve Fransa'da Sen Sir Okulu'nda askerî

eğitimini almış olan dđnemin en iyi kurmay subaylarından Miralay Raşid Bey Şehit olmuştur. Komutanların yanında m¼cadele esnasında 150 Mehmetçik Şehit olmuş, 200'¼ ise yaralanmıştır. Bu gibi hadiseler Hersek, Karadağ veya Sırbistan'da gerçekteştirilen operasyonlarda sıradan bir hal almıştır. Her defasında aynı hataların yapılmasına rağmen komutanların bu hatalara tekrarlamaları anlaşılır bir durum değildir.

Komuta sorunu dışında Osmanlı Ordusu'nun en b¼y¼k problemi iaşe ve ikmaldi. Asker¼ harek¼t¼n gerçekteştiği bđlgeler, komuta merkezleri Podgorica ve Işkodra'ya genellikle bir kaç g¼nl¼k mesafelerdi. Ancak engebeli arazi iaşe ve ikmalin m¼kemmel olmasını gerektirirken, maalesef bu hiç bir zaman istenilen ¼lç¼de gerçekteştirilememiştir. Bu durum Karadağlılarla uzun s¼reli m¼cadeleyi engellemiş, başarılı operasyonlar dahi s¼rd¼r¼lememiř, aynı yollar, boğazlar her defasında ağır bedeller ¼denerek tekraren ele geçirilmek zorunda kalınmıştır. Osmanlı ordusunun iaşe ve ikmal yetersizliğini İsmail Fazıl Paşa Mustafa Cel¼leddin'in kaldırıldığı hastaneyi g¼r¼nce şu c¼mlelerle dile getirir¹⁰²:

Yatak! Bir ot minderinden başka bir şey değildir. Mecr¼h bir Fer¼k hastahannede kuru bir ot minderinde yatarsa efr¼d¼n nerede yattıklarını d¼ř¼nmeli işte bizim doksan ¼ç seferindeki nev¼kısımızın en b¼y¼k h¼dem¼t ve lev¼zım¼t-¼ sıhhiyyenin heman hiç mes¼besinde bulunmasıydı.

Aynı probleme Ali Fıtr¼ de değinmiş isyancıların baskınlarından korunan erzak ve m¼himmat merkezleri teşkil etmenin ¼nemine değinmiş, bu

¹⁰² İsmail Fazıl Paşa, *Meř¼hir-i Askeriyemizden Bir Sahife*, Necm-i İstikb¼l Matbaası, Dersaadet 1329, s.9; T¼rkmen, a.g.e., s.156.

merkezlerin oluşturulamamasını büyük eksiklik olarak ifade etmiştir. Yine o 2 Temmuz 1876 ilâ 2 Ekim 1876 tarihleri arasında sadece Medun Kalesi'ne erzak ikmalıyla uğraşılmasını büyük bir askeri zaaf olarak nitelemiştir¹⁰³. İaşe ve ikmal yapmanın en sıkıntılı olduğu yer Nikşiç Kalesi idi. Her defasında Duga ve Ostrog gibi iki dar boğazı geçmek zorunda kalan Osmanlı Ordusu bu uğurda yüzlerce şehit vermiş, ne yazık ki Nikşiç Kalesi'nin iaşe ve ikmal sorunu bir türlü çözülememiştir.

Her şeye rağmen, Ali Fitrî II. Dünya Savaşı'nda Alman Panzerlerin dahi başarısız olduğu o coğrafyayı görmüş olsa eleştirilerini o kadar kolay yazamazdı. Zira bugün dahi Podgorica'dan Gusine'ye eski yoldan yapılacak bir yolculukta yolcuların derin vadi ve dağlar karşısında hâlâ başları dönmektedir. Üstelik savaşın gerçekleştiği yıllarda o yolların dahi olmadığı düşünülürse, coğrafyayı çok iyi bilen, coğrafya ile bütünleşmiş insanlarla savaşmak hiç kolay değildi. Kaldı ki bu kişiler ideolojik motivasyon olarak da çok üstün durumdaydılar. Zira onlar Osmanlı veya Müslüman öldürmek için doğduklarına inanan insanlardı. Osmanlı askerleri o korkunç coğrafyada sadece düşmanları ile değil dağlarla, nehirlerle, ideoloji ile de savaşmıştır. Bu yüzden tüm hata ve yoksunluklarına rağmen Karadağ veya Hersek coğrafyasında yeryüzünde en iyi savaşan orduların belki de ilki Osmanlı ordusu olmuştur.

¹⁰³ Ali Fitrî, *91-92 Hersek Seferi*, *92-293 Osmanlı Karadağ Seferi*, s.4, 6, 10-11, 13, 46, 52.

KAYNAKÇA

B.O.A., *HRT.h.*, nr:47/1-2; nr:723; nr:2597.

BOA, *BEO*, nr:3998/299885.

Ahmed Esad, *Karadağlılarda Sevkü'l-ceyş ve Ta'biyye*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327.

Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, TTK, Ankara 2009.

Ali Fitrî; *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiyye ve Avâriz-ı Coğrafya*, Birinci Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1327.

Ali Fitrî; *91-92 Hersek Seferi, 92-293 Osmanlı Karadağ Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, İkinci Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1327.

Ali Fitrî; *92-93 Osmanlı-Sırp Seferi ve Hal-i Hazır Darü'l-harekâtı*, Üçüncü Kitap, Erkân-ı Harbiye Matbaası, Dersaadet 1328.

Babacan, Hasan; "Malisor İsyanı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", *Dr. Kemal Daşçioğlu'na Vefa Kitabı*, Ed. Mithat Aydın-Süleyman İnan, Pegem Akademi, Ankara 2020, s.395-416.

Bilge, Mustafa L.; "Rıdvanbegovic, Ali Paşa", *DİA*, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.50-51.

Bouquet, Oliver; *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Borožan; Đorđe -Gojko Nikolić; *Istorijski Atlas*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica 2009.

Bosna-Hersek Bibliyografyası, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

Darkot, Besim; “Karadağ”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.221.

Delàure, Henri; *Le Monténégro*, Benjamin Duprat, Paris 1862.

Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resûl; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma nr:10071.

Gölen, Zafer; *Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1878)*, Alter Yayınları, Ankara 2009.

Gölen, Zafer; *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Gölen, Zafer; *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Öncü Kitap, 2. baskı Ankara 2015.

Gölen, Zafer; “1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *History Studies*, Volume: 1/1, 2009, s.212-296.

Gölen, Zafer; “1862 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları”, *Belleten*, C.LXXV, S.273, Ankara 2011, s.503-543.

Gölen, Zafer; “Karadağ Devleti’nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, *Belleten*, C.LXXVIII, S.282, Ankara 2014, s.659-698.

Harb Akademilerinin 122 Yılı, Harb Akademileri Basımevi, Yıldız-İstanbul 1970.

“Hatıralara Hürmet-Mütekait E. Mra. Ali Fitri Bey”, *Askerî Mecmua*, C.III, S.88, 1 Mart 1933, s.979-980.

Hertslet, Edward; *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook*, Volume: II, Harrison, London 1865.

İsmail Fazıl Paşa, *1292-1293 Osmanlı Karadağ Seferi*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1329.

İsmail Fazıl Paşa, *Meşâhir-i Askeriyemizden Bir Sahîfe*, Necm-i İstikbâl Matbaası, Dersaadet 1329.

Jezernik, Božidar; *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmaji*, Çeviren: Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

“Karadağ”, *Meydan Larousse*, C.VI, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, s.924.

Le Faure, Amédée; *Histoire de la Guerre d'Orient: 1877-1878*, Tome: I-II, Garnier Frères, Libraires-Editeurs, Paris 1878.

Maton, Eugene; *Histoire Du Monténégro Ou Tsernogore*, En Vente Chez L'-auteur, Paris 1881.

Mažuranić, Matija; *Bosna'ya Bir Bakış*, Hazırlayanlar: Ekrem Čaušević-Tatjana Paić-Vukić-Ayla Hafız Küçükusta, Bal-Tam, Prizren 2011.

Mehmed Suphi, *Karadağ ve Ordusu*, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, Kostantiniyye 1317.

Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, çev. Güven Beker, Kaynak Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2014.

Münif Efendi; “Karadağ”, *Mecnû'a-i Fünûn*, Birinci Sene, nr:1, Mâh-ı Muharrem, Cerîdehânedeki Tab' Olunmuşdur, İstanbul 1279, s.55.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, C.I, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, İslam Tarih,

Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2004.

Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, C.II, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, A. Hamdi Furat, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000.

Özdem, Ali Gökçen; *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, Fırat Üniversitesi SBE. Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2012.

Sedes, Halil; *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları. 1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasî Olaylar*, Başlangıç I. Kısım, Çituri Biraderler Basımevi, 2. Baskı İstanbul 1946.

Sedes, İ. Halil; *1875-1878 Osmanlı Ordusu Seferleri. 1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi*, Askerî Matbaa, İstanbul 1936.

Seton-Watson, R. W.; *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*, Norton Library, New York 1972.

Şemseddin Sâmî, “Ali Saib”, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.IV, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, s.3196.

Şemseddin Sâmî; “Karadağ”, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C. V, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s.3635-3638.

Tabsiratü'l-eşkiyâ (1849-1851 Bosna Hersek İsyânı), Hazırlayan: Zafer Gölen, Öncü Kitap, Ankara 2016.

Temizer, Abidin, “Karadağ Coğrafyasının Karadağ Kültürü Üzerine Etkisi”, *III. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi 5-6 Ekim 2018, Kiev-Ukrayna, Bildiri Tam Metin Kitabı*, Asos Yayınları, Elazığ 2018, s.495-501.

Temizer, Abidin; “Karadağ’da Osmanlı Hakimiyetine Dair”, Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı III, S.68, 2015, s.3007-3015.

Temizer, Abidin - Andreea Stoian Karadeli; “Karadağ Ekonomisine Farklı Bir Bakış ve Osmanlı Mirası”, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, Editörler: Abidin Temizer & Uğur Özcan, C.II, Libra, İstanbul 2015, s.601-629.

Temizer, Abidin, “Warrior Culture of Montenegro (1878-1912)”, *Glimpses of Balkans Cultural History*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.43-67.

Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler(1729–1928), C.I Bölüm:1, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1990.

Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729-1955, Hazırlayan: Enver Koray, Maarif Basımevi, 2. Basım İstanbul 1959.

Türkmen, İsmet; *İsmail Fâzıl Paşa Askerî-Siyasî Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2015.

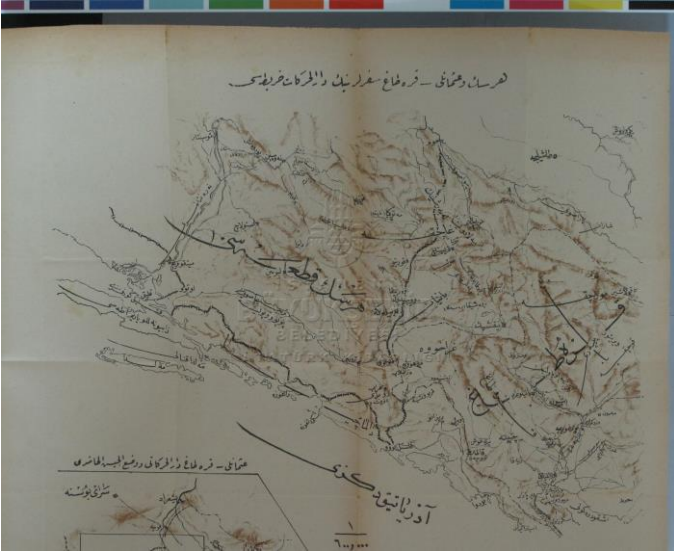
Uçarol, Rifat; “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *DİA*, C. XIII, TDV. Yayınları, İstanbul 1996, s.445-448.

Yılmazçelik, İbrahim -Ali Gökçen Özdem, “İsmail Fazıl Paşa’nın Kaleminden 1282-1293 (1879-1877) Osmanlı Karadağ Seferi”, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi, (Sunulmayan Bildiriler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s.3-38.

HARİTALAR

Harita 1: Bosna Hersek Haritası
Kaynak: B.O.A., *HRT.h.*, nr:723.

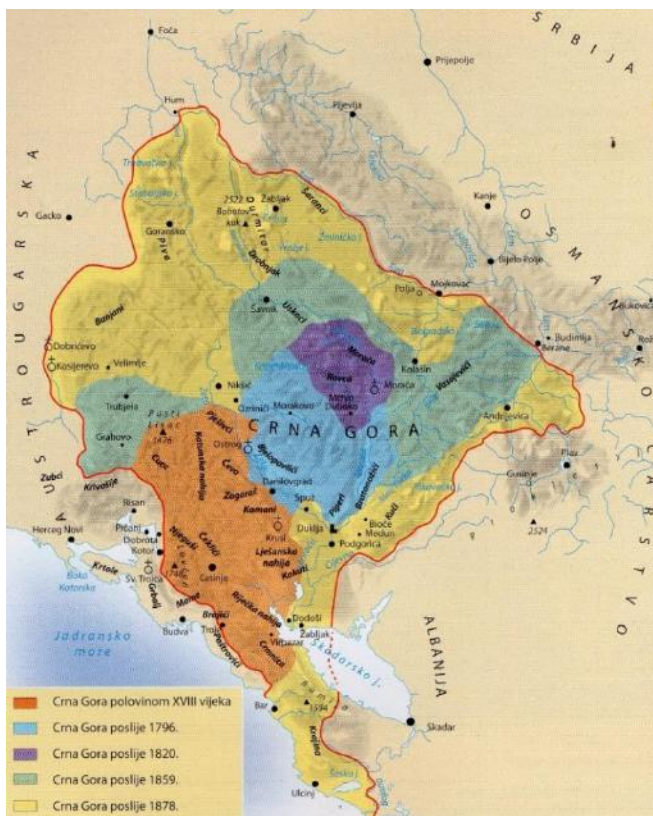
Harita 2: Hersek ve Osmanlı-Karadağ
Seferlerinin Darü'l-harekât Haritası. Kaynak: Ali
Fitrî.

Harita 3: Eski Karadağ (Stara Crna Gora)-1697
 Kaynak: Đorđe Borozan-Gojko Nikolić *Istorijski Atlas*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica 2009, s.77.

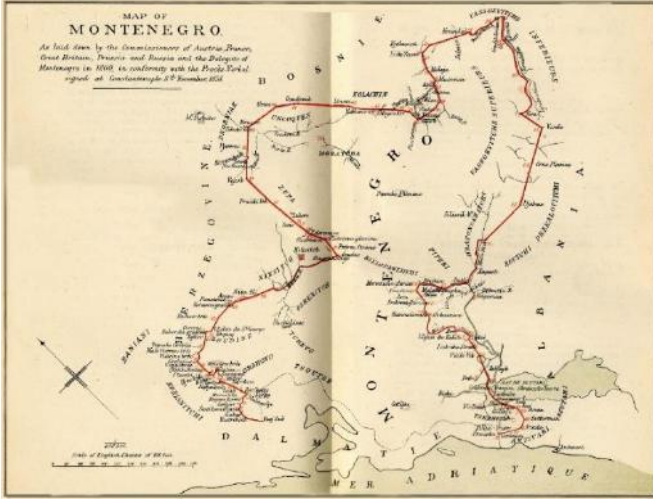

Harita 4: 1796 Karadağ
 Kaynak: Borožan-Nikolić, *a.g.e.*, s.79.

Harita 5: Karadağ'ın Sınırlarının Yıllara Göre Gelişmesi

Kaynak: Borožan-Nikolić, *a.g.e.*, s.94.

Harita 6: Komisyon tarafindan hazirlanan 1858 Karadağ Sınır Haritası.

Kaynak: Edward Hertslet, *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook*, Volume: II, Harrison, London 1865, s.1354.

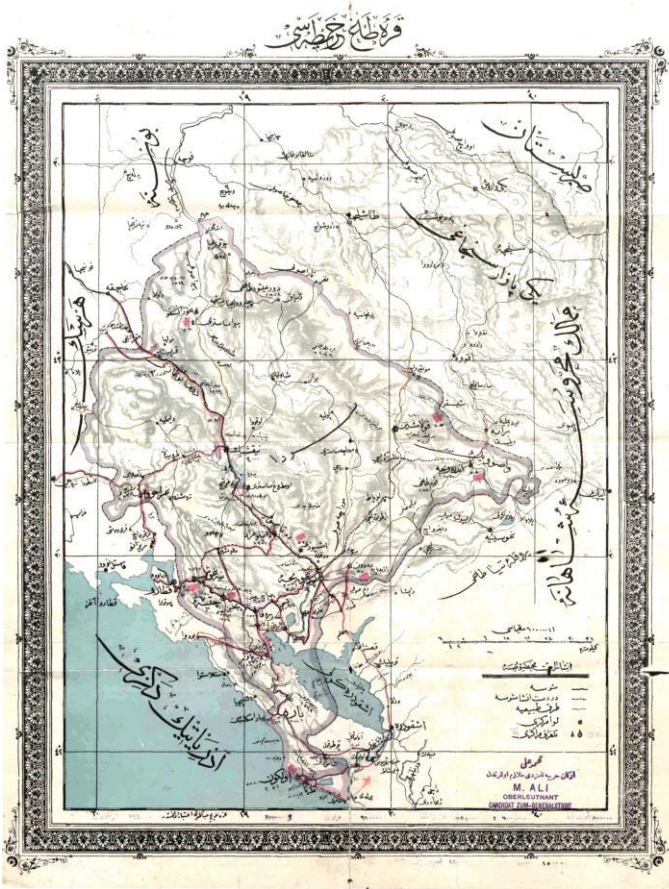

Harita 7: İstanbul Protokolünde Kabul Edilen
Karadağ Haritası.
Kaynak: B.O.A., *HRT.h.*, nr:47/1-2.

Harita 8: İstanbul Protokolünde Göre Basılan
Karadağ Haritası.

Kaynak: B.O.A., *HRT.h.*, nr:2597.

Harita 9: 1913 Karadağ Haritası.
Kaynak: Ahmed Esad, *Karadağlılarda Sevkü'l-ceys ve Ta'biyye*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1327.

İKİNCİ BÖLÜM
METİN
91-92 HERSEK SEFERİ, 92-93 OSMANLI-
KARADAĞ SEFERİ VE HÂL-İ HÂZİR
DÂRÜ'L-HAREKÂTI

Fihrist ve Sû'âl

Medhal

	Sû'âl	Sahife
[12]91-92 Hersek Seferi: Darü'l-harekâtın ahvâl-i coğrafiyesi; Hersek isyânı esbâb ve edvâr-ı isyân ve devirlere âid mütâla'ât	16 ¹⁰⁴	1
Karadağ'ın muhtasar bir tarihçesi:[1] 292'de Karadağ darü'l-harekâtı ve ordusu; esbâb-ı harb	17	16
Birinci devirde tarafeynin kuvvet, vaz'iyet, sefer planları; şimâl harekât-ı harbiyyesi ve mütâla'ât	18	32
Birinci devirde cenûb harekât-ı harbiyyesi ve mütâla'ât	19	47
İkinci devrin safha-i ûlâsından tarafeynin kuvvet, vaz'iyet ve harb planları; harekât-ı harbiyye ve mütâla'ât	20	56
Devr-i sâninin safha-i sâniyesinde tarafeynin kuvvet, vaz'iyet ve harekât-ı harbiyye planları ile	21	64

¹⁰⁴ [İlk] 15 sû'âl birinci kitabdaki "*Ta'birât-ı Sevku'l-ceyşiyeye ve Avârız-ı Coğrafiyye*"ye âiddir.

İhtâr: Metin-i kitabda ince yazılanlar dersde söylenecek ve sorulacaksa da umûmî imtihân programına idhâl idilmeyecektir.

üçüncü devirde tarafeynin planları
ve harekât-ı harbiyye

Hal-i hazır darü'l-harekâtı:	22	79
Ba'de'l-harb tarafeynin hudûdu, Hutût ve nikat-ı sevkü'l-ceşiyesi; Darü'l-harekât dâhilinde tarafeynin vaz'ü'l-ceşî firka ve livâ merkezleri; mütâla'ât-ı sevkü'l-ceşîye: Tarafeynin vaz'iyet-i askeriyesi ve mütekâbilen ta'arruz ve müdâfa'aları		

Medhal

Âsâr-ı muhtelifeden¹⁰⁵ ictibâs etmek üzere avn-ı Hakla ikinci kitab da bitdi. Kitabın tarz-ı tertîbi hakkında bir iki söz söyleyeceğim: Ekser tarih-i harblerimizde dârü'l-harekâta dâ'ir zerre kadar ma'lûmât verilmeden seferin tahrîrine başlanılmış ve harbin tedkîk ve mutâla'sında bilinmesi elzem olan ma'lûmât-ı coğrafya eldeki harîtalarda görülebilen mevâdda inhisâr itmişdir. Hâlbuki bi'l-hassa mekteb talebesi dârü'l-harbin coğrafyasını öğrenmeden evvel sefere başlarsa harekât-ı harbiyyede en mü'essir âmiller meyânında olan arâziyi kavrayamaz, a'vârızın kıymet ve ehemmiyyet-i mutlakasını harîtada bi't-tabî' göremez ve bu sebeble istifâde mahdûd ve hıfz-ı vakâyi'den ibâret kalır. Buna binâ'en seferin başlangıcında dârü'l-harekâta dâ'ir bir nebze ma'lûmât i'tâsı münâsib görülmüşdür. Budan başka coğrafya-yı askerî ile tarih-i harbin tevhîden tedrîsî sâikasıyla seferin sonunda Ayastefanos Mu'âhedesi ve Berlin Konferansı neticesinde hudûdun değişmesinden dolayı dūçâr-ı tebeddül olan hâl-i hâzır dârü'l-harekâtına dâ'ir bir kısım ma'lûmât ve mutâla'ât da kitabın nihâyetine i'lâve edilmişdir.

Adriyatik Denizi'nden İnan hudûduna ve Karadağ'dan Ağrı Dağı'na kadar koca bir ülkeyi kana bulayan ve 2,5 seneden ziyâde süren Şark sefer-i meş'ûmunun mebd-i hûnîni olan ve 33 sene fâsıla ile hâtıra-i ümmetde iki elîm iz bırakan Hersek Seferi ve dârü'l-harekâtı, hem tekmiî Şark Seferi'nin safahât-ı evveliyelerini görmek ve hem de tenkîl-i usâta dâ'ir bir fikir edinmek için- harekât-ı mühimme-i harbiyyenin âdem-i vücûduna rağmen- kitabın baş tarafında yazılmışdır.

¹⁰⁵ Guerre d' Orient (Amede Lufor); Evenement d' Orient (Mahmud Muhtâr Paşa); Osmanlı-Karadağ Seferi (İsmail Fazıl Paşa) Karadağlılarda Sevki'l-ceys ve Ta'biyye (Sedad Bey).

Tekmîl-i sefer ta'til-i muhâsama ve muvakkat mütârekeler dolayısıyla bir takım edvâr ve safahâta ayrılmış, her birinin nihâyetine “*tenkîdât*” ta'bîr-i tafra-i furûşu yerine mutâla'ât kaydıyla iktifâ edilmiştir. Bir sene sonra Zivin ve Halyaz muhârebelerinden evvel ve sonraki dûr-i endîşâne kararları ve sefer-i mezkûrun bidâyet ve nihâyetinde yaşadıkları mâhirâne ric'atleri ile kalb-i milletde bir mevki'-i mübeccel kazanan ve bu seferde düşmanın nısfı raddesinde bir kuvvetle, netice ne olursa olsun, Dağlıları hudûdun içerisine atan Muhtar Paşa hazretleriyle **(b)** neticenin hiçliği düşünülmezsizin birçok efrâdın kanı bahâsına¹⁰⁶ mal olan Karadağ tecâvüzünü tasvîb ve tensîb etmek gibi bir hatâ-yı siyâsîden kat'-ı nazar, dört asırdan berü gösterilemeyen bir cür'etle Karadağ'ın bir başından girüb diğerinden çıkarak tarih-i askeriyemizi bir misâl-i behîn ile tezyîn iden Süleyman Paşa merhûm ve Podgoriça'ya gelir gelmez sahne-i harbde yenilik gösteren Celâleddin Paşa'yı mağfûr tenkîdden ziyâde takdîr ve tebciile sezâdırlar.

Cesûr Dağlıların bir günde 60 kilometre mesâfe kat etmek şartıyla Mostar civârında memleketlerine doğru kaçışları münâsebetiyle bazı kimseler indinde el'an cây-ı kabûl bulan “*el-câhil-i cesûr*” darb-ı mesel-i âmiyânesinin sakathgını genç fikirlere karşı isbât ideceğim: Câhilin cesâreti tehlikeyi görmediği ana kadardır ve o an-ı mühlikde vehm ve cebânet başlar. Hâlbuki ibrâz-ı cesâret o anda lâzımdır; âlim ise yâ tehlike-i melhûzayı evelden derk ederek dûr-i endîşâne davranır, veyahud bu mühlike-i nâgehânînin zuhûru anında vehme kapılmaz, ne yapabileceğini düşünür. Esfâr-ı sâlifemizde bazı ümmilerin, ağaların âlimlerden, efendilerden ziyâde cesâret gösterdiği vâki' ve muhakkaktır. İşte bu hâl fen mu'ârızlarının muhâkemesini ihlâl etmektedir.

¹⁰⁶ Metinde yanlış olarak bahanesine yazılmış.

Burada asıl unutulmuş nokta şudur: İki şahsın ale'l-umûm iki şibhin mukâyesesinde şart-ı esâsi havâs-ı mevcûdenin kâffesi müsâvî tutularak yalnız bir hâssanın tedkîk ve münâkaşa edilmesidir. Binâ'enaleyh âlim ve câhil iki şahısdan hangisinin harbde daha ziyâde cesâret gösterebileceğini anlamak için ikisinin ayn tab' ve mizâcda, aynı karakterde, aynı haslet ve fitratda bulunmaları muktezâdır.

Hersek'de yararlık gösteren Mehmed Ağa ile Zivin'de ibrâz-ı kahramânî iden Şaban Ağa âlim, mütefennin olsalardı ufacak bir sahada değil fırka, kolordu başlarında mükemmel iş görürlerdi. Balkan Dağları'nda, Kars Ovaları'nda şuraya buraya gizlenen paşalar, beğlerin cebânetleri bilgilerinden değil korkak olarak doğmalarından yine öylece büyümelerindedir. Dağlılar fen-i harb bilselerdi ne öyle ulu orta ilerlerler ve ne de mütevehhimâne alabildiğine kaçarlardı! Zaten her meslekde şeyn olan cehl hiçbir zaman askerlikde zeyn sayılamaz. Cesâret, cehâletle değil, hılkat-ı mümtâze, diyânet-i kâmile, hamiyet-i vatanperverâne ile tev'emdir. Bu hasâ'il-i aliyye ile iktisâb-ı ulûm ve fûnûn cesâret-i askeriyeyi tenkîs değil bi'l-akis tezyîd eder.

7 Kanûn-ı sâni [1]327¹⁰⁷

Coğrafyâ-yı askerî ve târîh-i harb mu'allimi Ali Fitrî

¹⁰⁷ 20 Ocak 1912.

(1) Bismillahirrahmanirrahim
92-93 SEFERİNİN MUKADDEMÂTI
91-92 HERSEK SEFERİ
DÂRÛ'L-HAREKÂTIN AHVÂL-İ
COĞRAFYASI

Hersek Kıt'ası nâmı altındaki mıntika-i arâzî Bosna Vilâyeti'nin mâ'ile-i cenûbiyyesinde bulunan kısımdır. Garben Avusturya'nın Dalmaçya Eyâleti, cenûben Karadağ Prensiği (şimdi krallığı), şarken Devlet-i Aliyye'nin Taşlıca Sancağı, şimâlen Bosna Vilâyeti'yle mahdûddur.

Alp silsilesinin şu'be-i cenûbiyyesi olan ve Bosna ve Hersek dağlarını teşkil iden Alp Dinarik silsilesi Herseğin heman her tarafına kol atmışdır ve buradaki zirvelerin irtifâ'ları 1.000 ile 2.000 metre arasında tahavvül eder. Mezkûr silsileden hâsıl olan dağlar sarp, yalçın kayalık ve ormanlar ve sert uçurumlarla muhâtdır.

Silsile-i mezkûre Adriyatik Denizi'yle Tuna Nehri havzası arasında mühim bir mâni'-i tabi'î teşkil eder.

Hersek dâhilinde başlıca Nerenta¹⁰⁸ Nehri vardır: Nehr-i mezkûr Gaçka yaylasıyla Nevesin civârından çıkar, evvela dar bir vadi dâhilinde şimâle doğru akar, mu'ahharen Bosna ile Hersek hudûdunu teşkil etdikden **(2)** sonra birden bire cenûba döner, Mostar'dan geçer; Kilik Limanı'nın şimâlinde Adriyatik Denizi'ne dökülür.

Trebiņa¹⁰⁹ isminde sâhile muvâzî ufak bir nehir daha vardır: Nerenta menba'ı yakınından çıkarak garb-ı şimâlîden şark-ı cenûbîye doğru akar; Trebin'den geçer, Kataro¹¹⁰ Körfezi istikâmetinde bir

¹⁰⁸ Neretva.

¹⁰⁹ Trebišnjica.

¹¹⁰ Kotor.

müddet daha akdıktan sonra gâ'ib olur; her halde tahte'l-arz bir tâkim menfezler bularak denize akması ağleb-i ihtimâldir.

Bunlardan başka Salamska? gibi birkaç ufak çay ve dereler daha varsa da mansabsız olarak vâdilerde gâ'ib olmaktadırlar.

Hutût-ı sevkü'l-ceyşeden yollar:

1-Kilik-Mitkoviç-Mostar

2-Kilik-Otovo-Trebin-Bileke-Sutorina

3-Sutorina-Trebin-Bileke- Metokya-Foça

4-Mostar- Nevesin-Zalom-Fuziça-Metokya-Nikşiç

5-Mostar-İstolaç-Lubin-Trebin

6-Trebin-Nikşiç

Bunlara yol demekdense patika demek daha münâsib olurdu. Çünkü araba ve sahrâ topçularının mürûrına nâ-müsâ'id idiler. Her tarafda boğazlar, geçidler bulunduğu gibi Metokya-Gaçka ve Nikşiç mevki'-i müstahkemleri arasında geçmesi fevkalade muhâtaralı olan Duga Boğazı vardır. Bilhassa Gaçka ile Mostar arasındaki yol ile diğer yollarda aynı mevâni' aynı müşkilât mevcûddu. Bunlardan başka 4. yol ile Mostar civârında birleşen bir iki yol daha vardır.

Nikat-ı sevkü'l-ceyşiye olarak: Mostar ve Foça mevki'lerinden başka **(3)** Grab, Trebin, Bileke, Metokya, Nevesin, Nikşiç, Goraçko¹¹¹ kılâ'-i sağıresi vardı. Bunların en mühimleri Trebin, Nevesin, Nikşiç'di. Hepsi de bir takım âdî kal'alar idiyseler de zamanın tarz-ı tahkîmine meh-mâ-emken tevfiik edilmiş olmakla beraber yolsuzluk dolayısıyla büyük

¹¹¹ Goransko.

toplarla muhâsaraları da nâ-kâbil olduğun pek çok kıymet ve kudret göstermekte idiler. Bunlardan başka mezkûr kal'alar civârında ve Duga, Piva Vâdisi, Trebin ve Kastelnovo¹¹² gibi belli başlı istikâmetlerde blokhavzlar dahi mevcûd bulunuyordu.

Herseğin başlıca iskelesi Kilik limanı idi. Sevkiyât-ı askeriyyenin berren imkânsızlığına mebnî, kâmilen mezkûr limanla icrâsı lâzım geliyordu.

HERSEK İSYÂNI

Esbâb-ı İsyân: Devr-i istilâımızda fâtihân ve cengâverân-ı Osmaniyye yalnız arâzi fethiyle iktifâ itmişler tanzîm-i memâlik, terfih-i ahâli, temsîl-i a'nâsır hulâsa feth-i kulûbe ehemmiyet vermemişler ve binâen-aleyh merkez-i hükûmet kalb-i memâlik za'afa başlayınca eczâ ve aksâ-yı memâlik an be an ihtilâllerle sarsılarak peyderpey bizden ayrılmaya başlamışlardır. İşte ber-vech-i bâlâ ayrılan eczâ-yı Osmaniyye gibi Hersek Hristiyanları da hâkimiyet-i Osmaniyye'ye pek güçlkle ve istemiyerek itâ'at ediyorlardı. Bin müşkilâtla basdırılan isyânlar devir devir alevleniyordu. Her ne kadar vergilerin ağırlığından, me'mûrîn ve hassaten tahsîldâr ve jandarmaların tazyîklerinden şikâyet olunuyorduysa da devr-i inhitâtımızdan beri şarka musallat olan Avrupalıların memleketimize göndere geldikleri müşevviklerin iğvâât ve telkînâtı başlıca esbâb-ı isyân olarak gösterilebilir.

(4) Edvâr-ı İsyân: İsyân başlıca üç devre ayrılır:

Devr-i evvel: [1]291 senesi Mayıs nihâyetinden¹¹³ Teşrîn-i evvel nihâyetine¹¹⁴ kadar 5 ay devâm eder.

¹¹² Hecceg Novi.

¹¹³ 12 Haziran 1875.

¹¹⁴ 12 Kasım 1875.

Devr-i sâni: 1 Teşrin-i sâni¹¹⁵ 15 Kânûn-ı sâniye¹¹⁶ kadar 2,5 ay imtidâd eyler.

Devr-i sâlis ise, 15 Kânûn-ı sâni¹¹⁷ [12]91 ile ilân-ı harb tarihi olan 20 Haziran [12]92¹¹⁸ arasındaki devredir.

18 Ağustos¹¹⁹ ve 20 Eylül'de¹²⁰ isyân iki müfrezemize karşı Trebin önünden ve Trebiniça Vâdisi'nden bilâ-muhârebe savuşması istisnâ edilirse birinci devr dağınık ve ufak müfrezelerimizin kâmilten mağlûbiyetleriyle nihâyetlenmiş ve isyân fevkâlade hâd bir şekil almıştır.

İkinci devrede Bileke civârında iki ve Trebin civârında bir küçük müfrezemizin mağlûbiyetlerinden sarf-ı nazar edilince topluca ve büyücek kollarımızın usâta galebe çaldığı görülür.

Üçüncü devre ise hemân kâmilten a'sîlerle mukâleme ve sükûnet-i zâhire ile geçmiş, yalnız Nikşiç'in ikmâl-i nevâkısıçün Mart'da bir hareket-i askeriyeye yapılmış ve sefer müddetince bakımsızlık yüzünden dûçar-ı harâbî ve perişânî olan kıta'atın tahfif-i âlâm ve ızdırabına, ikmâl-i nevâkis ve malzemesine hasr-ı himmet edilmiştir.

Birinci Devir 24 Mayıs [12]91- Gâye-i Teşrin-i sâni

21 Mayıs 91¹²¹ Mostar'dan gelen bir kâfilemiz usât tarafından zabt edildi; Hükümet şiddeti arttırınca bidâyetde mevz'î¹²² olan isyân etrafa sirâyetle umûmî halini aldı.

¹¹⁵ 13 Kasım 1875.

¹¹⁶ 27 Ocak 1876.

¹¹⁷ 27 Ocak 1876.

¹¹⁸ 2 Temmuz 1876.

¹¹⁹ 30 Ağustos 1875.

¹²⁰ 2 Ekim 1875.

¹²¹ 2 Haziran 1875.

¹²² Metinde yanlış olarak mevki'î yazılmış

13 Temmuz'a¹²³ doğru Mostar'dan Avusturya hudûduna kadar tekâmül mıntika ateş içinde kalmıştı. Usât Hırvat, Hersekli ve Karadağlılardan tereküb ediyordu.

(5) 14'de¹²⁴ usâtın te'dîbine me'mûr olan Selim Paşa Mostar'dan çıkarak Nevesin'e yürümüşse de az zaman içinde ric'ata mecbûr olmuştu.

Bunun üzerine isyânı basdırmak ve tekâmül Hersek'de te'mîn-i hâkimiyet etmek için hükümetçe teşebbüsât ve ikdâmât-ı ciddiyede bulunacak zaman gelmişti.

11¹²⁵ ve 12'de¹²⁶ Mostar ile Karadağ hudûdu arasında birçok yerlerde usât galebe çalmıştı. Temmuz evâsıtında Trebin mevki'i de usât tarafından kuşatılmıştı. Mezkûr mevki Adriyatik Denizi sâhilinde usât ve voyvodalarının mahall-i ictimâ'î olan Raguza'ya ve Karadağ hudûduna pek yakın olduğu gibi birçok yolların da mültekâsında bulunuyordu. Burası usât için mühim bir nokta-i istinâd ve üss-i mühimmât olacağı gibi ileride Karadağlılarla el ele vermek için de fevkalâde şâyân-ı ehemmiyetdi. Hâlbuki şehir âdî bir kal'a olmakla beraber muhafız olarak da takriben 3 piyâde bölüğü vardı. Ağustos ayında Trebin etrafı muhârebât-ı sağireye cevelângâh olmuştu. Muhafızlar ale'd-devâm hurûc yapıyor idiyeler de kuvvetlerinin azlığından dolayı hatt-ı muhâsarayı yaramıyorlardı. Bu esnâda Trebin, Mostar ve Raguza'ya giden yollar üzerinde belli başlı mevki'ler kâmilten muhâsara edilmişti.

¹²³ 25 Temmuz 1875.

¹²⁴ 26 Temmuz 1875.

¹²⁵ 23 Temmuz 1875.

¹²⁶ 24 Temmuz 1875.

Ağustos nihâyetine doğru mevâki'-i mezkûrenin birçoğu fıkdan-ı erzâkdan dolayı usâtın eline düşmüştü.

Ancak bu sırada Bâb-ı Âlî isyânın ciddiyet ve ehemmiyetini, tehlikenin vehâmetini nazar-ı dikkate alarak Ağustos içerisinde muhtelif tarihlerde parça parça 4.200 kişi kadar bir kuvveti Kilik'e göndermişti. Derviş Paşa¹²⁷ bu kuvvete kumandan nasb edildi. Müşârün-ileyh evvela en mühim olan Trebin ile Nikşiç muhâsaralarının ref'ine karar verdi; kuvveti ikiye ayırdı:

(6) Bir kol İstolaç üzerinden Bileke gidecek ve o civârdaki usâtı dağıtdıktan sonra Nikşiç üzerine yürüyecekti.

Diğer kol Popovo Polye'den geçerek Trebin'e gidecekti.

Birinci kol 8 Ağustos'da¹²⁸ Nikşiç'e bir mikdâr erzâk ve mühimmât idhâl idebildiyse de usât karşısında İstolaç istikâmetinde ric'ate mecbûr oldu. Ve diğer kol ile epeyce sonra ve güç belâ te'sîs-i irtibâta muvaffak oldu.

İkinci kol 18 Ağustos'da¹²⁹ Trebin önüne gelir gelmez usât hatt-ı muhâsarayı ref' ile savuşdu gitdi ve asâkir-i Osmâniyye burun kanamaksızın kal'aya girerek istihkâmlarını işgâl etdi. Dağlılar ta'kîb nâmına bir şey görmedikleriçün zahmetsizce çekildiler.

Bu sırada Bâb-ı Âlî Derviş Paşa'yı İstanbul'a celb ettiği gibi Düvel-i Muazzama'nın tavsiyesi üzerine

¹²⁷ Lofçalı Müşir Derviş Paşa (1817-1896). Hayatı hakkında bkz., Halil Sedes, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları. 1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, Başlangıç I. Kısım, Çituri Biraderler Basımevi, 2. Baskı İstanbul 1946, s.92

¹²⁸ 20 Ağustos 1875.

¹²⁹ 30 Ağustos 1875

usâtle görüşerek işi sulhen tesviye etmek üzere teşkil edecek komisyonun reisi ve Bosna Vilâyeti'nin fevkalade komiseri sıfatıyla Hariciye Nâzırı Server Paşa'yı¹³⁰ gönderdi.

Server Paşa Ağustos nihâyetine doğru Hersek'e geldi ve bir ıslâhât fermân-ı hümayûnu neşr ve îlân eyledi; rüesâ berâ-yı istişâre Trebin civârında bir manastırda toplandılar; Rusya'nın el altından teşvîk ve müzâheretini gören usât ne Hükûmet-i Osmaniyye'nin mevâ'id-i salâhcûyânesine kulak asdı; ne de Avrupa'nın nesâyih ve vesâyâ-yı zâhiresine inandı; kemâ-kân ve daha şiddetle isyâna devâm etdiler.

19 Ağustos'da¹³¹ tekmîl Hersek mevâki'ne âdetâ serpilmiş gibi dağınık bir halde 20 tabur, 4 süvâri bölüğü ve 12 topdan ve takriben 10.500 kişiden ibâret bir kuvvet vardı. Kumandan Ahmed Paşa idi¹³². Bu kuvvetin karşısında mu'âvin Dağlılarla beraber 8-10 bin kadar âsî bulunuyordu. Merkûmların (7) silâhları pek iyi değildiyse de memleketi iyi tanıyor ve mevcûd bir sürü mevâni'den istifâde ediyorlardı.

Ağustos nihâyetinde bir kol cenûbdan Trebin ve Bileke üzerinden, diğeri bir kol, şimâlden Nerenta vadisinden ilerileyerek Gaçka Yaylası'na doğru yürüdüler. Kumandan Ahmed Paşa'nın maksadı bu civâr arazisini istilâ ederek Foça'ya gitmekdi.

24 Ağustos'da¹³³ kolların her ikisi de mağluben İstolaç ve Trebin'e çekildiler.

¹³⁰ Server Paşa (1821-1886). Hayatı hakkında bkz., Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.94-95.

¹³¹ 31 Ağustos 1875.

¹³² Müşir Ahmed Hamdi Paşa (1839-1918), 25 Ağustos 1875-25 Ekim 1876 tarihleri arasında Hersek ordu komutanlığını yapmıştır. Bkz., Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.93-101.

¹³³ 5 Eylül 1875.

Usât kumandanı en cesûr ve en mâhir Karadağ rüesâsından Peko Pavloviç olub 6 Eylül'de¹³⁴ Raguza'dan Trebin'e gelen bir kâfileye tecâvüz etdi ve mezkûr kâfilenin selâmetiçün Trebin'den gönderilen Osmanlı müfrezesini mağlûb etdi.

Eylül nihâyetine doğru Kilik'e doğru sarkdı. Kezâ bir Osmanlı kâfilesini vurmak istediye de kâfile muhâfızı tarafından püskürtüldü.

Usâtın şu ufak muvaffakiyetleri üzerine isyân şimâlde Nerenta vadisine kadar sirâyetle beraber Peko Pavloviç Trebiniça cihetlerinde bulunan ve Server Paşa'nın neşr etdiği fermân-ı hümâyûn üzerine hükûmete tavr-ı mütâva'at gösteren cenûb ahâlisini ayaklandırdı.

Ahmed Paşa 1,5 taburluk küçük bir bir müfreze ile şimâle gitti. Şevket Paşa 7 tabur ve 1 süvâri bölüğüyle cenûb taraflarına koşdu. Peko Pavloviç böyle kuvvetlice bir müfrezenin vürûdunu haber alır almaz kemâl-i mahâretle Şevket Paşa'nın önünden çekilerek Karadağ hudûduna çekildi ve tekrar Raguza ile Trebin arasındaki nakliyâta sarkıntılık etmeğe başladı. Teşrîn-i evvel (8) evâsıtında Trebin ile Kastelnovo arasındaki blokhavzlar pek çok sıkışmışlardı. Bunlardan Grab Kal'ası kumandanı serî bir imdâd gelmezse teslim mecbûr olacağını bildiriyordu. Bu haber üzerine 9/10 Teşrîn-i evvel¹³⁵ gecesi Osman Paşa kumandasında Trebin'den 4 taburla bir batarya Grab'ın imdâdına gönderildi. Osman Paşa'nın şiddetli hücûmları sayesinde usât çekilmeğe mecbûr olarak hudûd üzerinde Kryoça sırtlarını tutdu. Osman Paşa mevzi'in metanetine bakmadan ufack müfrezesiyle hücûm etdi. Adem-i muvaffakiyetle Grab'a doğru ric'ata başladı. Bunu

¹³⁴ 18 Eylül 1875.

¹³⁵ 21/22 Ekim 1875.

fırsat sayan Peko Pavloviç yol üzerinde tertîb ettiği bir pusudan çıkararak esnâ-yı ric'atde yorgun düşkün bir halde tek ve uzun bir kolda yürüyen Osmanlı askeri üzerine atıldı. Osmanlılar büyük bir mağlûbiyetle Grab Kal'ası'na can atabildiler.

Bu galibiyet üzerine Peko Pavloviç serian şimâle Duga Boğazı'na doğru yürüdü. Piva Vadisi'ndeki Goraçko Kal'ası'nı muhâsara etdi. Sadrazam isyânın tevsî ve intişârından dolayı sıkılmağa başladı ve mağlûbiyetleri kumandan Ahmed Paşa'nın iktidârsızlığına haml ederek Teşrîn-i evvel nihâyetinde¹³⁶ Rauf Paşa'yı¹³⁷ gönderdi. Müşârünileyhin vürûdu üzerine yeni bir plan mevki'-i fiile konacaktı: O zamana kadar öteye beriye dağılan ve heman her yerde mağlûb olan küçük müfrezeler yerine kuvvetli kollar teşkîli ile usâtın taht-ı muhâsaraya aldığı mevâki'in imdâdına koşarak nevâkısının ikmâline, erzâk vesâ'ire idhâline karar verildi.

Bu karar üzerine 10 tabur piyâde ve 6 topdan ve takriben 6.000 kişiden mürekkeb bir müfreze Şevket Paşa'nın kumandası altında olarak Gaçka (9) Yaylası'nda toplandı. Goraçko'da esâsen muhâfız olarak ancak 2 tabur vardı. Şevket Paşa müfrezesinden haberdâr olan Peko Pavloviç mevki'in karşısında bir mikdâr kuvvet bıraktıktan sonra 3.000 kişilik bir müfreze ile Osmanlıların geleceği istikâmetde Leberşnik¹³⁸ geçidlerini tuttu ve Biyela Dolyeva gerisinde de pusu kurdu.

29 Teşrîn-i evvel'de¹³⁹ müfreze-i Osmaniyye usât mevzî'in karşısına geldi ve Leberşnik Dağı'nın

¹³⁶ 12 Kasım 1875.

¹³⁷ Müşir Rauf Paşa (1832-1908), 26 Ekim 1875-Aralık 1875 sonu arasında Hersek Ordu Komutanlığı yapmıştır. Hayatı ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bkz., Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.101-113.

¹³⁸ Lebrşnik.

¹³⁹ 10 Kasım 1875.

gerisindeki yamaçda kuvvetli bir mevzi' tutarak geceyi açık ordugâhda geçirdi. Esnâ-yı leylde Dağlılar epeyce imdâd aldılar. Ve bu suretle kuvvetleri tezâyüd etmişti. 30'da¹⁴⁰ Şevket Paşa Leberşinik geçidlerini geçmeğe teşebbüs etdiyse de mağluben Metokya'ya ric'at eyledi.

Usâtın vâki' olan şu gâlibiyeti üzerine isyân fevkalâde had bir şekil aldı. Her taraftan imdâd, malzeme, para ve erzâk gelmeğe başladı.

İkinci Devir 1 Teşrîn-i Sâni-15 Kânûn-1 Sâni

1 Teşrîn-i sâni'den¹⁴¹ i'tibâren Rauf Paşa Goraçko ve Nikşiç kal'alarının ikmâl-i nevâkısı için yeniden tedâbir-i ciddiyeye tevessül etdi. Bosna'da bulunan kıta'ât kâmilten Hersek'e celb edildi. Bir tâkım gönüllü kaydıyla mümkün mertebe kıta'ât-ı mu'âvinenin mikdarı çoğaltıldı. Ordunun hayvanât-ı nakliyece olan noksânı kısmen Bosna'dan kısmen de Memâlik-i Sâ'ire-i Osmaniyye'den Kilik İskelesi'ne getirtilen at ve esterlerle telâfi edildi. Böyle büyücek bir kuvve-i Osmaniyye'nin karşılıklarına gelmesi üzerine usâtın kuvve-i ma'nevîyesi kırılarak üç gruba ayrılmalarına sebep oldu.

Bu inkisâm üzerine Rauf Paşa kolaylıkla Goraçko'ya gitdi ve ikmâl-i nevâkısdan sonra her nedense Nikşiç'e uğramayarak Metokya ve Bileke üzerinden doğruca Trebin'e döndü.

(10) Bu hâlî fırsat sayan Peko Pavloviç İstolaç ve Gaçka'dan Bileke gelmekte olan 3 ve 6 taburluk iki müfrezemize çatdı ve her ikisini mağlûben Bilek'e sokdu.

¹⁴⁰ 11 Kasım 1875.

¹⁴¹ 13 Kasım 1875.

28 Teşrîn-i sâni'de¹⁴² Hersek'deki tekmîl kuvva-yı Osmâniyye 10 paşa kumandası altında 35 nizâmiye ve redîf taburuyla takriben 2.000 kadar mu'âvineden ibâretti. Bu kuvvetin hemân nısfı Trebin'de bulunuyordu. Bu müfrezenin yegâne maksadı sâhilde Raguzâ'ya çıkarılacak erzâkın sür'at-i mümkününe ile celb ve ahzından ibâretti.

Bu sırada her iki tarafın mahrûmiyet ve ızdırâbâtı derece-i nihâyede idi. Yağan karın te'siriyle büsbütün bozulmuş olan biçimsiz yollar üzerinde yapılan muhârebât ise Osmanlı ve Herseklilerde tâkat bırakmamışdı.

2 Kânûn-ı evvel'de¹⁴³ bizzât Rauf Paşa civârdaki müfrezelerle Korito'da birleşmek üzere Trebin'den hareket etdi. Maksadı vaktiyle ihmâl edilmiş ve pek sıkışmış olan Nikşiç'e yardım etmekdi. 9 Kânûn-ı evvel'de¹⁴⁴ Korito'da 28 tabur toplanmışdı. 10 taburla erzâk kollarını mevki'-i mezkûrda bıraktı. 18 taburla Duga Boğazı'nı zorlamak üzere Kristaç¹⁴⁵ üzerine yürüdü.

Geçidi tutan rüesâ-yı usât bir meclis-i harb akd etdiler. Bir kısmı Kristaç'daki Osmanlılara hücum etmek istiyordu. Kısım-ı diğeri Osmanlıların geçid dâhiline girdikleri zaman yanlarına düşmeyi ileri sürüyordu. Bir dürlü i'tilâf edemediler. Bunlardan Lazar¹⁴⁶ ile Boğdan¹⁴⁷ Osmanlıları mevzi'de beklemeği muvâfık görmeyerek 12 Kânûn-ı evvel'de¹⁴⁸ Osmanlılar üzerine atıldılar ve mağlûb oldular. En cesûrları olan Pavloviç¹⁴⁹ hücumu mu'âvenetden istinkâf (11) ederek tam muhârebe

¹⁴² 10 Aralık 1875.

¹⁴³ 14 Aralık 1875.

¹⁴⁴ 21 Aralık 1875.

¹⁴⁵ Krstac.

¹⁴⁶ Lazar Sosiça. Piva ve Tara Vadileri komutanı.

¹⁴⁷ Papaz Boğdan Simoviç.

¹⁴⁸ 24 Aralık 1875.

¹⁴⁹ Peko Pavloviç.

kızırdığı sırada ma'iyetindeki 2.000 kişi ile birlikde Plana üzerine yürüdü. Orada bir hayvan kâfilesini yakaladı ve müte'âkiben cenûbî Hersek'e döndü.

Rauf Paşa Duga Boğazı'nı geçerek Nikşiç'e girdi, nevâkısını ikmâl eyledi ve der-akab Trebin'e avdet etdi.

Kânûn-ı evvel evâsıtında Rauf Paşa hastalandığıçün geri çağrılarak yerine Ahmed Muhtar Paşa¹⁵⁰ ta'yîn olundu. Müşârünileyh hazretleri 15 Kânûn-ı evvel'de¹⁵¹ Kilik'e ve oradan Trebin'e geldi.

Kânûn-ı evvel evâsıtında isyân kâffe-i nikatda hâl-i galeyânda idi. Bilhassa Raguzâ ile Trebin yolu usâtın en ziyâde matmah-ı nazarı idi. Çünkü burada birçok erzâk kâfilelerimizi zabt etmek ihtimâlî mevcûddu. Bu bedbaht memleketde sefâlet ve perişânî o derecede idi ki usâtın yegâne gıdâsı bizden yakalayabilecekleri bir takım hayvan ve erzâka münhasırdı.

Kânûn-ı evvel evâsıtında Muhtar Paşa Hersek'e geldiği zaman teskîn-i isyân için tatbîk edilen siyâseti pek karışık ve müşevveş bulmakla beraber askerinin halini de acınacak bir halde gördü. Tekmîl kıta'at öteye beriye dağıtılmış ve hastalıkla epeyce sarsılmış ve hemân her şeyden mahrûm bir halde bırakılmışdı.

Her ne kadar müşârünileyh Bosna ve Hersek'de tecemmu eden bilumûm kıta'âta başkumandan ta'yîn

¹⁵⁰ Müşir Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919), 29 Aralık 1875-27 Aralık 1876 tarihleri arasında Hersek Ordu Komutanlığı yapmıştır. Hayatı ve bölgedeki faaliyetleri hakkında bkz., Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.113-163; Rifat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *DİA*, C. XIII, TDV. Yayınları, İstanbul 1996, s.445-448. Bouquet onun için "kusursuz müşir" ifadesini kullanır. Bkz., Oliver Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.34-35.

¹⁵¹ 27 Aralık 1875.

edilmiş idiye de doğrudan doğruya ve mü'essir bir suretde kumanda edecek vesâ'itin fıkđânına nazaran Bosna'daki kumandanlığını kuru bir nâmdan ibâret görüyordu. İsyânın şekl-i hâddi bizzât mahal-i vak'ada bulunmasını icâb etdiğiçün ancak hassaten Hersek harekâtına vakf-ı nefis etmişdi.

Müşârünileyh evvel emirde erzâk depo ve mağazaları teşkîl etmeğe, elbise (12) ve mühimmâtı ikmâl eylemeğe ve harekât-ı harbiyyede işe yarayacak nikat-ı istinâdiye vücûda getirmeğe hasr-ı himmet etdi. Ahvâl-i sıhhiyesi fevkalâde endişe-âver olan kıta'âtın bir kısm-ı mühimmini Mostar ve Trebin civârında topladı.

Bu esnâda rüesâ-yı usât berâ-yı istişâre Zubzi'de toplandılar. Bi'l-ittifâk Peko Pavloviç'i mirâlây pâyesiyle Hersek başkumandanı tanıdılar ve nifâka sebep olan rüesâyı içlerinden çıkardılar. Bu suretle bir kumanda altında toplanan usât-ı kıta'âtın Mostar ve Trebin'e çekilmesinden bi'l-istifâde Trebin ile Raguza yolunu tutdular ve Kasab Hüseyin Paşa'nın kumanda ettiği za'îf bir piyâde müfremizi de mağlûb etdiler.

Bunun üzerine Muhtar Paşa 6 tabur bir cebel bataryasından ibâret 2.500 kişilik bir müfreze ile 14 Kânûn-ı sâni'de¹⁵² Trebin'den çıkarak usâtın üzerine hücûm etdi. Usât mağlûben ve makhûren Trebin civârından çekildi. Vâki olan muhârebede Karadağ Prensi'nin kainbirâderi de maktûl düşdü.

Bu mağlûbiyet üzerine usât her tarafa dağıldığı gibi esnâ-yı ta'kîbde 1.500 kadar usât da Avusturya hudûduna ilticâ etdi.

¹⁵² 26 Ocak 1876.

Üçüncü Devir 15 Kânûn-ı sâni [12]91-18 Haziran [12]92

1,5 ay kadar toplanan askerin teskîn-i âlâm ve ocağına te'sîs-i idâre ve intizâmına çalışıldı.

5 Mart [12]92'de¹⁵³ Muhtar Paşa tarîk-i müsâlemet ve sükûnete girmeleri zımnında rüesâ-yı usâtla konuşmak üzere Avusturya'nın Dalmaçya Valisi Rodiç ile görüşmek için emir aldı. Avusturya'nın hulûs ve hüsn-i niyetine inanmayan müşârünileyhin i'tirâzâtına rağmen Osmanlılar 15 gün ta'til-i **(13)** harekât etmeleri ve bu müddet zarfında Baron Rodiç'in usât ile görüşmesi tensîb edildi. Mamâfih Muhtar Paşa Nikşiç'e gidecek bir erzâk kolunun Rızano'da¹⁵⁴ teşkiline ve Karadağ'dan imrârına prensliğin mu'âvenet eylemesini şart koydu. Bu şarta razı olan Prens va'adini incâz etmeksizin 15 günlük bir müddet-i cüz'iyenin geçeceğini biliyordu. Baron Rodiç bi't-tabi hiçbir netice elde edemedi. Usât diğer mağlûbiyetlere uğramaksızın Dağlıların sefere iştirâkini te'mîn için îcâb eden zamanı kazandırmak ve Nikşiç Kal'ası'nın ikmâl-i nevâkısına mâni olmak maksadıyla yapılan şeylerin bir komediden ibâret olduğu anlaşıldı.

Mamâfih Mart nihâyetine doğru Muhtar Paşa bizzât 10 taburla yola çıktı. Dağlılarla usâtdan mürekkebe düşman müfrezelerine karşı bir sürü muhârebeler icrâsından sonra mevki'-i mezkûrun ikmâl-i nevâkısına muvaffak oldu.

Bu muhârebelerde usât çokça dûcâr-ı telefât olduğun epeyce bir müddet rahat ve sükûn içinde geçti. Ve Mayıs evâsıtında Gaçka'da toplanan 25 tabur 11.000 kişi ile bilâ muhârebe Nikşiç'in ikinci def'a nevâkısı ikmâl edildi. Kezâlik birçok nikât-ı

¹⁵³ 17 Mart 1876.

¹⁵⁴ Risan.

mühimmeye erzâk ve mühimmât-ı lâzime verildi. Ve Haziran bidâyetinde¹⁵⁵ Hersek'deki Ordu-yı Osmânî manevra yapacak bir halde ve her dürlü kayıddan azâde idi.

Mütâla'ât

1-İlk isyân zuhûrunda şiddet yerine mülâyemet gösterilmeli. Hükûmet kahr-ı tedmîre savaşmaktansa itilâf ve mümâşâta yanaşmalıydı. Ecnebilerin suver-i muhtelifle ile usâta ettikleri mu'âvenet-i nakdiyenin hatta birkaç misli ile terfih-i ahâlîye çalışılmış olsa idi yine neticesiz kalan bu kadar sevkîyât ve harekât-ı **(14)** askeriyeye edilen mesârif-i azîmenin belki onda dokuzu tasarruf edilmiş ve Avrupa mu'âvenet ve telkînâtının da önüne sed çekilmiş olurdu.

2-Usâtla yapılan ilk müsâdemede vâki olacak ufacak bir gâlibiyet ve mağlûbiyetin te'sîri iki muhâsım ordununkinden kat kat ziyâdedir.

Fi'l-hakîka iki ordunun ilk muhârebesinde kazanan veya gâ'ib eden tarafın kuvve-i maddiyesiyle beraber kuvve-i ma'nevîyesi de fevkalâde artar veya eksilir. Usât müsâdemâtında ise bu nef veya zarardan başka bir usât çetesinin mağlûbiyeti diğerlerinin sinmelerini ve rüesâ arasına nifâk girerek parçalanmalarını; bilakis bir çeteye karşı bir müfrezenin mağlûbiyeti isyânın her tarafa sirâyetini ve usâtın fevkalade çoğalmasını mucib olur. İşte bununçün Hersek İsyânı'nda müfrezelerimizin her mağlûbiyetini müte'âkib dâ'ire-i isyân büyümüşdür.

Binâen-aleyh teskîn-i usâta muktedir kâfi bir kuvvetin ya def'aten sevkiyle harekete başlanması veyahûd kuvve-i kâfiye toplanıncaya kadar hareket etmeyerek Kilik civârında beklenmesi ilk işe başlayan ve esâsen nâ-kâfi bulunan 4.200 kişilik kuvvet iki

¹⁵⁵ 12 Temmuz 1876.

koldan hareket edecek yerde tek bir koldan giderek evvela Trebin ve mu'ahharen nikât-ı sâ'irenin ikmâl-i nevâkısına çalışılması ve kat'an parçalanmaması lâzımdır.

Kezalik 21 Teşrîn-i evvel'de¹⁵⁶ Osman Paşa müfrezesinin Grab Kal'ası'nı muhâsaradan kurtardıktan sonra yalnız ta'kîble bi'l-iktifâ za'îf bir kuvvetle usâtın metîn mevzi'ine hüçûm etmemesi ve 10 Teşrîn-i sâni'de¹⁵⁷ Gaçka'da mikdâr-ı kâfi kuvvet toplanmadan evvel Şevket Paşa müfrezesinin Goraçko'yı kurtarmak üzere Leberşinik geçidlerine ta'aruz eylememesi îcâb ederdi.

3-Usâtın cevelângâhı olan her yerde yürüyüş icrâ eden her **(15)** kıta'-i askeriye dört tarafını düşünmeğe mecbûrdur. Çünkü usâtın mu'ayyen ve sâbit bir mevzi'-i müdâfa'a ve istikâmet hareketi olamaz.

Buna binâen mağlûben Grab'a çekilen Osman Paşa müfrezesiyle Teşrîn-i sâni nihâyetinde Bileke girmek isteyen müfrezelerin Pavloviç'in baskınlarına uğraması hep bu gibi emniyet tertîbâtının alınmamasından ileri gelmiştir denilebilir.

4-Teşrîn-i sâni evâsıtında Goraçko'nun nevâkısını ikmâlden sonra der-akab Nikşiç ve Bileke mevki'lerine de îcâb eden mu'âvenet îfâ edilse ve Trebin'e avdetde eldeki toplu kuvvetin noksanları itmâm edilerek mânevra kâbiliyetini artırmakla uğraşılsa idi, hem usâtın ihtilâfı sâyesinde muvaffakiyete iktirân eden 9 Kânûn evvel¹⁵⁸ hareket-i askeriyesine lüzûm kalmaz ve hem de mevâki'-i mahsûreye mu'âvenet endişesinden âzâde ve her

¹⁵⁶ 2 Kasım 1875.

¹⁵⁷ 22 Kasım 1875.

¹⁵⁸ 21 Aralık 1875.

nev'î usât çetesini tenkîle âmâde büyücek bir kuvvet elde bulunmuş olurdu.

5-Hiç olmazsa ber-vech-i bâlâ kuvvet toplandıktan sonra Raguza ve Kataro tarîkleriyle Dalmaçya cihetinden erzâk ve mühimmât ve Karadağ'dan imdâd ve kuvvet alan usâtın hudûd-ı mezkûre ile irtibâtını kesmek için başlıca istikâmetlerdeki mevâki'î nikât-ı istinâdiyye hâline ifrâğ etmek, nikât-ı mezkûrenin yekdiğerini ve karârgâhı her an haberdâr eylemeleriçün muhtelif vesâ'it-i muhâbere ile te'sîs-i irtibât eylemek ve nikât-ı istinâdiyye aralarında dolaşarak îcâb eden yerlere seri'an gitmek üzere kuvvetli ve sebük-bâr bir kuvvet bulundurmak îcâb ederdi. Husûs-ı mezkûr Muhtar Paşa Hazretleri'nin vürûdundan ancak birkaç ay sonra bir dereceye kadar husûl bulmuşdur.

6- Muvaffakiyetsizliklere bâ'is esbâb-ı hârice de vardır: Bir taraftan usâtın **(16)** sıkışdıkları zaman Karadağ, Dalmaçya ve hatta Sırbistan dâhiline çekilebilmeleri ve hükûmât-ı mezkûreden her sûretle mu'âvenet görmeleri, diğeri taraftan etvâr-ı ubûdiyyet ve müdâhane kârîsiyle Mabeyn-i Hümâyûn'da teveccüh kazanmak yolunu bilen Rusya Sefiri İgnatıyef'in te'sîr ve iğfâliyle Hükûmet-i Osmanıyye'nin bidâyet-i mes'elede Hersek'e az kuvvet göndermesi ve vak'aya lâıyk derecede ehemmiyet vermemesidir.

Usâta gelince, bizim za'îf müfrezelerimizi kollayarak hemân basmakda ve büyücek kuvvetlerimize karşı sıvuşub savuşmakda fevkalade mâhir ve cesûr olan Peko Pavloviç'i seferin nihâyetinde yapacakları yerde dahâ bidâyetinde yegâne re'is ve kumandân tanıyarak hepsi onun başına toplanmış ve zaman-ı sulhdaki fevâid-i adîdesine rağmen esnâ-yı harbde mehâzîr kesîresi müsbet ve muhakkak bulunan meclis-i harblerle iş

görememiş olsalardı hükûmet ve kumandanlarımızı dahâ derin düşündürecekleri şübhesizdir.

KARADAĞ'IN MUHTASAR BİR TARİHÇESİDİR

Memleketimizin bir uzv-ı mühiminde mühlik bir çibân gibi duran ve ekseriyâ Avrupa'nın efkâr-ı muzmeresini izhâra delil ve rehber olagelen Karadağ'ın mâzisine bir nazar atfı fâideden hâlî değildir.

Dağlılar memleketlerinin vaz'iyet-i coğrafya ve teşkilât-ı araziyesinin harikuladeliğinden bi'l-istifâde asırlardan beri metin bir kal'a-i tabî'yye hâlinde bulunan vatanlarında bir hayat-ı medeniyeye yaşamayub mütâmediyen cenk û vegâ ile vakt geçirmişlerdir.

7. asr-ı milâdîde Karpat Dağları'ndan cenûba inen İslâvlarla Arnavudların ihtilâtından Dağlılar vücûda gelmiştir. Bunlar Osmanlıların zuhûruna kadar göçebe halinde vakt geçirmişlerdir.

14. asr-ı milâdîde tarihin rivâyetine nazaran Hersek ve İşkodra Vilâyeti'nin bir kısmıyla şimdiki Karadağ'dan mürekkebe ve müstakil bir prenslik mevcûddu.

(17) Karadağ'da en evvel prenslik iden Bernar Balza nâmında bir Fransız prensidir. Teşkil ettiği hükûmetin ismi Zeta idi.

Asr-ı mezkûre kadar kurûn-ı vustânın kanlı harblerinde Dağlıların şâyân-ı dikkat bir rol oynadıkları görülmüyor, lakin Sırp Çarı'nın gâ'ib ettiği Kosova Meydân Muhârebesi'ni müte'âkib birçok milletdaşlarının Karadağ'a ilticâ eylesmesinden iş değişmiştir. Bunların Karadağ'ın o yalçın dağlarını vatan ittihâz ettikleri andan zamanımıza gelinceye kadar hassaten bizimle

yapdıkları muhârebât gözden geçirilirse çapulculuk, gavgacılık Dağlı Islâvlar için âdetâ bir nev'i hayat ve ma'îşet şeklini almıştır.

Dağlılarla ilk muhârebe iden Venediklilerdir. 1404'de Prens Straşçirof mehâbet ve muhâcimâtına karşı İşkodra'yı muhâfaza idememek ümitsizliğiyle Venediklilere satmıştı. Lakin harîs Venediklilerin böyle zahmetsizce memlekete konmak hoşlarına gitdiğiçün İşkodra ile iktifâ itmediler. Budva ve Bar kasabalarını da baskınla zabt etdiler.

Dağlılar mevâki'-i mezkûrenin istirdâdiçün tamam 20 sene cenkleşmeğe mecbûr oldılar. En nihâyet harb firârîlerinin son melcelerini de zabt etmek için i'lân-ı muhâsama iden Osmanlılarla muhârebeye tutuşdukları halde Venediklilere karşı galebe çalmışlardı.

Prens Balza'nın ölmesiyle o zamana kadar Karadağ'da hükümrân olan ilk hânedânın sönmesi üzerine, hükûmet-i Osmaniyye tâbi'yetinde bulunan Sırp hükümdârı Karadağ'ın Sırbistan'a ilhâkını i'lân eyledi. Lakin harîs-i muhtâriyet olan Dağlılar iddiâyı vâka'yı redd ederek silaha sarıldılar ve arzularını yerine getirdiler. Rü'esâdan İvan Zrnoyeviç muhârebe-i mezkûrede göstreddiği yararlıkla temâyüz ettiğiçün Karadağ'a hükümdâr olarak prens ve ta'bîr-i diğlerle voyvoda nasb edildi.

Sırplılar nazarında Marko Kralyevi, Macarlar nezdinde Hunyad, Ruslar indinde Aleksandr Novski ne ise bugün Karadağlılar yanında İvan Zrnoyeviç de odur. Mûmaileyh Osmanlılara karşı 63 küçük muhârebeye bulunmuş ve aynı zamanda Hersek dağlılarıyla Venediklilere karşı bedbahtâne birçok muhârebeler vermiş olduğu halde yine cesâretini gâib itmeyerek ve refakâsının gayret ve faaliyetlerine güvenerek mütemâdiyem çalışmıştır. Bu sebebden herkes tarafından Karadağ'ın müessis ve bânisi, ruhu

ve muhyîsi nazarıyla bakılır, kendisi mukaddes tanınır; nâmı hürmetle yâd edilir.

(18) Avâmın itikâdına nazaran mûmaileyh ölmemiş bir mağarada uyuyormuş, birgün oradan çıkarak Osmanlıları Avrupa'dan tard edecekmiş ?!.

İvan Zrnoyeviç yalnız harb etmekle kalmamış, memleketin ıslâhât ve teşkilâtına da epeyce hıdmet itmiş ve zaman-ı hükûmetinde o vakte kadar Karadağlılarca meçhûl olan medeniyet âsârı görülmeğe başlamıştı.

Hasım-ı canı olan Venedikliler bile mûmaileyhe vatanperver nâmını vermişlerdi. Hemân dâimî suretde geçirdiği harb hayâtından intihâz idebildiği zaman ve fâsılalarla memâlik-i mütecâvireyi dolaşır ma'lûmât-ı nâfi'a toplar getirirdi.

Oğlu Corac 1490'da babasının yerine geçti. İbtidâ-yı hükûmetinde Cennetmekân Bâyezid-i sâni zaman-ı saltanatlarında bizimle harb başlamıştı. Mezkûr harb epeyce sürdü. Corac zevcesinin arzusuna ittibâ'en Venedik'e çekildi. Bunun üzerine milletin muvafakatıyla idâre-i hükûmet papasların eline geçti.

Bunların zaman-ı idâresi de harb ve darb i'tibâriyle seleflerinkinden aşağı kalmadı. Bunlar bir ellerinde salîb diğer ellerinde kılıç olduğu halde yaptıkları muhârebelerde oldukça mevcûdiyyet-i milliyeyi muhâfaza etdiler. 1604'de Ali Paşa, 1612'de Mehmed Paşa bir sene sonra Arslan Paşa ile İşkodra civârında üç nuhârebe verdiler.

Bunların bir iş görememeleri üzerine Bâb-ı Âli kat'iyen fütûr getirmeyerek kemâl-i cür'etle 1623'de Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na tâbî olduğunu i'lân eyledi ve ilhâkın fi'ilî olmasıçün Süleyman Paşa'yı büyücek bir ordu ile Karadağ'a

gönderdi. Müşârunileyh kemâl-i şiddet ce cesâretle Karadağ içlerine girdi ve 20 gün uhârebe icrâsından sonra mecbûren avdet etti.

Bundan sonra harb biraz tavsadıysa da 1688'de Osmanlıların İkinci Viyana Muhâsırası'ndan sonra Venedik Cumhuriyeti ile Avusturya Hükûmeti'nin Osmanlılara karşı beyinlerinde akd ettikleri ittifâka Karadağ'ın girmesini teklîf eylediler. Voyvoda Boğdanoviç teklîf-i mezkûru derhâl kabûl etti. Venedik Hükûmeti'nin silah, mühimmât, askerce lâzım gelen mu'âveneti yapması üzerine Dağlıların Kastelnovo civârındaki kıta'ât-ı sagîre-i Osmaniyeye karşı lâyenkatı icrâ ettikleri hücûmlarda askerimi mağlûb oldu.

Nâmerdâna vâki olan bu tecâvüz üzerine câmi sıkılan Süleyman Paşa Venedik ve Karadağlılardan mürekkeb ordû üzerine yürüyerek cümlesini mağlûb ve perişân etti. İnhizâm (19) kokusu his olunur olunmaz Venedikliler paçaları sıvayarak kaçdılar. Biçâre Karadağlıları yalnız bıraktılar.

Dağlılar kendi başlarına memleketlerinin menâ'atından bi'l-istifâde epeyce cesâret ve metânet gösterdilerse de en nihâyet Süleyman Paşa Herseklilerden mürekkeb ordusuyla Karadağ'ın içlerine kadar sokularak bir sille-i te'dîb vurabilirdi de sonra ric'ate mecbûr oldu.

1711'de Deli Petro yaptığı i'fânlarla umûm Hristiyanları Müslümanlara karşı kıyâm ve ittifâka da'vet ediyordu. Dağlılar pür heyecân da'vet-i vâk'aya icâbet etdiler. Kurûn-ı vüsta vahşetlerini tazelemek isteyen Çar'ın inhizâm-ı meşhûru ve Bâb-ı Âlî ile hemân akd-i musâlahaya mecbûriyeti üzerine budala Dağlılar bu def'a da açıkda, yalnız başlarına kaldılar. Ertesi sene Osmanlılar yine Karadağ'a girdiler. Her tarafda sefâlet ve mahrûmiyete mahkûm, kendi sekenesini bile i'âşeden aciz bulunan bu memleketde

bir ordunun günlerce barınması imkân haricinde olduğunun Osmanlılar her defasında olduğu gibi çekilirken Podgoriça civârında edilen bir muhârebeye tâli' Dağlılara yüz gösterdi. Şu sûretle kazandıkları bir nev-i dümdâr muhârebesindeki gâlibiyeti Avrupa müverrihleri her nedense pek çok büyütüyorlar!

(1)756'da Osmanlılarla bir harb daha olmuş ve Karadağ'ın tâli'-i âtîsini kat'ileştirmek üzere (1)766'da büyük bir sefer vâki olmuşdur. Sultan Mustafa-yı Sâlis zaman-ı saltanatlarında Osmanlı ordusu üç noktadan Karadağ hudûdını tecâvüz eylemiştir. Dağlılar bu muhtelif kollara karşı mevcûd müte'addid geçidlerde ufak tefek baskınlar yaparak ordumuza epeyce sıkıntı veriyorlardı. Bu esnâda bir taraftan Osmanlı ordugâhlarına iki yıldırım düşerek iki barut deposunun ateşlenmesiyle efrâda haşyet ve dehşet gelmesi diğer taraftan kışın şiddetle icrâ-yı hüküm eylemesi yüzünden sene-i mezkûre Teşrîn-i sânisinde Ordu-yı Hümâyûn ric'ate mecbûr olmuşdu. Bu seferde Dağlılar istiklâl ve mevcûdiyetleri uğrunda epeyce cesâret ve fedâkârlık göstermişlerdir.

(20) Bundan sonra Karadağ'ın devre-i cedîde tarihi başlar:

(1)785'de İşkodra Valisi Mehmed Paşa bir savletle kolaycacak Çetine'ye girdi. Bu sırada ekser evkâtını Petersburg'da 2. Katerina yanında geçiren Karadağ Prensi Vladika I. Petro serian memleketine koşdu. Gelir gelmez Dağlıları topladı. Memleketi istilâ-yı Osmanî'den tehlise şitâb etdi. Bunun üzerine Osmanlılar ric'ate mecbûr olmuşlardır. Şu vak'a gösteriyor ki Dağlılar başsız, prenssiz iş görmeğe muktedir değildirler.

Ertesi sene İmparator 2. Jozef'le Çariçe Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmak için Vladikayı da iştirake da'vet etdiler. Prens I. Petro da'vete kemâl-i samimiyetle icâbet etdi. Avusturya Karadağ'a asker ve mühimmat gönderdi. Dağlılar da bir kısım kuvvetimizi işgâl etdi ve sefer müttefikeynin muvaffakiyetiyle nihâyetlendi. Ma'amâfih Dağlılar bu hizmetlerine mukâbil bir şey alamadılar. Cennetmekân Selim-i sâlis bidâyet-i saltanatlarında ve seferden sonra [1]791'de akd edilen Yaş Mu'âhedenâmesi'nde Karadağ'ın ne ismi geçiyor, ne de imzâsı bulunuyordu, yalnız imparatorun kendilerine ibtidâ-yı seferde berâ-yı mu'âvenet gönderdiği malzeme-i harbiye ve mühimmât bir nev'i hediye ve mükâfât yerine sayıldı. Ma'amâfih mu'âhedenâmelerde unutilan istiklâllerinin muhâfazasıçün malzeme-i mezkûre Dağlıların pek çok işine yaradı.

Bu sırada ber-vech-i bâlâ her dürlü malzemesi mevcûd ve mükemmelen müsellağ Dağlılara karşı Osmanlılar tarafından hakikati anlaşılacağıçün bî-ma'nâ görülen bir ta'arruz vukû' buldu. Dağlılar Kroza geçidinde iyice yerleşüb Osmanlıların hücumlarına intizâr ediyorlardı. Tam üç gün süren muhârebede Osmanlı Ordusu'nun kumandanı ba'de'l-esâret katl edilerek kendi tedbirsizliğinin cezâsını gördüyse de kabâhatsiz olan Ordu-yı Hümâyûn'dan 3 bin kadar telefât oldu. Arkalarında Moraça Nehri bulunduğuşün ekserisi suya döküldü. Bu muhârebede Dağlıların eline düşen birkaç sancâğımız elyecm Çetine'de bulunmaktadır.

Bu galebenin mükâfâtı olarak I. Petro makâm-ı şükrân ve imtinânda "büyük" ve "mukaddes" nâmlarıyla edilmiştir. Mûmaileyh (1)830'a kadar yaşamıştır.

I. Petro ölüm döşeginde iken Karadağ rüesâsını çağırır; yalnız altı ay kadar müttehid kalmalarını, bu

müddet zarfında her dürlü nifâkı bertaraf itmelerini tavsiye (21) eder. Petro'nun vasiyetine göre altı ay sessizce geçer. Lakin altı ay sonra yeminlerinde hânis olur, münâfese ve münâza'aya başlarlar. İşte bu hal git gide Karadağ'ın fevkalade felâket ve harâbîsini mûcib olur.

Memleket böyle müşkilât ve keşâkeş içinde iken I. Petro'nun yeğeni II. Petro Prenslik makâmına geçmişti. Bu esnâda Avrupa şimdiki kadar şarka göz dikmedikleriçün kendi salâh ve refâh-ı dâhiliyeleriyle vakt geçiriyorlardı. Yalnız müz'ic, rahatsız Dağlılar muhârebeden bir dürlü usanmıyorlar, hallerine bakmayarak Osmanlılarla boy ölçmekden vaz geçmiyorlardı. Ma'amâfih cezâ-yı amellerini çekdiler. Ötedenberi ellerinde bulunan epeyce arâziyi (1)820 ve (1)850'de gâ'ib etdiler. Uyuyan arslana ilişen şübhesiz zararlı çıkar.

İhtimâl beyinlerindeki uygunsuzluğu gidermek için hudûdda rahatsızlık itmeğe başlayan Dağlıları tav' u salâha sokmak üzere Sadrazam Reşid Paşa Dağlılara İşkodra Gölü sahilinde bir mikdâr arâzi vererek Karadağ hudûdını tevsî' etmek şartıyla Devlet-i Aliyye'ye karşı Sırbistan gibi nîm tâbî' ve müttefik bir vaz'iyeti kabul eylesini Vladika'ya teklîf etdi. Tarafeynden mütâmadiyen kan dökülmesinin önünü almak için müşârünileyhin teklîf-i ma'kûlünden başka çare olamazdı. Bu suretle Karadağ ötedenberi göz dikdiği İşkodra civârında arâzi elde etmiş oldu. Elyevm Rusya'nın tamamen mahmîsi olan Karadağ'ın o zamanki hükümdarı kendi zu'munca himâyeyi andıran ve lâkin tevsî' ve terakkiyi mûcib olan böyle bir vaz'iyeti kabûl idemeyeceğini ileri sürerek teklîf-i vaki'î red etdi. Hem söz anlamayan hem de rahat durmayan Karadağ'ın hakkını vermek için sadr-ı müşârünileyh İşkodra kumandanını Dağlıları kuvvetle yola

getirmeğe me'mûr etdi. Ordumuz hudûdu geçdi. Vâki' olan muhârebeden sonra Dağlıların sükûnete girdiği zann olundu. Lakin tarihleri serâpâ kanla mülemmâ olan Dağlılar cedlerine hayrû'l-halef olmakdan vaz geçmedikleriçün biçâre Petro merkûmların arzu-yı vahşiyânesine itbâ'a mecbûr oldu.

Bu andan i'tibâren Osmanlılarla hemân her sene ehemmiyetli bir muhârebe vukû'u buluyordu. 839, 840, 842, 844, 847, 849'da Zeta , Grahova, Virpazar civârlarında edilen muhârebeler neticesinde Lesandriya ve Ranjina adalarıyla Grahova kâmilen Osmanlıların eline geçmişti.

(22) Ahvâl bu merkezde iken 851'de iken II. Petro vefât ederek yerine II. Danilo geçdi. Yeni prens ahâlisi arasında hüküm süren nifâklara bakmayarak ber-vech-i âde yine muhârebeye girişdi. Kumandan Ömer Paşa İşkodra'dan gelecek kıta'ata karşı Karadağ'ın ehemmiyetli bir mevki'i olan Zablyak Kal'ası'nın bulunduğu Piperi Nâhiyesi'nin ahâlisini kendine celbe muvaffak oldu. Bunun üzerine mezkûr kal'a içerisinden feth edildiğiçün bilâ muhârebe askerimiz tarafından işgâl edildi.

Karanlık bir gecede bir mikdar Karadağlı kayalara tırmanarak kal'a duvarından aşub nöbetçilerimizin gafletinden bi'l-istifâde kal'a içerisine girdiler ve muhâfızını uyurken basdılar. Ansızın vâki' olan şu baskın üzerine kal'anın teslim olduğunu ve Danilo'nun Dağlıları tebrîk ettiğini ve fâideli bir musâlaha akd etmek ve gûyâ hükûmet-i Osmaniyye'nin canını sıkmamak için Dağlıların kal'ayı i'âde ile yalnız bir hatıra-i zafer ve kahramânî olarak beş top götürmekle iktifâ eylediklerini bazı Avrupa müverrihleri yazıyorlarsa da sâ'ir muhârebelerimiz hakkında gösterdikleri tarafgîrlilik bundan da mugâlatadan, mantıksızlıktan ve belki arazdan başka bir şey görülmüyor.

Hakâyık-ı bedîhîyedendir ki, fâ'ideli surette musâlaha akdi istirdâd edilen kendi kal'alarından çekilüb gitmekle değil ancak burada iyice yerleşdikden ve birçok esir aldıktan sonra bizzat Osmanlılara âid sâ'ir mevâki'-i mühimmenin zabt ve işgâlleriyle kâbil ve sehîldir. Evet, Dağlıların kal'aya girdikleri ve çekildikleri muhakkak görülüyor. Şu kadar ki bizimkilerin lâ-kaydı ve bî-hûşîleri yüzünden bidâyetde nöbetçiler uyurken kal'ayı basmışlar ve muahhâren Osmanlılar uyanub silâha sarılmalarıyla kal'adan dışarı püskürtülmüşlerdir !

Musâlaha-i mutasavvereden bir şey çıkmayınca 853 senesi bidâyetinde müşârünileyh Ömer Paşa takriben 30.000 kişiyi Podgoriça ile İşpuza¹⁵⁹ arasında toplamıştı ki bu ordu harekât-ı harbiyede merkezi teşkîl ediyordu. Tahminen 8.000 kişi Kurumyaka boyunca gitmek ve Söğüd Orman geçidinden geçmek üzere Bar'dan Çetine'ye doğru hareket edecek ve takriben 10.000 kişiden ibâret bir kuvvet de Virpazar'ı zabt eyleyecekti. Bundan başka Karadağ'ın şimâl-i garbisinde harekete müheyyâ beheri 18.000 kişilik iki kolordu Nikşiç ve Velenisi'de¹⁶⁰ toplanmıştı. Binâen-aleyh tahminen 70.000 kişilik kuvâ-yı Osmaniyye ilk hamlede Karadağ'ı alt üst ederek mâziden müterâkim tekâmîl mesâ'ili hal ve fasl idebilirdi ve hatta iki günlük az bir zamanda iki cenâh kolu Karadağ'ın epeyce içlerine kadar sokulmuştu. Ne çare ki Karadağ'ın bu suretle fevkalâde **(23)** sarsılacağını his iden Avusturya Hükûmeti Macaristan İsyânı'nı sıyânetle ithâm ederek Bâb-ı Âlî'yi tehdîd ediyordu. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî ordunun geri alınmasıçün Ömer Paşa'ya emir vermeğe mecbûr oldu. Bazen Rusya ve bazen

¹⁵⁹ Spuz.

¹⁶⁰ Veleniçi.

Avusturya tarafından himâyet ve sahâbet gören Karadağ bu def'ada Osmanlı dayağından kurtuldu!

Bundan sonra Danilo memleketinin teşkîlât-ı mülkiye ve ümrâniyesine fevkalade ehemmiyet verdi. Teâmül ve i'tiyâdât-ı kadîmeyi kaldırdı. İslâfî gibi bir papas bir prens olarak kalmadı. Karadağ'ı bir hükûmet-i müstakile haline koymağa çalıştı. Avrupa'ya da tanıttı.

Oğlu¹⁶¹ Nikita (Nikola) babasının politikasını, mesleğini ta'kîb etdi. Mûmaileyh idâre-i akilesi sayesinde daha ileri giderek kendi milletine Avrupa devletleri meyânında muayyen bir mevki' te'mînine muvaffak oldu.

[1]292'de Karadağ Darü'l-Harekâtı

İslâvca Çernagora, İtalyanca Montenegro, Rumca Mavro-Vouni, Arnavudca Mal-Esija, Fransızca Montagnes-noires dinilen Karadağ kıta'a-i sagîresi Devlet-i Aliyye ile Avusturya arazisiyle hemhudûd olub şimâl-i garbisinde Hersek, şark ve cenûbunda şimâli Arnavudluk, garbda Avusturya'ya âid ve Karadağ'ı Adriyatik Denizi'nden fârik Kataro Nâhiyesi mevcûddur. Dağlılar bu dar arazinin denizle kendi aralarına girmesinden kinâyeten memleketlerindeki kayaların başından denize taş atabileceklerini söylerlerdi. Bu Kataro Nahiyesi o zaman bizim olan Bar-Antivari civârında İspiça'ya (Spitza)¹⁶² kadar sahil boyunca mümtedir.

Nehirler: Karadağ'da nehir pek azdır. Başlıcası İşkodra Gölü'nü teşkîl **(24)** eden Moraça Nehri ile Riga (Riega)¹⁶³ ve Çerminça (Tsermnitza) suları mevcûddur.

¹⁶¹ Gerçekte yeğeni

¹⁶² Sutomore.

¹⁶³ Rijeka.

Moraça Nehri Moraça Dağları'ndan çıkar. Mühim-i sağ tâbi'î olan Zeta Nehri Karadağ arazisini ikiye ayırır. Nikşiç Ovası'ndan ve Ostrog Boğazı'nın altından dağı delerek geçer ve mühim bir vadi teşkil eyleyerek Moraça ile birleşir. Mezkûr nehirlerin İşkodra Gölü'ndeki mansabları civârında münbit velâkin muzıru's-sihha bir takım arâzi tahaddüs etmiştir. Bunlardan başka Hersek'deki Trebiniça gibi biraz akdıktan sonra gâ'ib olan birkaç ufak çaylar da vardır. Dört tarafı kapalı bulunan bazı ufak ova ve vadiler dâhilinde kar sularından vesâ'ir menba'lardan mütehasıl derecikler de mansabsızlıktan dolayı gölcük halini alırlar. Çetine civârında karların erime zamanı ber-vech-i bâlâ ufak göller hâsıl olmaktadır.

Dağlar: Karadağ arâzisi sarp dağlardan müteşekkil garib ve müstesnâ bir memleketdir. Zeta Nehri'nin garbindaki kısım-ı asl Karadağ, kısım-ı şarkî Brda nâmını alırlar. Garb mıntıkası çıplak kayaları, şarkdaki ise münbit, mahsûldâr ufak vadi, ova ve epeyce ormanları hâvidir.

Adriyatik Denizi boyunca uzanan silsile Kataro Körfezi'nin üzerinde yükselir ve âdetâ yalçın bir duvar teşkil eyler. Bu silsile üzerinde dâima karla mestur Lovçen 1.759 m. tepesi vardır.

Brda kısmındaki Moraça Dağları Hersek ve şimâlî Arnavudluk hudûdlarına muvâzi bir takım pâyve ve şu'abâtı hâvidir. Bunun en yüksek zirveleri şimâlde Hersek hudûdunda Dormitor 2.528 m. ve Arnavudluk hudûdunda dâimâ bulutla mütetevvic Kom 2.850 m., Vizteyor 187(0?) m. tepeleridir.

(25) Yollar:

1-Trebin-Çetine: Bu yol Trebiniça suyu ve Karadağ hudûdunu ta'kîb ederek Çetine'ye gelir.

Yolun hudûd civârı sarp ise de diğerk tarafları zararsızdır.

2- Kristaç-Duga Boğazı-Nikşic-Ostrog Boğazı-Danilograd-Çetine: Mezkûr yol harekât-ı askeriyeye müsâ'idse de üzerinde epeyce uzun Duga Boğazı'yla bi'n-nisbe kısa Ostrog Boğazı vardır. Esnâ-yı seferde Kristaç, Nikşic Kal'aları ve müstahkem Ostrog Manastırı mevcûddur.

3-Foça-Goraçko'dan ve Nikşic civârından geçerek Brda kısmına girer ve Piva Vadisi Moraça Vadisi'ne rabt ederse de harekete gayri müsâ'idir.

4-Kataro-Nyeguş-Çetine: Araba mürûruna salihdi. Elyevm mükemmel haledir.

5-Bar-Suttorman Geçidi-Çetine.

6-Podgoriça-İşpuza-Danilograd

7-Podgoriça-Riyeka-Çetine

8-Kolaşin-Moraça Vadisi-Podgoriça.

Nikât-ı sevkü'l-ceyşiyeye; birinci derecede olanlar: Podgoriça, Bar, Ülgün, Nikşic, Çetine.

İkinci derecedekiler: Medun, İşpuza, Danilograd, Virpazar, Zablyak, Duga ve Ostrog Boğazları vesâ'ire.

Karadağ arazisinin teşkilât-ı husûsiyyesi askerlerimizin her seferde iktihâm edegeldikleri müşkilâtın azametini gösteriyor. Bu serâpâ dağ olan memleketde ber-vech-i bâlâ sayılan yolların ekseri patikadan başka bir şey değildi. **(26)** Topcu, hatta süvâri mevcûd geçidleri ya aşamaz veya yalnız süvâri pek güçlûkle aşar. Bundan başka memlekete alışkın ve pişgîn dağlılara karşı bir piyâde tâ'kib kolu bile küçücük bir geçidde duçar-ı tevkîf olur.

Dimek ki bu memleketde hareket-i asker yapacak yabancı bir ordu yalnız Dağlılarla değil dağlarla, tabiyatlada pençeleşecektir. Böyle bir mıntıkada

muayyen bir darü'l-harekât gösterilemez memleket kâmilten bir kal'a halindedir dinilebilir ki bu çetîn arazide yapılan harbler ordularımız için dâimâ şâyân-ı takdîr bir mekteb, bir darü't-tecrübe olmuşdur. Binâenaleyh Osmanlı Ordusu cihân-ı askerîye gıpta bahşâ bir halde bu gibi mahâllin dehşet-fezâyı her an iktihâm idgelmişler ve icâbında bilâ-fütûr edeceklerdir. Avrupalıların evc-i a'lâya çıkardıkları Dağlılarla harb idebilmek için yine kendilerinin i'tirâfı vechile ancak Osmanlı askerinde bulunan kanâ'at, istihkâr-ı hayât, arzu-yı şehâdet ve esnâ-yı hatar ve zaferde dindârâne teslimiyet gibi âlem-pesendâne meziyetlerin vücûdu şart ve lâzımdır.

[1]292'de Karadağ Ordusu

Avusturya erkân-ı harbiyyesinin Karadağ hakkındaki neşriyâtına nazaran [1]287'de Karadağ Ordusu 25 yaşından 50 yaşına kadar tekâmül vücûdca sağlâm ahâliden müteşekkildi, bu hesapla 20, 25 bin muhârib çıkar ve 8 nâhiye dâ'ireye mütenâzir olmak üzere 8 firkaya ayrılıyordu.

Lakin sefere yakın senelerde usûl-i cedîdeye muvâfık olmak üzere teşkilât-ı muntazama vücûda getirmeğe mecbûr olmuşlardır. Bu sûretle gayr-i muntazam ve mevcûdları gayr-i mu'ayyen kıta'ât ve nâhiye mıntıkları yerine esnâ-yı harbde toplanmak üzere (27) zaman-ı hizada mu'ayyen mevcûdlu milis taburları teşkil etmişlerdi. Bu taburların adedi 29 olub 6 livâ halinde idi.

Karadağ'da yegâne kuvve-i dâime olarak 600 mevcûdlu piyâde jandarması ve 400 kişilik muhâfız askerle 50 mevcûdunda prensin ma'iyet bölüğü bulunuyordu.

Büdcenin darlığı dâimi maaşlı asker istihdâmına müsâ'id değildi. Milis bölük veya taburlarının

hazarda sadece kadroları mu'ayyen olarak mevcûd olup ancak bir ay ta'lîm-i silâh altına alınırldı.

Esâsen cengci ve asırlardan beri harb ve darb içinde yuvarlana gelmekte olan Dağlılar için mükellefiyyet-i umûmiyye pek münâsibdi. Husûs-ı mezkûr bi't-te'emmül evvelki hudûd-ı sinn yerine son zamanlarda 17 yaşından 50 yaşına kadar her şahs-ı sâlim taburlara kayd edilmişdi.

Bölükler kâideten 100 kişiyi tecâvüz etmez ve mikdâr-ı nüfusun kesâfetine göre bir veya birkaç kasaba veya köyden teşkîl edilirdi. Her bölükde bir bölük kumandanı 4 takım zâbiti vardı. Beher takımda 2 dane olmak üzere bir bölükde 8 küçük zâbit, bir borazan bir de bayrakdar bulunuyordu.

Her bölükde bulunmak üzere orduda birçok bayrakdârın mevcûdiyeti mûcib-i hayret görülürse de âdet-i kadîme, te'âmül-i millî bunu icâb etmektedir. Bu bayrakdarlık bir nevi imtiyâz-ı mahsûs olup bir familyada erkekden erkeğe müntakil ve mevrûs Dağlılar meyânında fevkalâde mu'teber ve makbûldür.

Taburlar 500-700 kişiden ve binâenaleyh 5-7 bölükden terkîb ediyordu. Mevcûd 29 taburdan taht-ı silâha gelmeğe âmâde 16.000 kişilik bir kuvvet vücûda geliyordu. Tabur bir kumandanla ikinci bir kumandanın **(28)** taht-ı emrinde idi. Bu ikinci kumandanın vazifesi bizim mülgâ kolağalarınınkine müşâbihdir.

Ber-vech-i bâlâ gösterilen kuvvetden başka 7-8 bin kadar da kadro harici ve 50 yaşını mütecâviz şahısdan mürekkeb bir kuvvet daha vardı. Bunlar esnâ-yı harbde kabile kabile hareket edecekler ve bizim müstahfız kıta'âtının vazifesini göreceklerdir.

Her taburda [1]289'da yalnız bir bölük Viyana'dan satun alınan serî ateşli karinka¹⁶⁴ tüfengiyle müsellahtı. Diğer bölükler nişângâhlı, yivli ve ağızdan dolar karabinalarla teslîh edilmişlerdi.

Karadağ hükümeti ordusunda noksan olan 14.000 tüfengi defaten satun alacak kadar zengin olmadığıçün masrafın tahfifine mecbûriyyet hâsıl olmuş ve hükümetle asker olacaklar arasında bir mukâvele yapılmışdı. Her şahs muktedirse kendi hesabına senede artırabileceği parayı vermek şartıyla hükümetden bir karinka tüfengi alır ve bedelini taksîd-i senevî ile hükümet sanduğuna teslim ederdi.

Karadağ ahâlisinde her şeyden evvel iyi bir silahı elde etmek husûsunda fevkalade bir arzu olduğuçün az zamanda bütün kıta'ât-ı muntazamanın karinka tüfengiyle müsellaht bir hale geleceklerine hüküm veriliyordu. Fakat harb çabuk çatdığıçün husûs-ı mezkûr mümkün olamadı.

Harbe karar verildiği zaman serî ateşli tüfengle müsellaht bulunan bölüklerin 5-6'sından teşkîl edilen 6 taburlu müntahab bir livâ teşkîl edilmişdi. Bu livânın vazifesi nâdiren mevcûd ovalarda bir muhâbe vukû bulursa hâcimîni yayılmağa mecbûr etdikden ve düşman avcılarına uzakdan ateş açarak birçok (29) telefât verdirdikden sonra geçidlere ve dağlık araziye doğru çekilmekdi. Burada ağızdan dolar yivli karabinalarla epeyce iş görülebilirdi. Bunlarda bi't-tabi sür'at ve sıhhat-ı endâht o kadar olmadığıçün yakın mesâfelerde darboğaz ve geçidlerde epeyce fâ'ideleri görülüyordu.

Karadağ topcusu 7 cebel bataryasından ve umûmen 24 topdan ibâretti. Karadağ'da bidâyetde yalnız milislerin techîz ve ilbâslarına yarar bir mü'essese vardı. Mu'ahharen bu müessese bir nevi

¹⁶⁴ Krnka.

askeri mektebiyle silâh ve mühimmât fabrikası halini aldı. Çetine'de bir büyük fişenk mağâzası, nahiyelerde 8-10 kadar barut depo ve mağâzaları vardı. [1]290'da ahâlî elinde bulunanlardan ma'ada hükümetin 6,7 milyon fişengi mevcûdde.

Ordunun Kıymet-i Askeriyyesi: Karadağ'da bir dereceye kadar ma'lûmât-ı askeriyye sahibi bizzat prensle (şimdiki kral) erkân-ı harbiye reisi idi. Bunlarda vaktiyle Fransa'da tahsîl görmüşlerdi. Ale'l-umûm büyük küçük rütbeli zâbitanda öyle tahsîl-i âlî ve askerî yokdu. Bunlar beyne'l-ahâlî asâleten veya hilkaten mütemâyiz eşhâsdan mürekkebdî. Sevkü'l-ceyş ve ta'biyye ne demek olduğunu bilmez idiysele de cesâret ve emir ve kumandaya fitrî bir isti'dâd ve kudretleri vardı. İçlerinde vaktiyle 2-3 bin kişilik harekât-ı sagireye iştirâk etmiş zâbitlerde bulunuyordu.

Karadağ'da ordu dâimî bir hıdmet-i muvazzafa olmadığıçün neferler yalnız ara sıra vâki olan tecemmu'larda pek cüz'î ta'lîm görebilirlerdi. Lâkin çocuk ve kadınlarına varıncaya kadar ahâlidedeki meyl-i ceng ü cidâl ve esâsen takviyye-i fitrat iden memleketlerinin tabiatı muktezâsı vücûd bulan cür'et, çâlâkî ve ten-dürüstî, ma'îşetleri icâbî ekserinin silâhları dâimâ omuzlarında (30) olarak çobanlık ve avcılıkla iştigâl ve ünsiyyeti her Dağhya münferiden bir kıymet-i askeriye bahş etmektedir. Lâkin kıt'a-i askeriye halinde ta'lîm göremedikleri için muhârebe inzibâtında topluca bir iş görmekten mahrûmdurlar.

Binâenaleyh Karadağ ordusunda manevra ve bi'l-hassa ta'arruz ve hareket-i hassaları yokdur. Memleketlerinde kesretle bulunan metîn mevzî'ler gerisinde san'at, mahâret ve inzibâtı istilzâm iden büyük bir müdâfa'a muhârebesi olmamak şartıyla baskınlarla karışık küçük mikyâsda müdâfa'a

muhârebeleri yapmakda mahâret-i fevkalâdeleri vardır.

Dağlıların yegâne usul-i ta'biyyesi ise bir mevzi'-i müdâfa'ayı istinâd ve ihtiyât bırakmayarak tekmîl efrâdla işgâl etmek ve icâbında müte'âkibi mevzi'lere çekildikten sonra ateş ve arazi sayesinde sarsılan ve yorulan hâcimîn üzerine atılmakdan ibâretidir.

Bundan mâ'ada büyücek bir ordunun hassaten ta'arruzunu teshîl edecek vesâ'it-i i'âşe, sıhhiye ve nakliyeden hemân mahrûm gibiydi. Mostar'a vâki olan ta'arruzlarında güçlkle ancak 6-7 bin hayvan toplayabilmişlerdi. Bunun da kısm-ı a'zamı efrâd binekleridir.

Hulâsa metîn bir kal'a-i tabi'iyeye halinde bulunan Karadağ'ın ahâlî ve ordusu ancak bu kal'anın içerisinde bir iş görebilir. Kal'adan çıkmak iktidâr ve isti'dâdını gösteremezler.

ESBÂB-I HARB

Adüvv-i tarihî ve kadîmimiz olan Rusya Hükümeti memleketimize ve bi'l-hassa o tarihlerde Avrupa-ya Osmanîye göz dikmiş ve bu husûsdaki âmal-i istilâkârîsini teshîl eylemek için zaman-ı teşekkülünden beri besleyib büyüttüğü Dağlıları **(31)** tervîc-i maksadına âlet edegelmiştir. Bununçünde bidâyetde el altından Herseklileri ayaklandırmış ve himâye-i mazlûmîn nâmına açtığı müdâhale bayrağı altına bir kısım Avrupa hükümetlerini de toplamışdı.

Böylece zâhiren Herseklilere müzâheret ve hakikatde Islavlığa ve Slavlara hıdmet suretiyle işe karışan Rusya Hükümeti Dağlıların mu'âveneti sayesinde alevlendirilen isyândan dolayı evvela kendi istifâde-i maddiye ve ma'nevîyyesini te'mîn ve sâniyen aynı maksadın mütemmimi olmak üzere

Karadağ arazisini Hersek ve Arnavudluk cihetlerinden tevsî ve evlâd-ı ma'neviyyesi olan prensin satvet ve istiklâlini bizim aleyhimize olarak i'lâ ve tezyîd etmek istemişdi.

Her ne kadar tehdîd-i siyâsî ile husûl-i maksad kabil gibi görünüyorduysada hükümet-i Osmaniyye'yi kemâyenbağî arzusuna râm etmek ve lehimizde bulunan ba'zı Avrupa hükümât-ı muhikka ve munsifesini ilzâm edebilmek için mücerred kuvvetle, harble maksûdına ereceğini anlayan Slav hâmî-i mu'azzamı mahmîsinin mağlûbiyeti halinde harbi durdurarak mütâreke yaptırmanın pek kolay olduğunu bildiğiçün Karadağ'ın i'lân-ı harbini tervîc etmiş ve harbde te'mîn-i zafer için bir taraftan Devlet-i Aliyye'nin Karadağ hudûduna az asker sevk eylesine Dersaadet'deki sefiri İgnatıyef vasıtasıyla çalışmış, diğer taraftan kuvâ-yı müctemî'a-i Osmaniyye'yi ikiye taksîm ile za'if düşürmek için Sırbistan'ı da hükümet-i mütenevvi'asına karşı i'lân-ı harb etdirmişdi. İhzârât ve mu'âmelât-ı mezkûre tam kıvamında iken ve Sırbistan i'lân-ı harbinin ferdâsı günü Karadağ Hükümeti de şimâl ve cenûbdan memleketi tevsî ve büyük muhayyel Karadağ krallığını teşkîl emeliyle Devlet-i Aliyye'ye 20 Haziran [1]292'de¹⁶⁵ i'lân-ı harb ederek der-akab harekât-ı tecâvüziyeye başlamışdı.

(32) Osmanlı-Karadağ Seferi, araya iki def'a mütâreke girdiğiçün üç devre ayrılır ve bunların her birinde ber-vech-i bâlâ esbâb-ı harbe göre maksad-ı siyâsî sâbit ve mu'ayyen idiyse de her birinde hedef-i askerinin değışdiği ve binâenaleyh her devre aid olmak üzere başka vaz'iyet-i askeriyye ve ayrı bir sefer planının tatbîk edildiği görülür.

¹⁶⁵ 2 Temmuz 1876.

Edvâr-ı Harbiyye

Birinci Devir: 20 Haziran [1]292'den¹⁶⁶ 1 Teşrin-i sâniye¹⁶⁷

İkinci Devir: 19 Mayıs [1]293'den¹⁶⁸ sene-i mezkûre Eylül ibtidâsına¹⁶⁹

Üçüncü Devir: Eylül nihâyetinden [12]93¹⁷⁰ Rusya Seferi'nin mütâreke tarihi olan 19 Kanûn-ı sâni'ye¹⁷¹ kadar imtidâd eder.

BİRİNCİ DEVİR

(20 HAZİRAN [1]292'den 1 TEŞRİN-İ SÂNÎ)

Tarafeynin Kuvvet, Vaz'iyet ve Harb Plânları

Dağlılar: Seferde çıkarabilecekleri kuvâ-yı umûmiyyeyi şimâl ve cenûb ordusu namlarıyla ikiye ayırarak 6-7 bin kişiden ibâret cenûb ordusu Danilograd ve kuvâ-yı mütebâkiye ile Hersek usâtının iltihâkından hâsıl olan ve 20 bin kişiden tereküb iden şimâl ordusunun tecemmu mıntıkası Banyan civârı ve Grahova olmak üzere i'lân-ı harbi müte'âkib hareket-i umûmiyye başlamışdı. Ordunun eslihâsı, piyâdelerin ellerinde yukarıda görüldüğü gibi kısmen karinka ve kısm-ı a'zamı ağızdan dolar şişhâneli karabina vardı. Mikdarı kezâ yukarıda görülen topcuları 3-4 fundluk cebel toplarla müsellahdı.

(33) Şimâl ordusunda binek ve mekkârî olarak 6 bin kadar hayvan vardı.

¹⁶⁶ 2 Temmuz 1876.

¹⁶⁷ 13 Kasım 1876.

¹⁶⁸ 31 Mayıs 1877.

¹⁶⁹ 13 Eylül 1877.

¹⁷⁰ 12 Ekim 1877.

¹⁷¹ 31 Ocak 1878.

Osmanlılar: İ'lân-ı harb esnasında seferber olan kuvâ-yı müctemi'anın bir kısmı Sırbistan'a karşı gönderilmiş, kuvâ-yı imdâdiyyede henüz gelmemiş bulunuyordu. Bu sebepten i'lân-ı harb zamanı Mostar vesâ'ire mevki'lerde müteferrik olmak üzere Hersek Kıta'sı'nda 15-20 bin, Arnavudlukda İşkodra ve Podgoriça havalisinde 5-6 binden ibâret ve takriben 25 bin kişilik kuvvetimiz vardı. Lakin Dağlılar hudûdu tecâvüz ettiği zaman birkaç gün evvel Sırbistan'a karşı hareket etmek üzere 11 taburla Saraybosna'ya gitmiş olan Muhtar Paşa heman Mostar'a avdet etmişti. Binâenaleyh diğer dağılmış kuvvetlerden ma'âda 10 Temmuz'da¹⁷² ilk tecemmu mıntıkamız olan Mostar'da takriben 6 bin ve 16 Temmuz'da¹⁷³ vâki olan Vuçidol¹⁷⁴ Muhârebesi'nden evvel Bilek'de 9-10 bin ve devre-i harbiyenin nihâyetlerine doğru Zaslup'da 13 bin kişilik kuvvet toplanmıştı.

Kezâ Arnavudluk'da kuvâ-yı müteferrikâdan ma'âda tecemmu mıntıkası olan Podgoriça ve civârında bidâyet-i harbde yalnız atık üçüncü ordunun bir kısım kıta'âtından mürekkep ancak 8-10 tabur takriben 5.000 mu'ahharen atık dördüncü ve beşinci ordunun redif taburları peyderpey gelerek Ağustos ibtidâsında 16 tabur, mezkûr ay nihâyetinde 26 ve Eylül evâsıtında 30 tabur takriben 15-20 bin kişilik kuvvet toplanabilmişti.

Osmanlıların eslihâsı; taburlarda kısmen Martini, kısmen de Vincister ve Şnayder tüfengleri vardı. Toplarımız 4, 6 fundluk sahrâ ve 3 fundluk cebel topları idi.

(34) Dağlıların Plânı: Şimâl ordusunun vazîfesi; seri'ân hudûdu tecâvüz ederek usâtın ya

¹⁷² 22 Temmuz 1876.

¹⁷³ 28 Temmuz 1876.

¹⁷⁴ Vuçi Do.

doğrudan doğruya Karadağ ordusuna iltihâklarını veyahud teşdîd-i isyânla kıta'ât-ı Osmaniyye'den bir kısm-ı mühimmini işgâl ederek dolayısıyla mu'avenetlerini te'mîn eylemek, hattü'l-harekât üzerinde tesâdüf edilecek kuvâ-yı müteferrikamızı tepeledikten ve kal'aları yalnız tarassudla iktifâ eyledikten sonra heddü'l-harekât-ı aslî olmak üzere Mostar'ı zabt ederek eski Karadağ'ın havza-i nüfûzî dâhilinde iddi'â ettikleri Hersek aksâmının ba'de'l-müsâlaha iltihâkına hak kazanmak.

Cenûb ordusunun vazîfesi; Kolaşın, İşpuza ve Bar istikâmetlerinden gelebilecek kuvâ-yı Osmaniyye'nin tecâvüzünü men ve tevkîfe çalışmak ve bu sûretle şimâl ordusunun harekât-ı tecâvüziyesini teshîl ve te'mîn eylemek, mümkün olursa isyân eden Medun hâvalisi ahâlisine yardım ederek bu cihetden de muvaffakiyât-ı maddiye ve ma'neviyyeye mazhar olmak.

Osmanlıların Plânı: Bidâyet-i harbde askerce bir harb plânına mâlik olmayarak Bâbîâlî'nin emir ve ta'lîmâtına tevfikân iş göregelmekte olan şimâl ve cenûb kolordularının aldıkları evâmire, yaptıkları harekâta bakılırsa şimâldekinin hedef ve vazîfesi Goraçko ve Nikşic ve cenûbdakinin Medun Kalâ-i sağıresinin -hatta hat-ı muhâsaralarını bile ref'e çalışmaksızın- noksanlarını ikmâl eylemek ve elden geldiği kadar Dağlıların tecâvüzlerini ve usâtın hasım ordusuna iltihaklarını men eylemek üzere müdâfa'a-i sevkü'l-ceyşiyeyi ihtiyârdan ibâretti denilebilir.

(35) Lakin şimâl kolordu kumandanı i'lân-ı harbi müte'âkib ve cenûbdaki bir fırka kumandanı devre-i ûlânın nihâyetine doğru, ellerinde mukarrer ve müstahzar bir plân veya ta'lîmât-ı muvazzaha olmadığına rağmen, kendi selâhiyet ve mes'ûliyetleri dâhilinde olarak esashca birer plân tatbîk etmişlerdi:

Şimâl kolordusu, düşmanın şimâl ordusunu, cenûb fırkası Danilograd civârındaki Karadağ cenûb ordusunu hedef-i aslî ittihâz etmek ve her ikisi de tecâvüze geçmek sûretiyle şâyân-ı takdîr bir hareketde bulunmuşlardı.

Şimâl Harekât-ı Harbiyesi

İ'lân-ı harb tarihi olan Haziran'ın 20. gününden¹⁷⁵ bir az evvel Karadağ Kıta'âtı merâkiz-i lâzimeye da'vet olunmuşdu. Cenûb ordusuna tahsîs edilen kıta'âtdan mâ'ada kalan ordu aksamının Brda havalisindekiler Banyan hudûdu civârında ve asıl Karadağ'ın garb-ı cenûbisindekiler Grahova'da toplanacaklardı.

İ'lân-ı harb günü Prens o ana kadar toplanabilen 7-8 bin kişilik bir ordu ile Çetine'den Grahova'ya hareket etdi. Mezkûr kuvvet ileriledikçe Banyan civârında ve yol üzerindeki kıta'ât-ı sâ'ire ve Hersek usâtının peyderpey iltihâkiyla ordunun mevcûdu 25 Haziran'da¹⁷⁶ ve Bilek hizâlarında 20.000 kişiye bâliğ oldu. Orduda mevcûd bulunan 6.000 hayvandan ancak 1.000 kadarı erzâk yüklü olarak kolu ta'kîb ediyordu.

Mezkûr ordu 23 Haziran'da¹⁷⁷ hudûdu geçerek Banyan ve Gaçka yaylalarından sonra Metokya, Fozîça, Zalum, Nevesin üzerinden Mostar'a doğru yola koyulmuşdu.

(36) Yürüyüş kolu bir asker yürüyüşüne, bir ordu yol koluna aslâ benzemiyordu: Ekser neferler beraber getirdikleri hayvanları (6 binin içinde dâhil) kol dâhilinde, yanlarında bulundurdıkları ve yürüyüş âdetâ birerli kol nizâmında yapıldığı için tek bir nefer 2-3 hatvelik bir yer tutuyordu. Buna bir de arzu eden efrâdın küme küme kumandasız emirsiz

¹⁷⁵ 2 Temmuz 1876.

¹⁷⁶ 7 Temmuz 1876.

¹⁷⁷ 5 Temmuz 1876.

istedikleri yerde mola yapmalarını da i'âlâve etmek iktizâ eder. Şu hâl ve meşye nazaran 20 bin kişilik Karadağ ordusunun yürüyüş umkı 40 kilometre tutuyordu denilirse mübâlağa edilmemiş olur.

Bu hesabca kolbaşı sabahleyin ne kadar erken hareket ederse etsin kol nihâyeti kol başının hareket anından takriben 8 sâ'at sonra yola girebiliyor, kolbaşı öğleyin konak yerine muvâsalat etse kol nihâyeti ba'de'z-zevâl sâ'at 8'de ve erzâk kâfilesi gece yarısına doğru yetişebiliyordu. Bundan başka geceleyin kurulan ordûgâh ve yerleşyân konaklarda intizâmdan, tertibat-ı askeriyyeden eser görülemiyor. Efrâd yığın yığın istedikleri yerlerde konuyorlardı. İşte bu yüzden ordu yevmiye vasatî hesâbla ancak 8 kilometre kat ederek hudûddan 100 kilometre mesâfede bulunan Nevesin'e 12 gün sonra varabildi.

Ordu 26 Haziran'da¹⁷⁸ Bileke-İstolaç istikâmetinde esnâ-yı isyânda gösterdiği birçok yararlıkla Hersek kahramanı tanınan Peko Pavloviç kumandası altında 4.500 kişilik bir müfrezeyi Kilik Limanı'na sevk etdi. Bu müfrezenin vazîfesi, cenûbî Hersek ahâlisine kuvvetü'z-zuhr olarak isyânlarına şiddet ve kuvvet verdirmek ve bu civârda müfrezelerimizi dağıtarak sâhile asker ihrâcına mâni olmak üzere Kilik Limanı'nı tutmaktı. Mezkûr müfreme 30 Haziran'da birkaç küçük müfrezemizi mağlûb ve Kilik'e ric'ata mecbûr eder.

Pavloviç müfrezesi ayrıldıktan sonra mevcûdu 15.000 kişiye tenezzül eden ordu 1 Temmuz'da¹⁷⁹ Gaçka Yaylası'na geldi. Buradaki ufak müfrezelerimizi püskürtdü ve imhâsına imkân

¹⁷⁸ 8 Temmuz 1876.

¹⁷⁹ 13 Temmuz 1876.

bulunamayan bir kısım erzâkımız aç Dağlıların eline geçdi.

(37) Gaçka Yaylası'na hâkim bulunan Gaçka-Metokya mevki-i müstahkeminde 1.000 kadar muhâfızımız vardı. Prens mezkûr kal'anın karşısına 2.000 kişilik bir kuvvet ifrâzından sonra 13.000 neferlik küçük bir ordu ile Nevesin'e yürüdü. Zalım geçidini evvelce tutmuş olan Selim Paşa'nın za'îf müfrezesi vukû bulan birkaç müsâdemede Dağlıların epeyce ileride yürüyen pişdârına telefât verdirerek Nevesin'e doğru çekildi. 5-6 Temmuz'da¹⁸⁰ mezkûr pişdârla beraber bir takım Hersekli usât Nevesin civârında mevzi' tutan Selim Paşa'ya tekrar ta'arruz etdiler. Şiddetli iki muhârebeden sonra müşârünileyh kal'aya girmeye mecbûr oldu.

Dağlılar Nevesin'i ihâta ederek bombardımana başladılarsa da a'di cebel toplarıyla hiçbir te'sîr gösteremediler.

Bu sırada erzâkın bitmek üzere olması ve birkaç taburla Muhtar Paşa'nın Mostar'a muvâsalat haberinin gelmesi Prensi epeyce düşündürdü ve ordusuna Nevesin civârında tevakkuf emrini verdi. Hatta bu kadar geldikten sonra bilâ muhârebe geri gitmek bile istiyordu. Fakat başladığı böyle cür'etli bir teşebbüsten birden bire vaz geçmekle ordunun kuvve-i ma'nevîyesi kırılacağı, milletin hükümdârlarına i'timâdları azalacağı gibi Avrupa ve bi'l-hassa hamilerinin nazar-ı teveccüh ve sahâbetinden düşerek tasavvurât ve tahayyülât-ı siyâsiyesinin mahkûm-ı akâmet olacağı endişesiyle herçi-bâd-âbâd bulunduğu yerde kalmak kararında sebât etdi ve buhran-ı tefekkür neticesiyle orduyu ikiye ayırarak 4 bin kişiyi müfrez ve münferid olarak Nevesin ilerisinde bıraktı.

¹⁸⁰ 17-18 Temmuz 1876.

Mamâfih Pavloviç müfrezesinin galiben Kilik Limanı'na kadar gitmesi ve asıl ordunun ber-vech-i bâlâ kolaylıkla Nevesin'e kadar sokulması Hersek **(38)** isyânını tekrar alevlendirdi. Bu sırada Avusturya Hükümeti'nin Kilik Limanı'ndan bu ana kadar vâki olagelen sevkîyât-ı askeriyemizi men için mezkûr limana birkaç zırhlı göndererek Dağlılara açıktan açığa müzâheret göstermesi hal ve vaz'iyeti fevkalade vahimleşdirdi.

Vahâmet-i mezkûreyi anlayan Bâbiâlî Saraybosna'da bulunan Muhtar Paşa'ya Hersek'e avdet için emir vermiş. Müşarünileyh de heman serian Mostar'a dönmeğe mecbûr olmuşdu.

Muhtar Paşa Blagay'da toplayabildiği 11 taburu üçe ayırdı, bunlardan biri cebheden ilerilemek diğeri Podveleş üzerinden dolaşmak ve üçüncü kısım ihtiyâtda kalmak üzere Mostar ile Nevesin arasında Bişina'da mevzi' tutan 4 bin Dağlıya hücum etdi.

Adeden fâ'ik veya cebhesi vasi bir düşmana karşı muhârebe etdiği zaman Muhtar Paşa hazretleri kuvveti dâ'imâ ber-vech-i bâlâ iki kola ve bir de ihtiyâta ayırdı. Kıtâ'ât bu sâde nizâma alışmışlardı. Müşarünileyh hassaten ma'iyet kumandanlarına i'timâdi az olduğu zaman kıtâ'âtı tamamiyle eli altında tutabilmek için mezkûr nizâmı ihtiyâr buyururlardı.

Muhârebe-i mezkûredeki mağlûbiyetleri üzerine Dağlılar ileri yürüyüşde gösterdikleri batâete rağmen bir günde 60 kilometre mesâfe kat etmek şartıyla Oteş dağlarına doğru Banyan Yaylası'na ric'at ve Vuçidol-Verbika mevzi'ni işgâl ederek Osmanlıların vürûduna intizâr eylediler.

Muhtar Paşa Bişina muzafferiyetinden sonra Karadağ ordusunun hat-ı ric'atını kesmek üzere Nevesin'den kestirme tarîkiyle Bileke üzerine

yürüdüyse de Dağlıların âdetâ uçarcasına ric'atleri yüzünden hat-ı ric'atlerini kesmek kâbil olamadı.

(39) 16 Temmuz'da¹⁸¹ Bileke'den çıkararak Dağlıların tutmuş olduğu mevzi'e ta'arruza karar verdi. Bişina ta'arruzunda olduğu gibi kuvveti üçe ayırdı.

Müşkil ve az ma'lûm olan ve hatta haritası bulunmayan böyle bir memleketde pek çok tedbirle ilerilemek lâzımdı. Bu sebebden sağ kol ileriye keşif kolları gönderecek ve bir nokta-i mu'ayyeneye kadar yavaş yavaş ilerleyerek yürüyüş kolunu kolbaşı hizâsında toplayacak ve epeyce dolaşık bir yoldan yürüyen sol cenâh koluyla bunun arkasından gelen ihtiyâtın meydân-ı muhârebeye vusûlüne kadar bekleyecekti. Muhtar Paşa sağ kol kumandanına ber-vech-i bâlâ ta'limâtı verdikten sonra yürüyüşe başlandı. Kendileri sol kol ile beraber bulunuyorlardı.

Müşarünileyhin ta'limâtı hilâfında olarak Mirlivâ Osman Paşa¹⁸² kumandası altında bulunan sağ kol bilâ keşf ve ale'l-acele yürüdü. Bir sırtın gerisinde ileri karakol çıkarmaksızın ordugâhda bulunan Dağlılara birdenbire çatdı. Her iki taraf yekdiğerine nâ-me'mûl nâ-gehânî bir halde tesâdüf etmişti. Dağlıların bir kısmı firâra yeltendiyse de kısm-ı diğeri der-akab hücûma karar vererek yalın kılınçla Osman Paşa kolunun baş tarafına hücûm etdiler. Kolbaşını mevzi'in ilerisindeki dereye doğru püskürttüler. Kolbaşının bu ric'at-ı nâ-gehânisinden mütehasıl hirâs-ı ânî ve sârî panik derhâl kol nihâyetindeki kıta'ât-ı sâ'ireye sirâyet ederek koca bir livâ düşmanın ta'kîbi altında ve karma karışık bir

¹⁸¹ 28 Temmuz 1876.

¹⁸² Dağıstanlı Osman Nazım Paşa. Ahmed Muhtar Paşa onun hakkında "*İşrete münhemik, askeri liyakattan mahrum bir zat*" ifadesini kullanmıştır. Bkz., Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.133.

sûretde ric'at etdi. Osman Paşa esir ve o sırada mahal-i vak'ada bulunan Selim Paşa da şehîd düşdü.

Muhtar Paşa bu felâketi haber alır almaz sağ cenâha koşdu ve kaçanları tevkîfe çabaladıysa da bir türlü muvaffak olamadı. Bizzat kendisinin de esir olmasına ramak kalmışdı.

(40) Sol kolda sağ koldan biraz sonra düşmana tesâdüf etmişdi. Lakin tertîbât ve tedâbîr-i lâzime ile ilerlediği, müsâ'id bir endâht meydânı da elde etdiğiçün karşısında Verbika'da bulunan Dağlıları epeyce telefâta uğrattıktan sonra geri püskürdüyse de sağdaki inhizâmın acısını çıkaramadı.

Mezkûr muhârebeye 18 bin Dağlı ve Hersekli ve 10 bin kadar da Osmanlı iştirâk etmişdir. Bizimkiler 150 şehîd ve 200 mecrûh verdiler. Dağlıların telefâtı 100 kişi olduğu rivâyet olunuyorsada pek de i'timâd edilemiyor. Yalnız Prens'in ber-vech-i zîr ifâdesi mezkûr muhârebenin Dağlılara da epeyce tuzluya mal olduğu anlaşılıyor.

Devr-i evvel nihâyetinde yapılan mütâreke esnâsında Muhtar Paşa'nın Çetine'ye gönderdiği me'mûra hitâben Prens Nikita-Nikola mezkûr muhârebe hakkında ber-vech-i âtî izhâr-ı hissiyât etmişdir:

“Türklerin tam yanımızdaki tepeler üzerinde görünüşü bizi büsbütün şaşırtmışdı. Bizden birçoğu muvâzenesini gâ'ib ederek kaçmak istedi. Nihâyetde her ne kadar sağ cenâhda mağlûb olduysak da sol cenâhımızda gâlib geldik. Mamâfih kıta'âtımızın büyük bir kısmı karışık ve bozgun bir halde kaçıyordu. Düşman düşmanın halini bilmez derler. İşte bir misâli daha!”

Muhârebeyi müte'âkib Muhtar Paşa kuvvetleri Bileke'de topladı. Dağlılar ise hudûd gerisine çekildi.

Bir paşamızın şehâdetiyle bir diğèrinin esâreti muhârebe-i mezkûreye lüzûmundan ziyâde ehemmiyet verdimişdi. Dağlılar bu nîm muvaffakiyetiyle fevkalade temeddüh ve iftihâr etmektedirler.

(41) Vuçidol Muhârebesi'nden sonra Muhtar Paşa Bileke ve oradan Trebin'e çekildi. Bu esnâda Dağlılar ufak tefek müfrezelerimize sarkıntılıktan geri durmuyorlardı.

Müşarünileyh bunları def etmekle beraber idâre mesâ'ilini de epeyce yoluna koymuşdu. Devre-i muhâsemâtın nihâyetine doğru Dağlılarla mütâreke edilmek üzere bulunduğu için Ordu-yı Hümâyûn'un Karadağ arâzisi dâhilinde bulunması mültezem olduğu İstanbul'dan Muhtar Paşa'ya bildirildi.

Ta'limât-ı mezkûreye tevfikân müşarünileyh 8.000 kişi ile Karadağ'a girdi ve Klobuk'dan geçerek hudûd-ı Osmaniyye'den 4 kilometre uzakda bulunan Zaslab'ı işgâl ve tahkîm etti.

7-8 bin kadar Dağlı der-akab mevki-i mezkûrun karşısında toplandı. Onlar da bir mevzi' tutarak tahkîme başladılar. Tarafeynin ileri karakolları yekdiğerine ateş edecek bir mesâfede bulunuyorlardı.

Muhtar Paşa düşman mevzi'indeki birkaç nikât-ı hâkimeyi zabt etmek üzere bir hüçûm yaptı. Bir netice-i kat'iyye elde edilemedi. 22 Ağustos'da¹⁸³ Eylül ibtidâsına kadar mütemâdiyen ufak tefek muhârebe eksik olmuyordu.

Mirâlây Rostov'un ifâdesine nazaran muhâribîn ve arâzinin husûsiyetine binâen muhârebât-ı mezkûre kurun-ı ûlâdaki Truva muhârebelerini andırıyordu.

¹⁸³ 9 Eylül 1876.

Bu esnâda Mustafa Celâleddin Paşa kumandasında olarak 6 taburla 1 batarya imdâd geldi. Diğer taraflardan da toplanan kuvvetlerle beraber Muhtar Paşa'nın ma'iyetlerinde Zaslab'da 13.000 kişi toplanmış ve şiddetle ta'arruza geçmek için hazırlanmışdı. Lakin vaz'iyet-i siyâsiyyeden dolayı harekât ta'lik edildi. Vaz'iyet-i mezkûre öyle bir hale gelmişdiki, Karadağ mükemmelen ezilse bile Hükûmet-i (42) Osmaniyye hiçbir şey kazanamayacaktı. Devr-i sâvide görüleceği üzere pek çok fedâkârlıkla yapılacak bir ta'arruzdan muvafık bir neticenin istihsâli asla me'mûl değildi.

Bu sırada payitahtda tebeddül-i saltanat olduğuçün Hükûmet-i Osmaniyye dâhilen ve hâricen acınacak bir halde idi.

Rusya Hükûmeti henüz mağlûb ettiğimiz Sırbistanla Karadağ'a arâzi terkini ve evvelce sarf-ı teşvîkât-ı hâriciye ile çıkarılan ihtilâlleri basdırdığımız halde Bulgaristan'ın da muhtariyetini istiyordu. Hatta Sırbistan ve Karadağ'daki ordularımızın heman geriye alınmasıçün ultimâtom bile vermişdi.

19 Eylül [12]91'de¹⁸⁴ Bâbıâlî mütâreke akdiyle kıta'âtın geriye alınmasına bi'z-zarûr muvâfakat etdi. Muhtar Paşa'da Zaslab'daki kıta'ât-ı Osmaniyye'yi Trebin'e çekdi.

Bu sırada Hersek'den 5 ve Bosna'dan 10 taburun İstanbul'a gönderilmek üzere vapurlara binmeğe âmâde bulunmalarına dâ'ir Harbiye Nâzırı Redif Paşa'dan telgraf geldi. Bu halin Rusya'ya karşı yapılacak tecemmu'un bir mukaddimesi olduğu âşikâr idi.

¹⁸⁴ Yanlışlık olmalıdır. Gerçek tarih 19 Eylül 1292 olmalıdır. 1 Ekim 1876.

Muhtar Paşa Redif Paşa'ya çektiği husûsi bir telgrafda birçok şey gâ'ib edilecek ve fakat hiçbir şey kazanılamayacak olan Rusya Seferi'ne i'tirâz etmişti. Rusya'ya karşı bir harb tecâvüzünün nâ-kâbil olduğunu ve müdâfa'a ile ise ne Rusya'ya mağlûbiyetini tasdik ettirmek ve ne de onu akd-i müsâlahaya mecbûr etmek imkânsız bulunduğunu bildirmişti. Harbden evvel vâki olan teklifât-ı nâ-müsâ'ideye rızâdada olmadığımızdan dolayı neticesinde müte'essir ve müte'essif olabileceğimiz böyle bir harbe girişmeği muvâfık bulmamıştı.

O zaman Sadrazam bulunan Midhat ve Harbiye Nâzırı Redif Paşalar hazerâtı mezkûr telgraf üzerine böyle sulh taraftarı olan bir zâtın başkumandanlıkda ibkâsı câ'iz olamayacağını der-miyânla Muhtar Paşa'nın celbi husûsunu padişaha arz eylediler.

(43) Muhtar Paşa'nın İstanbul'a avdeti üzerine yerine Hersek kumandanlığına Süleyman Paşa ta'yîn buyuruldu.

Mütâla'ât

Dağlılar

1-Nakliye kâfilelerinin fıkdanına ve yürüyüşün batâetine râğmen ne üssül-harekât ve ne de menzil istasyonları teşkil edilmemişti.

2-Yalnız 8 bin kişilik bir kuvvet prensin kumandası altında Grahova'da toplanmışsa da kıta'ât peyderpey gelüb derme çatma yürüyüş koluna iltihâk ettiğiçün ordu tecemmu-ı sevkü'l-ceyşini bitirmeden evvel intizâmsız bir halde yürüyüşe başlamıştı. Filhâkika seri'an Mostar'a gitmek mukarrer olduğuçün bu cihet ma'zûr görülürse de sür'atden istifâde edilemediği meydandadır.

Bununla beraber Muhtar Paşa bu sırada Saraybosna'da olduğu ve Mostar'da bulunsa bile Karadağ ordusunun gayri muntazam toplanan

kita'âtına ta'arruz edemediğiçün Dağlılar esnâ-yı tecemmu ve meşiyette dûçâr-ı tecâvüz ve müşkilât olmadılar. Yoksa düğüne gider gibi bir ordu toplanub yürümez.

3- Kezâ ordunun bir yolda ve muhayyirü'l-u'kûl bir tarzda yürüyerek zahmetsizce Nevesin'e kadar sokulması ber-vech-i bâlâ Osmanlı Ordusu'nun uzaklarda bulunmasından ilerü gelmiştir. Mamâfih böyle gayri muntazam ve uzun yürümenin cezâsını yine kendileri çekmişlerdir. Bu intizâmsızlıktan dolayı ordu hat-ı hudûddan Nevesin'e kadar olan 100 kilometrelik mesâfeyi 12 günde kat etmişti. Hâlbuki eşkiyâ vâri serian bir iş görmek isteyen nakliye ve kâbiliyet-i ta'arruziyeden mahrûm olan Karadağ Ordusu mesâfe-i mezkûreyi **(44)** 12 günde değil 4 ve hatta 3 günde kat ederek Muhtar Paşa'nın muvâsalatından bir hafta evvel Mostar'a girmesi lâzım gelirdi. Bununçünde Gaçka-Nevesin yolunun cenûbunda bulunan ve Mostar civârında birleşen yollara ayırmak üzere orduyu birkaç koldan ve icâbında cebrî yürüyüşle yürütmek lâzımdı. Mezkûr kolların cebhetü'l-harekâtı bir günlük yürüyüşü geçmemekle beraber kuvâ-yı asliyye-i Osmaniyye'ye tesâdüf etmek ihtimâli de yokdu. Vâkı'â â'detâ yarım kolordu kuvvetinde bulunan 15 bin kişilik Karadağ Ordusu maddeten ve ma'nen kâbiliyet-i ta'arruziyeye mâlik olsa idi tek bir yoldan bile 4 günde Nevesin ve Mostar'a ferâh ferâh yetişebilirdi. Ordunun ber-vech-i bâlâ üç yoldan istifâdesi sâyesinde fakir ve â'kır bulunan Hersek arâzisinde idâre ve i'âşe de kolaylaşırđı.

4- Mostar'a kadar mevcûd kal'alar vesâireden dolayı ordu mikdârının ne derece azalacağı düşünölmeyerek 4.500 kişilik bir kuvvetin Kilik Limanı'na gönderilmesi büsbütün mantıksızdı. Filhakika bu civârdaki Müfrezelerimizin umûmî bir

muhârebeye iştirâklarını men etmek ve sâhile asker ihrâcını eşkâl eylemek için böyle bir kuvvetin ifrâzına lüzûm görüldü. Hâlbuki ordunun kuvvetlice Mostar'a yaklaşması cenûbi Hersek isyânının fevkalade alevlenmesini mûcib olacağıçün bu civârdaki Osmanlı müfrezelerinin isyân-ı mezkûru teskîn etmeğe bile kuvvetleri kâfi gelmezdi.

Karaya asker ihrâcını eşkâle gelince, devre-i ûlâ-yı isyânda yapılan tecârüb göstermişdiki Osmanlılar Kilik Limanı'na öyle defaten ehemmiyetli bir kuvvet gönderememişlerdi. Bununla beraber büyük bir Osmanlı kuvveti karaya çıksa idi bile cenûb usâtı karşısında pek çok müşkülâtle ilerileyeceği gibi Mostar cihetlerine veya geride Gaçka taraflarına bir te'sir yapıncaya kadar kuvâ-yı fâ'ike (45) ile Muhtar Paşa ordusunu mağlûb etmek ve bu sâyede Mostar'a girmek ümidi gâlibdi.

Şâyed Mostar'daki kuvve-i Osmaniyye ile kat'î bir neticeye ermeden evvel Kilik cihetinden bir kuvve-i mühimme gelse idi o zaman tedafü'î bir vazîfe ve mümkün mertebe az bir kuvvetle karşı koymak kâbildi. Yoksa bâ-husûs Osmanlılara pek çok fâ'ik olmayan Karadağ Ordusu'nun ikiye ayrılması ve her ikisininin ta'arruzî bir vazîfe görmesi nâ-muvâfık idi.

5- Nevesin'e varıldıktan sonra kuvveti parçalamayarak ya Nevesin karşısında bir mikdâr kuvvet bıraktıktan sonra tekmi'l orduyu Bişina mevzi'ine almak veyahud Nevesin gerisindeki Zalumska mevzi'inde toplamak ve her iki halde Muhtar Paşa'nın ta'arruz anına kadar tutulan mevzi'in tahkîmi, geriden ve civârdan erzâk celb ve tedârîki ile uğraşmak, Avusturya zırhlılarının gelmesiyle artık işsiz kalan Kilik müfrezesini serian orduya celb etmek icâb ederdi. Şu sûretle asgârî 15 bin kişi toplanmış olurdu ki takriben nısf raddesinde bulunan Muhtar Paşa ordusunun ta'arruzuna karşı

pekâ'lâ mukâbele ve müdâfa'a-i müte'addiyede bulunurdu.

Nevesin civârına muvâsalat tarihi 4 Temmuz¹⁸⁵ ile Bişına muhârebesinin yevm-i vukû'ı 11 Temmuz¹⁸⁶ arasında 7 gün mürûr ettiğine bakılırsa yukarıda sayılan işlerin kâmilen görülebileceği şübhesizdir.

Lâhika: Ta'arruz-ı sevkü'l-ceyşinin ber-vech-i bâlâ akâmetinden dolayı Karadağ'da ne ta'arruzu idâre edecek bir kumandan ve ne de ta'arruz yapacak bir ordu bulunmadığı anlaşılır.

Mâdâmki Karadağ Hükûmeti emel-i tecâvüz ve fikr-i istilâ besliyordu, ya harbden evvel zâ'if ta'arruziyeyi ifâyâ kadar seyyâr bir ordu yetiştirmeliydi. Yahud hal-i meşhûdda bulunan aksak, topal bir ordu ile Mostar'a kadar gitmeğe yeltenmemeliydi.

[46] 6-Ma'nen ve hatta maddeten mu'âvenet göregeldiği Avusturya'nın Dalmaçya hudûdu civârında mühim birer nokta-i sevkü'l-ceyşiye olan Trebin, Bleke veya Gaçka mevki'lerinin ilk hamlede zabtıyla kanâ'at etmeli ve mu'ahharen ahvâle nazaran daha ilerilere gitmeliydi. Netekim ikinci devr nihâyetinde bu fikr-i ma'kûl ta'kîb edilmiş muvaffakiyyet de hâsıl olmuşdu. Vâk'â o zaman Karadağ Ordusu karşısında Muhtar ve Süleyman Paşa orduları yokduysa da her halde bidâyeten böyle bir plân ta'kîbinde yine muvaffakiyet ihtimâli daha ziyâde idi.

Osmanlılar

Bir taraftan Mirlivâ Osman Paşa'nın irtikâb ettiği hatâ-yı fâhiş, diğer taraftan Muhtar Paşa'nın evvelce kazandığı muhârebelere mağrûren Dağlıları

¹⁸⁵ 16 Temmuz 1876.

¹⁸⁶ 23 Temmuz 1876.

ehemmiyetsiz görmesi ve her ihtimâlê karşı koymak emeliyle kuvvetlice bir ihtiyât-ı umûmî ayırarak sağdaki kolu kendi haline ve za'if bırakması hasmın muvaffakiyet-i ânifesine sebep olmuşdu.

Bundan başka Bosna ve Hersek'de mevcûd ve adeden mühim bir mikdâra bâliğ olan kıta'ât-ı Osmaniyye'den daha kuvvetli bir kuvve-i seyyâre teşkîli imkânının derecesini düşünelim. Dağlılar i'lân-ı harb etdiği zaman mevadd-ı âtiyenin icrâsı lâzım geliyordu.

1-Usâtla takviye edilen Karadağ ordusuna emin ve kat'î bir sûretde galebe çalmak için el altında kıta'ât-ı kâfiye bulundurmak icâb ederdi.

2-Usâtın baskınlarından masûn bir takım erzâk ve mühimmât merkezleri mebde ve menzil istasyonları ihzâr ve işgâl eylemek, bu husûsda mümkün olduğu kadar az asker istihdâm etmek üzere istasyonları muhâfaza için tahkimâta mürâca'at eylemek lâzımdı.

3- Gerideki mevâki ahâlisinin isyânına karşı kuvvetli sâbit müfrezeler (47) yerine en mükemmel ve mü'essir tedbîr olmak üzere usâta serî ve kuvvetli darbeler vuracak olan seyyâr müfrezeler gezdirmek muvâfıkdı.

Muhtar Paşa Hazretleri bu esâsları şübhesiz düşünmüşdür. Lakin seyyâr müfrezeleri idâre ve nikât-ı mühimmeyi muhâfaza edecek derecede mâhir ma'îyyet kumandanları bulunmadığıçün kuvvetleri şiddetle tasarruf ederek idâreli kullanmak imkânsızlığı mevcûd olsa gerek. Yoksa hutût-ı muvâsala ve mevâki-i mühimmeyi ahali-i asiyeeye karşı iyi kumandan ve küçük müfrezelerle muhâfaza ederek seyyâr orduyu kuvvetlendirmenin elzem olduğunu pekâ'lâ takdîr ederlerdi.

Bundan başka müşarünileyhin ma'iyetindeki kıta'ât malzemece pek geri olmakla beraber kıymetcede aşağı idiler. Ekseri muhtelif ordulardan celb edilmiş zabt u rabtdan ta'lîm ve terbiyeden mahrûm bir takım mukaddem ve tâlî redif taburları idi. Bu hal ile de sâbit müfrezeleri za'if bulundurmamak, maddeten ve ma'nen kuvvetli seyyâr bir ordu vücûda getirmek elbette kâbil olamazdı.

Cenûb Harekât-ı Harbiyesi

İ'lân-ı harbi müte'âkib Dağlılar Podgoriça'daki kuvvetimizin za'afından ve isyân eden Kuça Nâhiyesi ahalisinin temayülünden bi'l-istifâde cenûbda mutasavver müdâfa'a plânından sarf-ı nazarla bize tâbi olan nâhiye-i mezkûredeki Medun Kal'ası'nı taht-ı muhâsaraya almışlardı. Mezkûr kal'ada muhâfız olarak 2 bölük piyâde, ağızdan dolar 2 şîshâneli topla birkaç dâne de kaval topu vardı.

İşte bu kal'aya erzâk vermek ve mümkün olursa muhâsaradan kurtarmak için muhtelif tarihlerde muhtelif kuvvetlerle 4 def'a hareket-i askeriye ve 5 def'a da **(48)** bizzât kal'a muhâfızları tarafından hurûc yapılmışsa da aşağıda söylenecek esbâbdan dolayı hiç birinden semere-i matlûbe elde edilememişdi.

İkmâl-i nevâkıs zımında yapılan harekât-ı askeriye ber-vech-i âtîdir:

1-Bidâyet-i harbde kumandan Ahmed Hamdi Paşa Podgoriça'da mevcûd atik üçüncü ordu kıta'âtından 6 taburla kal'aya yanaşmış ve bir mikdâr erzâk idhâline muvaffak olmuştur.

2-Bir müddet sonra aynı kuvvet ve aynı maksadla ikinci def'a bir teşebbüs-i askerîde daha bulunmuşsada mağluben Podgoriça'ya ric'ate mecbûr olmuştur. Bu ilk mağlûbiyet askerinin gözünü

yıldırılmış ve bu yılgınlık bilâhare atik dördüncü ve beşinci ordulardan gelen taburlara da hikâye ve hasbîhâl tarîkiyle aşılansak peyderpey artan kuvve-i maddiyeve mukâbil kuvve-i ma'neviye azalmışdır.

3- Ahmed Paşa'nın mağlûbiyeti üzerine Mahmud Paşa kumandan ta'yîn olundu. Müşarünileyhin muvâsalatında Podgoriça'da 16 tabur toplanmışdı. Karaya çıkmış ve fakat ta'lîm ve terbiyeden mahrûm birkaç tabur efrâdına da Bar İskelesi'nde tüfenklerini doldurub atacak kadar ta'lîm yapırdırılıyordu. Mahmud Paşa sadâretten aldığı emr-i musırr ve mü'ekkide tevfiikan Medun'a erzâk vermek için 4 Ağustos'da¹⁸⁷ sabahleyin Podgoriça'dan hareket ederek 2 kolla kal'aya doğru yürümüşdü.

6 taburdan ibâret olan sağ kol Salim Paşa'nın kumandası altında Podgoriça-Vitoşa-Groda istikâmetinde dolaşık bir yoldan ilerleyerek cebhesi şimâle ve Medun Kal'ası'na müteveccih olmak, birbirinin gerisinde iki hat teşkil etmek üzere Fundina sırtlarında mevzi' almışdı.

10 taburla 3 bataryadan terekküben eden Mahmud Paşa'nın kumandasında bulunan sol cenâh kolu Podgoriça-Medun yolunu ta'kîben yürüyerek cebhesi **(49)** şarka müteveccih ve sol yanı Podgoriça-Medun yoluna mümted olmak üzere Kakariça Dağları'nın şimâl pâyesi üzerinde mevzi'e girmiş ve sol cenâhı ilerisine de asâkir-i mu'âveneyi yerleşdirmişdi. Binâen-aleyh iki kol yekdiğerine amûd bir vaz'iyetde ve aralarında Gradişte Tepesi bulunmakda idi.

Kıta'ât mevzi'e girdikten sonra öğleye doğru erzâk kolu Podgoriça-Medun yolunda ilerelerken Dağlılar sol cenâhdaki mu'âvenelere hücum ederek bunları püskürtmüşlerdi. Mu'âvenelerin ric'atleri erzâk

¹⁸⁷ 16 Ağustos 1876.

koluna ve Mahmud Paşa kolunun sol cenâhına sirâyetiyle bu kısım kâmilten bozulmuştu.

Sağ cenâh kolu kumandanı Salim Paşa atdan düşmekden mütehasıl âdî bir yarasını bahâne ederek meydân-ı muhârebeden Podgoriça'ya savuşduğuçün ümmî bir binbaşının dirâyet ve mahâretine tevdi edilen ve bi'n-netice başsız ve kumandasız kalan koca bir livâ taburları Dağlıların Gradişte Tepesi'nden ve sağ yandan vâki olan hücûmlarına dayanamayarak karma karışık bir sûretde kaçmağa başlamışlardı.

Cenâhların şu inhizâm-ı müte'âkibinden dolayı merkezde Kakariça sırtlarında Mahmud Paşa'nın yanında kalan yalnız bir taburla bataryalardan mâ'ada kıta'ât-ı sâ'ire pek çok telefât vererek Podgoriça'ya dökülmüşlerdi. Müşarünileyh o günü akşama kadar mezkûr sırtta sebât ettiği gibi geceyi de orada geçirmiş ve sabahleyin salimen ve fakat me'yûsen Podgoriça'ya avdet eylemişti.

Bu muhârebe de yok bahânesine olarak 1.500'ü mütecâviz şehîd o kadar da mecrûhumuz olmuştur. Bu vak'a üzerine Mahmud Paşa azl olunarak yerine eski Karadağ seferlerinde mahâret göstermiş olan Derviş Paşa kumandan nasb edildi.

(50) 4- 26 Ağustos'da¹⁸⁸ icrâ edilen dördüncü harekât-ı askeriye 26 tabur iştirâk eylemişti. Bu kuvvet de ikiye ayrıldı. Haşim Paşa kumandasında olan sol kol 10 tabur, Cemil Paşa kumandasına verilen sağ kol ise 16 tabur idi.

Sol kol Kuça ahali-i asiyesiyle Medun muhasırininin Karadağ'la irtibâtını kesmek üzere Zeta ile Moraça arasında bulunan Piperi Nâhiyesi'nin zabt ve istilâsına gönderildi. Mezkûr kol tek ve âdî bir

¹⁸⁸ 7 Eylül 1876.

köprüden Zeta suyunu geçdi. Nâhiye-i mezkûreye hâkim olan Teribaç tepelerini tüfeng patlatmaksızın işgâl ve tahkîm etdiyse de Dağlıların vâki olan avdet-i ta'arruziyelerine dayanamayarak münhezimen çekildi. Birçok efrâd şehîd olmakla beraber birçoğu da köprüsüzlükden nehre döküldü. Hülâsa bundan evvelki kadar telefât verdik.

Sağ cenâh kolu hiçbir iş görmeden akşama doğru Podgoriça'ya celb edildi.

Lâhika: Muhârebe-i mezkûreyi Dersaadet'e müş'ir telgrafnâmede şöyle arz-ı ma'lûmât edilmişdi: *"Piperi Nâhiyesi'nin kilidi mesâbesinde olan Teribaç Tepesi'ni bugün avn-ı hakla zabt etdik. Ancak akşamüstü görülen lüzûm üzerine Podgoriça'ya avdet olunduğu sırada bizi ta'kîb eden düşmana telefât-ı külliye verildi. Bizim taraftan da birkaç şehîd ve mecrûh vukû buldu."* me'alinde idi.

Mu'ahharan bu telgrafnâmeyi nakîs olarak nik û bedleri kendilerine âid olacağı bedîhî olan ma'iyetlerindeki bu askerle hiçbir iş görülemeyeceğini mübeyyin umûm ümerâ ve zabitân tarafından bir mazbata karalanıyor ki o zamanda mevcûd bazı erkân ve ümerâmızın ciddiyetdeki behrelerine birer mi'yâdır.

Bu mağlûbiyeti müte'âkib Cemil Paşa İstanbul'a celb edilerek yerine Hersek (51) cihetinde bulunan Mustafa Celâleddin Paşa gönderildi. Müşarünileyh Podgoriça'ya gelir gelmez mevcûd 28 taburdan 18'ini ayırdı. Bunları selâhiyet-i vâsi'a ile ta'lîm ve terbiye etmek için başkumandan Derviş Paşa'dan me'zûniyet aldı. 10-15 gün kadar mezkûr taburlara epeyce şey öğretti. O zamana kadar İşkodra kolordusunda tatbîk edilmeyen dağınık nizâmî asker ve zâbitâna ta'lîm etdi. Karadağ çetelerine mümâsil fedâî müfrezeleri teşkîli için taburlardan bir takım değerli efrâd seçti. Bunları diğer askerlerden tefrîk

içün kollarına kırmızı çukadan birer a'lâmet-i fârîka dikkirdi. Bellerine yatağan makamında kasaturalarını dağıtdırdı. Bu güzide kahramanların vazifesi yürüyüşlerde pîşdâr veya pîşdâr pîşdârını teşkîl etmek, muhârebelerde yapılacak hücumlarda en evvel düşman üzerine atılmak, ta'kîblerde ric'at eden hasmın yan ve gerilerine düşmek idi.

Fırkasını ber-vech-i bâlâ hazırlayan müşarünileyh Medun Kal'ası'nın ikmâl-i nevâkısı gibi mahdûd bir hedefden nâ-müsmir bir maksaddan sarf-ı nazarla İşpuza civârında hudûdî geçerek Dağlıların merkez-i mukâvemetleri olan Danilograd üzerine ta'aruz edilmesini teklîf etdi ve umûm erkâna kabul etdirdi. Bunun üzerine 20 Eylöl'de¹⁸⁹ İşpuza'dan hareket ederek 26'da¹⁹⁰ iki koldan Martinik Dağları'na doğru ilerledi ve Vizosa sırtlarını işgâl eyledi. 27'de¹⁹¹ Malyani üzerine yürüdü. Düşmanı oradan tard etti. Mağlûben ric'at ederken Danilograd Ovası'na düşen Dağlıları fedâî müfrezeleriyle bi't-ta'kîb epeyce sarsdı. Ma'a't-te'essüf bu muvaffakiyet çok devâm etmedi. Esnâ-yı ta'kîbde Celâleddin Paşa¹⁹² şehîd düşdü. Müşarünileyhin yerini dolduracak **(52)** askeri sevk ve idâre edecek bir kimse

¹⁸⁹ 2 Ekim 1876.

¹⁹⁰ 8 Ekim 1876.

¹⁹¹ 9 Ekim 1876

¹⁹² Asıl adı Constantin Borzecki'dir. 10 Nisan 1826'da Kleskow'da doğmuştur. 1848 Macar ihtilâli'nden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınarak Mustafa Celâleddin adını almıştır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunun mihenk taşı sayılan meşhur "*Les Turcs Anciens et Modernes-Eski ve Modern Türkler*" kitabının yazarıdır. 10 Ekim 1876'da şehit oldu. Onun vurulduktan sonra da gösterdiği cesaret övgüye layıktır. İsmail Fazıl Paşa'nın anlatımına göre asker bozulmasın diye yaralı olduğu halde ayakta kalmak için büyük çaba sarfetmiş, ancak sipere girdikten sonra yere düşmüştür. Müteakiben Spuz'daki hastahaneyeye kaldırılan Paşa orada hayata gözlerini yummuştur. Bkz., İsmail Fazıl Paşa, *Meşâhir-i Askeriyemizden Bir Sahîfe*, s.7-10; Türkmen, a.g.e., s.154-156; Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, çev. Güven Beker, Kaynak Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2014, s.15-20; Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, TTK, Ankara 2009, s.320-325; Sedes, *1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri*, s.133.

bulunmadığıçün fırka yerinde mihlandı kaldı. Bu hal-i tereddüd ve tevakkufu gören Dağlılar der-akab mukâbil ta'arruza geçdiler ve oldukça bir galebeye de nâ'il oldular. Fırkamızı cebheden, yan ve hatta geriden tehdîd etmeğe başladılar. Fırka epeyce müşkilâtla çekilirken 2 Teşrin-i evvelde¹⁹³ ikinci bir hücûma daha uğradı ve mağlûben İşpuza'ya kadar ric'at etdi. Bu ana değin tamam 8 ay mukâvemet eden Medun Kal'ası mahrûm-ı ümid ve imdâd kalarak teslime mecbûr oldu. Bu sıra şimal harekât-ı harbiyesinde söylenecek esbâb-ı ma'lûmeden dolayı mütâreke akdiyle devre-i harbiye hitâma erdiğiçün Derviş Paşa icâb eden mevâki'e muhafızlar bırakarak İşkodra'ya çekildi.

Mütâla'ât

Osmanlılar

1-İ'lân-ı harb tarihi olan 20 Haziran'dan¹⁹⁴ 20 Eylül'e¹⁹⁵ kadar tamam üç aylık müddetin yalnız Medun gibi âdî bir kal'aya erzâk vermekle geçmesi şâyân-ı hayret olmakla beraber muvaffak olunamaması da ayrıca sezâ-yı dikkatdir. Mezkûr kal'anın ziyâ'ıyla hâsıl olacak ziyân 2 bölük piyâde ve birkaç topdan ibâret idi. Böyle âdî bir kal'anın kurtarılmasıyla kendilerini esâsen müdâfa'aya muktedir 2-3 yüz kahramanın selâmeti nâmına muhtelif tarihlerde 6-7 bin babayığitin bir maksad-ı hiç uğrunda ziyâ'ı doğrusu ağlanacak bir mes'eledir. Buna mukâbil kuvâ-yı imdâdiyenin mağlûben çekilmesine rağmen o bir avuç kal'a muhafızınınin 8 ay kadar sebât ve metâneti de bilakis insana fahr ve ibtihâcdan mütehasıl gözyaşları dökdürüyor!

Binâen-aleyh kal'ayı kendi haline bırakarak hem esâslı bir maksad ta'kîb **(53)** etmek hem de

¹⁹³ 14 Ekim 1876.

¹⁹⁴ 2 Temmuz 1876.

¹⁹⁵ 2 Ekim 1876.

dolayısıyla ve daha mü'essir bir sûretde kal'aya yardım eylemek için devre-i harbiyenin nihâyetine doğru Celâleddin Paşa tarafından tatbîk edilen plânın daha bidâyetde ta'kîbi elzemdi. Bu sâyede Dağlılar gerek Danilograd ve Çetine gibi mevâki-i mühimme ve aksâm-ı memleketin ve gerekse şimal ordusu hutût muvâsalasının muhâfaza ve te'mîni için mütecâviz ordumuzun karşısında toplanmağa mecbûr olarak kendiliklerinden Medun Kal'ası'nın muhâsarasını ref etmekle beraber havâli-i sâ'ireye de sarkıntılıktan vaz geçecekler ve tekmîl kuvvetleriyle ordu-yı müstevlinin def-i hücûmâtına çalışacaklardı.

2- Martinik Muharebesi'ne kadar taburla kolordu arasındaki cüz-i tamm teşkîlâtından eser yokdu. Zaten teşkîlât-ı hazîriyesi mükemmel olmayan ve muhtelif ordular mevâki'nden toplanan nizâmiye, redîf ve müstahfız taburlarını hiç olmazsa esnâ-yı seferde sûret-i münâsebede aksâma bi't-tefrik alay, livâ ve fırka cüz-i tamlarının teşkîlî ve beherine münâsib kumandanlar ta'yîni derece-i vücûbda idi. Medun'a karşı vâki olan teşebbüslerin hemân kâffesinde ve bilhassa 4 Ağustos¹⁹⁶ hareket-i askeriyesinde nakısa-i mezkûrenin cezâ-yı elimi görülmüştür.

3- Mu'allem ve muntazam ordular bile ilcâ-yı siyâsiye vesâ'ireden dolayı boş geçen zamanlarını askerinin sevk ve mahâretini artırmak, ruh ve a'sâba uyumsuzluk gelmemek için ta'lîm ve manevraya hasr edegeldikleri halde ta'lîm ve terbiyeden bî-behre ve hele zamanın usûl-i ta'biyesinden kat'iyen bî-haber bulunan kıta'âtın ta'limlerine -bir iki müstesnâdan sarf-ı nazar- lâyıki vechile vakf-ı himmet edilmemişti.

¹⁹⁶ 16 Ağustos 1876.

4- Bu sebebe binâen ne yürüyüş ne de muhârebede tertîbât-ı lâzime alınmıyor. (54) Körü körüne keyfi işler görülüyordu. Bundan başka 4¹⁹⁷ ve 26 Ağustos¹⁹⁸ tarihlerinde hareket eden kolların aralarında hiç irtibât olmaması ve yekdiğerinden epeyce ayrı bulunması birbirine mu'âvenet edememelerini mûcib olmuşdu. 4 Ağustos'da¹⁹⁹ Gradişte Tepesi 26'da²⁰⁰ Moraça Nehri gibi büyücek mâni'alar kolların irtibâtını kâmilen kesmişti.

5- 4 Ağustos hareketinde henüz hatt-ı muhâsara yarılmadan evvel ve yalnız asâkir-i mu'âvene ile setr edilen sol cenâh istikâmetinde erzâk kâfilesinin sevki münâsib değildi. Mezkûr kâfilenin Podgoriça-Medun yolundan sevki muvâfık idiyse de mezkûr yola hâkim bulunan sol cenâhın asâkir-i nizâmiyeden mürekkeb kıta'atla kuvvetlendirilmesi ve düşmanın hiç olmazsa bir mikdâr sarsılmasının beklenilmesi icâb ederdi.

6- 26 Ağustos'da Piperi Nâhiyesi'ne gönderilen sol cenâh kolu vazife-i asliyeyi icrâya me'mûr olduğu için kuvâ-yı mevcûdenin kısm-ı a'zâmını bu tarafa göndermek pek cüz'î bir kuvvetle Medun istikâmetini tarassud etmek lâzimedden iken 26 taburluk kolordunun ancak 10 taburu nâhiye-i mezkûreye gönderilmişdi.

Bununla beraber mezkûr kolun hatt-ı ric'ati Zeta Nehri üzerinde tek bir geçide hasr edilerek esnâ-yı ric'atde birçok askerin suya dökülmesine sebebiyet verilmişdir. (Birinci kitabdaki ric'at bahsine mürâca'at).

7- 26 Ağustos'da²⁰¹ sağ cenâh kolu hiçbir düşman müfrezesine rast gelmediği halde sol kolun mağlûbiyetine seyirci gibi bakakalmışdır. Vâk'îâ her

¹⁹⁷ 16 Ağustos 1876.

¹⁹⁸ 7 Eylül 1876.

¹⁹⁹ 16 Ağustos 1876.

²⁰⁰ 7 Eylül 1876.

²⁰¹ 10 Eylül 1876.

iki kolun arasında Moraça Nehri'nin bulunması mu'âveneti bir dereceye kadar işkâl ediyorduyse da ya nehrin mevcûd geçidlerinden geçerek düşmanın yanına (55) ta'arruzla veyahud sol kenarına yaklaşarak ateşle sol kola mu'âvenet kabildi. Bu husûsun ihmâlî ise o zaman kumandanlarında girişim (Initiative) denilen kendiliğinden hareket-i hâssasının fıkdanından münba'isdir.

8- Celâleddin Paşa'nın şehâdetinden sonra ke'l-evvel ta'kîbe şiddetle devâm edilerek Danilograd'a girilmesi lâzimedden iken ma'iyet-i kumandanların beht ve tereddüde düşmesinden dolayı gâlib bir fırka mağlûb bir kıt'a gibi tevakkuf etmiş ve mağlûb ve firârî Dağlıların mukâbil ta'arruzuna meydân ve imkân bırakarak semere-i gâlibiyet düşmana terk ve devr edilmiştir. Şu vak'a kumandan ne kadar mâhir ve fatîn olursa olsun müşarünileyhin vücûd veya giyâbında iyi ma'iyet kumandanlarına fevkalade lüzûm olduğunu gösterir.

Dağlılar

1-Cenûb ordusu her ne kadar tedâfü'î bir vazîfe ile mükellef idiye de i'lân-ı harb sıralarında za'îf ve dağınık olan Osmanlıların Podgoriça cihetlerindeki kollarına ta'arruz ve hiç olmazsa tecemmu'larını işkâl idebilirlerdi. Bâ-husûs Ahmed ve Mahmud Paşaların ric'atlerinde üssü'l-harekâtımıza kadar sokulmak ve İşkodra ile hat-ı muvâsalamızı kesmek işden bile değildi. Bu hal Dağlıların ânî ve geçici muhârebelerde çetevârî iş görmekte mâhir ve üstâd, bilakis bir maksad-ı sevkü'l-ceyşi ve ta'biyevî gözeterek esâslı bir plân ta'kîbinde mahâretsiz ve acemî olduklarını gösteriyor.

2- 4 Ağustos muhârebelerinden sonra birçok kıt'a'nın ri'cat ve inhizâmına rağmen Mahmud Paşa'nın 3 batarya ve tek bir taburla yalnız başına

Kakarıça sırtlarında 12 sâ'atden ziyâde sebât edüb kalabilmesi hayret ve dikkati câlibdir. Bu ancak Dağlıların metîn bir mevzi'e sebâtkâr bir müdâfa'a karşı hücum etmekte beceriksiz ve cesâretsiz olmalarıyla te'vîl olunabilir.

(56) 3- 27 Eylül²⁰² ric'atinde Danilograd Ovası'na doğru cebhe gerisine çekilecekken bilhassa şimâl istikâmetinde ve yan tarafa ric'at edilse idi hem ta'kîb müfrezelerimizin şiddet ve savleti altında açık ovada telefât vermekden askerleri kurtarılır ve hem de Dağlılar'da toplayabildikleri kuvvetle fırka-i Osmaniy'e'ye karşı âdeta bir "yan mevz'i" te'sirini göstererek fırkamızın Danilograd'a gitmesi mü'essir bir sûretde ta'vîk edilirdi

İKİNCİ DEVİR (19 MAYIS [12]93-EYLÜL BİDÂYETİ)

Bu devir harekât-ı harbiye i'tibâriyle iki kısma (devreye) ayrılır:

Devre-i ûlâ: 19 Mayıs'dan ²⁰³ Haziran gâyesine²⁰⁴ kadar 40 gün

Devre-i sâniye Temmuz ibtidâsından²⁰⁵ Eylül bidâyetine²⁰⁶ (2 ay) kadar imtidâd eder

Devre-i Ûlâda Tarafeynin Kuvvet, Vaz'iyet ve Harb Plânları

Osmanlılar

Süleyman Paşa kumandasında olan 36 tabur (15-20 bin) Gaçka'da

Ali Saib Paşa kumandasında bulunan 24 tabur (12-15 bin) Podgoriça civarında

²⁰² 9 Ekim 1876.

²⁰³ 31 Mayıs 1877.

²⁰⁴ 12 Temmuz 1877.

²⁰⁵ 13 Temmuz 1877.

²⁰⁶ 12 Eylül 1877.

Mehmed Ali Paşa kumandasında olan 16 tabur (6-7 bin) Kolaşın havalisinde

Devr-i ulâya nazaran ordunun hâlî: Kıta'ât aynı esliha ile mücehhez ise de malzemece daha iyi, teşkilât ve emir ve kumanda i'tibâriyle bilhassa Süleyman Paşa kolordusu müşarünileyhin himmeti sâyesinde daha mükemmel olmakla beraber Receb, Veysel Paşa gibi kıymetli kumandanlar da mevcûd.

(57) Plân: Ber-vech-i bâlâ üç kol hudûdu tecâvüz ve hutût-ı hârice üzerinde hareketle Karadağ'ın göbeği mesâbesinde ve en mühim bir mevki'inde bulunan Zeta Vadisi'nde Danilograd civârında birleşmek, bu sûretle istikâmât-ı mezkûrede tesâdüfî ağleb-i ihtimâl olan düşman ordusunu sarsarak Karadağ'ın mevâki' ve aksam-ı mühimmesini zabt ve istilâ etmek, mâhasıl henüz başlamamış olan Rusya Muhârebesi bir safha-i ciddiyeye girdiği zaman başkaldıramayacak derecede Karadağ'a bir darbe indirmek.

Dağlılar

Ma'lûm olan Karadağ ordusu 3 gruba ayrılmıştır.

15.000 kişi bizzat Prens kumandasında (Nikşiç)

5-6 bin İşpuza

2.000 kadar da Kolaşın hudûdları civârında.

Devr-i evvele nisbeten ordunun hâlî: Eslihâca bir tebeddül yoksa da esnâ-yı mütâreke de Kataro tarîkiyle birçok erzâk, cebehâne celb ve iddihâr edilmiş olmakla ordunun malzeme ve kuvve-i maddiyesi müttekâmil ve devr-i evvel muvaffakiyâtından dolayı kuvve-i ma'neviyesi de mütezâyid bir halde idi.

Plân: Şimâl grubunun vazifesi evvela Nikşiç, Goraçko Kal'alarını muhâsara ve ba'de'z-zabt tahrîb

ederek Süleyman Paşa kolordusunu esnâ-yı ta'arruzda mezkûr kal'aların istinâdından mahrûm bırakmak, bu esnâda mezkûr kolordunun Duga Boğazı'yla Piva Vadisi'nden mürûrunu işkâl eylemek.

Cenûb ve şark grublarının vazifeleri; Ali Saib Paşa kolordusuyla Mehmed Ali Paşa fırkasına karşı Zeta ve Moraça vâdilerinin sedd ve müdâfa'aları.

(58) Harekât-ı Harbiyye (19 Mayıs- Haziran Nihâyeti)

Bidâyet-i harekâtta şimaldeki Karadağ Ordusu takriben yekdiğerine müsâvi üç gruba 5- 6'şar bin kişilik kısımlara ayrıldı. 7 taburdan ibâret bir kuvvet Goraçko'nun muhâsarasına me'mûr edildi. Duga Boğazı'nın şimâl mahrecini Süleyman Paşa kolordusuna karşı sed ve müdâfa'a etmek üzere Vukotiç kumandası altında ve takriben 6 bin kişilik bir kuvvet Kristaç'a gönderildi. 6 bin kişiden mürekkebe olan üçüncü grub Prens Nikola'nın kumandası altında olarak diğelerinin setr ve himâyesi tahtında Nikşiç Kal'ası'nı muhâsara ile bir an evvel zabt ve işgâle çalışıyordu.

Buna mukâbil Süleyman Paşa hatt-ı muhasaranın ref'iyle kal'a nevâkısının ikmâlinde sonra kol ordu ile birleşmek ve Nikşiç istikâmetinde hareket eylemek üzere bir livâyı (takriben 4.000) Goraçko'ya gönderdi. Geriye kalan 3 livâ ve 2.000 mekkâriden mürekkebe erzâk kâfilesi beraber 19 Mayıs'da²⁰⁷ Gaçka'dan hareket ve 22'de²⁰⁸ Kristaç mevzi'nin önüne muvâsalat etdi. Burada kol ordunun 3 livâsı 3 koldan yürüyerek düşman mevzi'ne hücum etdi. Bu gibi geçidlerde Dağlılara karşı pek çok telefât ve felâketi bâdî olmakda ve defa'atle tatbik edile gelmekte olan cebhe hücumları yerine

²⁰⁷ 31 Mayıs 1877.

²⁰⁸ 3 Haziran 1877.

müşarünileyhin kullandığı şu tarz hüçûm sâyesinde Duga Boğazı'nın şimâl mahreci kolaylıkla zabt edildi.

Ba'de'l-muhârebe biraz ârâmdan sonra asıl kuvvetle nakliye kâfilesi ortadan, geçidde mevcûd tek bir yoldan yürümek ve cenâhinde piyâde kolları yürütülmek üzere ilerlendi. Dağlıların geçid dâhilinde Nazar (Mashare) ve Presika (Presjeka) mevki'leri arasında tuttukları mevzi'e tekrar **(59)** hüçûm edildi. Dağlılar mağlûben bir takım dolaşık keçi yollarından çıkılarak ancak bir kısmı Nikşiç gerisinde ve Ostrog Boğazı'nda kuvvetlerini toplamakta olan Prens Nikola'ya iltihâk edebildi.

Süleyman Paşa yürüyüşüne devamla 3 Haziran'da²⁰⁹ Nikşiç'e muvâsalat etdi. 4'de müşarünileyh Nikşiç Ovası'ndan ve birçok fundalıkla mestûr ve sarb derelerle maktû' Yukarı Zeta Havzası'ndan Ostrog Boğazı'na doğru ilerledi. Burada da Duga Boğazı'nda hüsn-i sûretle tatbik ettiği usûl-i ta'biyeye tevfikân cebhe hüçûmünden sarf-ı nazar ederek düşmanın yanlarını çevirmek üzere üç kolla hareket-i ta'arruziyeye başladı. Merkez Planinika geçidindeki boyun noktası istikâmetinde yürüdü. İki cenâhdaki kollar ise mezkûr boyunun tarafeynindeki tepelere tırmandı. Bu gibi manevralardan ödleri patlayan Dağlılar gerek boyunda ve gerekse daha gerideki müstahkem Ostrog Manastırı'nda dikiş tutduramayarak Zeta Vadisi'ne doğru çekildiler.

Süleyman Paşa bu müşkil arazi üzerinde ve Dağlıların iz'âcât-ı mütemâdiyesi altında bir iki gün sonra Zeta Vadisi'nin baş tarafına geldi ve sırtları ta'kîben yürüyüşüne devâm etdi. Artık bu andan i'tibâren iki kolordu arasında 20 kilometre bir mesâfe kalmış ve Karadağ Ordusu'nun vadi dâhilinde

²⁰⁹ 15 Haziran 1877.

tamamiyle ihâta ve esir edilmesine bir şey kalmamışdı.

Lâkin Dağlılar Karadağ kal'a-i tabi'yesinin kilidleri ve şimâl kapuları mesâbesinde olan Piva Vadisi, Duga ve Ostrog Boğazlarında cesûr ve muktehim askerimize karşı bir iş göremediklerini düşünerek artık öyle merdce, askerce göğüs göğüse çarpışamayacaklarını anladılar ve çeviklikleri sayesinde gece karanlığından ve araziyi karış karış tanımaktan bi'l-istifâde mahsûr, muhat olmakdan kurtularak bilakis Süleyman Paşa kolordusunu kuşatmağa, cebheden ileri hareketi ta'vîke, yan ve gerilerden yürüyüş kolunu ta'cîze başladılar. Vakı'â Dağlılar ciddî bir hücum yaparak (60) esâslı bir hasar veremiyorlardı. Fakat dört taraftan iz'âc edilen kolordu ne rahat yürüyor ne de konub uyuyabiliyordu. Uykusuzluk ve yorgunluğa inzimâm eden susuzluk düşman kurşunundan ziyâde askerimizi bitiriyordu. Bu sebebden hem Zeta suyundan istifâde etmek ve hem de kâfile ve ağırlıkları kolaylıkla yürütebilmek için sırtlardan vadiye inildi. Vadiye inen kolordu asıl vadiden kâfileleri yürütüyor, cenâheynine cânibdârlar ileri ve gerisine pîş-dâr ve düm-dâr ve bunların her biri avcı çıkartarak a'detâ büyük bir kal'a nizâmı halinde yürüyordu. Bu sûretle bir dereceye kadar emniyetle yürüyorsa da Zeta'nın sağ sâhilinde bir düşman müfrezesi nehre takarrübü eşkâl etdiğiçün askerın susuzluğunu gidermek kâbil olamıyor, vadide odun bulunmadığıçün yemek de pişirilemiyordu.

İşte böylece arazinin menâ'atından başka Dağlıların an be an hücum ve baskınlarından ve mahrûmiyet bî nihâyeden dolayı askerın kudret-i tâkati tükenmişdi.

Tamam 9 gün süren tâb-fersâ ber-gîrûdârdan sonra Süleyman Paşa kolordusu 11 Haziran'da²¹⁰ Danilograd ve İşpuza arasında Ali Saib Paşa kolordusu ile birleşti.

Podgoriça'da bulunan Ali Saib Paşa kolordusunun harekâtı 19 Mayıs'da²¹¹ Podgoriça'dan ve 21'de²¹² İşpuza'dan hareketle iki koldan Danilograd ve Ostrog Boğazı istikâmetine yürüdü. Kolorduyu terkîb eden üç livâdan ikisi Hafız Paşa kumandasına mevdu' ileride ve üçüncüsü Ali Saib Paşa kumandası altında ihtiyât olarak geride gidiyordu. Kolordunun sol cenâhı Zeta suyuna müstenid ve emin idiye de sağ cenâhı boyunca mümtedd Martinik Dağları'ndan Dağlıların her an ta'aruzu muhtemeldi. Bununçün buraların elde bulunması lâzımdı. Hâlbuki mezkûr dağlarda birçok düşman müfrezeleri bulunuyordu. Bu sebebden 25 Mayıs'da²¹³ Martinik Dağları'nın Kokoşına payesindeki düşman üzerine hücum edildi. Akşama kadar uğraşıldıysa da Dağlıları püskürtmek kâbil (61) olamadı. Hiçbir iş görülemeyerek tamam üç gün düşman karşısında bî-hareket kaldıktan sonra dördüncü günü ve 29 Mayıs'da²¹⁴ tekrar hücum edilerek Martinik Kilisesi ve tepesi zapt edildi. Mütê'âkiben her nedense 10 gün kadar tevakkuf edildi.

Haziran'da bir kısım kuvvet (takriben bir livâ) geride, zapt olunan yerde bırakılarak mütebâki 2 livâ ile ileri hareket edildi. Bir livâ vadiden 2 tabur sağ cenâh cânibdârı vazifesiyle sırtlar üzerinden 2 tabur da ihtiyât olarak geriden gidiyordu. Cânibdârı asıl kol arasında ve her ikisinden ileride asâkir-i mu'âvene bulunuyordu.

²¹⁰ 23 Haziran 1877

²¹¹ 31 Mayıs 1877.

²¹² 2 Haziran 1877.

²¹³ 6 Haziran 1877.

²¹⁴ 10 Haziran 1877.

Dağlılar aynı zamanda hem cânibdâra ve mu'âveneye, hem de kısm-ı külliye epeyce bir kuvvetle hücum etdiler. Mu'âveneler pek ileri atıldıklarıçün her taraftan kuşatılarak perişan bir halde ric'ate başladılar. Bunların ric'atleri o zamana kadar sebât ve epeyce mukâvemet gösteren asâkir-i muntazamaya da sirâyetle tekmîl kol evvelce hareket ettiği mevki'e kadar çekildi. Kezâ burada 3 gün ârâmdan sonra 11 Haziran'da²¹⁵ tekrar harekete ibtidârla biraz ileride Süleyman Paşa kolordusuyla birleşmeye muvaffakiyet hâsıl oldu. Ber-vech-i bâlâ her iki kol birleşdikden sonra cenûba hareket ve 14 Haziran'da²¹⁶ Podgoriça'ya muvâsalat olundu.

Mehmed Ali Paşa fırkasından harekâtın devâmı müddetince hiçbir ses, haber yokdu. Müşarünileyh Kolaşin'den Danilograd istikâmetinde biraz ilerilemişse de muahharan Yenipazar cihetlerine çekilmiştir.

Bir başkumandana mâlik olamamakdan mütevellid keşmekeşden dolayı iki kolordu tamam 7 gün Podgoriça'da istirâhat ederek bir iş görmedi. **(61)** 21 Haziran'da²¹⁷ İstanbul'dan gelen emir üzerine Süleyman Paşa kendi kolordusuyla beraber diğer kolordudan da 6 tabur alarak Bar iskelesine hareket ve Temmuz'un birinci haftasında gelen vapurlara askeri bindirerek Dedeâğaç'ına azimet ve 17 Temmuz'da²¹⁸ Balkan Darü'l-harekâtında Zağra'larda isbât-ı vücûd ve heybet eylemiştir.

Mütâla'ât

Osmanlılar

1-Üç kola birden kumanda edecek bir başkumandan bulunamaması yüzünden her kol

²¹⁵ 23 Haziran 1877.

²¹⁶ 26 Haziran 1877.

²¹⁷ 3 Temmuz 1877.

²¹⁸ 29 Temmuz 1877.

kendi başına hareket etmiş ve esâsen sarp dağlarda ayrıldıkları halde beyinlerinde irtibât ve muhabereden eser olmaması kolların muhtelif zamanlarda yürüyüş ve muhârebe yapmalarına sebep olmuş, hâsılı hutut-ı hâricede bulunması arzu edilmeyen şeylerin kâffesi burada toplanmış ve bu hâl hutut-ı dâhile üzerinde hareket eden Dağlıların pek çok işine yaramıştır. Bu sebebden Nikşiç ile İşpuza arasında ve takriben yekdiğerinde 25-30 kilometre mesafeye yaklaşan iki kolordu ancak 9 günde birleşebilmiştir.

Kezâ adem-i irtibât ve ittırad yüzünden bidâyet-i hareketde yani 19 Mayıs'da²¹⁹ iki kolordu arasındaki 80 kilometre yani 3-4 günlük bir mesâfe takriben bir kolordu kuvvetinde olan Dağlıların hareket-i mâhirâneleri karşısında ancak 33 günde kat' olunmuştur. Şâyed kolordular arasında irtibât olsa idi teşekkülât-ı arziye ve müşkilât-ı sâ'irenin vücûduna rağmen, hassaten Süleyman Paşa merhûmun şiddet ve cür'eti, askerimizin meşhûr-ı cihân olan gayret ve şecâ'ati sayesinde mezkûr mesâfenin bir hafta, nihâyet on günde kat'ı ve Karadağ ordusunun sıvuşub dağlara savuşmasına meydan verilmeyerek seri'an iki taraftan kuşadılması mümkündür.

(63) 2- Süleyman Paşa merhûm Gaçka'dan Danilograd'a kadar olan 70 kilometrelik mesâfeyi ve Duga, Ostrog boğazlarıyla yukarı ve orta Zeta gibi sarp ve müşkilü'l-u'bûr yerleri, Karadağ'ın kuvâ-yı mühimme ve iz'âcât hârikası karşısında, bî-muhâbâ bilâ-fütûr geçerek- esâsen birçok babayığidin ifnâsına sebep olan bu sefer-i tecâvüzînin iltizâmından sarf-ı nazar- tarih-i askerimizi bir misâl-i güzîn ile tezyîn ettiği halde Danilograd'dan 10 ve 50 kilometre mesâfelerde bulunan ve bi'n-nisbe

²¹⁹ 31 Mayıs 1877.

müşkilâtı daha az mıntikalarda hareket eden cenûb kolordusuyla şarkdaki fırkanın harekât-ı müte'enniyânesi esbâbını bilemediğimiz için, bir dürlü anlaşılamıyor.

3-Kolorduların birleştiği andan Süleyman Paşa'nın Balkanlar'a yollandığı zamana kadar geçen takriben iki haftalık bir müddet bilhassa tek bir baş kabul edilmediğiçün lüzûmsuz yere boş geçirilmiş ve bu esnada Çetine'ye gidilememiştir. Her ne kadar Çetine'nin menâbi'-i askeriye ve mü'essesât-ı mühimmeyi hâvî olmamasından dolayı ziyâ'ı Karadağ hükûmet ve ordusunu pek de mutazzır ve müte'essir etmezse de zabtı halinde bir te'sir-i siyâsiyi hâ'iz olacağı şübhesizdir.

Dağlılar

1-Nikşiç Ordusu'nu heman müsâvi üç kısma ayırmakdansa kısmı â'zamını Nikşiç Ovası'nda toplamak, Duga Boğazı'yla Piva Vadisi'ne za'îf müfrezeler yollamak, bu müfrezeler vâsıtasıyla Kristaç ve Goraçko'dan gelen Osmanlı kollarını geçidlerden çıkıncaya kadar hırpalayarak çekilmek ve her hangi birinin evvelce geçidden hurûcu anında gerideki kuvâ-yı külliye ile üzerine yüklenmek lâzımdı. Bu sâyede mühimce kuvvetde bulunan mezkûr müfrezelerin tepelenmesi vâki' olmaz, tepelendikten sonra da dolaşık yollardan ric'ate mecbûr olarak Ostrog Boğazı'ndaki Prense iltihâkları güçleşmezdi.

(64) Süleyman Paşa Nikşiç ve Ostrog boğazlarında oyalandığı sırada takriben 10 bin kişilik bir kuvvetle 8 Haziran'da²²⁰ Danilograd'a doğru ilerileyen Ali Saib Paşa'ya karşı muvaffakiyet-i cüz'îye ile iktifâ etmeyerek şiddetle ta'kîb ve

²²⁰ 20 Haziran 1877.

mümkünse ihâta edilerek muvaffakiyet-i kat'îye istihsâli me'mûl iken yapılamadı.

Devr-i Sâninin İkinci Safhası

Süleyman Paşa'nın ve daha evvel Balkan Ordusu Başkumandanlığıyla Mehmed Ali Paşa'nın azimetleri üzerine 10 taburla Hafız Paşa Yenipazar cihetlerine gönderildi. Geriye kalan 12 tabur da İşkodra, Podgoriça, İşpuza ve Bar mevâki'ne vesâ'ir birçok hudûd kulelerine dağıtıldı. Muahharan bu kuvvet bir kaç taburla takviye edildi.

Binâen-aleyh Karadağ'ın bir başından girüb diğerinden çıkmak suretiyle fedâkârane, cansiperâne yapılan tecâvüzden dolayı Karadağ Ordusu'nun ciddi bir inhizâma uğraması 40-45 taburun birden darü'l-harekâtdan ayrılması Karadağ Prensi'ni yeni bir takım hülyalara sapdırdı.

Prensin Bu Def'aki Maksad ve Planı

Seyyar heman hiç bir kuvvet kalmayan şimal darü'l-harekâtına Hersek cihetlerine tecâvüzle evvelki sene yani [1]291 Teşrin-i sâni'sinde beynelmilel teşkîl eden askeri komisyonu tarafından çizilen hudûd hattını işgâl eylemek, Nikşiç, Bileke, Trebin gibi mevâki'-i müstahkemeyi zabt ve istilâ ederek ileride mu'âhede-i sulhiye imzalandığı zaman diplomasi tarîkiyle bu yerlere sahib olmak İşkodra ve Yenipazar cihetlerindeki kuvâ-yı Osmaniyye'nin tecâvüz-i muhtemele karşı da müdâfa'ada kalmak.

Osmanlıların Planı

Ber-vech-i bâlâ za'îf Karadağ kuvvetleriyle müdâfa'a edilen (65) cenûb ve şark mıntıklarını istilâ ederek hem bu taraftan şimaldeki ziyâ'-i melhûzun telâfisi için bazı mevâki'i zabt etmek ve hem de şimaldeki Prens'in vazifesini eşkâl ile Nikşiç ve diğer kal'alarımıza dolayısıyla yardım eylemek.

Harekât-ı Harbiye (Temmuz İbtidâsı- Eylül Bidâyeti)

Temmuz bidâyetinde Prens Nikola Nikşiç Kal'ası ve Duga Boğazı'ndaki ufak tabyalara doğru yürüdü. Bunun üzerine Hersek mevâ'kinde bulunan pek cüz'î bir kuvvetimizin Grahova mıntıkasında ansızın zuhur etmesi ilk muhârebenin hudûsüne sebep oldu. Bu kuvvetin ihtiyar, kadın ve çocuklara rast geldiği bunların der-akab silahlanarak Karadağ kıta'âtının muvâsalatına kadar müfrezemizi tevkîfe muvaffak oldukları ve muahharen müfrezenin püskürtüldüğü bazı Avrupa müverrihleri tarafından yazılıyorsa da bu vak'anın şık-ı evveli hilâf-ı mantık görülüyor. Filhakika Karadağ'da kadın ve çocukların muhârebelere mu'âvenetleri vâki' ve muhakkaksa da serian silahlanarak dünyanın birinci kıta'ât-ı nizâmîyesini bile düşündüren Osmanlı askerini tevkîfe muvaffak oluşu gayr-i vâridir. Bu müdâfa'alar ancak 50 yaşından sonra memleketin müdâfa'asıyla mükellef eşhâs-ı sâlime olabilirler. 9/10 Temmuz²²¹ gecesini Arnavudluk hudûduna karşı bırakılan 6 taburdan mâ'ada tekâmîl Prens Nikola ordusu Nikşiç civârına vâsıl oldu. Voyvoda Mazo (Maso)'nun kumandası altında bulunan 3 tabur Nikşiç ilerisindeki Osmanlı mevzi'ine geceleyn takarrüble sabahleyn erkenden hücûma kalkdı ve şiddetli bir muhârebeden sonra mevzi'-i mezkûru zabt etdi. Bizim müfrezesi Nikşiç'e çekildi.

Aynı günde Dağlılar tekâmîl topraklarını mevzi'-i mezkûra yerleşdirdiler. Bu sırada Dağlıların tecâvüz ve haşiyânesinden dolayı Nikşiç Kal'ası'na ve askerinin himâyesine (66) sığınan civâr birçok köylüler içeriye kabul edilmişdi. Kal'a kumandanı düşmanın bu kadar yaklaştığını görür görmez Gaçka istikâmetinde gitmek üzere ahâlî-i mezkûreden işe

²²¹ 21/22 Temmuz 1877.

yaramayanları kal'adan çıkartdıysa da muhâsarîn bu biçareleri zorla tekrar kasabaya sokdular. Filhakika Dağlıların menfa'ati müdâfa'anın bu sûretle za'afa uğramasını icâb ediyordu.

10 Temmuz'da²²² kısa bir bombardımandan sonra iki blokhavz Dağlıların eline geçti. 11'de²²³ Duga Boğazı'nın medhâlindeki bir tabye birkaç saat mukâvemetden sonra teslim oldu. Aynı günde 30 kişilik diğer ufak bir tabyeyi de düşman zabt etti. Dağlılar bu kal'aları der-akab dinamitle ber-hevâ etdiler.

14 Temmuz'da²²⁴ Prens Nikola ordusu Nikşiç'e bir hücum yapıdıysa da geri püskürtüldü. Bu hücumda Dağlılar epeyce telefât verdi.

15'de²²⁵ Nikşiç Kasabası aynı zamanda her taraftan bombardıman edildi. Mezkûr bombardıman 48 saatden ziyâde sürdü. Muahharen ateş kısmen cebhe ilerisindeki tabyalardan en ziyâde mukâvemet iden Çadyalıça Tabyası üzerine tevcih edildi. Bombardımanın ikinci günü tabyanın kulesi o kadar tahrîb edildi ki kule muhafazaları siperlerin gerisine çekilmeğe mecbûr oldu. Üç def'a vâki' olan hücumdan sonra Dağlıların şiddetli ateşinden dolayı müdâfi'in siperlerden geri çekildiyse de şiddetli bir mukâbil ta'arruz yapılarak hâcimîni geri atmağa muvaffak oldular. Suyun fikdânından dolayı mahsûr askerlerimiz pek çok muzdarib oldukları ve Çadyalıça Tabyası mütemâdi ateşden âdetâ bir toprak yığını haline geldiği halde sabûr ve cesûr askerlerimizden ancak bir kısm-ı cüz'îsi çekilmişdi. Ateş 21 Temmuz'a²²⁶ kadar bilâ-fâsıla devam etti. Lakin

²²² 22 Temmuz 1877.

²²³ 23 Temmuz 1877.

²²⁴ 26 Temmuz 1877.

²²⁵ 27 Temmuz 1877.

²²⁶ 2 Ağustos 1877.

topçularımız adetlerinin azlığına rağmen bilakis muhâsîrine ehemmiyetli telefât verdiriyordu. Bundan başka Nikşiç kumandanı değerli mümtaz bir zat İskender Bey²²⁷ isminde bir miralaydı. Maiyetinde 1 tabur nizâmiye 1 tabur müstahfız ve bir kaç bölük sekene-i mahalliyeden ibâret ufak bir kuvvet, bir avuç kahraman bulunuyordu.

Bu mukâbele-i mehîbâneyi gören ve vahşi, barbar Dağlılar mukaddemâ ellerine düşen yaralılarımızı, yüreklerini soğutmak için barbarca öldürdükleri halde bu def'a Nikşiç civârındaki tabyalardan yakalanabilen askerlerimize Prens Nikola tarafından fevkalade rahm ve şefkat ibzâl ediliyordu. Şu rikkat-ı sani'a şübhesiz mahsûrînin şiddet-i merdânesini gevşetmek içündü. Şuracıkda bir istitrâdda bulunmaktan (67) vazgeçemeyeceğim: “*Kable'l-inklâb Dersim ve birçok zamandanberi vâki' olagelen Yemen isyânlarında esasen damarlarında Osmanlı kanı mebzûlen mevcûd bulunan usât-ı cahilemiz şiddet, mukâvemet-i dilîrâne gösteren askerlerimize kurşun atmış, savlet göstermişler ise de ellerine geçen mecrûh, sâlim nefer ve zâbitlerimize bilakis rıfk ve şefkatden başka bir mu'âmele yapmamışlardır*”.

8 Ağustos'da²²⁸ Dağlılar Nikşiç'in anahtarı mesâbesinde olan Çadyalıça Tabyası'na ciddi ve kat'î bir hücum daha yaptılar. Tabya şehre 1 kilometre uzak ve hâkim bir mevki'de idi. Hücum 7 Ağustos²²⁹ zevâlî saat 5'de ve aynı zamanda üç taraftan şiddetli topçu ateşi himayesinde icrâ edildi. Çokdan beri âdetâ bir endâht tecrübesi yapagelen Karadağ topçuları bu def'a epeyce bir te'sir yapabiliyorlardı. Bu esnada muhtelif taburlardan bizzat hücumu

²²⁷ İskender Bey, 1848 Macar İhtilâli sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınarak Müslüman olmuştur. Bkz., İsmail Fazıl Paşa, *Meşâhir-i Askeriyemizden Bir Sahîfe*, s.10-14; Türkmen, *a.g.e.*, s.157-160.

²²⁸ 20 Ağustos 1877.

²²⁹ 19 Ağustos 1877.

yapacak 300 kadar fedâi toplanıldı. Bunlardan 20'si dinamit fişenklere ve humbaralarla mücehhez idiler. Gece oldu. Mehtab vardı. Birdenbire yaylım top ateşlerinin gürlendiği zaman hâcimîn bir takım gruplara ayrılmış tabyaya doğru ilerliyorlardı. Nihâyet birçok fedâkârlık mukâbilinde başdan aşağı harab bir halde tabyayı zapt etdiler. İki saat sonra bizzat Nikşiç'e karşı tahkimât vücûda getirdiler ve topları ileri alarak kasabayı döğmeye başladılar. Ağustos'un nihâyet günlerinde Dağlılar kal'anın teslimini teklîf etdilerse de reddeden başka bir cevap alamadılar.

25 Ağustos'da²³⁰ bombardıman tekrar başladı. Ertesi günü sabaha karşı bir iki mevzi' daha alındı. 26/27 gecesi²³¹ şiddetli bir bombardıman ve müte'âkiben bir hücûmla iç kal'anın garbında 250 metre mesâfede bulunan bir tabya zapt olundu. Bunun üzerine Osmanlılar cebhe-i garbiyede artık müdâfa'anın imkânsızlığını görerek çekildiler.

27 Ağustos'da²³² Nikşiç Kal'ası zapt olundu. Muhafızı 400'ü geçmiyordu. 200 kişi de esnâ-yı muhâsarada şehid, esir ve mecrûh düşmüştü. Kal'anın teslimi zamanında mühimmat nâmına bir şey kalmamıştı. Bâ-husûs son iki günde toplarda kullanılan barutlar eski fişenglerden çıkarılmıştı. Topçudan 30 zâyatımız vardı. Şu ufacık tasvîr kal'a kumandanı İskender Bey'le askerlerimizin ne kadar fedâkâr, nasıl kahraman **(68)** olduklarını gösterir. Hele 600 kişiden 200'ünün ve bir kaç top mürettebâtından 30 topçumuzun ziyâ'ı ve müdâfa'anın 50 gün devâmı ne derece cansiperâne uğraşıldığı isbât eder.

²³⁰ 6 Eylül 1877.

²³¹ 7/8 Eylül 1877.

²³² 8 Eylül 1877.

Prens'in hüsn-i mu'âmele ve ibramına rağmen birçok ahâlî Nikşiç'den çıkararak Hersek'e gitmişlerdir. Muhâfızîne gelince, eslihâ ve eşyâsıyla Gaçka'ya çekilmişlerdir. Kal'a topçu ateşiyle o kadar zedelenmemişdi. Lakin çokdanberi ta'mîr edilmediğiçün esasen harâb bir halde idi. 12'si çelik 7'si tunç olmak üzere 19 top Dağlıların elinde kaldı. Bu topları muahharan Bar'a ve mevâki'-i sâ'ire-i Osmanıyye'ye karşı kullanmışlardır.

Nikşiç'in zabtından sonra Prens Duga Boğazı'na doğru yürüdü. 3 Eylül'de²³³ mezkûr boğaz dâhilinde bir tabyeyi müdâfa'a iden 80 askerimizi esir etdiler. 8'de boğazın mahrecinde bulunan son tabyeyi de zabt eylediler.

Bu esnâda Prens Nikola 5 tabur ve 4 topla Bileke yürüdü. Burasını da topa tuttu. 4 Eylül'de zabt ederek 4 bölükden ibâret muhafızînini Nikşiç'dekiler gibi salıverdi. Dağlılara göre bu salıverişler bir uluv-i cenâb sayılmazdı. Zirâ bu üserâyı beslemek Dağlılar için imkânsızdı.

Şimdi iki aydan beri öbür taraflarda ceryân eden vakâyi'a geelim: 17 Temmuz'da²³⁴ Ali Saib Paşa kuvvetinden Podgoriça'da müfrez bulunan Hüseyin Paşa, köylerimizdeki ahâlî-i mutî'anın mahsûl ve hayvanlarını gasb etmek emeliyle bir takım Dağlıların Kokot civârına doğru ilerlediklerini haber aldı. 1.000 kadar Lap gönüllüleriyle 70 Debre süvârisinden ve bir taburla **(69)** 2 topdan mürekkeb bir müfreze ile Butan civârında Moraça'yı geçti. Dağlıların tahassun ettiği müstahkem Furmak Manastırı'na doğru yürüdü. Laplar iki koldan ileride kuvvâ-yı sâ'ire ile kendisi de geride idi. Dağlılar manastırdan çıkararak Lapların sol cenâhına hücum etdiyse de Hüseyin Paşa hacimînin yanına düşerek

²³³ 15 Eylül 1877.

²³⁴ 29 Temmuz 1877.

Dağlıları püskürttü. Dağlılar epeyce telefât vererek bitâb bir halde ric'at etdiler.

3 Ağustos'da²³⁵ 1 taburla 4 topluk bir müfreze daha göndermeğe mecbûriyet hâsıl oldu. Gerek buraya ve gerekse bu esnada Podgoriça'ya hücum eden Dağlılar mağlûben çekildi. 6'da²³⁶ İşkodra Gölü sahiline vâki' olan düşman tecâvüzü gölde bulunan monitörümüzün top atışıyla püskürtüldü.

8'de²³⁷ Ali Saib Paşa Podgoriça civârında münasib bir ovaya hâkim Beri Kasabası'na karşı bir nümâyişde bulundu. 2.500 kişiyle 2 top ileride ve 1,5 taburla 4 top geride hareket etmek üzere Hüseyin Paşa kumandası altında mezkûr kasabaya bir müfreze gönderdi. Yapılan hücumda cüz'î telefâtla mevki'-i mezkûr zabt edildi.

16'da²³⁸ 5.000 kişilik bir müfreze Podgoriça'dan çıkararak Furmak ve Beri istikâmetlerine doğru yürüdü. Her ne kadar Dağlılar mukâvemet etdilerse de mağlûben çekildiler. Lakin bizimkiler her ne içünse ileri gitmekden vaz geçerek Podgoriça'ya döndüler. Bundan sonra Ağustos nihâyetine kadar Arnavudluk hudûdunda hiç bir ehemmiyetli vak'a olmamışdı.

Yenipazar cihetine gelince, Hafız Paşa 3 Ağustos'da²³⁹ isyân eden Şaran Nahiyesi'ne yürüdü. Burun kanamaksızın burasını işgâl etdi. Usât asâkir-i Osmaniyye'yi görünce Karadağ arazisine çekilüb gitdiler.

(70) 6'da²⁴⁰ 1.000-2.000 kadar bir Dağlı müfrezesi görüldüyse de Hafız Paşa tarafından

²³⁵ 15 Ağustos 1877.

²³⁶ 18 Ağustos 1877.

²³⁷ 20 Ağustos 1877.

²³⁸ 28 Ağustos 1877.

²³⁹ 15 Ağustos 1877.

²⁴⁰ 18 Ağustos 1877.

püskürtüldü. Aynı günde bir erzâk kâfilemiz hücûma uğradı velakin Dağlılar adem-i muvaffakiyetle çekildiler.

14 Ağustos'da²⁴¹ Hafız Paşa iki koldan ilerledi. Tesâdüf ettiği Dağlılara ta'arruz etdi. Sol cenâhıyla nümâyîş yaparak sağ cenâhını asıl hücûma me'mûr etdi. Harekât muvaffakiyetle neticelendi. Şaran Nahiyesi'nin hudûdu üzerindeki mevzi'ler 2 şehid ve 5 mecrûh zâyî'âtla zabt edildi. 15'de²⁴² ileri doğru yürüyüşe devâm ederken bir muhârebe daha verdi. 3 saat devâm eden bu muhârebede 2 şehid ve 3 mecrûhumuz oldu.

18'de²⁴³ vâki' olan 4 saatlik bir muhârebeden sonra 30 senedenberi Devlet-i Aliyye'ye karşı isyân ve Dağlılarla i'tilâf ve ittifâk edegelen Bizre Nahiyesi'ni kezâ işgâl etdi. Hafız Paşa mâhirâne harekâtıyla karşısında 3.000 Karadağlı olduğu halde pek cüz'î telefât vererek Balkanlar'ı tutdu ve bî-muhâba yukarı Zeta havzasına geçerek başlıca dağ geçitlerinin mahrecine rezk-i rayât eyledi.

Ağustos nihâyetine doğru Hafız Paşa tam zamanında Nikşiç'i kurtarmak ümüdiyle Kolaşin'den hareket etdi. 30 Ağustos'da²⁴⁴ Durmitor civârında bir araya gelmiş olan Yüzbaşı Pero Peyoviç ile Voyvoda Şusiça müfrezelerinin hücûmuna uğradı ve 4-5.000 kişi kadar ga'ib ettiği sırada Karadağ'da muhâsamât ta'til edilmişdi. Bunun üzerine Karadağ dâhiline girebilen kuvvâ-yı Osmaniyye geri alınmış Karadağ askerleri de evlerine salverilmişdi.

²⁴¹ 26 Ağustos 1877.

²⁴² 27 Ağustos 1877

²⁴³ 30 Ağustos 1877.

²⁴⁴ 11 Eylül 1877.

Mütâla'ât (71)

Osmanlılar

1-Dağlıların cenûbda tecâvüz yapmak ihtimâlî olmadığıçün Ali Saib Paşa²⁴⁵ fırkası bidâyetde dağıtılmayarak kısım-ı a'zamının Podgoriça'da toplanılması ve Prens ordusunun kısım-ı küllisiyle şimâlde Nikşiç Kal'ası'nın muhâsara ve zabtıyla meşgûl olduğu sırada ya Zeta Vadisi boyunca gidilerek Danilograd veyahud Kokot üzerinden Çetine istikâmetlerinde ciddi bir tecâvüz icrâsı mutlakü'l-vücûb idi. Gerçi Fırnak ve muahharan Beri üzerine ta'aruz edildiyse de hem cüz'î ve nâ-kâfi kuvvetlerle icrâ edilmiş ve hem de kazanılan muvaffakiyetler ta'kîb ve tezyîd edilmeyerek ma'nâsız bir şekilde geri dönülmüştür. Bâ-husûs pek ufak müfrezelerle yapılan mezkûr ta'aruzlarda düşmanın bu tarafda ciddi mukâvemet gösterecek bir kuvveti olmadığı anlaşılıyordu. Vâkı'â 16 Ağustos'da 5.000 kişilik büyücek bir müfreze ile Beri istikâmetinde bir ta'aruz yapılmış idi. Lakin bunun da pek geç icrâsıyla beraber muvaffakiyet-i hasıladan bi'l-istifâde ilerilere gidilmemişti.

2- Şimâlde Hersek mevâki'ndeki muhâfızlardan imkân derecesinde bir kuvve-i seyyare teşkîl ile Nikşiç muhâsarasını eşkâl ve ta'cîz, hiç olmazsa Duga Boğazı gibi mühim geçidlerde Prens'in tecâvüzünü iz'âc ve te'hîr meh-mâ-emken kâbildi.

Dağlılar

Nikşiç'de ehemmiyetli bir kuvve-i muhâfaza bulunmadığıçün takriben 600 kişilik bir garnizonla 50 gün uğraşarak Karadağ ordusunun kısım-ı küllisini işgâl ve ibtâl eylemekdense açlık ve

²⁴⁵ Güreü Ali Saib Paşa. Hayatı hakkında bkz., Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l-â'lâm*, C.IV, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, s.3196.

susuzlukla müddet-i mezkûre zarfında teslimi zaruri olan mezkûr kal'ayı muhâsara ile bi'l-iktifâ kumandansız (72) ve ordusuz kalan Hersek Kıt'ası'na sarkmak ve bu sûretle az zamanda mevâki'-i mühimmeyi zabt ve istilâ, usâtı tahrîk ve iğvâ etmek daha mantiki ve ma'kûl ve bu sayede şimâldeki âmâl-i muhayyilenin hüsrân-ı sâbıkını tatmin ve telâfi heman muhakkak ve meczûm idi. İhtimâl Muhtar ve Süleyman Paşaların hayalleri Prens'in gözü önünden ayrılmıyor ve bidâyet-i seferde yaptığı tecâvüz-i müfrite mukâbil bu def'a tefrît ve te'enni gösteriyordu.

ÜÇÜNCÜ DEVİR

(TEŞRİN-İ EVVEL BİDÂYETİ-SEFERİN NİHÂYETİ)

Eylül nihâyetine doğru Karadağ'da muhâsamâtın tevakkuf edeceği zann olundu. Yapılan mütâreke-i muvakkateye tevfiân asâkir-i Osmaniyye Karadağ arazisini tahliyeye mecbûr olmuşlardı. Dağlılar ise müsâdemât-ı mütemâdiyeden bitâb düşdükleriçün yalnız Podgoriça karşısına bir mikdâr kuvvet bırakmış, asâkir-i sâ'iresini memleketlerine salıvermişlerdi. Lakin Rus karârgâh-ı umûmîsinden aldıkları emir ve işâret üzerine teşrîn-i evvel ibtidâsında tekrar harekât-ı tecâvüziyeye kıyâm eylediler.

Dağlıların Planları

Podgoriça'yı bi'n-nisbe za'îf bir kuvvetle ihâta ve Osmanlıların nazar-ı dikkat ve kuvvetini bu tarafa celb etmek, kuvâ-yı asliye ile de hafıyyen ve serî'an gidüb Bar-Antivari Kal'ası'nı muhâsara ve zabt eylemek ve ba'de'z-zabt mümkün olursa Ülgün'e ilerilemek ve İşkodra'ya doğru sarkmak, bu sayede esnâ-yı musalahada memleketin tevsî' ve inkişâf-i medeni ve ticârîsine zâmin olacak bir iki liman elde ederek Karadağ kal'a-i tabi'yesini mahsûriyet-i

mülkiye ve siyâsiyeden kurtarmak ve bu fakir, âkır memleketin idhâlât ve ihrâcâtına bir mahrec-i bahri tedârik eylemek.

Osmanlılara Gelince

Mevâki'-i muhtelifeye münkasım ve Karadağ ordusunun tecâvüzüne (73) karşı ancak mevâki'-i mezkûreyi muhâfazaya kadar kuvâ-yı za'ife ile elden geldiği kadar düşmanın tecâvüzü istilâsına mâni' olmak.

Binâen-aleyh tarafeyn için hedef ve mihverü'l-harekât: Şarkda Podgoriça, garbda Çetine-Virpazar-Bar yolu üzerinde Söğüd Orman geçidi ile Bar ve Ülgün kasabalarıdır. Nikât-ı erba'a-i mezkûre kâmilen müstahkem idiler. Podgoriça ile Bar zamanın usûl ve vesâitine nazaran mühimce kal'alardan sayılırlardı. Ülgün küçük bir kal'a idi. Söğüd Orman'da bir kaç büyük ve küçük tabyalardan mürekkekb tevkîf istihkâmâtı vardı.

Harekât-ı Harbiye

Teşrîn-i evvel evâsıtında 2-3.000 kişilik bir kuvvetle Podgoriça ihâta edildi. Kuvâ-yı Osmaniyye'nin bu tarafa celbi için muhâsaraya başlandı. Podgoriça-İşkodra telgraf hattı kesildi. Bundan sonra Prens kal'a etrâfına muhâsara bataryalarının te'sisini emretti. Göze çarpacak suretde karârgâhı İşpuza'nın şimâlinde kurdurdu. Bu gibi teşebbüsâtla yapılan nümâyiş hareketi kuvvet bulmuş ve bu sayede Osmanlı kumanda hey'eti epeyce aldatılmış idi.

Bu sırada vaktiyle bizden ve haricden alınan 12 kadar ağır çaplı topun karadan sevki pek çok müşkülâtı dâ'î olacağıçün kısmen bahren kısmen de berren sevki kararlaştırıldı. 28 Teşrîn-i evvel'de²⁴⁶

²⁴⁶ 9 Kasım 1877.

mezkûr toplar epeyce zahmetle Danilograd'dan Riyeka'ya getirildi. 29/30 gecesi²⁴⁷ kayıklara yüklenerek Çernoviveviça deresi vâsıtasıyla göle indirildi. Vranjina ve Lesendra istihkâmlarımız civârından geçirilerek Virpazar'a çıkarıldı. Garbdaki asıl Karadağ'da mukîm askerler evvelce aldıkları emr-i (74) hafîye tevfikân mahal-i mezkûrda toplanmışlardı. Bu hesabca 30 Teşrîn-i evvel'de²⁴⁸ Virpazar'da 8-10 bin kişilik bir ordu ile 12 ağır ve 6 cebel topu harekete âmâde bulunuyordu. O günü Virpazar'dan Söğüd Orman istikâmetinde hareket edilerek düşmanın tecâvüz-i aniyesinden bî-haber bulunan geçiddeki za'îf muhâfızlarımız âdetâ baskına uğratıldı. Binâen-aleyh hazırlıksız ve kuvvetsiz bulunan geçid istihkâmâtı cüz'î mukâvemetden sonra 1 Teşrîn-i sâni'de²⁴⁹ Dağlıların eline geçti.

Bu sırada Bar Kal'ası derûn ve birûnundan toplanabilen pek cüz'î bir kuvvetimiz Dağlılara karşı gitdi. Lakin Prens'in ordusu üç kolla ilerleyerek askerimizi kuşatmak üzere iken mezkûr kuvvet kal'anın içerisine girmeğe mecbûr oldu.

Bu esnâda İşpitza (Spitza) Nahiyesi'nde İslav anasına mensûb ahâlîsi silaha sarılmışlar ve Dağlılarla birleşerek muhârebeye iştirâk etmişlerdi. Bundan başka Prens Nikola ahâlî-i sâ'ireyi de kendi tarafına meyl etdirmek için Bar havalisinden bir kaç rü'esâ-yı İslâma da nişân vermişdi.

Teşrîn-i sâni'nin ilk haftasında Bar Kal'ası muhâsara edilerek şiddetle bombardumana başlandı. Kal'a kumandanı Piyade Kaymakamı İbrahim Bey²⁵⁰ nâmında bir zât idi. 1.500-2.000 kadar da muhâfız vardı. Muhâsırîn kumandanı

²⁴⁷ 10/11 Kasım 1877.

²⁴⁸ 11 Kasım 1877.

²⁴⁹ 13 Kasım 1877.

²⁵⁰ Hakkında bilgi ve kahramanlıkları için bkz., İsmail Fazıl Paşa, *Meşâhir-i Askeriyemizden Bir Sahife*, s.14-19; Türkmen, a.g.e., s.160-164.

Prens'in amcazâdesi Voyvoda Boyidar Petroviç, kuvvâ-yı muhâsara 7-8 bin kadar idi.

Kal'aya imdâd ve vürûdunu men' için:

1-Podgoriça Kal'ası'nın muhâsarası sıkışdırıldı. Biri şark-i cenûbîde Kakariça tepesine, diğeri biraz yukarıya Medun'un garbına, üçüncüsü de Seleniça sırtına konulmak (75) üzere 3 muhâsara bataryası yerleşdirilmişdi. Bu taraftaki Dağlıların kumandanı da Voyvoda Marko Milano idi.

2- 4 Teşrîn-i sâni'de²⁵¹ voyvoda Plamenaç kumandası altında İşkodra istikâmetinde bir tarassud müfrezesi gönderildi. Plamenaç, Markoya Viçi ve Boyana nehirleri arasında Bar'ın imdâdına giden kıta'âtımız üzerine atılarak pek cüz'î zarar verdi. Bundan cesâretlenen Voyvoda vazife-i tedâfü'yyesini tecâvüze tahvîl ederek Anamalitya Nahiyesi dâhilinde aynı isimdeki mevzi'-i müstahkemde bulunan kıta'âtımızı püskürtmeğe savaştı.

Kıta'ât-ı mezkûrenin vazife-i yegânesi İşkodra'yı bir hücum-ı cibrîden korumak ve şehri setr etmek üzere tahkîm ve işgâl edilen mevzi'-i mezkûri müdâfa'a etmekte. Müfrezenin kuvveti takriben 3-4 bin kişi idi.

Dağlılar 6 Teşrîn-i sâni²⁵² akşamı mevzi'-i mezkûra hücum etmeğe karar verdiler. Plamenaç'ın ma'iyetindeki 6 tabur ve binâen-aleyh bizimkilere oldukça fâ'ik bir kuvvet vardı. Dağlılardaki kuvve-i ma'nevîyenin bu sırada fâ'ik olduğu da nazar-ı mütâla'aya alınırsa mahâretle icrâ edilen bir gece baskının muvaffakiyetle neticeleneceğine hüküm olunur. Hâlbuki voyvoda tekmi'l kıta'âtıyla hücum

²⁵¹ 16 Kasım 1877.

²⁵² 18 Kasım 1877.

edeceği yerde 600-700 kadar fedâiden mürekkeb bir tabur teşkîl etdi ve bu kuvvetle Osmanlı siperleri üzerine atıldı. Gerçi baskına uğrayan askerlerimiz biraz irkildilerse de der-akab akıllarını başlarına toplayarak Dağlılar üzerine çullandılar ve 150 kadar telefât verdirek ric'ate mecbûr etdiler velakin Dağlıların yeniden kuvvetli bir hüçûm yapacakları zehâbına kapılarak 10 Teşrîn-i sâni'ye²⁵³ doğru mevzi'î bi't-tahliye çekilirken İşkodra'nın 3 saat garbında bulunan Zogay Kasabası'nı işgâl etdiler. Dağlılar ise (76) 11'de Osmanlıların 4-5 kilometre uzağında gölün kenarındaki dağların sırtlarını tutmuşlar, kıta'ât-ı Osmaniyeye ise kasabanın yakınında bulunan tepeleri epeyce tahkîmle yerleşmişlerdi. Buna karşı Dağlılar bütün gün ve ferdâsı günü Osmanlı mevzi'ini istikşâfdan sonra birden bire nihân oldular.

Geceleyin Dağlılar kayıklarla İşkodra Gölü'nü geçdiler. Şark sâhilinde Kastirat civârında karaya çıkdılar. Buradaki kabilenin re'isiyle görüşerek kendilerinin serbestçe mürûrlarıçün müsâ'ade istediler. Maksadları Podgoriça'nın hat-ı ric'atini kesmek ve İşkodra'yı şimâlden tehdîd ederek garbdaki Zogay mevzi'î müdâfa'alarını dolayısıyla tahliye-i mevzi'e icbâr eylemekdi. Lakin çıkdıkları sâhil civârında bulunan, vak'adan haberdâr olan ahâlî-i İslâmiye heman sâhile Dağlıların mukâbelelerine şitâb etdiler. Bunun üzerine Dağlılar dikiş tutduramayarak serian avdete mecbûr oldular.

Bar tarafındaki vakâyı'a gelince 12 Teşrîn-i sâni'²⁵⁴ gecesi dağlılar Spitz Kasaba ve Limanı'na hâkim olan iki tabyayı zabt etdiler. Bu tabyeler hudûd müdâfa'asıçün inşâ edilmiş bir nev'i büyük blokhavzlardı. Bunlar Spitz'nın üzerinde, Avusturya'nın Dalmaçya, Karadağ ve Devlet-i Aliyye

²⁵³ 22 Kasım 1877.

²⁵⁴ 24 Kasım 1877.

hudûdlarının birleştiği yerde bulunan sırtları muhafaza ediyordu. Mezkûr tabyalar tahkîmât i'tibârıyla o kadar ehemmiyeti hâ'iz değillerdi. Lakin bunların zabtı sayesinde artık tekâmîl Boyana'nın Avusturya hudûd tarafı Dağlıların eline geçmiş bulunuyordu. Bundan başka nehr-i mezkûrun sağında bulunan bir tâbî'î de Dağlıların elinde kaldığı gibi İşkodra'nın Bar ile olan muvâsalası ancak Alesyo (Alessio) vâsıtasıyla kâbil bulunuyordu.

Binâen-aleyh Bar Kal'ası'na yalnız bahren imdâd mümkün idi. Hâlbuki (77) evvelce sâhilden kal'aya yardım edecek birkaç harb gemisinin lüzûm ve fâ'idesi düşünölmüşdü. Bundan mâ'ada sâhilin kısm-ı a'zamı gemilerin en kısa top menziline kadar karaya yaklaşabilecek bir şekilde idi. Buna mukâbil Dağlıların bahriye toplarıyla boy ölçecek topçısı yokdu. Ma'amâfih bu vâsıta-i müdâfa'a ancak son zamanlarda düşünöldü ve birçok harb gemileri acilen Arnavudluk sâhiline gönderildi.

Bu sırada berâ-yı imdâd Yanya kumandanı Abdi Paşa'da tekâmîl kıta'âtıyla İşkodra'ya gitmek için emir almışdı.

Prens Nikola Spitz tabyalarının zabtına dâ'ir hassaten paytahtı ahâlisini sevindirmek için Çetine mevki' kumandanına şu telgrafi çekmiştir: “*Dün akşam Spitz şehriyle 8 büyük top ve birçok mühimmât zabt eyledik. Bu ana kadar 9 tabya ile 22 büyük top elde etdik. Hudûddan Boyana'ya ve İşkodra Gölü'nden denize kadar olan yerler elimizdedir. Yalnız Bar Kal'ası hâlâ mukâvemmet ediyor. Avn-ı hakla karîben onu da zabt ideceğiz.*”

Bu esnada Bar Kal'ası bilâ-fasıla bombardıman ediliyordu. Ali Saib Paşa harb gemilerine istinâd ederek hatt-ı muhâsarayı yarmak, Bar yolunu açmak

istedi. 25 Teşrîn-i sâni'de²⁵⁵ birçok zırhlımız Bar civârına yanaşmışdı. Düşman tarafından zabt edilen bir tabyayı topa tutduysa da o sırada çıkan şiddetli bir fırtına yüzünden donanma sâhilden açılmağa mecbûr oldu. Teşebbüs-i mezkûr birkaç defa tekrar edildi velakin hiç birinden bir semere-i muvaffakiyet elde edilemedi.

Bu sûretle her taraftan mu'âvenetsiz kalan Bar Kal'ası epeyce tahribâta uğramışdı. Kal'a kumandanı bir vâsita-i nevmîdâneye mürâca'at etdi. Avusturya-Macaristan konsolosuna kal'ayı Avusturya'ya terk edeceğini söyledi. Meseleye (78) bi'l-vâsita agâh olan Prens Nikola Avusturya İmparatoru'nun vereceği kararı kemâl-i hâhişle kabul edeceğini diplomatca kal'a kumandanına bildirdi. Ma'amâfih teklif-i mezkûrdan bir şey de çıkmadı.

13 Kanûn-ı evvel'de²⁵⁶ muhâsara kumandanı kal'aya hücum yapıdırırken küçük bir filo der-akab Bar'a yanaşmışdı. Dağlılar atdıkları mermilerle mezkûr filodan iki gemimizi batırdılar.

29'da²⁵⁷ epeyce zamandanberi mukâvemet-i dilîrâne gösteren Bar Kal'ası sükût etdi. Prens Nikola kumandan ve zabitlerin kılıçlarına dokunmadı. Kal'a muhâfızı bulunan 1.500 kişiyi Nikşiç ve sâ'ire de yapıdığı gibi salıverdi.

Bu andan i'tibâren Dağlıların muvaffakiyâtı her gün temâdi ediyordu. 31 Kanûn-ı evvel'de²⁵⁸ İşkodra Gölü'ndeki Gırmojor Adası ve Kal'ası Dağlıların eline düşdü. 5 Kanûn-ı sâni'de²⁵⁹ Lesandra'ya girdiler. 6'da²⁶⁰ müstahkem tekmîl adaları işgâl etdiler. Aynı günde Voyvoda Boyidar Petroviç cenûba inerek

²⁵⁵ 7 Aralık 1877.

²⁵⁶ 25 Aralık 1877.

²⁵⁷ 10 Ocak 1878.

²⁵⁸ 12 Ocak 1878.

²⁵⁹ 17 Ocak 1878.

²⁶⁰ 18 Ocak 1878.

Ülgün istihkâmlarını elde etmişti. 7'de²⁶¹ şehre hücum ile iç kal'ayı da zabt etdi. 17'de²⁶² Vranjina Adası Dağlıların eline geçti. Aynı günde cenûbdan Boyana Nehri'ni aşdılar.

Binâen-aleyh mütâreke-i kat'îye imzalandığı zaman bizzat İşkodra bile doğrudan doğruya tehdîd altında idi.

HÂL-İ HÂZİR DARÜ'L-HAREKÂTI (79)

19 Şubat [1]293²⁶³ tarihinde tanzîm edilen Ayastefanos Mu'âhedenâmesi'nin münhasıran Devlet-i Aliyye ile Karadağ'ın münâsebât-ı siyâsiye ve mülkiyesinden bâhis olan 1 ve 2. maddeleri mûcibince Karadağ'a birçok arazi, müsâ'adât ve imtiyâzât bahş edilmişti.

Karadağ'a arazi ve nevâhi bahş ve terkinî müş'ir olan 1. maddede tarafeyn hudûdu şu sûretle tasrîh olunuyordu. Mukaddemâ akd edilen İstanbul Konferansı ve mukarrerâtı esâs tutularak şimâl-i garbî hudûdu Bileke, Korito civârından geçmek ve Metokya-Gaçka Karadağ'da kalmak üzere Gaçka Yaylası'ndan mürûr ederek Drina tâbi'leri olan Piva ve Tara sularının birleştiği Hum mevki'ne kadar devâm ve Drina Nehri'ni ta'kîb ile Lim tâbi'inin birleştiği noktada nihâyet bulacak.

Hudûd-ı şarkıyye Prepol'a kadar Lim suyu boyunca gidecek ve mezkûr kasabada nehirden ayrılarak Bihor Nevâhisi ve Rogova, Plava, Gusine havâlisi Karadağ'da kalmak üzere dolaşacak.

Şimâlî Arnavudlukla olan cenûb hudûdu Koprivenik Dağları'nın sırtlarından ve şimâlî Arnavudluk silsilesinin zirvelerinden geçerek

²⁶¹ 19 Ocak 1878.

²⁶² 29 Ocak 1878.

²⁶³ 3 Mart 1878.

Piskaşık tepesine, buradan doğruca Hot Gölü'ne gidecek ve Hot, Kastraki göllerini ikiye bölmek ve İşkodra Gölü'nden geçmek şartıyla Boyana Nehri'ne mülâki ve Boyana Vadisi'ni ta'kiben Adriyatik Denizi'ne münthehi olacaktır. Bu madde mûcibince birçok nikât-ı sevkü'l-ceyşiyeye ve ez-cümle **(80)** Nikşiç, Gaçka, İşpuza, Podgoriça, Bar, Ülgün gibi mevki'-i mühimme Karadağ'a bırakılıyordu. Esnâ-yı mu'âhedede tanzîm olunan bir haritaya tevfikân hudûd-ı mezkûreyi bizzat arazi üzerinde ta'yîn ve tahdîd etmek, icâbında harita-i mebhûsada ta'dilât-ı lâzime yapmak ve münâza'ât-ı müttehîde ve muhtemelenin önünü almak vazifesiyle mükellef Düvel-i Muazzama murahhaslarından mürekkeb bir komisyon teşkîli ve bu komisyona Devlet-i Aliyye ve Karadağ komiserlerinin de terfiki mezkûr maddeye tezyîl kılınmış, Bâb-ı Âlî ile Prenslük arasında birçok keşâkeşe meydân açagelmekte olan Boyana Nehri'nde sefâ'in işletmek husûsu da mezkûr komisyon tarafından yapılacak bir nizâmname ile tasrîh edilmesi tensîb olunmuşdu.

2. maddeye Bâb-ı Âlî tarafından istiklâl-i emâretin tasdîk edilmesine İstanbul'da ve bazı Memâlik-i Osmaniye'de bulunacak Karadağ me'mûrlarıyla ahâlîsinin harekât ve hükûmet-i Osmaniye ile münâsebâtından bâhis mukâvelenâmenin Devlet-i Aliyye, Rusya ve Karadağ taraflarından müştereken tanzîm olunmasına hudûd civârındaki ahâlî ile müessesât-ı askeriyeye aid mesâilin tarafeynce hal edilememesi halinde Rusya ve Avusturya devletlerinin hakem olarak münâza'ât-ı vak'anın rü'yet olunmasına ve en nihâyet Karadağ kıta'âtının kendine terk edilen yerlerden mâ'adâ mevâki'den müsâlahanâmenin imzalanması tarihinden i'tibâren 10 gün sonra geri alınmasına dâ'ir mübâhisi şâmil idi.

Muahharan teşkîl iden Berlin Konferansı'nda şark-ı şimâliden hudûd Tara'ya kadar geri alınmak,

Bar, Ülgün bize iade olunmak ve şimâlde bazı mevâki' kemâkân Hersek'de kalmak şartıyla Ayastefanos Mu'âhedenâmesi'nde gösterilen cenûb hudûdu heman kâmilen kabul edilmişdi.

Şu tashîhât şübhesiz bizim değil mahzâ Avusturya Hükûmeti'nin menfa'ati için yapılmışdı. Hersek'de bırakılan mevki'ler kıt'a-i mezkûreyi taht-ı işgâle alan ve en nihâyet inkılâb-ı âlîmizin za'af ve buhrân-ı tabî'yesinden bi'l-istifâde gasb ve bel' iden (81) Avusturya'nın hâtırını için bırakıldığı gibi, hudûd-ı şarkiyenin Lim'den Tara'ya intikâli de Makedonya'ya emel-i istilâ besleyen, Selânik Limanı ve Adalar Denizi'ne doğru sarkmak isteyen hükûmet-i mezkûrenin nef'-i âtisi için yapılmışdı. Kezalik Karadağ'ın Bar ve Ülgün'den el çekdirilmesi de küçük Islâv emâretinin hâmî ve vasisi olan Büyük Islâv hükûmetinin, Rusya devletinin Adriyatik Denizi'ne dolayısıyla bir mersâ, bir melcâ-i bahrî tedârik idebilmesi endişesinden münba'isdi.

Konferansın mukarrerâtını haber alan Plava, Gusine'nin hamiyetli, vatanperver Malisörlerinin Osmanlılıktan kat'an çıkmamak ve memleketlerinin bir karış toprağını bile eczâ-yı memâlik-i Osmaniyye'den ayırmamak husûsunda göstermiş oldukları azim-i millî ve kıyâm-ı kat'î-i vatanperverâneleri ve Hotluların bunlara pey-rev olmaları sayesinde ber-vech-i bâlâ Ayastefanos Mu'âhede'si'yle ta'yîn ve Berlin Konferansı'nda te'yîd ve tasdik edilen hudûd-ı cenûbiye tashîh ve Gusine, Plava mıntıkaları Bar, Ülgün arâzisiyle mübâdele olunarak hâl-i hâzır hudûd tahassul etmiştir.

Gerçi Bar ve Ülgün ahâlîsi de Malisörlere imtisâl itmişlerse de Avrupa hükûmât-ı munsıfesinin (!) mezkûr limanlara gönderdikleri zırhlılarla biçâre ahâlî-i sâdıka tazâyık edilib emelleri tervîc etdirilmiştir. Ma'amâfih yine Avusturya'nın

menfa'ati düşünülerek tekmîl Karadağ sâhili ecnebi donanmalarına mesdûd ve asayişin muhafazası ile hıdemât-ı sıhhiyeye nezâret husûsu Avusturya Hükûmeti'ne mevdû' idi. Yalnız üç sene evvel hükûmet-i mezkûre Bosna ve Hersek kıta'larını kolaylıkla hazım idebilmek için Islâvlara karşı bir cemîle olmak üzere sâhildeki hakk-ı nezâretinden vaz geçmiştir.

Hulâsa Karadağ Hükûmeti bade'l-müsâlaha nikât ve mevâki'-i mühimme ile beraber 5.000 kilometre murabba'ı kadar arazi, Hersek cihetinden 54.000, Arnavudluk'dan 62.00 (82), nüfûsdan ibâret olmak üzere 116.000 mikdârında ahâlî ve 45 kilometre imtidâdında sâhil ve İşkodra Gölü'nün takriben nısfı ile birkaç ada kazanmıştır. Elyevm hükûmet-i mezkûre arâzisinin 9.000 ve nüfusunun 270.000 raddesinde olduğuna bakılırsa seferden evvel havza-i idâresinde bulunan memleketden ziyâde arâzi, ahâlînin bir misline yakın nüfus ve fazla olarak sâhil, göl, ada kazanması ve bununla beraber mazhar-ı istiklâl ve imtiyâz olması ne derece amîk bir te'essür ve ta'accübü câlib olsa sezâdır.

Buna mukâbil İşkodra Gölü'yle Boyana Nehri'nde donanma bulundurmak ve Boyana Vadisi'nde istihkâm yapmak tarafeyn için taht-ı memnû'iyete alınmış ve yalnız icâbında İşkodra'nın müdâfa'asını te'mîn için 6 kilometre nısf kutrunun bir muhit müstahkem yapabilmekliğimize düvel-i ma'lûme taraflarından müsâ'ade erzân buyurulmuştur.

HUDÛD-I HÂZIRANIN HÂL-İ UMÛMÎSİ

Şark-ı şimâlî hudûdu: Piva ve Tara sularının birleştiği Hum noktasından başlar. Moykovaç'a kadar Tara suyunu ta'kîb ve Berane'nin cenûbunda Lim suyunu kat' eder. Mokra silsilesine vâsıl olur. Kısım-ı mezkûrdaki Tara Nehri iki tarafı dik sarp bir vadi dâhilinde akmakla beraber üzerinde bir iki dane

adi geçid vardır. Ma'amâfih ne bu geçidlerden ve ne de kurulabilecek köprülerden istifâde kâbil değildir. Vadi yamaçlarının fevkalade sarpılığı vadinin solunda Karadağ tarafında müşkilü'l-mürûr Kom, Vizitor dağlarının bulunması hudûd-ı mezkûreyi aşamaz bir hale getirmektedir. Binâen-aleyh hudûdun bu kısmı tarafeyn için emîn ve metîn bir haldedir. Yalnız Moykovaç geçidinden geçerek Tara ve Moraça nehirlerinin kısm-ı ilâları boyunca Karadağ'ı Yenipazar'a rabt iden bir yol varsa da sınıf-ı sülûsenin mürûruna nâ-müsâ'id olduğu gibi elyevm Karadağ'da bulunan Kolaşin-i Bâlâ Kal'a-i atikesiyle bi'n-nisbe mesdûddur.

Cenûb-i şarkî hudûdu: Gerçi bu kısım Malisör Arnavudlarının mukâvemet-i ma'lûmesi üzerine Lim ve Sim Suları'nın kısm-ı ilâları Gusine ve Plava tarafları bizde kalmak üzere Mokra ve Vizitor dağlarının hatt-ı bâlâlarını bi't-ta'kîb Sim Köprüsü'ne ve buradan İşkodra Gölü'ne gidiyorsa da hatt-ı hudûd elan mukarrer ve muvazzah bir şekil alamadığıçün beyne'l-ahâlî an-be-an münâza'a eksik olmayub ve bu sebebden bu tarafda hatt-ı hudûd tamamıyla mu'ayyen ve musarrah sayılmıyor. Hudûdun bu kısmında bir iki adı patikadan başka harekât-ı askeriyeye yarar hiç bir yol yokdur denilebilir.

Hudûd-ı cenûbiyye: Kısmen İşkodra Gölü ve Boyana Nehri'yle mahdûd ve mu'ayyen olan bu kısım hudûdda İşkodra'dan Podgoriça'ya ve Bar, Ülgün istikâmetlerine gider ve harekât-ı askeriyeye yarar yollar vardır.

DARÜ'L-HAREKÂTIN AHVÂL-İ COĞRAFYASI

Karadağ arâzisine dâ'ir seferin baş tarafında bir nebze ma'lûmât verilmişdi. Darü'l-harekât dâhilinde

asıl iskeleti teşkîl iden dağlar şarkda Balkan, cenûbda Arnavudluk ve Yunan, şimâl-i garbîde Alp Dinarik şu'abâtından olan Karadağ silsilelerinin ukde noktasında ve Üsküb, Prizren (84), Kaçanik arasında bulunan Şar Dağı (3.050 m) zirvesinden garb-ı şimâlîye doğru ayrılan silsiledir. Silsile-i mezkûr Tuna Nehri'nin tâbî'lerinden Drina'yı hâsıl iden Lim, Tara ve Piva sularıyla Adriyatik Denizi ve İşkodra Gölü'ne akan Drin, Moraça nehirleri vesair ufacak çayların havzalarını yekdiğerinden ayıran Moraça, Koprivenik, Buğ gibi şimâlî Arnavudluk dağlarını teşkîl eder.

Nehir ve Vadiler

Tara Suyu: Moraça şu'abâtından olan Kom Dağı'ndan çıkar. Kolaşin'den geçer. Hum mevki'inde Piva ile birleşir. Nehr-i mezkûr Moykovaç ve diğere mu'ayyen bir iki geçidden başka yerden geçilemez. Yamaçları sarp, vadisi dardır. Binâen-aleyh manevra ve harekât-ı askeriyyeye gayr-i müsâ'iddir.

Lim Suyu: Gusine dağlarından ve Plava Gölü'nden hâsıl olur. Berane, Akova'dan geçer. Vişegrad civârında Drina ile birleşir. Vadisi Berane, Akova cihetlerinde biraz genişlerse de kısım-ı îlâ ve esfelde darlaşır. Dimekki kısmen harekâta müsâ'iddir.

Drin Nehri: Ohri Gölü'nden çıkan ve Debre-i Bâlâ'dan geçen Kara Drin ile Prizren ve Yakova civârından hâsıl olan Ak Drin'in birleşmesinden vücûda gelir. Asıl Drin Nehri sarp yamaçları hâvi dar bir yatak dâhilinden geçdikden sonra İşkodra Zadrîma Ovası'na girer. Burada Drinitza isminde bir ayakla Boyana Nehri'ne ittisâl eder. Artan kısım düz bir ovada cenûba doğru akar. Leş-Alesyo kasabasından geçer. Şingin Limanı'nda ve cenûbda denize dökülür. Tâbî'leriyle (85) beraber vadisi İşkodra Ovası'na kadar dar ve dâhilinden geçen pek

adi olduğuün harekât fevkalade duçâr-ı müşkülât olur. Bizzat nehirde seyr ü sefere müsâ'id olmamakla beraber mürûr müşküldür. Bu sebebdan mezkûr nehir sevkîyât için mühim bir hat-ı sevkü'l-ceyşî istikâmetinde olduğu halde istifâde nâ-kâbildir.

Boyana Nehri : İşkodra Gölü'nün ayağıdır. 43 kilometre uzunluğundadır. Takriben nısf-ı esfeli Devlet-i Aliyye ile Karadağ'ın müntehâyı hudûdunu teşkil eder. Mansabına Çay Ağzı nâmı verilir; elyevm gölde işleyen ve Londra denilen altı düz kayıkların ve tathîr edilen bir kısmı 300 tonluk gemilerin seyâhatine müsâ'iddir. Ancak sular coştuğu zaman ufak vapurlar göle girebilirler; mecrası temizlenirse denizle göl arasında büyücek gemilerin âmed ü şüdü bile mümkündür ve bu sayede menâfi'-i askeriye ve iktisâdiye te'mîn edilir. Binâen-aleyh esnâ-yı seferde sâhil mıntikasına hâkim olan taraf için menzil ve müdâfa'a hatları vazifesini görür. Lakin geçid vermediği ve mürûr ancak vesâit-i sâbiha ile yapılacağı için manevra hattı makâmında kullanılamaz.

Çernoyaviça Suyu: İşkodra Gölü'ne akan sular içerisinde kısa ve fakat oldukça şâyân-ı ehemmiyet bir sudur. Riyeka'ya kadar kayıkların seyr ü seferine müsâ'iddir (Bar ta'arruzu).

Göller

Moraça Nehri'nden ve İşkodra Gölü'nden hâsıl olma Gorina ve Hot nâmlarında ufak göller varsa da ehemmiyet-i askeriyeleri yoktur.

İşkodra Gölü: Sathen 150 kilometre terbi'indedir. Umkı 5-10 (86) metredir. Her tarafında seyr ü sefer mümkündür. Kışın incimâd itmez. Burada Karadağ'ın 2 küçük vapuruyla 200 yelkenli kayığı ve 2 eski Osmanlı ganbotu vardır.

Limanlar

Karadağ sâhilinde Bar yahud (Antivari=sahilden biraz içeride bulunan Bar kasabasına izâfetle tevsim edilen Antibar'dan muharref), Ülgün-Dulcino küçük limanına bunun bir saat şimâlinde cenûb rüzgârlarına karşı mahfûz büyücek Valdinuçe, sâhil-i Osmani'de Şingin-Meduva ve cenûbda Draç limanları vardır.

Bunlardan Antivari'de rıhtım yapılıyor. Şingin Limanı mükemmel bir şekle ve müdâfa'â haline konulmak isteniyor. Limanlardan mâ'ada Karadağ sâhili sert ve sarpdır. Bu sebebden gemiler pek yakına yanaşırlar velakin asker ihrâcı müşkilcedir. Boyana Nehri'nden i'tibâren başlayan cenûb sâhilimiz sığ, düz ve ormanlıdır.

Dârü'l-harekât Ahâlîsi

Karadağ'ın takriben 270.000 nüfusu vardır. Bu ahâli bazı istâtistikçilere nazaran 20.000 Arnavud, 250.000 Islâv olarak gösteriliyorsa da bade'l-harb Karadağ idâresine geçen 115.000 nüfustan birçoğunun Arnavud ve Boşnak olduğu meydandadır. Ahâlî-i mezkûre din ve mezhebece 15.000 İslâm, 13.000 Katolik ve mütebakisi Ortodoksdur. İslâmlar hassaten İşkodra hudûdu civârında oturmaktadır.

Bizim taraftaki ahâlîye gelince, Lim Suyu'nun kısm-ı a'lâsiyla Sim Suyu havzasında oturan Malisörler ve Drin Nehri'nin kısm-ı süflâsında meskûn Mirditaliler mezkûr darü'l-harekât dâhilinde ve hudûd civârında şâyân-ı dikkat birer anasırdırlar. Bunlar ırken Arnavud, mezheben **(87)** 50.000 Malisörden rub'u İslâm ve bakisi Katolik, 25.000 kadar olan Mirditaliler ise kâmilen Katolikdirler. Bu kabilelerin her ikisi de memleketlerinin teşekkül ve iklimi muktezâsı cesûr, silâhşör ve ma'a't-te'essüf fakirdirler. Her iki kabile de ötedenberü Dağlılardan

fevkalâde menfûr, tâbî'yet-i Osmaniyye'den cidden memnûn ve bilhassa Berlin Konferansı hüküm ve kararını bile tanımamak derecesinde bize muhib ve merbût idiler. Yakın zamanda dâhili ve hârici esbâb-ı mütenevî'a dolayısıyla ma'a't-te'essür bizden soğuyub Dağlılara temâyül göstermektedirler. İnşallah kâriben vücûda getirilecek teşkilât-ı ma'ârif ve te'sisât-ı nâfi'a sayesinde cehillerini azaltmak, refâhlarını çoğaltmak suretiyle bizlere ısınmalarına himmet olunarak muhabbet ve merbûtiyet-i sâbıkaları hâlel nâ-pezîr bir halde avdet eder. Çünkü bu iki kabile İstanbul fâtih-i mübeccelinin hudûd-ı tabî'yye-i Osmaniyye'nin muhâfız-ı yegânesi olarak bu millete ber-güzâr bıraktığı İşkodra meleke-i muazzesinin şimâl ve cenûbunda iki kolu, iki kanadıdır. Bunların iki hükûmetden birine temâyül ve irtibâtı vaz'iyet-i siyâsiye ve askeriyeye pek çok icrâ-yı te'sîr idegelmiş bundan böyle de edecektir.

Drin Nehri havzasının aksâm-ı sâ'iresiyle Lim Havzası'nda oturan Arnavudların kısm-ı â'zamı İslâm ve kâmilen Osmanlığa sâdık, muhib, mükemmel şâyân-ı istifâde bir anasırdırlar. İyi bir tahrîr sayesinde pek çok olacağı muhakkak olan Arnavudların mikdârı bazı risâilde 1,5 milyon ve bunun bir milyonu Müslüman mütebâkisi Hıristiyan gösteriliyor. Hudûd civârında en kalabalık şehirler İşkodra 40 bin, Podgoriça 7 bin, Ülgün 5 bin, Çetine 3 bindir.

Dârü'l-harekâtın taksimât-ı mülkiyesiyle ahvâl-i iklimiye, zirâ'iyeye ve ticâriyesi coğrafya-yı umûmî ve Osmani'de epeyce gösterilmektedir.

(88) Nikat-ı Sevkü'l-ceyş

Karadağ dâhilinde birinci derecede olanlar, Podgoriça, Çetine, İşpuza, Danilograd, Kolaşin, Nikşiç, Bar, Ülgün.

İkinci derecede bulunanlar, Medun, Zablyak, Vırpazar, Riyeka vesair.

Nikat-1 mezkûrenin bizden Karadağ'a intikâl idenlerin de 35 sene evvel mevcûd bulunan kal'alar bir şey i'lâve edilmeksizin muhâfaza edilmektedir. Karadağ bûdcesinin a'dem-i kifâyesinden dolayı ancak Podgoriça'da pek cüz'î ta'dilât ve tahkîmât yapılmış. Basid bir de ser köprü vücûda getirilmiştir.

Bizim Tarafdaki Nikat-1 Mühimme

Hudûda yakın İşkodra, Tuz, İpek, Berane, Akova; daha geride Taşlıca, Yakova, Prizren. Bunlardan yukarıda söylendiği üzere bâ-mu'âhede tahkîmine Avrupalılarca müsâğ gösterilen İşkodra tarz-ı cedîde tevfikân tahkîm edilmektedir. Nikat-1 mezkûreden başka Şingin, Drac limanları ve Leş-Alesyo kasabası darü'l-harekât dâhilinde mühim birer sevkü'l-ceyş noktalarıdır. Şimâli Arnavudluk şimendüferinin Şingin'e temdîdi halinde buranın tahkimi mültezem vaz'-ı hazırıyla da muhtemeldir.

Sefer-i sâbıkda tecâvüzî, tedâfü'î planlarımıza göre yapılan tecemmu' sevkü'l-ceyşilerimizde işimize yarayan ve elyevm Karadağ'ın zîr-i idâresinde bulunan Podgoriça, İşpuza yerine İşkodra, Tuz; Kolaşin makâmına Berane, Akova; Bar'a mukâbil de Şingin limanı kâim olmuştur. İşkodra ve Berane mıntıkları arasında çıkıntı teşkîl iden Plava tarafındaki muhaddeb hudûd parçasına karşı da İpek mevki'-i mühimi bulunmaktadır.

(89)Hutût-1 Sevkü'l-ceyşiye

Karadağ dâhilinde hutût-1 berriyyeden

Yollar: 92-93 seferinde ma'lûm mevcûd yollar ber-vech-i âti ta'dil ve tevsî' edilmişlerdir.

Zeta'nın garb-i cenûbisindeki asıl Karadağ kısmında sâhile müvâzi bulunan Lovçen Dağları'nın

sarplığından dolayı yol açılması pek güç olduğunun bugüne kadar vaktiyle mevcûd 90 kilometre tûlunda olan Çetine-Niyeguş-Kataro şosesinden başka yol açılmamıştır. Lâkin ;

Çetine-Riyeka-Podgoriça

Riyeka-Virpazar-Bar

Çetine-Danilograd-Podgoriça

Rizano-Grahova-Nikşiç

Ülgün-Çay Ağzı

Brda kısmında Nikşiç-Duga Boğazı-Gaçka

Nikşiç-Ostrog Boğazı-Danilograd şoseleri yapılmıştır.

Mezkûr şoselerin hepsi 500 kilometre tutuyor. Arzları-7-8 metre, meyilleri % 5, % 7'dir.

Demek ki Karadağ hükûmeti 35 sene zarfında bütcesinin darlığına bakmayarak epeyce şose yapmış, esnâyı seferde 90 kilometrelik tek bir şosesi var iken sülûs asır zarfında 419 kilometre daha i'lave itmiştir ki şâyân-ı nazar ve ibretidir.

Şimendüfer

Gerçi hükûmetin demiryolu yapacak parası yoksa da son zamanlarda bir İtalyan kumpanyası Bar'dan Virpazar'a mümted bir şimendüfer (90) yapmakla beraber Avusturya'dan veya Rusya'nın müttefiki olan Fransa'dan para istikrâz etmek, Üsküb-Mitroviçe hattının münâsib noktasından ayrılarak, Drin Vadisi boyunca yapılacak olan Osmanlı şimendüferine İşkodra civârında rabt edilmek üzere bir hatt-ı cedîdi inşâsı zımında teşebbüsât-ı siyâsiye ve mâliyede bulunulmaktadır.

Hutût-ı Müdâfa‘a

Karadağ'ın tabî'aten müstahkem ve câ-be-câ hutût-ı tedâfî'ye ile memlü ve Karadağ'ı zabt ve istilâ itmenin bir kaç kat tâbya ve istihkâmlarla mücehhez mâ-fevka'l-tasavvur bir kal'anın mahsûrinini ele geçirmeksizin zabt ve işgâl i'câz me'aliyle müsâvi olduğuna dâ'ir 92-93 seferi mücmelinin herkese bir fikir-i kat'î vereceği bedîhidir. Şu kadar ki ba'de'l-harb Karadağ'ın havza-i idâresine geçen ve oldukça tecâvüz ve istilâya müsâ'id bulunan cenûb mıntıkası şâyân-ı tedkîkdir. Bu mıntıkada ise İşkodra Gölü'nün şark mıntikasında Moraça ve garbında kısmen Aşağı Boyana kısmen de denizle Boyana arasındaki dar kısımdan tereküb etmek üzere müdâfa'aya salih iki dane hatt-ı sevkü'l-ceyşî vardır.

Hutût-ı Bahriye

Yukarıda söylenildiği üzere Bosna ve Hersek kıta'larının Avusturya'ya ilhâk-ı elimini müte'âkib Karadağ sahili umûm devletlerin donanmasına küşâde bulunmuştur.

(Hatta bu Sırbistan'ın tasdik-i fi'ilî-i düvelîye iktirânıyla atîde Rusya Donanması'nın intifâ' için müttefik-i sâdıki olan Fransa'nın Bahr-i sefid filosu Bar Limanı'na bir tur da yapmıştır.)

Binâen-aleyh vakt-i hazerde Rusya, İtalya ve Avusturya merâkiz-i bahriyesinden Bar, Ülgün ve Kataro limanlarına birçok mühimmat ve malzeme geldiği nazar-ı dikkate alınırsa esnâ-yı seferde düvel-i mezkûrenin mu'âvenet-i maddiye ve ma'neviyesi sayesinde Karadağ'ın hiç bir kuvve-i bahriyesi olmamasına rağmen mezkûr limanlara müntehi bir takım hutût-ı muvâsala-i bahriyesi mevcûddur dinilebilir.

(91) Devlet-i Aliyye: Berrî ve Bahrî İttisâlât

Darü'l-harekât dâhilinde yalnız İşkodra-Şingin şosesi der-dest-i ikmâldir. Bundan başka ma'e't-te'essüf elyevm şose nâmına bir şey yokdur. Lakin sırf şimâlî Arnavudluk'da yapılmak üzere 1.000 kilometrelik şose inşası zımında Nâfi'a Nezâreti'nce teşebbüsât-ı ciddiye vardır. Der-dest-i inşa olan mezkûr şoseler ber-vech-i atîdir:

İşkodra-Tuz

İşkodra-Prizren

İpek-Yakova-Prizren

İpek-Mitroviçe

Bunlardan başka İşkodra ve Şingin'in Üsküb-Mitroviçe hattına şimendüferle rabtı da mutasavverdir.

Filhakika İşkodra ve civârında bulunan kuvâ-yı hazıra-i Osmaniyye aşağıda görülecek Karadağ kuvvetlerine karşı müdâfa'a-i za'îfede bulunacak bir haldedir. İşkodra tahkimâtı da müdâfa'a-i mezkûreyi takviye ve ancak şehri düşmanın istilâsına karşı muhâfaza idebilir. Binâen-aleyh şimâlî Arnavudluğu Karadağ'ın tecâvüzünden kurtarmak icâbında ta'arruza geçebilmek için menâtık-ı sâ'iredaki kuvâ-yı Osmaniyye'ye mürâca'at zaruridir. Hatta yakınlarda vâki' olan Malisör isyânında müzâhir ve müşevvik Karadağlıların kıyıdanmalarına mâni' olmak için Anadolu'dan ve mevâki'-i sâ'ireden epeyce kuvvetin mezkûr darü'l-harekâta cem'i lâzım gelmiştir. Bununla beraber kuvâ-yı mevcûde ve müctemi'anın erzâk ve mühimmât-ı mukteziyesinin serian celb ve ihzârı ancak turuk-u berriye ve bahriyenin mükemmeliyetine vâbestedir.

Gerçi İstanbul, Selânik, İzmir vesâir Asya-yı Osmanî limanlarından Draç ve Şingin limanlarına müntehi sevkîyâta hâdim müte'addid hutût-ı bahriyemiz (92) mevcûdsa da mezkûr hatların uzunluğuyla beraber hükûmât-ı sâ'ire-i bahriye ile de aynı zamanda muhâsım bulunmak ihtimâli hutût-ı mezkûrenin kıymetini tenzîl ve hutût-ı berriyenin ehemmiyetini tezyîd etmektedir. İşte bu sebepten darü'l-harekâtın dâhilindeki merâkiz-i mühimme-i askeriye berren âdi veya demiryollarla rabtı mütealliku'l-vücûbdur.

Ma'amâfih yukarıda sayılan şose ve şimendüferlerin inşâsı halinde darü'l-harekâtın Makedonya'ya ve Selânik ve iltisâk hatları vâsıtasıyla payitahta ve mahall-i sâ'ireye rabt edilmiş olacağından bedihî ve bir an evvel inşâ ve ikmâleri şâyeste-i temennidir.

Kezâ Sırların Dağlılarla ittifâk ederek müştereken harekât-ı hasmâneye kıyıları halinde el ele vermelerine mâ'ni olmak ve dolayısıyla Kosova Vilâyeti'ni çîğnetmemek için Akova cihetlerinde kuvâ-yı kâfiyenin toplanması ve bi'n-netice ve buranın da Yenipazar ve Mitroviçe'ye rabtı lâzımdır. Bundan mâ'ada Kara Drin veya İşkombi vadilerinden yapılacak herhangi bir hatt-ı san'î ile Manastır'ın da darü'l-harekâta rabtı ve ilsâkı elzem gibi görülmektedir.

Hutût-ı mezkûrenin inşâsı ber-vech-i bâlâ maksad-ı askeriye vefâ ideceği gibi bir takım makâsıd-ı iktisâdiyeye ve hatta siyâsiyenin te'minine bâdi olacağı bedihidir.

Müdâfa'aya Salih Hutût-ı Sevkü'l-ceysiye

1-Hudûd civârında Sim Nehri

2-Podgoriça-İşkodra hattü'l harekâtı üzerinde düşman ordusunu cebheden karşılamak ve icâbında

yanına düşmeğe yarayan Buğ Dağları'nın garb-ı cenûbî pâyeleri

3-(93) Bar'la Ülgün'den İşkodra'ya doğru gelen istikâmetlere karşı İşkodra Gölü'yle Boyana Nehri arasında boydan boya uzanan Traboş silsilesi

4-Bar ve Ülgün'den cenûba, Şingin istikâmetine sarmak isteyen düşman ordusuna karşı Boyana ve Drin nehirleri.

Mütâla'ât

Osmanlı Karadağ Ordularının Mütekâbilen Ta'arruz ve Müdâfa'aları

Evvela mütâla'ât-ı sevkü'l-ceyşiyeye girişmezden evvel tarafeynin darü'l-harekât dâhilindeki vaz'ül-ceyşine dâ'ir bir nebze ma'lûmât i'tâsı fâideden hâlî değildir:

Karadağ, vakt-i hazarda 3 tabur, 2 batarya, 1 ma'iyet, 2 mitralyöz, 1 istihkâm ve bir telgraf bölüğü yani 2.000-2.500 raddesinde bir kuvvet besliyor. Esnâ-yı seferde bahrî 2-3 livâdan ibâret olmak ve merkezleri Çetine (3 livâ: Çetine, Riyeka ve Bar), Podgoriça (3 livâ: Podgoriça, İşpuza ve Danilograd), Nikşiç (3 livâ: Nikşiç, Şavnik, Veliçe), Kolaşin (2 livâ: Kolaşin, Andriyeviça)'da bulunmak üzere fırkâ teşkil ediyor. Yekûn i'tibâriyle 11 livâ yahud 56 taburdur. Taburların mevcûd seferleri 600-700 kadardır.

Diyâr-ı ecnebiyyede bulunan Dağlıların da iştirâki halinde 45.000 kişi seferber itmesi muhtemel ise de bidâyet-i seferde ve âcilen yapılacak bir harbde ancak 30.000 kişilik bir ordu çıkarabilir. Bu ordunun hudûdun her hangi bir noktasında tecemmu 6 günden ziyade sürmez. Mezkûr kuvvetten başka 61 yaşına kadar olan kesândan mürekkeb sarf-ı muhâfaza-i memlekete muktedir küçük bir ihtiyât ordusu çıkarabileceği gibi eli silah tutan sâ'ir gayri

muhârible beraber icâbında muhârib ve gayri muhârib, nefîr-i âm olarak takriben 60.000 kişi yani 250-270 bin kadar tahmîn edilen Karadağ nüfûs-ı umûmiyesinin 5'de 1'isi müdâfa'a-i memleket zımında silaha sarılabilir ki hiç bir hükûmetde bu nisbeti bulamaz.

(94) Bize gelince darü'l-harekât dâhilinde bulunarak en evvel tecemmu-ı sevkü'l-ceyşilerini yapacak olan İşkodra, Yakova, Lazamiye ve Prizren redîf fırkalarımız yani tam bir kolordu bulunuyor ki Karadağ'ın bidâyet-i seferde toplayabileceği kuvvete hemân müsâvidir. Şu kadar ki Prizren'in ve dolayısıyla Yakova'nın bir an evvel ve sûret-i mükemmelede İşkodra'ya ve ikmâl nevâkis için dâhildeki mevâki'-ı lâzimeye rabtı derece-i vücûbededir.

Şâyed İşkodra havâlisinde redîf teşkîlâtı yapılır veyahud Malisör ve Mirditalyaların bize olan meyl ve mu'âvenetleri te'mîn edilirse dâhilden başka kuvvet sevk etmeksizin Dağlıların seferber edebilecekleri kuvve-i umûmiyyeye mu'âdil bir kuvvet çıkarmış oluruz. Ma'amâfih kabâ'il-i mezkûrenin seri'ü'l-iğfal ve infi'âl olmamaları aksi halin hudûsunu yani Dağlılara mu'âvenetleri husûsunu mümkün ve muhtemel kılmaktadır.

Binâen-aleyh muvaffakiyetli bir harb yapabilmekliğimiz için kuvâ-yı sâ'iremiden istifâde etmek elzem, bununçün de hutût-ı sevkü'l-ceyşiyeye kısmında söylendiği gibi muvâsalât-ı bahriyeden fazla tarîk-i berriyenin de serian ve mükemmelen te'sîsi mübremdir.

Vâkı'â en uzak mevâki'den bile gelecek askerimizin tecemmu'una kadar zaman kazanmak ve bilakis İşkodra'yı muhâfaza etmek için son zamanlarda yapılan İşkodra Kal'ası bâliğan mâ-belağ kâfi ve kavî görünüyor ise de esâsen kemîn-gâh-ı

siyâsetde emsâli delâletiyle muntazır-ı müdâhele birçok hâmî ve müşevviki bulunan Karadağ gibi bir hükûmet-i sagirenin bir karış toprağımızı çığnemesi hoşâ gitmez. İyi de olmaz !

Sâniyen vaz'iyet-i siyâsiye ve askeriyeyi gözden geçirelim.

Vaz'iyet-i siyâsiye: Karadağ'ın hükûmât ve ahâlî-i mütecâvire ile münâsebât-ı muhtemelesine dâ'ir ufacık bir mülâhaza serdi kâfidir. Hükûmât-ı mütecâvireden Karadağ'ın münâsebatdâr olan başlıca Rusya, Avusturya, Sırbistan ve İtalya hükûmetleri vardır.

Rusya her zaman şarkda İslav hâmîsi hele Karadağ'ın pederi makâmında vâsîsi ve vâki olacak bir harbde zahîr ve mu'înidir. Buna binaen Ayastefanos Mu'âhedenâmesi'nde bizim malımızdan bahş ve ihsân eylediği halde kısmen Berlin Konferansı, kısmen de Malisörlerin kıyam-ı müsellâhıyla yine sâhib-i meşrû'una i'âde edilen araziye Karadağ'ın zabt ve gasb eylemesine son derece teşnedir.

(95) Avusturya bilhassa Balkanlar'da râkibi olan Rusya'nın elinden Karadağ'ı alarak kendine imâle etmek ve kargaşalıktan bi'l-istifâde kendi ipliğini boyamak için Karadağ'a müzâheret göstererek harbi kızışdırmak ister. Hatta bu sırada Karadağ gibi karşılık gösteremeyecek olan bir hükûmete pek cüzî faizle para bile ikrâz etmektedir.

Şu şartla ki Karadağ Yenipazar ve Kosova hudûdlarında bir hareket-i tecâvüziyede bulunmasın ve Sırbistan'la el ele vererek bu taraflarda iş görmek, yer kazanmak sevdasına düşmesin. Bu şartta ri'âyet veya sâ'ir suretle Avusturya'nın müzâheretini te'mîn iden Karadağ hükûmeti esnâ-yı seferde Kataro ve Rizano iskelelerinden dâhile merbût şoseleri ve hatta

Hersek Kıta'sı vasıtasıyla Çetine ve Nikşiç'e birçok malzeme-i harbiye idhâl eder. Bizimle bir harb zuhurunda Avusturya hudûdunda hiç bir asker bırakmağa lüzûm görmez ve İşkodra ve Gusine taraflarında yani sırf cenûb hudûdunda istediğini yapmağa Avusturya tarafından me'zûn bulunur. Zaten bunu düşünen kral (eski prens) yukarıda görüldüğü gibi Yenipazar cihetinde bir metre bile şose yapmamıştır.

İtalya'nın hazıra konan cedleri Venedikliler zamanında Arnavudluk sâhilinde ve İşkodra havalisinde gözü olduğu ve Adriyatik Denizi'nin tafeyn sâhiline hükümrân olmak fikri hâmindâ bulunageldiğiçün Karadağ'ın İşkodra Sâhili boyunca gezüb dolaşmasını pek de hoş görmez. Buraların sâhib-i meşrû'u olan Osmanlılardan sonra kendini herkesden ziyâde alâkadâr görür. Dimek ki bu da İşkodra'nın şimâline Gusine ve Plava taraflarına vâki' olacak Karadağ tecâvüzüne ses çıkarmaz belki de yardakçılık eder.

Ahâlî-i mütecâvireye gelince: Yenipazar Sancağı'nda ekseriya Müslüman olan Arnavudlardan ilâ yevmü'l-kıyâm Karadağ yüz bulamaz. Cenûbda oturan Malisörlerin esnâ-yı isyânda 35 sene evvelki kanlı düşmanlarının kucaklarına atılmaları fevkalade şâyân-ı dikkatdir. Binâen-aleyh mu'âhedenâme ve kongre mukarrerâtını fesh etdiren bir anasır-ı sâdik ve cesûrun Karadağ'a karşı beslediği nefret-i amikanin ilticâ derecesinde bir meveddet-i azimeye inkılâb eylemesi de hükûmet-i mezkûrenin İşkodra'nın şimâline Malisya mıntikasına tecâvüz emelini hayliden hayli tevsî' eylemiş ve bilakis Mirditalileri kandıramaması yüzünden sâhil cihetlerindeki istilâ hülyaları epeyce tavsamıştır.

(96) Vaz'ıyyet-i Askeriye

Karadağ'ın fırka ve livâlarının vaz' ve taksimâtına, şoselerine, vaz'iyet ve istikâmetine bakılırsa tek bir yol ile Çetine'ye bir şimendüferle Virpazar'a merbût olan sâhil kısmında 7 taburlu Bar livâsından başka bir kuvveti görülemiyor. Kezâ dâhile hiç bir şose ile rabt edilmeyen Kolaşın taraflarındaki 12 taburlu ve 2 livâlî fırka büsbütün müstâkil ve münferid kalıyor. Geri kalan üçer livâlî Podgoriça, Nikşiç ve Çetine fırkalarının livâ merkezleri hemân kâmilen şoselerle Podgoriça hudûduna merbût bulunuyorlar. Şu vaz' u hâle bakılınca 11 livâdan ibâret Karadağ ordusundan 6-9 livâsının Podgoriça, 1-2 livâsının Kolaşın, 1-3 livâsının Bar ve Ülgün'de yani kısım-1 â'zamının Malisör ve Hot hudûdlarında toplanabileceği anlaşılır.

Buna karşı vaz'iyet-i askeriyemiz yukarıda görüldü. Şu kadar ki düvel-i ma'lûme Karadağ'a mu'âvenet-i maddiyede bulunmaz da yalnız müzâheret-i ma'neviyye ile iktifâ ederlerse donanmamızla Bar ve Ülgün limanlarını tehdîd ve buralardan Karadağ'ın sevkîyatını tatil ve kendi sevkîyat-ı bahriyemizi te'mîn idebiliriz. Lakin bilhassa Avusturya'nın ağmazı sâyesinde Karadağ Kataro ve Rizano'dan yine istediğini kaçak vesair suretlerle idhâle muvaffak olur. Bundan başka şimâlden, Hersek hudûdundan birçok erzâk ve malzeme idhâl itmesini hangi vasıta ile men' idebiliriz? Dimek ki öyle zan olunduğu gibi sâhilden muvâsalasını keserek Karadağ'ı aç ve bî-ilaç bırakmak öyle kolay değildir. Şâyed hükûmât-ı sâire ile münasebetimiz ilcâsıyla donanmamızı da mezkûr (97) sâhile gönderemezsek artık vaz'iyetin büsbütün Karadağ'a müsaid olacağı şübhesizdir.

Şimdi ne tarzda ta'arruz ve müdâfaa yapılabileceğini gözden geçirelim.

Ta'arruzumuz Halinde

Hudûdun teşkilâtına yolların istikâmetine nazaran üç hattü'l-harekât göze çarpıyor.

1-Akova-Moykovaç-Kolaşin-Podgoriça

2-İşkodra-Verake-Tuz-Sim Köprüsü-Podgoriça

3-İşkodra-Ülgün-Bar-Virpazar-Çetine

Kuvâ-yı müctemi'anın kifâyet idüb itmeyeceğinden sarf-ı nazar hudûdun şekli-inhidâbından bi'l-istifâde hutût-ı mütekârribe tarzında üç hattü'l-harekâtın birden isti'mâli nâ-kabildir. Çünkü birinci hat ile ikinci arasında yolsuz, sarp şimâlî Arnavudluk dağları bulunduğu gibi esâsen birinci hattü'l-harekât gayet adi bir yoldan geçecektir ki sınıf-ı sülûsenin mürûruna müsâid değildir. Bu cihetden yalnız Karadağ Kolaşin fırkasının Plava ve Berane taraflarına sarkmasını ve icâbında kendi ordusuna gitmesini men etmek için ahvâle göre tedâfüü veya tecâvüzî bir vazife görmek üzere mezkûr istikâmetde bir iki alay veya azamî bir fırkalık bir kuvvetin müfrez ve müstakil bir halde hareket eylemesi icâb eder.

İkinci ve üçüncü hattü'l-harekâtın müştereken kullanılması ise hasma epeyce fâ'ik bir kuvvetin toplanmasına ve donanmamızın sahilde cevalânıyla beraber İşkodra Gölü vasıtasıyla te'sîs-i irtibât için Boyana Nehri'nin göle girecek vapurların seyr ü seferine müsâid olmasına vâbestedir. Şerâ'it-i mezkûrenin mevcûdiyeti halinde hedef-i aslî olan Karadağ ordusu kısm-ı küllisinin Podgoriça'da tecemmu' (98) idebileceğine binaen donanmanın mu'âvenetiyle Bar ve Ülgün limanlarının zabtı, Bar-Virpazar şimendüferinin işgâli vazifesiyle bi'n-nisbe ikinci derece bir kuvvetin sahilden sevki ve asıl kuvvetin İşkodra-Podgoriça hattü'l-hârekâtı üzerinde istihdâmı lâzımdır. Bu suretle inkısâm iden

her iki ordunun ittihâd-ı hareketi halinde sahil kolordu veya ordusuyla Riyeka'dan düşmanın yan ve gerilerine düşmek üzere bir ihâta-i sevkü'l-ceyşiyeye yapılması da mümkündür.

Şâyed kuvve-i müctemi'amız böyle vasi' bir ta'arruzun icrâsına nâ-kâfi ise donanmamız sahilde mevcûd veya ma'dûm olsun yine kuvâ-yı asliyeyi Podgoriça istikâmetine sevk etmek hem düşmanın 7 taburlu Bar livâsının meydan muharebesine gitmesini veyahud cenûba sarkmasını men' eylemek ve hem de mevcûdsa donanmanın mu'âvenetiyle değilse kendi başına Bar Limanı'nı işgâle çalışmak üzere bir iki alay veya a'zamî bir fırka kuvvetinde bir müfrezeyi sahil hattü'l-harekâtından göndermek icâb eder. Her iki halde Medun mevzi'inde veya Podgoriça civârında verilecek bir muhârebeden sonra düşmanı büsbütün sahilten ayırmak üzere şarka Brda mıntikasına atmağa çalışmak ve Danilograd üzerine gitmeden evvel bilhassa Bar kolunun za'afını mûcib olan ikinci halde Çetine yolunu ve Riyeka cihetini elde etmek ve hutût-ı muvâsalanın te'mîni için hassaten Medun mevzi'ini boş bırakmamak ve müte'âkiben Podgoriça, Danilograd ve Çetine'nin işgâliyle iktifâ ederek, nâ-müsmir ve pek pahalıya mal olan tecâvüze devamdan sarf-ı nazarla vaz'-ı tedâfü'ye geçmek ve düşmanı müsâlahaya mecbûr edecek bir hedef-i harb, mühim bir şehir veya ehemmiyetli bir payitaht **(99)** yokdur. Takriben 3 bin nüfuslu Çetine küçük kasabası ancak bir kaç mebânî-i resmîyeye hâvî ve ziyâ'ı Karadağ ordusuna pek cüz'î bir te'sîri bâdîdir. Podgoriça, Çetine'den büyükse de bunun zabt edilmesiyle de Karadağ ordusu ehemmiyetli bir şey gâ'ib itmiş olmaz. Harbi neticelendirecek şey ya Medun ve Podgoriça civârlarında verilecek ilk meydan muhârebesinde gâyet mâhirâne davranarak ordu kısm-ı küllisini kuşatub esir etmek veyahud birçok zaman ordunun

sahil ile muvâsalasını keserek aç bırakmakla kâbildir. Hâlbuki her ikisinin de husûlü pek güçdür. Emsâl-i adîde-i tarihiye ile sâbit ki Karadağ ordusu sıkıştığı zaman dağlara kaçıyor. Ele avuca girmiyor. Binâen-aleyh şık-ı evvel bu suretle sâkit oluyor. Şık-ı sâniye gelince, bir iki yerde söylendiği gibi Karadağ'ın Bar ve hatta Kataro yollarını kapasak bile Rizano-Nikşiç yolu kâmilen açık ve Hersek yollarından âmed ü şod ise Avusturya'nın lütf ve mürüvvetine bağlı ! Dimek ki Karadağ'ı bir dereceye kadar müsâlahaya ve daha doğrusu hâmilerini müdâhaleye mecbûr edecek şey başlıca cenûb mıntokasında bir kaç şehrin zabt ve işgâline sonra müdâfa'aya geçerek sebât etmek ve Karadağ'ın mukâbil ta'arruzlarını püskürterek kudretsizliğini gerek kendine ve gerekse Avrupa'ya anlatmak ve şu suretle âmâl-i istilâ-cüyânesinden vaz geçirmekdir. Esâsen pek çok zamandan beri memâlik-i zâyî'â ve mağsûbesini bile istirdâd arzusıyla i'lân-ı harb itmemiş olan Devlet-i Aliyye âtide yapacağı bir tecâvüz-i sevkü'l-ceyşiyeyi de mücerred def'-i bilâ ve red-i istilâ maksadıyla ihtiyar edecekdir.

Müdâfa'amız Halinde

Bununçün evvela Dağlıların ne sûretle ta'arruz idebileceklerini tedkîk edelim. Bu da donanmamızın sahilde bulunub bulunmadığına nazaran bir dereceye kadar değişir.

(100) Donanmanın Bulunduğuna Göre: Karadağ ordusunun Bar ve Ülgün istikâmetinden ta'arruzuna kat'an ihtimâl verilemez. Bar ve Ülgün'e çıkaracağımız veya Boyana'nın sağ sahiline geçireceğimiz cüz'î bir askerle ve ahali-i mu'âvene çetelerle hat-ı ric'at ve muvâsalasını keseceğimiz gibi Saz Gölü'nün şimâl ve cenûbundaki Mirkon ve Şengrek geçidlerinin birinden veya aynı zamanda ikisinden geldiğine göre hudûd civârında mezkûr geçidlerden geçerken ta'arruzla ve mevzi'-i

merkeziden bi'l-istifâde ordu-yı mütecâvizi sarsabiliriz. Geride Trapuş silsilesi üzerinde metin ve mükemmel bir hatt-ı müdâfa'ada karşılayabiliriz. Şu ikinci muharebede muvaffak olamazsak sağ yanımızı İşkodra Kal'ası'na bi'l-istinâd Boyana Nehri üzerine müte'addid köprüler kurarak Dağlıları mükemmel yandan tehdîd eder ve icâbında ta'arruza geçerek göl ile kendi aramızda sıkışdırırız. Bundan başka bu istikâmetden ta'arruz için Riyeka-Virpazar-Bar yolundan başka bir yol yoktur. Fırkalarının vaz'ı ve mevki'î bu tarafda toplanmağa müsâ'id değildir.

Buna mukâbil yalnız birinci hat-ı müdâfa'a gölden tehdîd edilebilir. İkinci ve üçüncü hatlar ise bundan mahfûzdur.

Binâen-aleyh Dağlıların Podgoriça-Tuz-İşkodra istikâmetinde ta'arruz itmeleri pek ziyade muhtemeldir:

1-Nikşiç, Çetine, Podgoriça fırkaları mükemmel şoselerle Podgoriça'da kolaylıkla tecemmu' eder.

2-Hudûdu geçinceye kadar birçok hatt-ı muvâsalaya mâlik olmakla beraber hepsi de emin ve tecâvüzden masûndur. Hudûddan sonra el-hâletü hâzihi Malisörlerin kendilerine olan temayüllerinden suver-i muhtelif ile istifâde ederek hutût-ı muvâsalayı **(101)** muhâfaza etdirmekle beraber doğrudan doğruya seyyar orduya iltihâkları te'mîn kılınır.

3- Donanmamızdan hiç pervaları yoktur. Hatta Bar ve Ülgün'ü kara ve denizden bi't-tazyîk zabt itsek bile Söğüd Orman geçidini cüz'î bir kuvvetle tutarak ileri harekâtımızı tevki'f ve Kataro, Rizano tarihleriyle noksanlarını ikmâl edebilirler.

Fevâid-i mezkûreye mukâbil Dağlılar Sim Suyu ve Buğ papazı gibi hatt-ı müdâfa'aları zabt etmek

mecbûriyetinde ise de Malisörlerin mu'âvenet-i me'mûlesiyle Kolaşın'den ve Gusine üzerinde sevk edecekleri akıncı ve sebük-bâr kıta'âtla mezkûr hatt-ı müdâfa'aların sağ ve gölden kayık ve gemilerle karaya çıkaracakları askerle de sol yan ve gerilerini çevirebilir.

Donanma Bulunmadığına Göre: Kısm-ı küllinin yine Podgoriça'dan ve bir kuvve-i za'îfenin Bar'dan ta'arruz itmesi muhtemeldir. Ahvâl-i sâ'ire değişmediği halde bunun evvelkinden farkı yalnız Bar ve Ülgün limanlarının tecâvüzden masûn ve serbest kalmasıdır. Hâlbuki zaten donanmamızın mevcûdiyetiyle Kataro ve Rizano ve Hersek'den beslenmesi ve silahlanmasını men' idemediğimiz Karadağ ordusu iki liman fazla kazanmış olur. Buna mukâbil ise sevkîyât-ı bahriyemiz olamayacağıçün ne Şingin Limanı'nın ve ne de İşkodra-Şingin yolunun bizce o kadar kıymeti kalmaz.

Yalnız bir şey kalıyor o da Karadağ ordusunun hedefü'l-harekât-ı aslisi olan İşkodra'nın Bar hudûduna daha yakın olmasıdır. Lakin bu zâhirdir. Çünkü Karadağ ordusunun merkez-i sıklet ve mıntıka-ı tecemmu'u olan **(102)** Riyeka ve Podgoriça'nın bir sahil yoluyla İşkodra'ya olan mesafesi bilakis daha uzundur.

Bundan mâ'ada İşkodra'nın zabtı bizden hiç bir kuvvetin sevk edilememesi gibi bir hal-i fevkaladenin mevcûdiyetine rağmen epeyce zamana mütevakkıf ve belki tebdil-i ahvâl sayesinde müstehildir. Sefer-i sabıkada 20 bine yakın olan Karadağ ordusu ile 600 ve 1.500 muhafızları bulunan Nikşiç ve Bar eski kal'aları ancak 1,5 ve 2 ayda zabt edilebilmişdi. Binâen-aleyh i'lân-ı harbden 1 ve belki 2 ay sonra Bar istikâmetinden tecâvüzde hiç bir şey kazanılmadığı halde Podgoriça'dan vâki' olacak bir ta'arruzda İşkodra'nın şimâlindeki tekmîl Arnavudluk kısmını istilâ itmiş ve az zamanda Ayastefanos'da musaddak

ma'hûd cenûb hudûdunu kazanmış olacakları meydandadır. Zaten yukarıda bir nebze izâh ettiğimiz vaz'iyet-i siyasiyyede buranın işgâlini mümkün ve sehil göstermekdedir.

Ahvâl-i sâlifeye göre tarafımızdan yapılacak müdâfa'a hudûdları kıta'ât-ı münâsebe ile tutmak ve asıl kuvveti İşkodra'da toplayarak ahvâle göre hareket etmek ve merkezi vaz'iyetden istifâde eylemektir.

Ber-vech-i bâlâ ta'arruz ve müdâfa'a hallerinde üssü'l-harekâtımız sevkîyât-ı bahriyede bulunabildiğimize göre İşkodra, Leş ve Şingin kasabaları ile Boyana gerisi, deniz yolu kapalı olduğuna nazaran ise İşkodra'dır. Berane ve Akova taraflarındaki müfrezenin üssü'l-harekâtı İpek, Berane ve Akova olacağı tabî'idir.

Mıntıka-i tecemmu' müdâfa'ada ve ta'arruzun bidâyetinde Karadağ ordusu sefer birliğinin sür'atine binaen İşkodra ile Boyana gerisidir. Kuvâ-yı (103) fâ'ika toplandıktan sonra İşkodra ve Tuz arasında yapılacak tecemmu'da bir be'is görülemez.

Hülâsa

Ahvâl-i muhtelifeyi derpîş ederek İşkodra ve civârının tecâvüz-i a'dâdan sıyânetiyle şimâlî Arnavudluk'da idâme-i hâkimiyet için Malisör ve Mirditaliler terfihleriyle her hal ü kârda mu'âvenetlerinin te'mîni, İşkodra fırkası kıta'âtının dâimâ dolgun mevcûdda tutulması, erzak ve mühimmatın bolca ihzâr ve idhâr edilmesi, icâbı kadar vapur ve ganbot bulundurarak İşkodra Gölü'nde ve tathîri zarûri olan Boyana Nehri'nde te'mîn-i hâkimiyet olunması, yol ve şimendüfer yaparak İşkodra'nın dâhilî vilâyetlerle te'sîs-i irtibât edilmesi, İşkodra Kal'ası'nın her hal ve ihtimâle karşı tahkîm ve techîzi ve Boyana üzerinde hiç olmazsa

esnâ-yı sefer-i berrîde kurulmak üzere mikdâr-ı kifâyede köprü malzemesinin hazır bulundurulması vâcib ve farzdır.

DİZİN

- 1875 Hersek İsyanı, V
Abdi Paşa
 Yanya Komutanı, 147
Adalar Denizi, 151
Adliye-i Askeriye
 Dairesi', 2
Adriyatik Denizi, 64, 68,
90, 91, 151, 154, 166
Ağrı Dağı, 61
Ahmed Cevdet Paşa, 11
Ahmed Hamdi Paşa, 115
Ahmed Hilmi
 Ergirili, 19
Ahmed Paşa, 70, 71, 72,
116
Ak Drin, 154
Akova, 154, 158, 162,
168, 173
Aleksandr Novski, 82
Alesyo, 147, 154, 158
Ali Fitrî, VIII, 1, 5, 6, 7,
14, 15, 16, 17, 18, 19, 21,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 43, 44, 51, 63
Ali Paşa, 83
Ali Paşa Rızvanbegoviç,
9, 24, 25
Ali Saib Paşa, 33, 124,
126, 129, 132, 138, 139,
141, 147
Alp, 64
Alp Dinarik, 64, 154
Anamalitya Nahiyesi,
145
Andriyeviça, 163
Ankara Milli Kütüphane,
8
Antibar, 156
Antivari, 90, 142, 156
Arnavud, 156
Arnavudca, 90
Arnavudlar, 20, 157, 166
Arnavudluk, 90, 91, 98,
100, 134, 139, 147, 149,
152, 154, 158, 161, 166,
168, 172, 173
Arnavudluk Denizi, 150
Arslan Paşa, 83
Askeri Müze
 Kütüphanesi, 8
Asya-yı Osmanî, 162
Atatürk Üniversitesi, 8
Avrupa, VI, 5, 18, 22, 28,
47, 70, 78, 81, 83, 85, 86,
87, 88, 90, 97, 98, 104,
134, 151, 170
Avrupalılar, 66
Avrupa-yı Osmanîyye,
97
Avusturya, V, VI, VII, 26,
64, 68, 76, 77, 86, 89, 90,
93, 105, 112, 113, 146,
148, 150, 151, 159, 160,
165, 167, 170
Avusturya Hükûmeti,
84, 89, 151, 152
Ayastefanos, 172
Ayastefanos Antlaşması,
37
Ayastefanos
 Mu'âhedenâmesi, 149,
151, 165
Ayastefanos Mu'âhedesi,
61, 151

Bâb-ı Âlî, 69, 83, 84, 89,
150
Bahr-i sefid, 160
Balkan, V, VI, VII, 6, 22,
47, 63, 130, 133, 154
Balkan Dağları, 63
Balkan Savaşları, 27, 42
Balza, 82
Banaluka, 10
Banyan, 28, 99, 102, 105
Bar, 29, 35, 36, 37, 82, 89,
90, 92, 101, 116, 130, 133,
138, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 150, 151,
153, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 163, 167, 168,
169, 170, 171, 172
Bar İskelesi, 116
Bar Kalesi, 37, 144, 147
Bar Limanı, 160, 169
Baştina, 10
Bayburt Jandarma
Tensikat Dairesi, 1
Bâyezid
Osmanlı Sultanı, 83
Berane, 152, 154, 158,
168, 173
Beri Kasabası, 139
Berlin, V, 21, 61, 150,
151, 157, 165
Berlin Antlaşması, 37
Berlin Konferansı, 21,
61, 150, 151, 157, 165
Bernar Balza, 81
Bihor, 37, 149
Bileke, 14, 29, 35, 36, 42,
65, 67, 69, 70, 73, 79, 100,
102, 103, 105, 106, 107,
108, 133, 138, 149
Bişina, 29, 105, 106, 112,
113

Biyela Dolyeva, 72
Bizre Nahiyesi, 140
Blagay, 105
Boğdan
Voyvoda, 74
Boğdanoviç
Voyvoda, 84
Bosna, V, VIII, IX, 3, 8, 9,
10, 11, 12, 13, 14, 15, 24,
27, 30, 46, 47, 48, 50, 64,
69, 70, 72, 73, 75, 106,
109, 114, 119, 152, 160
Bosna Eyaleti, 9
Bosna Hersek, V, IX, 9,
10, 11, 12, 13, 14, 24, 46,
48
Bosna Krallığı, 8
Bosna ve Hersek, 64, 75,
152, 160
Bosna Vilâyeti, 9, 14, 64,
70
Boşnak, 9, 156
Boyana, 145, 147, 156,
160, 163, 170, 173
Boyana Nehri, 149, 150,
152, 153, 154, 155, 156,
163, 168, 171, 173
Boyana Vadisi, 150, 152
Boyidar Petroviç
Voyvoda, 145, 148
Brda, 22, 24, 91, 92, 102,
159, 169
Budva, 82
Buğ, 154, 171
Buğ Dağları, 163
Bulgaristan, 5, 6, 109
Buşatlı Kara Mustafa
Paşa, 24
Celâleddin Paşa, 62, 119,
121, 123
Cemil Paşa, 117, 118

Cidde, 2
Coğrafya Notları, 3
 Coğrafya-yı Askerî, 1, 5
Coğrafya-yı Askerî ve Tarih-i Harb, 5, 6
 Corac, 83
Crnagora, 19
 Çadyalıça, 135, 136
 Çay Ağzı, 155, 159
 Çerminça, 90
 Çernagora, 90
 Çernoviyeviça, 144
 Çetine, 13, 21, 22, 23, 26, 35, 36, 85, 86, 89, 91, 92, 96, 102, 107, 121, 132, 141, 143, 147, 157, 159, 163, 166, 167, 168, 169, 171
 Çiftlik Nizamnamesi, 11
 Dabrica, 12
Dağ Çelengi, 24
 Dağıstanlı Osman Nazım Paşa, 29, 106
 Dağlılar, 63, 69, 73, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 94, 99, 100, 104, 105, 107, 108, 110, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 171
 Dalmaçya, 20, 64, 77, 80, 113, 146
 Danilo, 22, 25, 26, 88, 90
 Vladika, 88
 Danilo Petrovic Njeguş, 20
 Danilograd, 28, 33, 34, 92, 99, 102, 119, 121, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 141, 144, 157, 159, 163, 169
 Danilograd Ovası, 119, 124
 Debre-i Bâlâ, 154
 Deli Petro, 84
 Dersaadet, 98
 Derviş Paşa, VIII, 69, 117, 118, 120
 Bosna Ordu Komutanı ve Valisi, VIII
 Devlet-i Aliyye, 64, 87, 90, 98, 140, 146, 149, 150, 155, 161, 170
 Dormitor, 91
 Drac, 158
 Draç, 156, 162
 Drin, 154, 156, 157, 159, 162, 163
 Drin Nehri, 154
 Drina, 149, 154
 Drina Nehri, 149
 Duga, 15, 16, 33, 35, 36, 44, 65, 66, 72, 74, 75, 92, 126, 127, 128, 131, 132, 134, 135, 138, 141, 159
 Duga Boğazı, 15, 16, 33, 35, 36, 65, 72, 74, 75, 92, 126, 127, 132, 134, 135, 138, 141, 159
 Dulcino, 156
 Durmitor, 140
 Durmitor Dağı, 36
 Düvel-i Muazzama, 26, 69, 150
 Erkân-ı Harbiye, 1
 Erzurum, 8
 Esad Paşa
 Sadrazam, VIII
 Eugene Delacroix, 12

Ferik Selâmi, 24
Foça, 14, 65, 70, 92
Fozıca, 102
Fra Jukiç, 9
Fransa, VI, 25, 96, 159,
160
Fransız, 81
Fransız İhtilâli, VI
Fransızca, 90
Furmak, 138, 139, 141
Gaçka, 11, 14, 33, 64, 65,
70, 72, 73, 77, 79, 102,
103, 104, 111, 112, 113,
124, 126, 131, 134, 138,
149, 150, 159
Gaçka Sancağı, 14
Gaçka Yaylası, 149
ganbot, 155, 173
George Bernard Shaw
İngiliz Seyyah, 21
Goraçko, 29, 33, 65, 72,
73, 79, 92, 101, 125, 126,
132
Gorina, 155
Grab, 65, 71, 79
Grab Kalesi, 71, 72, 79
Gradişte Tepesi, 117, 122
Grahova, 25, 26, 28, 88,
99, 102, 110, 134, 159
Grahova Savaşı, 26
Grahovo, 11
Gusine, 37, 44, 149, 151,
153, 154, 166, 172
Hafız Paşa, 35, 36, 129,
133, 139, 140
Halyaz, 62
Henri Delarue, 22
Hersegovina, 8
Hersek, V, VI, VII, VIII,
IX, 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
11, 12, 14, 15, 16, 17, 18,

19, 20, 23, 24, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 40, 42, 44, 45,
46, 48, 50, 51, 59, 61, 63,
64, 66, 68, 69, 70, 72, 73,
74, 75, 76, 78, 80, 81, 82,
90, 91, 98,99, 100, 101,
102, 103, 105, 106, 109,
110, 111, 112, 114, 118,
119, 133, 134, 138, 141,
142, 151, 152, 166, 167,
170, 172
Hersek İsyanı, 27
Hersek İsyânı, 78
Hersek Kit'ası, 64
Hersek Kita'sı, 100
Hersek Sancağı, 14
Hersek Seferi, 61
Hersekli, 68, 104, 107
Hırvat, 68
Holmes
İngiltere'nin Bosna
Konsolosu, 12
Hot, 155, 167
Hot Gölü, 150
Hotlular, 151
Hrahova, 88
Hristiyan, 157
Hristiyanlar, 11, 66, 84
Hudeyde, 1
Hum, 149, 152, 154
Hunyad, 82
Hükûmet-i Osmaniyeye,
70, 80
Hüseyin Kapudan
Gradasçeviç, 9
Hüseyin Paşa, 139
İslâv, 151, 156
İslâvca, 90
İslâvlar, 82
İbrahim Bey

- Bar Kalesi Komutanı,
144
- İgnatıyef
Rusya Elçisi, 80, 98
- İkinci Viyana
Muhâsırası, 84
- İngiltere, VI, 12, 13
- İpek, 158, 161, 173
- İran, 61
- İskender Bey, 19
Nikşiç Kale Komutanı,
136
- İspiça, 90
- İstanbul Atatürk
Kitaplığı, 8
- İstanbul Konferansı, 149
- İstanbul Üniversitesi, 19,
22
- İstanbul', 2
- İstatistikî ve İktisadî
Coğrafya*, 3
- İstolaç, 14, 65, 69, 70, 73,
103
- İstolçe, 14
- İşkodra, 13, 20, 24, 25, 29,
35, 37, 43, 81, 82, 83, 85,
87, 88, 90, 91, 100, 118,
120, 123, 133, 139, 142,
143, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164,
166, 168, 171, 172, 173
- İşkodra Antlaşması, 26
- İşkodra Eyaleti, 20
- İşkodra Gölü, 25, 38, 87,
90, 91, 139, 146, 147, 148,
150, 152, 153, 154, 155,
160, 163, 168, 173
- İşkodra Kalesi, 164, 171,
173
- İşkodra Ovası, 154
- İşkodra Sâhili, 166
- İşkodra Vilâyeti, 81
- İşkombi, 162
- İşpuza, 29, 33, 34, 35, 37,
89, 92, 101, 119, 125, 129,
131, 133, 143, 150, 157,
158, 163
- İtalya, 160, 165, 166
- İtalyanca, 90
- İtalyanlar, 20
- İvan Zrnoyeviç, 82, 83
- İzmir, 162
- Jozef
Avusturya
İmparatoru, II., 86
- Kaçanik, 154
- Kakariça, 116, 117, 124,
145
- Kara Drin, 154
- karabina, 28, 99
- Karadağ, V, VIII, IX, 1, 3,
5, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 61, 62,
64, 68, 71, 76, 77, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 95, 96,
97, 98, 101, 102, 103, 105,
108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 117, 118, 125,
126, 127, 128, 131, 132,
133, 134, 136, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 146,
149, 150, 151, 152, 153,
155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 164, 165,

166, 167, 168, 169, 170,
172, 173
Karadağ Hükûmeti, 152
Karadağ Kılıcı, 26
Karadağ Ordusu, 93
Karadağlılar, VII, 19, 23,
24, 62, 82
Karpāt Dağları, 81
Kars, 63
Kasab Hüseyin Paşa, 76
Kastelnovo, 66, 71, 84
Kastraki, 150
Kataro, 80, 92, 125, 159,
160, 165, 167, 170, 171,
172
Kataro Körfezi, 64, 91
Kataro Nâhiyesi, 90
Katolik, 156
kavâl topu, 115
Kırım Savaşı, 26
Kilik, 14, 65, 66, 69, 71,
73, 75, 78, 112
Kilik Limanı, 64, 103,
105, 111, 112
Klek, 8
Klobuk, 108
kmet, 10
Kokoşina, 129
Kokot, 138, 141
Kolaşin, 29, 33, 36, 92,
101, 125, 130, 140, 153,
154, 157, 158, 163, 167,
168, 172
Kolaşin-i Bâlâ, 153
Kom, 91, 153
Kom Dağı, 154
Koniçe, 14
Koprivenik, 154
Koprivenik Dağları, 149
Korito, 74, 149
Kosova, 165

Kosova Meydân
Muhârebesi, 81
Kosova Vilâyeti, 162
Kristaç, 33, 35, 74, 92,
126, 132
Krnka, 27, 28, 95
Kroza, 86
Kryoça, 71
Kuça, 115, 117
Kurumyaka, 89
*La Morte de
Sardanapale*, 12
Latince, 19
Lazamiye, 164
Lazar, 74
 Voyvoda, 74
Leberşinik, 72, 79
Leberşinik Dağı, 72
Lesandra, 148
Lesandriya, 88
Leş, 154, 158, 173
Lim, 149, 151, 152, 153,
154, 156, 157
Lim Havzası, 157
Lim Suyu, 156
Liyubuşka, 14
Londra, 155
Louvre Müzesi, 12
Lovçen, 91
Lovçen Dağları, 21
Lubin, 13, 14, 65
Mabeyn-i Hümâyûn, 80
Macaristan, 89, 148
Macaristan İsyâmı, 89
Macarlar, 82
Makedonya, 151, 162
Mal-Esija, 90
Malisör, 153, 156, 161,
164, 166, 167, 172, 173
Malisya, 166
Malyani, 119

Manastır, 162
 Marko Kraljevi, 82
 Martini, 29, 100
 Martinik, 34, 119, 121, 129
 Martinik Dağları, 119, 129
 Martinik Kilisesi, 129
 Martinik Muharebesi, 121
 Mavro-Vouni, 90
 Mazo
 Voyvoda, 134
 Mažuranić, 12, 47
Mecmû'a-i Fünûn, 19
 Medun, 29, 31, 32, 44, 92, 101, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 145, 158, 169
 Medun Kalesi, 115, 119, 120, 121
 Meduva, 156
 Mehmed Ağa, 63
 Mehmed Ali Paşa, 33, 125, 126, 130, 133
 Mehmed Paşa, 83
 İşkodra Valisi, 85
 Mehmet Akif Ersoy
 Üniversitesi, VIII
 Mekteb-i Harbiye, 1, 5
 Memâlik-i Osmaniye, 150
 Metokya, 14, 65, 73, 102, 104, 149
 Metroviçe, 161
 Meydan Larousse, 19, 20, 47
 Midhat
 Sadrazam, 110
 Mirditaliler, 156, 166, 173
 Mirditalyalar, 164
 Mirko, 26
 Mirkon, 170
 Mitkoviç, 14, 65
 Mitroviçe, 159, 161, 162
 Mokra, 152, 153
 Montagnes-noires, 90
Monte Nigro, 19
 Montenegro, 90
Monte-Nero, 20
 Moraça, 22, 33, 86, 90, 91, 92, 117, 122, 123, 126, 138, 153, 154, 155, 160
 Moraça Nehri, 86, 90, 91, 122, 123
 Moraça Vadisi, 92
 Moraçka, 154
 Moraçka Dağları, 91
 Moskova, VI
 Mostar, 14, 15, 17, 29, 62, 64, 65, 67, 68, 76, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 110, 111, 112, 113
 Moykovaç, 152, 154, 168
 Muhtar Paşa, 7, 17, 18, 29, 42, 49, 62, 75, 76, 77, 80, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114
 Mustafa
 Osmanlı Sultanı II., 85
 Mustafa Celâleddin
 Paşa, 31, 32, 109, 118
 Münif Paşa, 19, 21
 Müslüman, 157, 166
 Müslümanlar, 10, 25
 Nerenta, 64, 70, 71
 Nerenta Nehri, 64
Nevâhi-i Âsiye, 11

Nevesin, 9, 11, 12, 14, 64,
65, 68, 102, 103, 104, 105,
111, 112, 113
Nikita
 Vladika Nikola, 90
Nikola, 13, 17, 25, 26, 33,
36, 90, 107, 126, 127, 134,
148
 Vladika, 26, 134, 135,
 136, 138, 144, 147
Nikşiç, 13, 14, 15, 16, 25,
29, 33, 35, 36, 37, 44, 65,
67, 69, 73, 74, 75, 77, 79,
89, 91, 92, 125, 126, 127,
131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 140, 141,
148, 150, 157, 159, 163,
166, 167, 170, 171, 172
Nikşiç Kalesi, 77, 126,
134, 137, 141
Nikşiç Ovası, 91, 132
Niyeguş, 92, 159
Ohri Gölü, 154
Ordu-yı Hümâyûn, 85,
86
Ordu-yı Osmânî, 78
Ortodoks, 11, 156
Osman Paşa, 16, 29, 42,
71, 79, 106, 113
Osmanlı, V, VI, VII, VIII,
IX, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11,
12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 51, 61, 69, 71,
72, 74, 83, 85, 86, 90, 93,
98, 107, 111, 112, 119,
132, 134, 136, 143, 146,
155, 159, 163
Osmanlı Devleti, V, VI,
VII, 12, 13, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27
Osmanlı İmparatorluğu,
83
Osmanlı Ordusu, 86, 93
Osmanlı Rus Savaşı
 1877-78, V
Osmanlılar, 19, 72, 74,
77, 84, 85, 86, 89, 100,
112, 113, 120, 124, 130,
137, 141
Osmanlı-Rus Savaşı
 1877-78, 6, 8
Ostrog Boğazı, 35, 91, 92,
127, 129, 132, 159
Ostrog Manastırı, 92,
127
Otovo, 14, 65
Ömer Paşa, 9, 10, 25, 88,
89
Ömer Paşa Latas, 9, 25,
26, 42
Panslavist, VI, 12
Panslavlilar, VI
Pavloviç, 71, 72, 73, 74,
79
Peko Pavloviç, 72, 80
 İsyancı Voyvoda, 76
Perjanik, 27
Pero Peyoviç
 Yüzbaşı, 140
Petar II Petrovic Njegos,
24
Petersburg, 85
Petro
 Vladika, 86, 87, 88
 Vladika I., 85
Piperi Nâhiyesi, 88, 117,
118, 122
Piskaşik, 150

Piva, 14, 33, 66, 72, 74,
92, 126, 128, 132, 149,
152, 154
Piva Vadisi, 72, 92, 126,
128, 132
Plana, 75
Planinika, 127
Plava, 37, 149, 151, 153,
154, 158, 166, 168
Plava Gölü, 154
Podgoriça, VIII, 25, 29,
33, 35, 37, 62, 85, 89, 92,
100, 115, 116, 117, 118,
122, 123, 124, 129, 130,
133, 138, 139, 141, 142,
143, 145, 146, 150, 153,
157, 158, 159, 162, 163,
167, 168, 169, 171, 172
Podgoriça Kalesi, 145
Podveleş, 105
Popova, 14
Popovo Polye, 69
Prens Straşçirof, 82
Prepo, 149
Presika, 34, 127
Prizren, 154, 158, 161,
164
Raguza, 68, 71, 74, 75,
76, 80
Ranjina, 88
Rauf Paşa, 72, 73, 74, 75
Ravniçe, 14
Redif Paşa, 110
Harbiye Nazırı, 109
Reşid Paşa
Sadrazam, 87
Riyeka, 92, 144, 155, 158,
159, 163, 169, 171, 172
Rizano, 77, 159, 165, 167,
170, 171, 172
Rodiç
Baron, Avusturya'nın
Dalmaçya Valisi, 77
Rogova, 37, 149
Romanya, V
Rumca, 90
Ruslar, 82
Rusya, VI, 5, 6, 25, 26,
28, 30, 70, 80, 87, 89, 97,
99, 109, 110, 125, 150,
151, 159, 160, 165
Rusya Hükümeti, 97
Rusya Seferi, 99
Safer Kararnamesi, 11
Safvet Beg Başagiç, 9, 10
Salim Paşa, 117
Saray, 10
Saraybosna, 100, 105,
110
Sardanapal'in Ölümü, 12
Saz Gölü, 170
Selânik, 162
Selânik Limanı, 151
Seleniça, 145
Selim
Osmanlı Sultanı, III.,
86
Selim Paşa, 68, 104, 107
Server Paşa, 70, 71
Sırbistan, V, IX, 5, 6, 18,
30, 43, 80, 82, 87, 98, 100,
109, 160, 165
Sırp, 6, 45, 81, 82
Sırp Çarı, 81
Sim Köprüsü, 153, 168
Sim Nehri, 162
Sim Suları, 153
Sim Suyu, 156, 171
Sivas, 1
Slav Kongresi, VI

- Söğüd Orman, 89, 143,
144, 171
Spitza, 37, 90, 144, 146,
147
Spuz, 25
Stefan Crnojeviç, 19
Stefan Vukçiç, 8
Sutorina, 14, 65
Suttorman Geçidi, 92
Süleyman Paşa, 30, 33,
34, 35, 62, 83, 84, 110,
113, 124, 125, 126, 127,
128, 129, 130, 131, 132,
133
Şaban Ağa, 63
Şar Dağı, 154
Şaran Nahiyesi, 140
Şark Meselesi, V, 12
Şark Seferi, 61
Şavnik, 163
Şemseddin Sâmî, 22
Şengrek, 170
Şevket Paşa, 71, 72, 73,
79
şimendüfer, 159, 173
Şingin, 154, 156, 158,
161, 162, 163, 172, 173
Şingin Limanı, 156
şışhâneli top, 115
Şnayder, 29, 100
Şusiça, 36
 Voyvoda, 140
*Ta'birât-ı Sevki'l-
ceyşiyye ve Avârz-ı
Coğrafya*, 3, 5, 6, 45
Tabsıratül-eşkiyâ, IX,
10
Tanzimat, VII, 9, 10, 13,
27, 46
Tara, 149, 150, 151, 152,
154
Tara Nehri, 152
Tarih-i Harb, 1, 5, 6
Taşlıca Sancağı, 64
Teribaç, 118
Trablusgarb Savaşı, 1
Traboş, 163
Trapuş, 171
Trebin, 11, 13, 14, 15, 16,
17, 30, 35, 64, 65, 67, 68,
69, 70, 71, 73, 74, 75, 76,
79, 91, 108, 109, 113, 133
Trebiniça, 64, 67, 71, 91
Tsarua-Goro, 19
Tuna Nehri, 64, 154
Tuz, 158, 161, 168, 171,
173
Türkiye Cumhuriyeti, 3
Türkler, V, 12, 20, 23
Ülgün, 37, 92, 142, 143,
149, 150, 151, 153, 156,
157, 159, 160, 163, 167,
168, 170, 171, 172
Üsküb, 154, 159, 161
Valdinuçe, 156
vapur, 173
Velenisi, 89
Veliçe, 163
Venedik, 83, 84
Venedik Cumhuriyeti, 84
Venedik Hükümeti, 84
Venedikliler, 20, 82, 83,
84, 166
Verake, 168
Verbika, 105, 107
Veysel Paşa, 125
Vincister, 29, 100
Virpazar, 88, 89, 92, 143,
144, 158, 159, 167, 168,
171
Vişegrad, 154
Viyana, V, 27, 84, 95

Viyana Kuşatması, V
Vizitor, 153
Vizosa, 119
Vizteyor, 91
Vranjina Adası, 149
Vuçidol, 29, 100, 105, 108
Yakova, 154, 158, 161,
164
Yanya, 147
Yaş Mu'âhedenâmesi, 86
Yemen, 1
Yenipazar, 20, 130, 133,
139, 153, 162, 165, 166
Yenipazar Sancağı, 20,
166
Yugoslavya, 11
Yunan, VI, 5, 6, 154
Yunanistan, 6
Yüzbaşı Pero Peyoviç, 36
Zablyak, 92, 158
Zablyak Kalesi, 88
Zadrime Ovası, 154
Zagra, 34
Zalum, 14, 65, 102, 104
Zaslab, 29, 30, 100, 108,
109
Zeta, 33, 34, 81, 88, 91,
117, 118, 122, 125, 126,
127, 128, 129, 131, 140,
141, 158
Zeta Nehri, 91, 122
Zeta Vadisi, 34, 125, 127,
141
Zivin, 62, 63
Zogay Kasabası, 146
Zovi Do, 12
Zubzi, 76
Zupa, 25

قیاتی ۴ عمرشدر

۳ غروش برنجی کتابخانه تصوف الجیشیه وعوارض جغرافیہ
اوجہی کتابخانہ (۹۳) عثمانی - صرب سفری
۵ غروش عالی حاضر دارالحرکاتی

اصحیحات

طوغری	با کلمه	سطر	صفحه
اول	ثانی	۱۷	۴
اقدامات	اقداماب	۴	۵
نامه	نامه	۹	۶
بایلاسنده	بایلاسنده	۱	۹
غالیته	مغلوطیتی	۱۴	۱۹
آرزوی	آرزی	۲۵	۲۱
قطارو	قطاری	۲۰	۲۳
آرزوی	آرزی	۱۲	۲۶
هراس	هرای	۱۷	۳۹
کوروله جکی	کوروله جکی	۱	۴۲
ترکب	ترکیب	۲۲	۴۸
رجعتلری	رجعتلرك	۷	۴۹
۱۶ و ۴	۲۶ و ۴	۱	۵۰
دایانامایه رق	دانامایه رق	۱۰	۵۰
بالتفریق	بالتفرق	۱۲	۵۳
جناحه	جناحه	۴	۶۹
وقایعه	وقایبی	۱۳	۷۶
باید برکن	باید برکن	۴	۷۸
سأتره ده	سأتره په ده	۹	۷۸
آطه لری	آطه لر	۱۴	۷۸
بیله که	بیله که		علی العموم
پره شیقا	پره سیه قا		>

فائحه طویلاندقدن صوکره (اشقودره) (وطوز) آره‌سنده یاپیله‌جق
تجمعه برپاس کوروله‌منز .

مقدمه : احوال مختلفه‌ینی دریش ایدرک (اشقودره) وجوارینک
تجاوز اعدادن صیانتیله شمالی آرناوودلقده ادامه حاکیت ایچون مالیسور
ومردیتالیلرک ترفیله‌یه هر حال وکارده معاونت‌لرینک تأمین ، اشقودره
فرقه‌سی قطعاتنک دائمًا دولغون موجودده طوتولماسی ، ارزاق ومهماتک
بولجه احضار وادخار ایدلمه‌سی ، ایجابی قدر واپور وظابطوط بولوندوره‌رق
اشقودره کولنده وتطهیری ضروری اولان بویانه نهرنده تأمین حاکیت
اولونماسی ، بول وشمندوفر یاهررق (اشقودره) نک داخلی ولایت‌لرله
تأسیس ارتباط ایدلمه‌سی ، (اشقودره) قلعه‌سنک هر حال واحتماله قارشی
تحکیم وتجهیزی و (بویانه) اوزرنده هیچ اولمازسه انسانای سفر بریده
قورولمق اوزره مقدار کفایه‌ده کوبری مالزمه‌سنک حاضر بولوندورلماسی
واجب وفرض در .

(ریه‌قا) و (پودغوریچه) نك بر ساحل یولیه اشقودره به اولان مسافه‌سی
بالعکس دها اوزوند .

بودن ماعدا (اشقودره) نك ضبطی بزدن هیچ بر قوتك سوق
ایدیله‌مسی کبی بر حال فوق‌العاده نك موجودیتنه رغماً ایجه زمانه متوقف
وبلکه تبدیل احوال سایه‌سندمه مستحیلدر . سفر سابقده ۲۰ بیکه یقین
اولان قره‌طاغ اردوسی ایله ۶۰۰ و ۱۵۰۰ محافظلری بولونان نیشک و باز
اسکی قلعه‌لری آجیق ۱،۵ و ۲ آیده ضبط ایدیله‌بیلمشیدی . بناءً علیه
اعلان حریدن ۱ وبلکه ۲ آی سوکره (بار) استقامتدن تجاوزده هیچ
برشی قازانیله‌مادیفی حالده (پودغوریچه) دن واقع اوله‌جق بر ترمضده
(اشقودره) نك شمالنده کی تکمیل آرن اوودلق قسمتی استیلا ایش و آرزمانده
آیاستفانوسده مصدق معهود جنوب حدودنی قازانمش اوله‌جق‌لری میدانددر .
ذاتاً یوقاریده برنبده ایضاح ایتدیگمز وضعیت سیاسی‌ده بورانك اشقانی
ممکن وسهیل کوسترمکده در .

احوال سالفه‌یه کوره طرفزدن یاییله‌جق مدافعه ؛ حدودلری قطعات
مناسبه ایله طومق واصل قوتی (اشقودره) ده طویلاهرق احواله کوره
حرکت ایتک و مرکزى وضعیتدن استفاده ایلکدر .

بروجه‌بالا تعرض و مدافعه حالرنده اس‌الحرکاتمز سوقیات بحریده
بولونه‌بیلدیگمزه کوره (اشقودره) (لش) و (شینکین) قصبه‌لری ایله
(بویانه) کیرلی، دکز یولی قبالی اولدیفته نظر آ ایسه (اشقودره) در .
(برانه) و (آقووه) طرفلرنده کی مفرزه نك اس‌الحرکاتی (ایپک) ،
(برانه) و (آقووه) اوله‌جفی طبعیدر .

منطقه تجمع ؛ مدافعه‌ده و ترمضک بدایتنده — قره‌طاغ اردوسی
سفر برلکنک سرعتنه بناءً — (اشقودره) ایله (بویانه) کیرلسیدر . قوای

محافظه ابتدا یرمکله برابر دوغورودن دوغورویه سیار اردویه التحاقری تأمین قیلنیر .

۳ — دو تمامزدن هیچ پروازی یوقدر. حتی (بار) و اولکون) ی قره و دکزدن بالتضیق ضبط ایتمهک بیله (سکود اورمان) کچیدنی جزئی برقوله طوتهرق ایبری حرکاتمزی توقیف (قطارو) ، (ریزانو) طرفیقلیه نقصانلری اکال ایده بیلیرلر .

فوائد مذکوریه مقابل طاغیلر (سم) صوبی و (بوغ) پایه سی کچی خط مدافعه لری ضبط ایتمک مجبوریتنده ایسه ده مالدسورلرک معاونت مأموله بیله (قولاشین) دن و (غوسینه) اوزرنده سوق ایده جکلری آقنجی و سبکار قطماتله مذکور خط مدافعه لرک صاغ و کولدن قایق و کیمیلرله قره یه چیقاره جکلری عسکرله ده صول یان و کبیرلری چوپره بیلیرلر .

دوئما بولور نما یغنه کوره ؛ قسم کلینک یینه (بودغور یچه) دن
و برقوه ضعیفه نک (بار) دن تعرض ایتمی محتمل در . احوال سائره ده کیشمه دیکی حالد بونک اولکندن فرقی یالکنز (بار) و (اولکون) لیمانلرینک تجاوزدن مصون و سربست قالماسیدر . حال بوکه ذاتاً دونما مازک موجود یقله (قطارو) و (ریزانو) و هر سکدن بسیله تمسی و سلاحلارناماسی منع ایده مدیکمز قره طاغ اردوسی ایکی لیمان فضله قازانمش اولور . بوکا مقابل ایسه سو قیات بحیره من اوله مبه چیچون نه شینکین لیاننک ونه ده اشقودره — شینکین یولنک بزجه او قدر قیمتی قالماز .

یالکنز برشی قالیور اوده ؛ قره طاغ اردوسنک هدف الحركات اصلیمی اولان (اشقودره) نک (بار) حدودینه ده یقین اولماسیدر . لکن یوظاهریدر ؛ چونکه قره طاغ اردوسنک مرکز ثقل و منطقه تجیمی اولان

دو تھانک بولون بے کورہ ؛ قرہ طاغ اردوسنک (باز) و (اولکون)
 استقامتدن تعرضہ قطعاً احتمال ویریلہ من : (باز) و (اولکون) . چبقارہ
 جغز ویا (بویانہ) نک صاغ ساحلہ کچیرہ جکمز جزئی بر عسکرلہ و اہالی
 معاونہ جتہ لریلہ خط رجعت و مواسلہ سنی کسہ جکمز کچی (ساز) کولنک
 شمال و جنوبندہ کی (مبرقون) و (شنکرک) کیدلریسک برندن ویا عین
 زماندہ ایکسندن کلدیکنہ کورہ حدود جوارندہ مذکور کیدلردن کچرکن
 تعرضہ و موضع مرکزیدن بالاستفادہ اردوی منجاوزی صارصہ بیلیرز .
 کیریدہ (تراپوش) سلسلہ سی اوزرندہ متین و مکمل بر خط مدافعہ
 قارشلایہ بیلیرز . شو ایکنجی محاربہ دہ موفق اولہ مازسہ ق صاغ یا مزی
 (اشقوردہ) قلعہ سنہ بالاستناد (بویانہ) نہری اوزرینہ متعدد کویریلر
 قورہ رقی طاغیلیری مکملاً یاندن تہدید ایدر و ایجابندہ تعرضہ کچرک کول
 ایلہ کندی آرمزدہ صیقیشد بررز . بوندن باشقہ بو استقامتدن تعرض ایچون
 (ریاقا — ویر بازار — باز) یولندن باشقہ بریول یوقدر ؛ قرہ لریسک
 وضع و موقعی بو طرفدہ طویلانغہ مساعد دکلدز .
 بوکا مقابل یالکمز برنجی خط مدافعہ کولدن تہدید ایدیلہ بیلیر ؛
 ایکنجی و اوچنجی خطلر ایسہ بوندن محفوظدر .
 بناء علیہ طاغیلیرک (بودغوریچہ — طوز — اشقوردہ) استقامتندہ
 تعرض اتملری بک زیادہ محتملدر :
 ۱ — نیشیک ، چتینہ ، بودغوریچہ فرقلری مکمل شوسہ لرلہ
 (بودغوریچہ) دہ قولایلقہ تجمع ایدر ؛
 ۲ — حدودی کچنجہ قدر بر جوق خط مواسلہ بہ مالک اولملہ برابر
 ہیبی دہ امین و تباوژدن مصوندر . حدوددن سوکرہ الحالہ ہنہ مالیسورلرک
 کندیلرینہ اولان تمایلرندن صور مختلفہ ایلہ استفادہ ایدرک خطوط مواسلہ بی

یوقدر . تقریباً ۳ بیست نفوسلی (چینه) کوچوک قصبه سی آنجق بر قاج
مبانی رسمیه بی حاوی و ضیاعی قره طاغ اردوسنه بک جزئی بر تائیری
بادی در . (بودغوریجه) ، (چینه) دن بویوکسه ده بونک ضبط ایدله سیله ده قره طاغ
اردوسی اهمیتلی رشی غائب ایتمش اولماز . حربی نتیجه له ندره جک شی یامه دون
و بودغوریجه جوار لر نده وریله جک ایلك میدان محاربه سنده غایت ماهرانه
داورانه رق اردو قسم کلیستی قوشاتوب اسیر ایتمک و باخود بر چوق زمان
اردونک ساحل ایله مواصله سنی کسه رک آج براققله قابدر . حال بوکه هر
ایکی سنک ده حصولی پک کوچدر . امثال عدیده تاریخیه ایله ثابت که قره طاغ
اردوسی سیقیشدی زمان طاغله قاجور ؛ اله آووجه کره بور . بناء علیه
شق اول بوصورته ساقط اولوبور . شق ثانی به کلنجه ؛ برایکی برده سولاندیکی
کبی قره طاغ (بار) و حتی (قطارو) یوللری قاباسق بیله (ریزانو -
نیقشیک) بولی کاملاً آجیق و هر سگ یوللر ندن آمد و شد ایسه آوستریانک
لطف و مروونه باغلی ! دیلمک که قره طاعنی بر درجه به قدر مصالحه به و ده
دوغروسو حامیلری مداخله به مجبور ایدله جک شی ، باشلیجه جنوب منطقه سنده
بر قاج شهرک ضبط و اشغالدن سوکره مدافعه به کیه رک ثابت ایتمک و قره طاغک
مقابل تعرضلری بوسکورتیه رک قدرتمز لکنی کرک کندینه و کرکه آوروپا به
آکلامق و شو صورته آمال استیلا جویانه سندن و از کیه مکدر . اساساً
پک چوق زماندئیری ممالک ضایعه و مقصوبه سنی بیله استرداد آرزوسیه اعلان
حرب ایتمه مش اولان دولت علیه آتی ده یابه جنی بر تجاوز سوق الجیشی بی ده
مجرد دفع بلا ورد استیلا مقصدیله اختیار ایدله جکدر .

مراغه مرهالره ؛ بونکچون اولاطاغلیلرک نه صورته تعرض ایدله بیله .
جکلری تدقیق ایدلم . بوده دونمازک ساحله بولونوب بولونما دیننه نظر آ
بر درجه به قدر ده کیشیر .

ایده‌بیله‌چکنه بناءً دوننک معاوتیله (بار) و (اولکون) لیمانلرینک ضیطی، (بار - ویربازار) شمندوفرینک اشغالی وظیفه‌سیله بالنسبه ایکنجی درجه برقوتک ساحلدن سوقی واصل قوتک (اشقودره - بودغوریجه) خط‌الحرکاتی اوزرنده استخدای لازمدر . بصورتله اقبام ایدن هرایکی اردونک اتحاد حرکتی حالنده ساحل قول اردو ویا اردوسیه (ریه‌قا) دن دشمنک یان وکیربلرینه دوشمک اوزره برحاطه سوق‌الجیشیه یاپیلماسی ده ممکندر .

شاید قوای مجتمعه من بویه واسع برترضک اجراسنه ناکافی ایسه ، دوننمزر ساحلده موجود ویا معدوم اولسون، ینه قوای اصلیه‌ی (بودغوریجه) استقامتده سوق‌ایتمک ، هم دشمنک ۷ طابورلی (بار) لوانسک میدان محاربه‌سنه کیمه‌سنی ویاخود جنوبه صارقاسنی منع ایتمک وهم ده موجودسه دوننک معاوتیله دکله کندی باشنه (بار) لیمانی اشغاله چالیشمق اوزره بر ، ایکی آلائی ویا اعظمی برفرقه قوتنده برمفرزه‌ی ساحل خط‌الحرکاتسندن کوندرمک ایجاب ایدر . هرایکی حالده (مهدون) موضعه‌ده ویا (بودغوریجه) جوارنده ویریه‌جک برمحاربه‌دن سوکره دشمنی بوسبوتون ساحلدن آییرمق اوزره شرقه ، (بردا) منطقه‌سنه آتمه‌چالیشمق و (دانیلوغراد) اوزرینه کیمه‌دن اول بالخاصه بارقوتک ضعیفی موجب اولان ایکنجی حالده (چینه ، یولنی و) (ریه‌قا) جهتی الده ایتمک وخطوط مواصله‌نک تأمین ایچون خاصه (مهدون) موضعی بوش براتماق و متعاقباً (بودغوریجه) ، (دانیلوغراد) و (چینه) نک اشغالیله اکتفا ایده‌رک ، نامشربک بهالی‌یه مال اولان تجاوزه دوامدن صرف نظرله وضع تدافیی به حکمک وایجاب ایدن کیمدلری طیقماق لازمدر . ذاتاً حربیه نتیجه ویردیره‌جک و دشمنی مصالحیه مجبور ایده‌جک برهدف حرب ، مهم برشهر ویا اهمیتلی برپای تخت

ساحله كوندره مزسدهك آراتق وضيتك بوسوتون قره طاغه مساعد اوله جنى شهبه سوزدر .

شمدى نه طرزده تعرض ومدافهه ياييله بيله جكننى كوزدن كچيره لم .

تعرض مزسدهالزده ؛ حدودك تشكلاينه ، يولارك استقامته نظر آ اوج

خط الحركات كوزه چارپيور :

۱ . آقووه - مويقوواج - قولاشين - بودغوريچه ؛

۲ . اشقودره - وراقه - طوز - سم كوپريسى - بودغوريچه ؛

۳ . اشقودره - اولكون - باز - وريازار - چينه .

قواى مجتمعهك كفايت ايدوب ايتيه جكنندن صرف نظر حدودك شكل انحدابندن بالاستفاده خطوط متقاربه طرزنده اوج خط الحركاتك بردن استعمالى ناقابلدر . چونكه برنجى خط ايله ايكنجى آره سنده بولمىز ، صاب شاملى آرانوودلق طاغلى بولوندينى كى اساساً برنجى خط الحركات غايت عادى ببولدن كچه چكدر كه ، صنوف نلتهك مروريينه مساعد دكلدر ، بوجهتدين يالكى قره طاغ (قولاشين) فرقه سنك (بلاوه) و (برانه) طرفلرينه صارقه سنى وايچابنده كندى اردوسنه كيمه سنى منع ايتك ايچون احواله كوره تدافى وپانجاوزى روظيفه كورمك اوزرمد كوراستقامته بر ، ايكي آلاى ويا اعظى بر فرقهك برقوتك مفرز ومستقل برحالده حركت ايله سى ايچاب ايدر .

ايكنجى ، واوچنجى خط الحركاتك مشتركاً قوللاينيمه سى ايسه خصمه ايچه فائق برقوتك طولانماسنه و دوونمازك ساحله جولانيله برابر اشقودره كولى واسطه سيله تأسيس ارتباط ايچون بويانه نهرينك كوله كيره جك واپورلرك سير وسفرينه مساعد اولماسنه وايسته در . شرائط مذ كورهك موجوديتى حالده همدى صلى اولان قره طاغ اردوسى قسم كليسنك (بودغوريچه) ده تجمع

وضعت عسكرىم ؛ قره طاغك فرقه ولوالرىنك وضع و تقسيماتنه، شوشه لرىنك وضعت واستقامتنه باقلىرسه تك برىول ايله (چتىنه) يه و رىشمندوفرله (و رىپازار) ه مربوط اولان ساحل قسمنده ۷ طابورلى بار لوانسندن باشقه برقوتى كورولمه يور . كذا داخله هيچ برشوشه ايله ربط ايدلمهين (قولاشين) طرفلرئنده كى ۱۲ طابورلى و ۲ لوالى فرقه بوسبوتون مستقل و منفرد قالىور . كىرى قالان اوچر لوالى (بودغورىجه) ، (نىقشيك) و (چتىنه) فرقه لرىنك لوا مركزلىرى همان كاملاً شوشه لره (بودغورىجه) حدودىنه مربوط بولونويورلر. شو وضع و حاله باقايانجه ۱۱ لواندن عبارت قره طاغ اردوسندن ۶ : ۹ لوانسك (بودغورىجه) ، ۱ : ۲ لوانسك (قولاشين) ، ۱ : ۳ لوانسك (بار) و (اولكون) ده يعنى قسم اعظمك (ماليسور) و (حوط) حدودلرئنده طويلانه بيله چكى اكلا شيلير .

بو كا قارشى وضعت عسكرىه مزى يوقايدمه كورولدى ؛ شو قدر كه دول معلومه قره طاغه معاونت ماديده بولونمازده يالكز مظاهرت معنويه ايله اكتفا ايدرلرسه دونتامزله (باز) و (اولكون) ليمانلرى تهديد و بورالردن قره طاغك سوقياتى تعطيل و كندى سوقيات بحريه مزى تأمين ايدمه بيليرز . لىكن بالخاصه آ و سترىانك اعماضى سايه سنده قره طاغ (قطارو) و (ريزانو) دن ينه ايسته ديكنى قاچاق و سائر صورتلرله ادخاله موفق اولور بوندن باشقه شمالدن، هر سك حدودندن برچوق ارزاق و مالزمه ادخال ايمه سنى هانكى واسطه ايله منع ايدمه بيليرز ؛ دمك كه اوبله ظن اولوندىنى كى ساحلدن مواصله سنى كسه رك قره طاغى آج و بىعلاج بر اقق اوبله قولاي دكلدر . شايد حكومات سائر ايله مناسبتمز الجاسيله دونتامزى ده مذكور

آوستریا ، بالخاصه بالفانلرده رقیبی اولان روسیه نك لندن قره طائی آلدرق كندینه اماله ایتك و فارغشه لندن بالاستفاده كندی ایلكنی بویامق ایچون قره طاعغه مظهرت کوستره رزق حربی قیزیبدیرمق ایستر . حتی بوصرمده قره طاع کبی قارشلیق کوسترمیه چك اولان برحکومتہ پك جزئی فائضله پاره بیله افراض ایتمکده در .

شوشرطله که قره طاع (یکی بازار) و (قوسوه) حدودلرنده بر حرکت تجاوزیه بولونما سین . و صریستانه ال اله و بره دك بو طرفلرده ایش کورمك ، بر قازاغق سوداسنه دوشمه سین . بوشرطه رعایت ویا سائر صورته آوستریانك مظهرتی تأمین ایدن قره طاع حکومتی انائی سفرده (قطارو) و (ریزانو) اسکولرلرندن داخله مربوط شوشه لری و حتی هر سك قطعیمی واسطه سیاه (چتینه) و (نیشیک) ه برچوق مالزمه حربیه ادخال ایدر ؛ بزمه بر حرب ظهورنده آوستریا حدودنده هر بیج بر عسکر براقه لزوم کورمق و (اشقودره) ، (غوسینه) طرفلرنده یعنی صرف جنوب حدودنده ایسته دیکنی پائمه آوستریا طرفندن مأذون بولونور . ذاتاً بونی دوشونون قزال (اسکی برنس) یوقاریده کورولدیکی کبی (یکی بازار) جهتنده بر متره بیله شوشه پائمشدر .

ایتالیانك حاضره قونان جدلری و ندیکیلر زماننده آرتا ووداق ساحلنده و اشقودره حوالیسنده کوزی اولدینی و آدریاتیک دکرینك طرفین ساحلنه حکمران اولیق فکر خامنده بولونه کلدیکی ایچون قره طاعك اشقودره ساحلی بویجه کروب دولاشمه سی پك ده خوش کورمق . بورالک صاحب مشروعی اولان عثمانیلر دن سوکره کندینی هر کس دن زیاده علاقه دار کورور . دیک که بوده (اشقودره) نك شماله (غوسینه) و (بلاوه) طرفلرینه واقع اوله جق قره طاع تجاوزیه سس چچه ارماز بلکه ده یارد ایتیق ایدر .

اهالی متجاوریه کلنجه ؛ (یکی بازار) سنجاغنده اکثریا مسلمان اولان آرتا وودلردن الی یوم القیام قره طاع یوز بولهماز . جنوبده اوتوران مالیسورلرک انئی عصیانده ۳۵ سنه اولکی قانلی دشمنلرینك قوجاقلرینه آتیلمالری فوق العاده شایان دقتدر . بناء علیه معاهده نامه و قوتفره مقرراتی فسخ ایتدیره بر عنصر صادق و جسورک قره طاعه قارشى بسیله دیکی نفرت عمیق نك النجا درجه سنده برمودت عظیمیه انقلاب ایلمه سی ده حکومت مذکور نك (اشقودره) نك شماله ، مالسیا منطقه سنه تجاوز املنی خیلیدن خیل توسیع ایلمش و بالعکس مردیتالیلری قاندره مامسی یوزندن ساحل جهتلرنده کی استیلا خویالاری ایچه طاوسامشدر .

بزه کتبخه ؛ دارالحركات داخلنده بولونورقي اك اول تجمع سوق الجیشلاری بابه حق اولان (اشقودره) ، (یاقووه) نظامیه و (پرزرین) ردیف فرقه لرمن یعنی نام برقول اردو بولونوبورکه قره طاغک بدایت سفردمه طولابله بیله چکی قوته جان مساویدر. شو قدرکه (پرزرین) ک و دولابیله (یاقووه) نک برآن اول و صورت مکملده (اشقودره) به واکال نواقص ایچون داخلده کی مواقع لازمه به ربطی درجه وجودده در .

شاید (اشقودره) حواله سینده ردیف تشکیلاتی یاپیلیر و یاخود مالیسور و سردتایلیرک بزه اولان میل و معاونت لری تأمین ایدیلیرسه داخلدن باشنه فوت سوق ایتمکسزین طاغیلیرک سفر بر ایده بیله جنک لری قوه عمومی به معادل برقت جیقا ارمنش اولوروز ، معنایه قبائل مذکورنه ک سریم الاغفال و انفعال اولارلی عکس حالک حدوثی یعنی طاغیلیره معاونت لری خصوصتی ممکن و محتمل قلمقه در .

بناءً علیه موقعتی برحرب بابه بیله کلکنز ایچون قوای سائره مزدن استفاده ایتمک الزم ، بونکچونده خطوط سوق الجیشیه قسمنده سولندیکی کبی موصلات بجریدن فضله طرق برینه کده سریاً و مکملاً تأسیسی مبرم در .

واقعا اک اوزاق موافعدن بیله کلجک عسکرمنک مجمعه نه قدر زمان قازانقی و بالنتس (اشقودره) بی محافظه ایتمک ایچون سوک زمانلرده بایلان (اشقودره) قلعه سی بالماً مابله کافی و قوی کورونوبور ایسه ده اساساً کتبخه سیاستده امانی دلالتیه منتظر مداخله برچوق حاجی و مشوق اولان قره طاغ کی برحکومت سفیره نک برقراریش طویراغزنی چیکنه سی خوشه کینمز ، اینده اولماز !

ثانیاً وضعیت سیاسی و عسکریه بی کوزدن کچره لم :

وضعیت سیاسی ؛ قره طاغک حکومات و اهالی متجاوره ایله مناسبات محتمله سنه دائر افواجق برملاحظه سردی کافی در . حکومات متجاورده دن قره طاغله مناسبتدار اولان باشلیجه روسیه ، آوستریا ، صربستان و ایتالیا حکومت لری واردر .

روسیه ، هر زمان شرفده اسلاو حامیسی ، هله قره طاغک پدری مقامنده وسیعی و واقع اوله حق برحربده ظهیر و معنی در . بوکا بناءً آ یا ستفاتوس معاهده نامه سنده بزم مالزندن بخش و احسان ایلدیکی حالده قسماً برلین قونفره سی ، قسماً ده مالیسور لیرک قیام مسلحلیه ینه صاحب مشروعه نه اعاده ایدیلن اراضی بی قره طاغک ضبط و غضب ایلمه سه سوک درجه تشنه در .

۳ — باره اولکوندن اشقودریه دوزرو کن استقامتاره قارشى اشقودره کوليله بویانه نهري آرسنده بویدن بویه اوزانان (تراپوش) سلسلهسى ؛

۴ — بارو اولکوندن جنوبه، شینکین استقامتته صارمق ایستین دشمن اردوسنه قارشى بویانه و درین نهرلى .

مطالعات .

عثمانی قره طاغ اردولرینک مقابلہ تعرض و مدافعی

اولا ، مطالعات سوق الجیشیه کبریشه زدن اول طرفینک دارالحرکات داخلنده کی وضع الجیشیه دائر برنیزده معلومات اعطاسی فائده دن خالی دکلدر :

قره طاغ ، وقت حضرده ۳ طابور ۲ بطریه ۱ معیت ، ۲ مترالبوز ، ۱ استحکام و بر تلغراف بلوکی یعنی ۲,۰۰۰ ، ۲,۵۰۰ کیشى داده سسته برقوت بسيله بور . اثنای سفرده جهری ۲ : ۳ لودن عبارت اولق و مرکزلى (چینه) [۳ لوا : چینه ، ره قا و بار] ، (پودغوربچه) [۳ لوا : پودغوربچه ، اشپوئه و دانیلوفراد] ، (نیشیک) [۳ لوا : نیشیک ، شاونیک ، وهلیجه ، (قولاشین) [۲ لوا : قولاشین ، آندریه و یچا] ده بولوغق اوزره : فرقه تشکیل ایدیبور . بکون اعتبارله ۱۱ لوا یاخود ۵۶ طابورد . طابورلرک موجود سفرلری ۶۰۰ : ۷۰۰ قدردر .

دیار اجنبیهده بولونان طاغلیلرکده اشتراکی حالنده ۵۵,۰۰۰ کیشى سفربر ایتمهسى عمل ایسهده بدایت سفرده و عاجلاً پایله حق برحربنده آنجق ۳۰,۰۰۰ کیشیلک برار و چیقاره بیلیر . بواردونک حدودک هر هانکی بر نقطه سنده نجمی ۶ کوندن زیاده سورسز . مذکور قوتدن بشقه ۶۱ یاشته قدر اولان کساندن سرک صرف محافظه مملکتده مقدر کوجوک بر احتیاط اردوسی چیقاره بیله چیکی الی سلاح طونان ساغر غیر محاربه برابر ایجابنده محارب و غیر محارب ، نفرعام اوله رق تقریباً ۶۰,۰۰۰ کیشى یعنی ۲۵۰ : ۲۷۰ بیک قدر تخمین ایدیلن قره طاغ نفوس عمومیه سنک ۱/۵ شی مدافعه مملکت ضمننده سلاحه صاربله بیلیرکه هیچ برحکومنده بونستنی بوله ماز .

موجوده مذکور خطرک اوزونلیله برابر حکومت سائرہ بحریہ ایلده عین زمانده خاصم بولونق احتمالی خطوط مذکورہ تک قیمتی تزییل و خطوط بریہ تک اهمیتی تزیید ایتمکده در . ایشته بوسیدن دارالحرکاتک داخلده کی مراکز میمه عسکریه برآ عادی و یا دمیر یولارله ربطی مطلق الوجوددر .

مع مافیہ یوقاریده صاییلان شوسه و شمندوفرلرک انشاسی حائده دارالحرکاتک ما کدونیاہ و سلاتیک والتصاق خطاری واسطه سیله پای تحتہ و محال سائرہ ربط ایلمش اوله جنی بدیی و برآن اول انشا و اکلاری شایسته تمی در .

کذا صرلرک طاغایرله اتفاق ایده رک مشترکاً حرکات خصمانیه قیاملری حائده الاله و برملرینه مانع اولمق و دولایسیله قوصوه ولایتی چیکنه تممک ایچون (آقووه) جهتلرنده قوای کافیه تک طویلاغمی و بالنتیجه بورانکده یکی بازار و متروویچه بریطی لازمدر . بوندن ماعدا (قره درین) و یا (ایشقومی) و ادیلرندن پایسه جق هر هانکی برخط صنی ایله مناسترکده دارالحرکاته ربط و الصاقی الزم کی کورولمکده در .

خطوط مذکورہ تک انشاسی بوجه بالا مقصد عسکریه وفا ایده جکی کبی برطاقم مقاصد اقتصادی و حتی سیاسی تک تأمیننه بادی اوله جنی بدیی در .

مدافعیه صالح خطوط سون الجیشیم : ۱ - حدود جوارنده (سم)

نهری ؟

۲ - بودغوربیجه - اشقودره خط الحرکاتی اوزرنده دشمن اردوسنی جههدن قارشولامق و ایجابنده یاننه دوشمکه یارایان (بوغ) طاغایرینک غرب جنوبی پایهری ؟

دولت علم : برى و بحرى انصاوت ؛ دارالحركات داخلنده يالكنز (اشقودره — شينكين) شوسهسى دردست اكالدر ؛ بوندن باشقه مع التأسف اليوم شوسه نامنه برشى يوقدر . لکن صرف شمالى آرناوودلقده يابيلمق اوزره ۱۰۰۰ كيلو مترلك شوسه انشاسى ضمننده نافعه نظارتجه تشبثات جدیه واردر . دردست انشا اولان مذکور شوسه لر بروجه آتيدر :

اشقودره — طوز ؛

اشقودره — پرزرين ؛

ايك — ياقووه — پرزرين ؛

ايك — متروويچه ،

بونلردن باشقه (اشقودره) و (شينكين) ك (اسكوب — متروويچه)

خطنه شمندوقرله ربطى ده متصوردر .

فى الحقيقه ، (اشقودره) وجوارنده بولونان قواى حاضرة عثمانيه اشاغيده كوروله جك قره طاغ قوتلرينه قارشى مدافعه ضعيفه بولونه جق برخالده در . (اشقودره) تحکيماتی ده مدافعه مذکورہ تي تقويه و آنجق شهرى دشمنك استیلاسه قارشى محافظه ايدہ بيلير . بناءً عليه شمالى آرناوودلنى قره طاغك تجاوزندن قورتارمق و ايجابنده تعرضه كچه بيلمك ايجون مناطق سائرده كى قواى عثمانيه به مراجعت ضروريدر . حتى يقنلرده واقع اولان مالبسور عصيانده مظاهر و مشوق طاغليلرك قيدا انمالرينه مانع اولمق ايجون آناتوليدن و مواقع سائردهن ايجيه قوتك مذکور دارالحركاته جبهى لازم كلمشدر . بونكله برابر قواى موجوده و مجتمه نك ارزاق و مهمات مقتضيه سنك سرىماً جلب و احضارى آنجق طرق بریه و بحريه نك مكمليته وابسته در .

گرچه استانبول ، سلانيك ، ازمير و سائر آسيای عثمانى ليمانلردن (درج) و (شينكين) ليمانلرينه منتهى سوقياته خادم متعدد خطوط بحريه من

یا بمقله برابر آوستریادن ویا روسیه نك متفق اولان فرانسهدن باره استقراض ایتك، اسكوب - متروویجه خطنك مناسب نقطه سندن آبرله رك، درین وادیبی بونجه یاییله جق اولان عثمانلی شمندو فرینه اشقودره جوارنده ربط ایدلك اوزره برخط حدیدی انشاسی ضمننده تشبثات سیاسیه و مالیه ده بولونولمقده در .

خطوط مرافع : قره طاغك طبیعه مستحکم و جابجا خطوط تدافیه ایله ملو و قره طاغی ضبط واستیلا ایتمه نك برقاچ قات طابیه واستحکاملره مجهز، مافوق التصور برقله نك محصورینی اله کبیره مکسزین ضبط واشغال اعجاز مالیله مساوی اولدیغنه دأر ۹۲ - ۹۳ سفر مجتلك هرکسه رفكر قطعی ویره چکی بدیهی در . شوقدرکه بعدالحرب قره طاغك جوزة اداره سته کین اولدیجه تجاوز واستیلا به مساعد بولونان جنوب منطقه سی شایا تدقیقدر . بومنطقه ده ایسه (اشقودره) کولنك شرق منطقه سنده (موراجه) و غرضبنده قسماً (آشانی بویانه) قسه آده دکزله بویانه آره سنده کی طارقسندن ترکب ایتك اوزره مدافعه به صالح ایکی دانه خط سوق الجیشی وارد در .

خطوط بحریه : یوقاریده سوبلندیکی اوزره بوسنه وهرسك قطعه لرینك آوستریا به الحاق الینی متعاقب قره طاغ ساحلی عموم دولتارك دونماتنه کشاده بولونمشدر .

[حتی بو سربستینك تصدیق فعلی دولی به افترا نیله آئیده روسیه دونماتنه ك انتفاعیچون متفق صادق اولان فرانسه نك بحر سفید فیلوسی (بار) لیمانته بر (تور) ده بایمشدر]

بنام علیه وقت حضرده روسیه، ایتالیا و آوستریا مرأکز بحر یه سندن باره اولکون و قطارو لیمانلرینه برچوق مهمات و مائز مه کلدیکی نظر دفته آلنیرسه انشای سفرده دول مذکورده نك معاونت ماده و معنوی به سی سایه سنده قره طاغك هیچ برقوة بحریه سی اولماسته رغماً مذکور لیمانلره منتهی برطاقم خطوط مواصلة بحریه سی موجوددر دینیله بیلیر .

خطوط سرو الجبسيه ؛ قره طاغ داخنده ؛ خطوط بريه دن :

بوللار : ۹۲ - ۹۳ سفرنده معلوم موجود بولار بروج آني تعديل

وتوسيع اينلشدر :

(زه تا) نك غرب جنوبيسنده كي اصل قره طاغ قسمنده ساحله موازي

بولونان (لوجن) طاغلرينك صاريلغندن دولايي بول آچيلماسي بك كوچ

اولد ينجون بوكونه قدر وقتيله موجود ۹۰ كيلومتره طولنده اولان (چتينه -

نيه قوش - قطارو) شوسه سندن باشقه بول آچيلماسدر ؛ لکن ،

چتينه - ربه قا - بودغوريجه ؛

ربه قا - وير بازار - بار ؛

چتينه - دانيلوغراد - بودغوريجه ؛

ريزانو - ضراخووه - نيشيك ؛

اولكون - چاي آغزي ؛

(بردا) قسمنده نيشيك - دوقا بوزازي - چاققه ؛

نيشيك - اوستروق بوزازي - دانيلوغراد شوسه لري يايملشدر .

مذکور شوسه لرك هيسي ۵۰۰ كيلو متره طوتوبور . (عرض لري

۷ : ۸ متره ميللري $\frac{100}{1000}$ در) .

ديمك كه قره طاغ حكومتي ۳۵ سنه طرفنده بودجه سنك طارلغه باقايه رق

ايجه شوسه ياپمش واناي سفرده ۹۰ كيلو متره لك تك بر شوسه سي وار

ايكن نك عصر طرفنده ۴۱۹ كيلو متره ده علاوه ايتمشدر كه شايان نظر

وعبرتدر .

شهر و فر : كرچه حكومتك دغير بول ياپه جق پاره سي بوقسه ده صوك

زمانلرده بر ايتاليان قومبايه سي (بار) دن (وير بازار) ممتد برشمندوقر

نقاط سوق الجبیب ؛ قره طاغ داخلنده ، برنجی درجه ده اولانلر :
 (بودغوریجه) ، (چتینه) ، (اشپوزه) ، (دانیلوغزاد) ، (قولاشین) ،
 (نیقشیک) ، (بار) و (اولکون) ؛ ایکنجی درجه ده بولونانلر :
 (مه دون) ، (زابلایق) ، (وربازار) ، (ربه قا) وساتره .

نقاط مذکورہ نك بزدن قره طاغہ انتقال ایدنلر نده ۳۵ سنه اول موجود
 بولونان قلعہ لر برشی علاوہ ایدلمکمزین مسافظه ایدلمکده در . قره طاغ
 بودجه سنک عدم کفایه سنیدن دولانی آنجق (بودغوریجه) ده پک جزئی
 تعدیلات و تحکیمات یاییلمش بسیط برده سرکوبری وجوده کتیرلمشدر .

بزم طرفره کی نقاط مهم : حدوده یقین (اشقودره) ، (طوز) ،
 (ایبک) ، (برانه) ، (آقووه) ، دها کریده (طاشلیجه) ، (یاقووه) ،
 (پرزرین) ؛ بونلردن یوقاریده سویلندیکی اوزره با معاهده تحکیمنه
 اوروپالیلرجه مساغ کوستریلین (اشقودره) طرز جدیده توفیقاً تحکیم
 ایدلمکده در . نقاط مذکورہ دن باشقه (شینکین) ، (دراج) لیمانلری
 و (لش - آله سیو) قصبه سی دارالحركات داخلنده مهم برر سوق الجیش
 نقطه لریدر . شمالی آرناودلق شمندوفرینک (شینکین) ه تمدیدی حالده
 بورانک تحکیمی ملتزم ، وضع حاضر یلده محتملدر .

سفر سابقده تجاویزی ، تدافعی بالانلر مزه کوره یاییلان مجمع سوق الجیشیلر مزده
 ایشمزه یاریان والیوم قره طاغک زیر اداره سنده بولنان (بودغوریجه) ،
 (اشپوزه) یرینه (اشقودره) (طوز) ؛ (قولاشین) مقامنه (برانه) ،
 (آقووه) ؛ (بار) ه مقابلده (شینکین) لیمانی قائم اولمشدر . (اشقودره)
 و (برانه) منطقه لری آره سنده جیقینی تشکیل ایدن (پلاوه) طرفنده کی
 محذب حدود پارچه سنه قارشیده (ایبک) موقع مهمی بولونمقده در .

۵۰,۰۰۰ مالیدوردن ربی اسلام و اقبسی قنولیک ۳۵,۰۰۰ قدر اولان مردیتالیر ایسه کاملاً قنولیکدرلر . بوقیله لرك هراقبسی ده مملکتلرینک تشکل و اقلیمی مقتضاسی جسور، سلاحشور و مع الناسف فقیردرلر . هراقبی قبیله ده اوتهدنبری طاغلیلردن فوق العاده منفور . تابیت عثمانیه دن جدا نمون و بالخاصه برلین قونفرسی حکم و قرارینی بیله طایماق درجه سنده بزده محب و مربوط ایدیلر . یقین زمانده داخلی و خارجی اسباب متنوعه دولایسیله مع التاثر بزدن صوغویوب طاغلیلره تمایل کوسترمکده درلر . ان شالله قریباً وجوده کتیربله جک تشکیلات معارف و تأسیسات نافعہ سایه سنده جهلرینی آزالتمق ، رفاهلرینی چوغالتق صورتیله بزله ایصینمه لرینه همت اولونورق محبت و مربوطیت سابقه لری خلل نایدیر برحاله عودت ایدر . چونکه بوایکی قبیله ، استابول فاتح مبدجلك حدودطبیعیه عثمانیه نك محافظ یکنه سی اوله رق بولمته برکذار بر اقدینی (اشقودره) ملکه معززده سنک شمال و جنوبنده ایکی قولی ، ایکی قنسادیدر . بولرك ایکی حکومتدن برینه تمایل و ارتباطی وضعیت سیاسی و عسکریه به بک چوق اجرای تأثیر ایده گلش بوندن بویله ده ایده جکدر .

(درین) نهری حوضه نك اقسام سائر سیله (لیم) حوضه سنده اوتوران آرناوودلرك قسم اعظمی اسلام و کاملاً عثمانیلغه صادق ، محب ، مکمل وشایان استفاده بر عنصردرلر . انی برتحریر سایه سنده بک چوق اوله جنی محقق اولان آرناوودلرك مقداری بعض رسائله ۱,۵ میلیون و بونک بر میلیونی مسلمان متباقبسی خرسیتان کوستریلیور . حدود جوارنده اک غلبه لقی شهرلر : (اشقودره ۴۰ بیک) ، (بودغوریجه ۷ بیک) ، (اولکون ۵ بیک) (چینه ۳ بیک) در .

دارالحکاتک تقسیمات ملکیه سیله احوال اقلیمی ، زراعی و تجاریه سی جغرافیای عمومی و عثمانیه ایجه کوسترمکده در .

متره در . هر طرفه سیر و سفر ممکن در . قیشین انجماد اجمز . بوراده قره طاغک ۲ کوچک و ابوریه ۲۰۰ یلکننی قابنی و ۲ اسکی عثمانلی غابوطی وارد در .

لیمانلر ؛ قره طاغ ساحلنده (بار) یاخود (آتیواری = ساحلندن بر آزابیریده بولونان بار قصبه سنه اضافله توسیم ایدبان آتی باردن محرف) ، (اولکون - دولچینو) کوچوک لیمانیله بونک بر ساعت شمالنده جنوب روز کارلرینه قارشى محفوظ بویوچک (وال دینوچه) ، ساحل عثمانیده (شینکین - مه دووا) وجنوبده (دراج) لیمانلری وارد در .

بونلردن (آتیواری) ده ریختیم یاییور ؛ (شینکین) لیمانی مکمل برشکله ومدافعه حاله قونولق ایسته نیلدور . لیمانلردن ماعدا قره طاغ ساحلی سرت و ساریدر . بوسبدن کیلر یک یقینه یناشیرلر ولکن عسکر اخراجی مشککجه در . (بویانه) نهرندن اعتباراً باشلایان جنوب ساحلمز صیغ ، دوز واورمانلیدر .

دارالحکرات اهالیسی ؛ قره طاغک تقریباً ۲۷۰،۰۰۰ نفوسى وارد در ؛ بواهای بعضی اینتایستیقه جیلره نظرآ ۳۰،۰۰۰ آرناوود و ۲۵۰،۰۰۰ اسلاو اوله رق کوستریلیور سده بعدالحرب قره طاغ اداره سنه کچن ۱۱۵،۰۰۰ نفوسدن برچوغتک آرناوود و بوشتاق اولدینی میدانده در . اهالی مذکورہ دین ومذهبجه ۱۵،۰۰۰ اسلام ، ۱۳،۰۰۰ قولیک ومتیاقیبی اورتودوقسدر . اسلاملر خاصه (اشقودره) حدودی جوارنده اوتورمقدمه در .

بزم طرفده کی اهالی به کلنجه ؛ (لیم) صوینک قسم اعلاسیله (سم) صوینی حوضه سنده اوتوران (مالیسورلر) و (درین) نهرینک قسم سفلاسنده مسکون (مردیتایلر) مذکور دارالحکرات داخلنده وحدود جوارنده شایان دقت برر عنصردرلر . بونلر عرقاً آرناوود ، مذهباً

برابر وادىسى اشقودره اووهسنهقدر طار وداخلندن كچن يول يك عادى اولديغىچون حرَكَات ، فوق العاده دوچار مشكلات اولور ؛ لذات نهرده سير وسفره مساعد اولماقوله برابر مرور مشكلدره بوسيدن مذكور نهر سوقيات ايچون مهم برخط سوق الجيشى استقامتمنده اولدينى حالده استفاده ناقابلدر .

يويان نهرى ؛ اشقودره كولك آياغيدر ؛ ۳۴ كيلومتره اوزونلغندهدر . تقريباً نصف اسفلى دولت عليه ايله قرهطاغك منتهاي حدودىنى تشكيل ايدر . منصبه (جاي آخرى) نامى ويريلير ؛ اليوم كوله ايشلەين ولوندره دينلن آلتى دوز قابلقرك و تطهير ايديان برقسى ۳۰۰ طونلق كيلرك سباحته مساعددر ؛ آنجق سولر جوشدينى زمان اوفاق واپورلر كوله كيره بيليرلر ؛ مجراسى تميزله نيرسه دكزله كول آره سنده بويوجك كيلرك آمد وشدى بيله ممكندر وبوسايه ده منافع عسكريه واقتصاديه تأمين ايديلير . بناءً عليه اثنای سفرده ساحل منطقه سنه حاكم اولان طرف ايچون منزل ومدافعه خطلرى وظيفه سنى كورور ؛ لکن كيد ويزمديكى و مرور آنجق وسائط سانجه ايله باييله جنى ايچون مانوره خطى مقامنده قوللا نيله ماز .

(چرنويه و بجا) سولنى ؛ اشقودره كولك آقان سولر ايجري سنده قيضه و فقط اولدجه شايدان اهميت برصودر . (ريه قا) يه قدر قابلقرك سير وسفرينه مساعددر (بار تعرضى) .

كوللر : (موراچه) نهرندن و (اشقودره) كولندن حاصل اولمه (غورينه) و (حوط) ناملرنده اوفاق كوللر وارسه ده اهميت عسكريه لرى يوقدر .

(اشقودره) كولى ؛ سطحاً ۱۵۰ كيلومتره تربيعمندهدر . محقى ۵ : ۱۰

(قاجانیک) آره سنده بولونان (شار ۳۰۵۰) طاعنی زروه سندن ضرب شمالییه
دوغرو آیریلان سلسله در ؛ سلسله مذکورہ (طونہ) نہرینک تابعلرندن
(درینا) بی حاصل ایدهن (لیم) ، (نارا) و (پیوا) صولریله (آدریاتیق)
دکزی و (اشقودره) کولنه آقان (درین) ، (موراجه) نہرلری وسائر
اوقاجق چاپلرک حوضه لرخی بکدیکنندن آیران (موراجه) ، (قوبرونیک) ،
(بوغ) کچی شمالی آزانوودلق طاغلرخی تشکیل ایدر .

نهر و وادیلر : (نارا) صولری ؛ (موراجه) شعباتندن اولان
(قوم) طاغلندن چیقار ؛ (قولاشین) دن کچر ؛ (هوم) موقعنده (پیوا)
ایله برله شیر ؛ نہر مذکور (موبقوواج) و دیگر معین بر ایکی کچیدن
باشقه یردن کچیله من . یماچلری صارب ، وادیسی طاردر ؛ بناءً علیه مانوره
وحرکات عسکریمه غیر مساعددر .

(لیم) صولری ؛ (غوسینه) طاغلرندن و (بالوه) کولندن حاصل
اولور ؛ (برانه) ، (آقووه) دن کچر ؛ (ویشغراد) جوارنده (درینا)
ایله برله شیر . وادیسی (برانه) ، (آقووه) جهتلرنده بر آز کیشله رسه ده
قسم اعلا واسقلده طارلاشیر . دیمک که قسماً حرکاته مساعددر .

(دربین) نہری ؛ (اوخری) کولندن چیقان و (دبره بالا) دن
کچن (قره درین) ایله ، (پرزرین) و (یاقووه) جوارندن حاصل اولان
(آق درین) ک برله شمه سندن وجوده کلیر . اصل (درین) نہری صارب
یماچلری حاوی طار بر یا تاق داخلدن کچدکن صوکره اشقودره (زادریه)
اوومسنه کلیر . بوراده (درینتزا) اسمنده بر آیاقله (بویانه) نہرینه اتصال
ایدر . آرتان قسم دوز براوومده جنوبه طوغری آقار ؛ (لش - آلهسیو)
قصبه سندن کچر ؛ (شینکین) لیمانده و جنوبده دکزه دوکولور ؛ تابعلریله

ایچون امین ومتین برحاله در؛ یالکز (موقوواج) کچیددن کچمک (نارا) (موراچه) نهرلرینک قسم اعلا لری بونجه قره طاغی یکی بازاره بط ایدن بربول وارسهده ستوف ثلثه نك مرورینه نامساعد اولدینی کجی ایوم قره طاغده بولونان (قولاشین بالا) قلعه عتیقه سیلهده بالنسبه مسدوددر .

جنوب شرقی حدوی؛ کرچه بو قسم مالیسور آرناوودلرینک مقاومت معلومه سی اوزرینه (لیم) و (سم) سولرینک قسم اعلا لری (غوسینه) و (پلاوه) طرفلری بزده قالمق اوزره (موقرا) و (ویزیتور) طاعلرینک خط بالالرینی بالتعقیب (سم) کوپرینه و بورادن (اشقودره) کوله کیدیورسهده خط حدود آآن مقرر وموضح برشکل آله ماده بچون بین الاهالی آن بان منازعه اکیک اولمایور وبوسیدن بو طرفده خط حدود تامیله معین ومصرح صایلمایور. حدودک بو قسمنده برایکی عادی پاته قادن باشقه حرکات عسکریه یه یازار هیچ بربول یوقدر دینیه بیایر .

حدود جنوبیه؛ قسماً (اشقودره) کولی و (بوپانه) نهریله محدود ومعین اولان بو قسم حدودده (اشقودره) دن (بودغوریجه) و (باز) ، (اولکون) استقامت لرینه کیدر و حرکات عسکریه یه یازار بولور واردر .

دارالحرکاتک احوال جغرافیایی .

قره طاغ اراضیسنه دائر سفرک باش طرفنده برنبده معلومات و برمشیدی. دارالحرکات داخلنده اصل اسکلنی تشکیل ایدن طاغلر؛ شرقده بالقان، جنوبده آرناوودلق و یونان، شمال غربیده آب دیناریک شعبانندن اولان قره طاغ سلسله لرینک عقده نقطه سنده و (اسکوب)، (برزرین)،

نفوسدن عبارت اولوق اوزره ۱۱۶،۰۰۰ مقدارنده اهالی و ۴۵ کیلو متره امتدادنده ساحل و اشقودره کولنک تقریباً نصفی ایله برقاچ آطه قازاشمدر. ایوم حکومت مذکورہ اراضینک ۹،۰۰۰ نفوسنک ۲۷۰،۰۰۰ زاده‌سندہ اولدیغنه باقی‌یرسه سفردن اول حوزة اداره‌سندہ بولونل مملکتندن زیاده اراضی ، اهالینک برمثانه بقین نفوس وفضله اوله‌رق ساحل ، کول ، آطه قازانماسی و بونکله برابر مظهر استقلال و امتیاز اولماسی نه درجه عمیق برتأثر و تعجی جالب اولسه سزادر .

بوکا مقابل ، (اشقودره) کولبله (بویانه) نهرنده دونتیا بولوندورمق و (بویانه) و دیسندہ استحکام یایمق طرفین ایچون تحت ممنوعیتہ آلمش ویالکیز ایجابنده (اشقودره) نك مدافعه‌سی تأمین ایچون ۶ کیلو متره نصف فطرنده برمحیط مستحکم پایه بیلککلکمزہ دول معلومه طرفلرندن مساعده ارزان بویورولمشدر .

هرور حاضرہ نك حال عمومی .

شرق شمالی حدودی ؛ (بیوا) و (نارا) صلورینک برلشدیکی (حوم) نقطه‌سندن باشلار ؛ (مویقوواج) قدر (نارا) صوبئی تعقیب و (برانه) نك جنوبنده (لیم) صوبئی قطع ایله (موقرا) سلسله‌سنة واصل اولور . قسم مذکورده کی (نارا) نهری ایکی طرفی دیک صارب بروادی داخلنده آققله برابر اوزرنده بر ایکی دانه عادی کجید واردر ، مع مافیہ نه بو کجیدلردن ونه‌ده قوروله بیله‌جک کوپرلردن استفاده قابل دکلدر ؛ وادی یماجلرینک فوق‌العاده صاربانی ، وادینک صولنده ، قره‌طاغ طرفنده مشکل المرور (قوم) ؛ (ویزیتور) طاغلرینک بولونماسی حدود مذکورہ فی آشلماز برحاله کترمکده‌در . بناء‌عله حدودک بوقسمی طرفین

آوستریا نیک خاطر ایچون برافیدینی کی ، حدود شرقیه نیک (ابر) دن (تارا) یه انتقال ده ماکدونیا یه امل استیلا بیله یی ، سلاتیک لیبانی واطه ل دکزینه دوغرو صارق ایستنه یی حکومت مذ کوره نیک نفع آتیی ایچون بایلمشیدی ؛ کنلاک قرط اناک (بار) و (اولکون) دن ال چکدیرله سی ده کوچوک اسلاو امارت نیک حای وویسی اولان بویوک اسلاو حکومت نیک ، روسیه دولت نیک (آدریاتیک) دکزنده دولایسیله برمرسا ، برملجا بحری تدارک ایده بیلمه سی آندیشه سندن منبعتدی .

قونفره نیک مقرراتی خبر آلان (بلاوه) ، (غوسینه) نیک حبتلی ، و طبرور مالیسورلرینک عثمانلیقدن قطعاً جیقماق و مملکتلرینک برقرارش طور اغنی بیله اجزای ممالک عثمانیه دن آیرماق خصوصنده کوسترمش اولدق لری عزم ملی و قیام قطعی و طبرورانه لری و حوطلیلرک بوناره پیرو اولملری سایه سنده بروجه بالا آیستفانوس ماهده سیله تعیین و برلین قونفره سنده تأیید و تصدیق ایدیلمن حدود جنوبیه تصحیح و (غوسینه) ، (بلاوه) منطقه سی (بار) ، (اولکون) اراضیسیله مبادله اولونورق حال حاضر حدودی تحصیل ایشدر .

کرچه (بار) و (اولکون) اها لیبی ده مالیسورلره امتثال ایشلرله ده اورویا حکومت منصفه سنک (!) مذ کور لیانله کوندردکاری زره لیلرله بی چاره اهالی صادقه تصدیق ایدیلوب امللری ترویج ایتدیرلمشدر . مع مافیله یه آوستریا نیک منفعتی دوشونوله رک تکمیل قرط اناک ساحلی اجنبی دوتنمارینه مسدود و آسایشک محافظه سی ایله خدمات صحیه به نظارت خصوصی آوستریا حکومتنه مودوع ایدی . یالکیز اوج سنه اول حکومت مذ کوره بوسنه وهرسک قطه لری قولا باقله هضم ایده بیلمک ایچون اسلاولره قارشی برجه لیه اولمق اوزره ساحلده کی حق نظارتندن واز کچمشدر .

خلاصه ، قرط اناک حکومتی بعدالمصالحه نقاط و مواقع مهمه ایله برابر ۵۰,۰۰۰ کیلومتره مرعی قدر اراضی ، هرسک جهتدن ۵۴,۰۰۰ ، آنا وودلقدن ۶۲,۰۰۰

(نیقشیک)، (غاچقه)، (اشپوزه)، (بودغوربیچه)، (زابلایق)، (بار)، (اولکون) کبی مواقع مهمه قره طاغه بر ایلوردی . اثنای معاهده تنظیم اولونان بر خریطه یه توفیقاً حدود مذکورہ یی بالذات اراضی ارزرنده تعیین و متحدید اتمک ، ایجابنده خریطهٔ مبحوثه ده تعدیلات لازمه یایمق و منازعات متحدثه و محتمله نك اوکنی آلمق و وظیفه سیله مکلف دول معظمه مرخصلردن مرکب بر قومیسون تشکیلی ربو قومیسونہ دولت عالیہ و قره طاغ قومیسر لر نسکده ترفیق مذکور ماده یه تدبیل قیلنمش ، باب عالی ایله پرنسک آره سنده بر جوق کشاکشه میدان آجه کلنکده اولان (بویانه) نهرنده سفائن ایشله تمک خصوصی ده مذکور قومیسون طرفندن یابیله جق بر نظامنامه ایله تصریح ایدلسی تنسیب اولونمشیدی .

۲ نجی ماده به باب عالی طرفندن استقلال امارتک تصدیق ایدلسنه ، استانبولده و بعض ممالک عثمانیه ده بولونه جق قره طاغ مأمور لریله امالینسک حرکات و حکومت عثمانیه ایله مناسبتندن باحث مقاوله نامه نك دولت عالیہ ، روسیه و قره طاغ طرفلردن مشترکاً تنظیم اولونماسنه حدود جوارنده کی اهالی ایله مؤسسات عسکریه به عائد مسائلک طرفینجه حل ایدیله مہ سی حالنده روسیه و آوستریا دولترینک حکم اوله رق منازعات واقع نك رویت اولونماسنه واک نہایت قره طاغ قطعاً نك کندبته ترک ایدیلن برلردن ماعداً واقعدن مصالحه نامه نك امضالانسی تاریخندن اعتباراً ۱۰ کون صکره کیری آلماسنه دائر مباحثی شامل ایدی .

مؤخرآ تشکل ایدن برلین قونفره سنده شرق شمالیدن حدود (تارا) یه قدر کبری آلمق ، (بار) ، (اولکون) بزہ اعاده اولونمق و شمالده بعض مواقع کاکان هر سکنده قالمق شرطیله آیاستفانوس معاهده نامه سنده کوستریان جنوب حدودی هان کاملاً قبول ایدلشیدی .

شو و تصحیحات شہسز بزم دکل محضاً آوستریا حکومتک منفعتی ایچون یابیلمشیدی : هر سکنده بر ایلان موقعلر قطعاً مذکورہ یی تحت اشغالہ آلان واک نہایت انقلاب عالییزک ضعف و بھران طبیعی سندن بالاستفاده غضب و بلع ایدن

مال حاضر دارالحربانی .

۱۹ شباط ۲۹۳۳ تاریخده تنظیم ایدیلن (آياستفانوس) معاهده نامهنك منحصرآ دولت عليه ايله قره طاغك مناسبات سياسيه وملكيه سندن باحث اولان ۲۰۱ نجی ماده لر ی موجبنجه قره طاغنه برچوق اراضی ، مساعدات و امتیازات بخش ایدلمشیدی .

قره طاغنه اراضی و نواحی بخش و ترکیبی مشعر اولان ۱ نجی ماده ده طرفین حدودی شو صورتله تصریح اولونوبوردی : مقدا عقد ایدیلن استانبول قونفرانس و مقرراتی اساس طوتوله رق شمال غربی حدودی ؛ (بيلهك) ، (قوریتو) جوارندن كچمك و (مه توكيا - غاچقه) قره طاغده قالمق اوزره (غاچقه) یابلا سندن مرورو ایدهرك (درینا) تابعلری اولان (بیوا) و (تارا) صولرینك برلشدیكي (حوم) موقعنه قدر دوام و (درینا) نهرینی تعقیب ايله (لیم) تابهنك برلشدیكي نقطه ده نهایت بوله جق ؛

حدود شرقیه ؛ (پره پول) ه قدر (لیم) صوی بونجه كیده جك و مذکور قصبه ده نهر دن آبی ریلار ق (بیجور) نواحیسی و (روغووه) ، (پلاوه) ، (غوسینه) حوالیسی قره طاغده قالمق اوزره دولاشه جق ؛

شالی آرن اوودلقه اولان جنوب حدودی ؛ (قور بونيك) طاغلرینك صر تلرندن و شمالی آرن اوودلق سلسله سنك زروهلرندن كچهرك (بیسقاشيك) تپه سنه ، بورادن دوغروجه (حوط) كوله كیده جك و (حوط) ، (قیصراتی) كوللرینی ایکی به بولمك و (اشقودره) كولدن كچمك شرطیله (بویانه) نهرینه ملاقی و (بویانه) وادیسنی تعقیباً (آدریاتیق) دكزینه منتهی اوله جقدی . بوماده موجبنجه برچوق نقاط سوق الجیشیه و از جمله

بالواسطه آگاه اولان برنس (نیقولا) آستریا ایمپراطورینک ویره چکی
قراری کمال خواهشله قبول ایدم چکنی دیلوماتیجه قلعه قومانداننه بیلدیردی .

معماقیه تکلیف مذکوردن برشی ده چیقمادی .

۱۳ کانون اولده محاصره قوماندای قلعهیه هجوم یابدیرکن کوچوک بر
فیلو درعقب (باز) یاناشمشیدی ؛ طاغیلر آتدقلى مریارله مذکور
فیلودن ایکی کیمیزی باتیردیلر .

۲۹ ده ایچجه زماندنبری مقاومت دلیرانه کوسترن (باز) قلعهیه
سقوط ایتدی . برنس نیقولا قوماندان وضابطلرک قلیجلرینه دو قونمادی .
وقلعه محافظی بولونان ۱,۵۰۰ کیشینی (نیقشیک) وسارمه ده یابدینی کی
صالیوردی .

بو آندن اعتباراً طاغیلرک موفقیتی هر کون تمامدی اییدیوردی : ۳۱
کانون اولده اشقودره کولنده کی (غرموژور) آطه سی و قلعه سی طاغیلرک
النسه دوشدی ؛ ۵ کانون ثانی ده (له زاندر) به کیردیلر ؛ ۶ ده مستحکم
تکمیل آطه لر اشغال ایتدیلر . عینی کونده و بووده (بویدار بتروویچ)
جنوبه اینه رک (اولکون) استحکاکارینی الده ایتمشیدی ؛ ۷ ده شهره هجوم ایله
ایچ قلعه نی ده ضبط ایتدی . ۱۷ ده (ورائزینا) آطه سی طاغیلرک الیه کچدی .
عینی کونده جنوبدن (بویانه) هرینی آشدیلر .
بناءً علیه متارکه قطعیه امضالاندینی زمان بالذات (اشقودره) بیله
دوغرودن دوغرویه تهید آلتنده ایدی .

اوله ساحلدن قلمه یه یاردیم ایده جک بر قاج حرب کیمستک لزوم وفانده می دوشونوله مشیدی. بوندن ماعدا ساحلک قسم اعظمی کیلرک الک قیصه طوب منزله قدر قره به یاقلاشه بیسه جک بر نکلده ایدی؛ بوکا مقابل طاغلیبرک بحریه طوبلریله بوی اولجه جک طوبیحیسی یوقدی. مع مافیله بو واسطه مدافعه آنجیق صوک زمانلرده دوشونولدی؛ وبرجوق حرب کیلری حاجلا آراناوودلق ساحلنه کوندردی .

بوصردهده برای امداد یانیه قوماندانی عبدی پاشاده تکمیل قلمه تیله اشقورده) به کیمک ایچون امر آمشیدی .

پرس نیقولا (اشپیتزا) طابیه لرینگ ضبطنه دائر خاصه پای تخی اها لیبسی سویندیرمک ایچون (چتینه) موقع قوماندانه شوتلغرافی جکمشیدی : « دون آخشام (اشپیتزا) شهر یله ۸ بوبوک طوب وبرجوق مهمات ضبط ایلدک . بوآنه قدر ۹ طابیه ایله ۲۲ بوبوک طوب الله ایتدک . حدوددن (بو یانه) به واشقورده کولیدن دکره قدر اولان پرلز المزدهدر . یالکز (بار) قلمه سی حالا مقاومت ایدیور؛ مون حقه قریباً اونفده ضبط ایده جکر . »

بوآشاده (بار) قلمه سی بلافاصله بومباردمان ایدیلوردی . علی صائب پاشا حرب کیلرینه استناد ایدرک خط محاصره بی یارمق ، (بار) بولنی آجیق ایسته دی . ۲۵ تشرین ثانی ده برجوق زره لیمز (بار) جوا یسه یاناشمشیدی . دشمن طرفدن ضبط ایدیلن برطابیه بی طوبه طوتدیسدهده اوصردهه چقان شدتلی بر فیرطنه یوزندن دونما ساحلدن آچیلمنه مجبور اولدی . تثبیت مذکور بر قاج دفعه تکرار ایدلدی ولکن هیچ برندن بر ثمره موفقیت الله ایدیله مدی .

بو صورتله هر طرفدن معاونتسز قالان (بار) قلمه سی ایچیه تخریباته اوغرا مشیدی قلمه قوماندانی برواسطه نومیدانه به مراجعت ایتدی: آوستریا - مجارستان قونسلوسنه قلمه بی آوستریا یه ترک ایده جکنی سوبلدی . مسئله یه

۱۱ ده عثمانیلرک ۴ ، ۵ کیلو متره اوزاغنده کولک کنساننده کی طاغلیرک صرتلرینی طومشملر ، قطعات عثمانیه ایسه قصبه نك یقینده بولونان تپلری ایجه تحکیمه برله شمشلردی . بوکا قارشی طاغلیلر بوتون کون وفرداسی کونی عثمانی موضعی استکشافدن سوکره بردن بره نهان اولدیلر .

کیجه لین ، طاغلیلر قایقارله اشقودره کونلی کچدیلر ؛ شرق ساحلنده (قسطنطول) جوارنده قره دیه چیقدیلر . بوراده کی قیله نك ریسیله کورو- شدرک کندیلرینک سر بستجه مرورلریچون مساعده ایسته دیلر ؛ مقصدلری (بودغورچیجه) نك خط رجعتی کسمک واشقودره یی شمالدن شهید ایدرک غریبه کی (زوغای) موضعی مدافعلرینی دولایسیله تخلیه موضعه اجبار ایلکدی . لکن چیققلری ساحل جوارنده بولونان ، وقعه دن خبردار اولان اهالی اسلامیه همان ساحله طاغلیلرک مقابله رینه شتاب ایتمیلر . بونک اوزرینه طاغلیلر دیکیش طوتدوره میهرق سربعا عودته مجبور اولدیلر .

(بار) طرفنده کی وقایی کلنجه ؛ ۱۲ تشرین ثانی کیجه سی طاغلیلر (اشیترا) قصبه ولیمانه حاکم اولان ایکی طایبه یی ضبط ایتمیلر . بو طایبه لر حدود مدافعه سیچون انشا ایلمش برنوع بوبوک بلوقهاوزلردی . بونلر (اشیترا) نك اوزرنده ، آوستریانک دالماسیا ، قره طماغ و دولت علیه حدودلرینک برلشدیکی زده بولونان صرتلری محافظه ایدیئوردی . مذکور طایبه لر تحکیکات اعتباریه او قدر اهمیتی حائز دکلردی ؛ لکن بونلرک ضابطی سایه سنده آرتق تکمیل (بویانه) نك آوستریا حدود طرفی طاغلیلرک انه کچمش بولونویوردی . بوندن باشقه نهر مذکورک صاغنده بولونان برتابی ده طاغلیلرک النده قالدینی کی (اشقودره) نك (بار) ایله اولان مواصله سی آنجیق (آلهسیو - Alessio) واسطه سیله قابل بولونویوردی .

بنا علیه (بار) قله سنه بالکنز بحرأ امداد ممکن ایدی ؛ حال بوکه

خفی به توفیقاً محل مذکورده طویلا عشردی . بوحسابجه ۳۰ تشرین اولده (ویر بازار) ده (۸ : ۱۰) بیک کیشلیک براردو ایله ۱۲ آغیر و ۶ جبل طوبنی حرکتیه آماده بولو نووردی . اوکونی (ویر بازار) دن (سکود اورمان) استقامتمده حرکت ایدیله رک دشمنک تجاوز آییندن فی خبر بولونان کچیده کی ضعیف محافظلر من عادتاً باصقینه اوغراتیلدی . بناءً علیه حاضر- لقسز وقوتسز بولونان کچید استحکاماتی جزئی مقاومتدن سوکره ۱ تشرین ثانی ده طاغیلرک الله کچدی .

بوصرده (بار) قلعه سی درون و بیرونندن طویلانه بیلن پک جزئی بر قوتمز طاغیلره قارشی کتیدی ؛ لکن برنسک اردوسی اوج قولله ایله بله یه رک عسکر منی قوشاتقی اوزره ایکن مذکور قوت قلعه نک ایچریسنه کیرمه کچبور اولدی .

بواننده (اسپتزا - Spitz) ناحیه سینده اسلاو عنصر بته منسوب اهالیسی سلاحه صارملشر و طاغیلرله برلشرک محاربه به اشتراک ایتشلردی . بوندن باشقه برنس نیقولا اهالی ساثره بی ده کندی طرفه میل ایتدیرمک ایچون (بار) حوالیندن بر قاج رؤسای اسلامده نشان ویرمشیدی .

تشرین ناینک ایلک هفته سینده (بار) قلعه سی محاصره ایدیله رک شدتله بومباردومانه باشلا نیلدی ؛ قلعه قوماندانی پیاده قائممقامی ابراهیم پک پک نامنده بر ذات ایدی ؛ ۱،۵۰۰ : ۳،۰۰۰ قدرده محافظ واردی . محاصرین قوماندانی برنسک عموجه زاده سی ویووده (بوییدار پتروویچ) ؛ قوای محاصره ۷ : ۸ بیک قدر ایدی .

قلعه به امداد ورودنی منع ایچون : ۱ — (بودغوریچه) قلعه سنک محاصره سی صیقیشدیرلدی : بری شرق جنوبیده (قاتاریچا) تپه سنه ، دیگر ی بر آرز بوتاری به (مه دون) ک غربته ، اوچنچیسیده (سه له بیجا) صرته قوتولنی

اوزره ۳ محاصره بطریقی برکشید. یومطرفه کی طاغلیلرک قوماندانی ده و بووده (مارقومیلانو) ایدی .

۲ - ۴ تشرین نایده و بووده (پلامه ناچ) قوماندانی آلتسده (اشقودره) استقامتنده برترصد مفرزه سی کوندرلدی : (پلامه ناچ) ، (مارقوبه ویچی) و (بوایه) نهرلری آرسنده (بار) ک امدادینه کیدن قطعاًمز اوزرینه آتیلهرق پک جزئی ضرر و یردی . بوندن جساتلندن و بووده وظیفه تدافیه سی تجاوزه نحویل ایدرک (آنامالیتیا) ناحیه سی داخلنده عین اسنده کی موضع مستحکمه بولونان قطعاًمز یوسکورتمکه صاواشدی .

قطعات مذکورنک وظیفه یکانه سی ؛ (اشقودره) ی برهجوم جریدن قورومق و شهرری ستر ایتمک اوزره تحکیم و اشغال ایدیلان موضع مذکور ی مدافعه ایتمکدی . مفرزمنک قوتی تقریباً ۳ ، ۴ بیک کیشی ایدی .

طاغلیلر ۶ تشرین نانی آخشامی موضع مذکور هجوم ایتمکه قرار و یردیلر . (پلامه ناچ) ک معیتنده ۶ طابور و بنا علیه بزمکله اولدقه فائق بر قوت واردی . طاغلیلرده کی قوه معنویه نک بوسرمده فائق اولدینی ده نظر مطالعه آلتیرسه مهارتله اجرا ایدیلن برکیجه باصقینک موفقیتله نتیجه لته جکنه حکم اولونور . حال بوکه و بووده تکمیل قطعاًتله هجوم ایده جکی برده ۷۰۰۰۶۰۰ قدر فداشیدن مرکب برطابور تشکیل ایتدی و بوقوتله عنانی سهرلری اوزرینه آتیلدی . کرچه باصقینه اوغر ایان عسکرلرمن بر آز ایرکیلدیلر سه در عقب عقللری باشلرینه طویلا بهرق طاغلیلر اوزرینه چولاندیلر ؛ و ۱۵۰ قدر تلفات و یردره رک رحمته مجبور ایتدیلر . لکن طاغلیلرک یکیدن قوتی برهجوم یاه جقلری ذهابنه قابیلر ق ۱۰ تشرین نانی به دوغر و موضعی بالتخلیه چکیلیرکن (اشقودره) نک ۳ ساعت غریبنده بولونان (زوغای - Zogai) قصبه سی اشغال ایتدیلر ؛ طاغلیلر ایسه

قارشی آتیق مواقع مذکورہ میں محافظہ بہ قادر قوای ضعیفہ ایلہ الدن کلیدی قدر دشمنک تجاوز واستیلاسنہ مانع اولق .

بناءً علیہ طرفین ایچون هدف و محور الحركات : شرقده (بودغوریچہ)؛ غربده (جئینہ - ویرپازار - بار) یولی اوزرنده (سکود اورمان) کیدی ایلہ (بار) و (اولکون) قصبہ لریدر . نقاط اربعہ مذکورہ کاملاً مستحکم ایدیلر : (بودغوریچہ) ایلہ (بار) زمانک اصول و وسائلطہ نظراً مهمجه قلعہ لردن صایبلر لدی؛ (اولکون) کوچوک برقله ایدی؛ (سکود اورمان) ده برقاج بویوک و کوچوک طایبلردن مرکب توقیف استحکاماتی واردی .

صرفات صریحہ .

تشرین اول واسطندہ ۲۰۰۰ : ۳۰۰۰ کیشیلک برقوتله (بودغوریچہ) احاطہ ایدلدی؛ قوای عثمانیہ نیک بو طرفہ جلی ایچون محاصرہ بہ باشلانیددی . (بودغوریچہ - اشقودرہ) تلغراف خطی کسیددی . بوندن سوکرہ برنس قلعه اطرافہ محاصرہ بطریہ لرینک تأسیسی امر ایتدی . کوزہ چارہ جتی صورتده قرارکاهی (اشپوزہ) نک شمالنده قوردوردی؛ بوکی تشبثاتله یاییلان نمایش حرکتی قوت بولش و بو سایه ده عثمانی قوماندہ ہیبتی ایجه آلدانیلمش ایدی .

بوصرہ ده وقتیلہ بزدن و خارجدن آلمان ۱۲ قدر آغیر چاپلی طوبک قردن سوق بک چوق مشکلاتی داعی اوله جغیچون قسماً بحراً قسماً ده برأسوقی قرارلاشدیرلدی : ۲۸ تشرین اولده مذکور طوبلر ایجه زحمتله (دانیلو - ضراد) دن (ریہقا) به کتورولدی؛ ۲۹ کیجہ سی قایشلرہ یوکلته رک (چرنویہ وینجا) درہ سی واسطہ سیلہ کولہ ایندیرلدی . (ورانژینا - Vranjina) و (لزاندرہ - Lesendra) استحکاملر من جوارندن کچیریلرک (ویرپازار) . چیقارلدی . غربده کی اصل قره طاغده . قیم عسکرلر اولجه آلدقلری امر

وارد و سز قالان هر سسك قطعه سنه صارقق و بو صورتله آرز زمانده مواقع مهمه بی ضبط و استیلا ، عساتی تحریك و اغوا ایتمك دها منطقی و معقول ، و بوسایه ده شالده کی آمال مخیله نك خسران سابقی تطبیق و تلافی همان محقق و مجزوم ایدی . احتمال عختار و سلجان پاشا لرك خیالاری برتسك كوزی او كندن ایبرلایور و بدایت سفرده یایدینی تجاوز مفرطه مقابل بودغه تقریظ و تانی کوستیریوردی !

اوپنچی دور (تشرین اول بدایتی - سفرک نهایتی) .

ایلول نهایتنه دوغرو قره طاغده مخاصاتك توقف ایدجی ظن اولوندی . یاییلان متاركة موقته به توفیقاً عساكر عثمانیه قره طاغ اراضیسنی تخلیه به مجبور اولمشلردی . طاغلیلر ایسه مصادمات متادیه دن بی تاب دوشدكلریچون یالكنز (بودغوریجه) قارشینه بر مقدار قوت براقش ، عساكر ساوردنی مملکتلرینه صالیورمشلردی . لکن روس قرارگاه عمومیسندن آلدقاری امر و اشارت اوزرینه تشرین اول ابتداسنده تکرار حرکات تجاوزیه به قیام ایلدیلر .

طاغلیلرك یملاناری ؛ (بودغوریجه) بی بالنسبه ضعیف بر قوتله احاطه و عثمانیلرك نظر دقت و قوتی بو طرفه جلب ایتمك ، قوای اصلیه ایله ده خفياً و سریعاً کیدوب (بار - آتیواری) قلعه سنی محاصره و ضبط ایتمك و بعدالضبط ممکن اولورسه (اولگون) ایلرله مك و (اشقودره) به دوغرو صارقق ؛ بوسایه ده اتنای مصالحه ده مملکتك توسع و انكشاف مدنی و تجاریسنه ضامن اوله جق بر ایکی لیمان الله ایدرك قره طاغ قلعه طبعیه سنی محصوریت ملکیه و سیاسییه دن قورتارمق و بو فقیر ، طاق مملکتك ادخالات و اخراجاتنه بر مخرج بحرئیتدارك ایتمك .

عثمانیلرله کلنج ؛ مواقع مختلفه به منقسم قره طاغ اردوسنك تجاوزینه

مطالعات .

عثمانلیلر ؛ — طاغابلیک جنوبده تجاوز یاتیق احتمالی اولمادیغیچون علی صائب پاشا فرقهسی بدایتده داغیتلیهرق قسم اعظمک (بودغوریجه) ده طوبلانیماسی و پرنس اردوسنک قسم کلیمسله شمالده (نیشیک) قلعهسنک محاصره و ضبطله مشغول اولدینی صرهده یا (زهتا) وادیس بویجه کیدیلرک (دانیلوغراد) ویاخود (قوقوت) اوزرندن (چینه) استقامتلرنده جدی برتجاوز اجراسی مطلق الوجوب ایدی . کرجه (فورماق) و مؤخرآ (بهری) اوزرینه تعرض ایدلایسهده هم جزئی و ناکافی قوتلرله اجرا ایدلش وهمده قازانیلان موفقیتلر تعقیب و تزئید ایدلیه رک مناسز برشکلده کبری دونولشدره ؛ باخصوص بک اوقاق مفرزلرله یا بیلان مذکور تعرضلرده دشمنک بو طرفده جدی مقاومت کوسستره جک بر قوتی اولمادینی آکلاشلایمشیدی . واقعا ۱۶ آغستوسده ۵,۰۰۰ کیشیک بویوجک بر مفرزه ایله (بهری) استقامتده بر تعرض یا بیلش ایدی ؛ لکن بونکده بک کیچ اجراسیله برابر موفقیت حاصلدن بالاستفاده ایلرلرله کیدله مشدر .

۲ — شمالده هر سک واقعنده کی محافظلردن امکان درجه سننده بر قوه سیاره تشکیل ایله (نیشیک) محاصره سی اشکال و تعجیز ، هیچ اولمازسه ، (دوقا) بوغازی کبی مهم کچیدلرده بر نسک تجاوزی ازعاج و تأخیر مهما امکان قابلدی .

طاغابلیر ؛ (نیشیک) ده اهمیتلی بر قوه محافظه بولونمادیغیچون تقریباً ۶۰۰ کیشیک بر غار نیزونله ۵۰ کون اوغراشهرق قره طاغ اردوسنک قسم کلیمسی اشغال و ابطال ایلکدنسه آچلق و صوسزلقله مدت مذکورده نظر قنده تسلیمی ضروری اولان مذکور قلعه نی محاصره ایله بالا کتفا قوماندانمز

۶ ده ۱۰۰۰ : ۳۰۰۰ قدر برطاغلی مقرزسی کوروندیسسهده حافظ پاشا طرفدن بوسکورتولدی . عینی کونده برارزاق قافله من هجومه اوغرادى ولکن طاغلیر عدم موفقیتله چکیلدیلر .

۱۴ آغستوسده حافظ پاشا ایکی فولدن ایبریلهدی ؛ تصادف ایندیکی طاغلیره تعرض ایندی . صول جناحیه نمایش یاپهرق صاغ جناحنی اصل هجومه مأمور ایندی . حرکات موفقیتله نتیجه ندی . (شازان) ناحیه سنک حدودی اوزرنده کی موضعلر ۲ شهید و ۵ مجروح ضایعاتله ضبط ایلدی . ۱۵ ده ایبری دوغرو یورویشه دوام ایدرکن ، برمحاربه ده ا ویردی ؛ ۳ ساعت دوام ایدن بومحاربه ده ۲ شهید و ۳ مجروحز اولدی .

۱۸ ده واقع اولان ۴ ساعتک برمحاربه دن سوکره ۳۰ سنه دنبری دولت علیه به قارشى عصیان و طاغلیرله ائتلاف و اتفاق ایده کلن (بیزره) ناحیه سنی کذا اشغال ایندی . حافظ پاشا ماهرانه حرکاتیه قارشیسنده ۳۰۰۰ قره طاغلی اولدینی حالده بک جزئی تلفات ویره رک بالقانلری طوتدی و بی محایا یوقاری (تارا) حوضه سنه کچهرک باشلیجه طاغ کچیدلرینک مخزجه رکن ریایات ایلدی .

آغستوس نهایته دوغرو حافظ پاشا نام زماننده (نیقشیک) ی قورنارمق امیدیه (قولاشین) دن حرکت ایندی ؛ ۳۰ آغستوسده (دورمیتور) جوارنده بر آزه به کلش اولان یوزباشی (بهرویه یویج) ایله ویووده (شوسیجا) مقرزله لرینک هجومه اوغرادى ؛ و ۴۰۰۰ . ۵۰۰۰ کیشی قدر قاضب ایندیکی صروده قره طاغده مخاصمات تعطیل ایلمشیدی . بونک اوزرینه قره طاغ داخله کیره بیان قوای عثمانیه کیری آلتش قره طاغ عسکرلری ده اولرینه عالیورلشیدی .

۲ طوپدن مرکب برمفرزه ایله (بوتان) جوارنده (موراجه) بی کجیدی .
طاغلیلرک تحصن ایتدیکی مستحکم (فورماق) مناسترینه دوغرو یورودی .
لاپلر ایکی قولدن ایلریده ، قوای سائر ایله کندیبی ده کیریده ایدی .
طاغلیلر مناستردن چیقاراق لاپلرک صول جناحه هجوم ایتدیبسه ده حسین
پاشا هاجنیک یاننه دوشهزک طاغلیلری پوسکورتدی ؛ طاغلیلر ایجه تلفات
ورهرک فی ناب برحاله رجعت ایتدیلر .

۳ آغستوسده ۱ طابورله ۴ طویاق برمفرزه دها کوندرمهک مجبوریت
حاصل اولدی . کرک بورایه وکرکسه بوآناده (بودغوریجه) یه هجوم
ایدن طاغلیلر مغلوباً چکیلیدی . ۶ ده اشقودره کولی ساحلنه واقع
اولان دشمن تجارزی کولده بولونان مونیتورمزک طوپ آتشیله
پوسکورتولدی .

۸ده علی صائب پاشا (بودغوریجه) جوارنده منبت بر اوومه حاکم
(بهری) قصبه سنه قارشى برنمایشده بولوندی ؛ ۲,۵۰۰ کیشیله ۲ طوپ
ایلریده و ۱,۵ طابورله ۴ طوپ کیریده حرکت ایتک اوزره حسین پاشا
قوماندوسی آلتنده مذکور قصبه یه برمفرزه کوندردی . یاییلان هجومده
جزئی تلفاتله موقع مذکور ضبط ایدلیدی .

۱۶ ده ۵,۰۰۰ کیشلیک برمفرزه (بودغوریجه) دن چیقهرق (فورماق)
(بهری) استقامتلیسه دوغرو یورودی ؛ هر نه قدر طاغلیلر مقاومت
ایتدیلرسه ده مغلوباً چکیلدیلر ؛ لیکن بزملیلر هر نه ایچونسه ایلری کیتمکدن
واز کهرک (بودغوریجه) یه دوندیلر . بوندن صوکره آغستوس نهایته
قدر آرانوودلق حدودنده هیچ بر اهیتملی وقعه اولمامشیدی .

یکی بازار جهتنه کلنجه ؛ حافظ پاشا ۳ آغستوسده عصیان ایدن
(شاران) ناحیه سنه یورودی ؛ برون قانامقسزین بوراسنی اشغال ایتدی .
عصاة عساکر عثمانیه بی کورونجه قره طاغ اراضینه چکیلوب کیتدیلر .

اولد قلربی کوستره . هله ۶۰۰ کیشیدن ۲۰۰ زینک و برقاچ طوپ مرتباندن ۳۰ طوپ بچیمزک ضیاعی ومدافعه نك ۵۰ کون دوامی نه درجه جانسپارانہ اوغراشیلدینی اثبات ایدر .

برنسک حسن معامله و ابرامنه رغماً برچوق اهالی نیشکیکنن چیقہرق هر سکه کیتمشاردر . محافظنه کلنجه ، اسلحه واشیاسیلہ (غاچقه) یه چیکلمشلردر . قلمه طویچی آتشیلہ اوقدر زده له نه مشدی . لیکن چوقدنبری تعمیر ایداندیکی چون اساساً خراب برحالده ایدی ؛ ۱۲ سی چلیک ۷ سی طونج اولوق اوزره ۱۹ طوپ طاغلیلرک الده قالدی . بو طوپلری مؤخرأ (بار) و مواقع سائرہ عثمانیه به قارشى قوللانمشلردر .

(نیشیک) ک ضبطندن سوکره پرنس (درقا) بوغازینه دوغرو بورودی . ۳ ایلوله مذکور بوغاز داخلنده برطاییه نی مدافعه ایدن ۸۰ عسکر منری اسپر ایتدیلر ؛ ۸ ده بوغازک مخرجنده بولونان صوک طاییه نی ده ضبط ایلدیلر .

بوئانده پرنس نیقولا ۵ طابور و ۴ طوبله (بیلک) و بورودی . بوراسی ده طوبه طوتدی ؛ ۴ ایلوله ضبط ایدرک ۴ بلوکنن عبارت محافظیننی (نیشیک) ده کیلر کی صالیوردی ؛ طاغلیله کوره بو صالیوریشلر برعلو جناب صایله مازدی ؛ زیرا بو اسرانی بسیله مک طاغلیلر ایچون امکانشزدی .

شیمدی ایکی آیدنبری او بر طرفلرده جریان ایدن وقایعه کلمم : ۱۷ آموزده علی صائب پاشا قوتندن (بودغور بیجه) ده مفرز بولونان حسین پاشا ، کوبلر مزده کی اهالی مطیعه نك محصول و حیوانلری غصب ایتمک املیه برطاقم طاغلیلرک (قوقوت) جواربشه دوغرو ایلرله دکلرینی خبر آلدی ؛ ۱۰۰۰ قدر لاپ کولکلیلرله ۷۰ دبره سوار بسندن و برطابورله

واز کچه به جگم : « قبل الانقلاب (درس) و بر چوق زماند نبری واقع اوله کن (یمن) عصبانزنده اساساً دامارزنده عثمانلی قانی مبدولاً موجود بولندان عصاة جاهل من شدت ، مقاومت دلبرانه کوستره ن عسکرلر مزمه قورشون آغمن ، صوت کوستر مشلر ایسه ده الریزه کچن مجروح ، سالم نفر و ضابطلر مزمه بالکس رفتق و شفقندن باشقه برمه ماده باغام شلردر . »

۸ آغ-توسده طاغلیلر (نیقشیک) ک آناختاری مئابه سنده اولان (چادیا لیجا) طایبه سنه جدی وقطلی بر هجوم دها یابدیلر : طایبه شهره بر کیلو متره اوزاق و حاکم بر موقعه ایدی . هجوم ۷ آغستوس زوالی ساعت ۵ ده وعین زمانده اوچ طرفدن شدتلی طویچی آتشی حایه سنده اجرا ایدلدی . چوقد نبری عادتاً بر انداخت نجر به سی پایه کلن قره طاغ طویجبارلی بودفه ایجه بر تانیر پایه ییلورلردی . بو ائشاده مختلف طاوبورلردن بالذات عوی پایه جق ۳۰۰ قدر فدائی طویلائیلدی ؛ بولردن ۲۰ سی دنه امیت فشنکلری و خبره لرله میهن ایدیلر . کیجه اولدی ؛ مهتاب واردی . بر دنبره پایلم طوب آتشلر نیک کورله دیکی زمان هاجین بر طاقم غرویلره آیریلش طایبه دوغرو ایلریله . یورلردی . نهایت بر چوق فداکارلی مقابلنده باشدن آتشی خراب بر حاله طایبه بی ضبط ایتدیلر . ایکی ساعت سوکره بالذات نیقشیکه قارشی تحکیمات وجوده کتیردیلر ؛ وطویباری ایلری آله رق تصبه بی دوکمه باشلادیلر . آغستوس ک نهایت کونلر نده طاغلیلر قلعه نیک تسلیمی تکلیف ایتدیلر سه ده رددن باشقه بر جواب آله مدیلر .

۲۵ آغستوسده بومباردمان تکرار باشلادی . ایرتسی کونی صباحه قارشی بر ایکی موضع دها آلدی . $\frac{۲۳}{۲۷}$ کیجه سی شدتلی بر بومباردمان و متعاباً بر هجومه ایچ قلعه نیک غربنده ۲۵۰ متره مسافه ده بولونان بر طایبه ضبط اولوندی . بونک اوزرینه عثمانلیلر جبهه غربیه ده آرتق مدافعه نیک امکانشلر نی کوره رک چکیلدیلر .

۲۷ آغستوسده (نیقشیک) قلعه سی ضبط اولوندی ؛ محافظلی ۴۰۰ زی کچه یوردی ؛ ۲۰۰ کیشی ده اثنای محاصره ده شهید ، اسیر و مجروح دو شمشیدی ؛ قلعه نیک تسلیمی زماننده مهمات نامنه برشی قالماشیدی ؛ باخصوص صوت ایکی کونده طویلر ده قوللائیلان باروتلر اسکی فشنکلردن چیقارلشیدی . طویجیدن ۳۰ ضایعاتمژ واردی . شو اوافاجق تصویر قلعه قوماندانی اسکندر بکله عسکرلر مزمه نه قدر فداکار ، ناصل قهرمان

سبباًن جوار بر چوق کویلار ایجری به قبول ایلدی. قله قوماندانی دشمنک یوقدر یاقلاشدی. نیکو کورور کورمز (غاجقه) استقامتده کیمک اوزره اهالی مذکوردهن ایشه یارامانلری قلهدن چیقارندیده محاصرین بو بچاره لری زورله تکرار قصبه به سو قایلر . فی الحقیقه طاغلیلرک منقعی مدافعه تک بو ورتله ضعفه اوغراماسنی ایجاب ایدیوردی .

۱۰. توزه قصبه بر بومبارماندن سوکره ایکی بلوقهاوز طاغلیلرک انه کچدی . ۱۱ ده (دوقا) بوغازینک مدخلنده کی برطایه برقاچ ساعت مقاومتدن سوکره تسلیم اولدی . عینی کونده ۳۰ کیشیک دیگر اوقاق برطایه بی ده دشمن ضبط ایندی . طاغلیلر بو قله لری در عقب دینامیله برهوا ایندیلر . ۱۴. توزه برانس نیقولا اردوسی نیقشیکه برجوم یاپدیده کبری یوسکور تولهی . بو هجومده طاغلیلر ایشیه تلفات و بردی .

۱۵. ده نیقشیک قصبه سی عین زمانده هر طرفدن بومبارمان ایلدی . مذکور بومبارمان ۴۸ ساعتدن زیاده سووردی . مؤخرآ آتشن قسماً جبهه ایلیشده کی طایه لردن اک زیاده مقاومت ایدهن (چادیاچا) طایه سی اوزینه توجیه ایلدی . بومبارمانک ایکنجی کونی طایه تک قوله سی او قدر تخریب ایلدی که قوله محافظلری سبرلرک کیریسته چکلمکک مجبور اولدی . اوچ دفعه واقع اولان هجومدن سوکره طاغلیلرک شدتلی آتشدن درلانی مدافعه سن سبرلردن کبری چکلیدیسه لرده شدتلی بر مقابل تعرض یاپه رق هاچینی کبری آتفه موفق اولدیله . سولک ففدانندن دولانی محصور عسکرلرین یک چوق مضطرب اولدقاری و (چادیاچا) طایه سی متمادی آتشدن عادتاً بر طولورق بیقینی حاله کلدیکی حالده سو ورجدور عسکرلرزدن آتشی برقم جزئیسی چکلمشدی . آتشن ۲۱ توزه قدر بلا فاصله دوام ایندی . لکن طویچلرمن حددرلرک آزانته رغماً بالعکس محاصرینه اهمیتلی تلفات و بردریوردی . بوندن باشقه نیقشیک قوماندانی درکی ، همتاز بر ذات (استکندر یک) اسمنده بر میرالیدی . معینده ۱ طابور نظامیه ۱ طابور مستخفظ و برقاچ بلوک سکنه محلهدن عارت اوقاق برقت ، بر آوج قهرمان بولونوبوردی .

بو مقابله مهیانه بی کوردهن وحشی ، یازبار طاغلیلر مقدما لارینه دوشه ن یازده لیرمنی ، یوره کاری شی صوغوتق ایچون ، باربارجه اولدوردرکی حالده بودفه نیقشیک جوارنده کی طایه لردن یاقلانه بیلن عسکرلرینه برانس نیقولا طرفندن فوق العاده رحم و شفقت ابدال ایدیلبوردی . شو رقت صنیهه شبهه سن محصورینک شدت سردانه سی کوشه تک ایچوندی . شورا جقه بر استظاردده بولونمندن

جنوب و شرق منطقہ لرینی استیلا ایدہ رک ہم بو طرفدن شمالدہ کی ضیاع ملحوظک تلافیسی ایچون بعض مواقعی ضبط ایتمک و ہم دمہ شمالدہ کی پرنسک وظیفہ سنی اشکال ایله (نیقشیک) و دیگر قلعه لر مزہ دولایسیله یاردم ایلمک .

هرکات صریحہ (نمودار بنیادیسی — ایاول برائی) .

نمودار بدایتندہ پرنس نیقولا (نیقشیک) قلعه سی و (دوفا) بوغاندہ کی اوفاق طایہ لرہ دوغرو و یورودی . بونک اوزرینہ هر سک مواقعدہ بولونان پک جزئی بر قوتیمزک (غراخووه) منطقہ سندہ آنمزین ظهور ایتمه سی ایلمک محاربه تک حدوتنه سبب اولدی : بوقوتک اختیار ، قادین و چوققلره راست کلدیکی و بونلرک درعقب سلاحلانه رق قره طاغ قطعاتک مواصلتنه قدر مفرزه مزنی تویقه موفق اولدقلری و مؤخرأ مفرزه تک بوسسکور تولدیکی بعض آوروپا مورخلری طرفدن یازیلدورسه ده بوقعه تک شق اولی خلاف منطق کورولوبور ، فی الحقیقه قره طاغده قادین و چوققلرک محاربلره معاونت لری واقع و محققسه ده سریرأ سلاحلانه رق دنیانک برنجی قطعات نظامه سنی بیله دوشوندورن عثمانی عسکرینی تویقه موفق اولوشی غیر وارددر . بو مدافعار آنجق ۵۰ یاشندن سوکره مملکتک مدافعه سیله مکلف اشخاص سالمه اوله بیلرلر .

۱۰ نمودار کیجہ سی آرن اوودلق حدودینه قارشی بر اقیلان ۶ طاوردن ماعدا تکمیل پرنس نیقولا اردوسی (نیقشیک) جوارینہ واصل اولدی . و یوده (مازو — Maso) تک قوماندہ سی آلتندہ بولونان ۳ طابور (نیقشیک) ایلریسندہ کی عثمانی موضعه کیجه لین تقربله صیاحلین ابرکندن محبومه قالدی و شدتلی بر محاربه دن سوکره موضع مذکور سی ضبط ایتدی . بزم مفرزه (نیقشیک) . چکیلیدی .

عینی کونده طاغیلر تکمیل طویلرینی موضع مذکورہ برلشد بر دیلر . بوسره ده طاغیلرک تجاوز و حیثیانه سندن دولایی (نیقشیک) قلعه سنه و عسکرک چاپه سنه

سلیمان پاشا (نیقشیک) و (استروق) بوعازلزنده اوایلاندینی صرمدہ تقریباً ۱۰ بیسک کیشلیک بر قوتله ۸ حزرانده (دانیلوغراد) • دوضرو ایلرلهین علی صائب پاشایه قارشى موفقیت جزئیہ ابله اکتفا ایتمهرك شدتله تعقیب و ممکنسه احاطه ایدیلهرك موفقیت قطعیه استحصالی مأمول ایکن یایلمادی .

دورمانیك ایکنجی صفهسى .

سلیمان پاشانك و دها اول بالقان اردوسى باش قوماندانلیله محمد علی پاشانك عزیزتملری اوزریته ۱۰ طابورله حافظ پاشا (یگی بازار) جهتلینه کوندرلدى . کیرییه قالان ۱۲ طابورده (اشقودره) ، (بودغوریجه) ، (اشپوزه) و (بار) مواقعه و سائر برجوق حدود قولهرینه داغیدلدى . مؤخرأ بو قوت برقاچ طابورله تقویه ایدلدى .

بناءً علیه قره طاغك برباشندن کیروب دیکرندن چیقمق صورتیله فداکارانه ، جانسپارانه یاییلان تجاوزدن دولایی قره طاغ اردوسنك جدی برانهزامه اوغراماماسی . ۴۰ ، ۴۵ طابورك بردن دارالحركاتدن آیرلماسی قره طاغ برنسی یگی برطاقم خویلاره صابدیردی .

برنك بودرفهكى مقصودیملى ؛ سیار همان هیچ برقوت قالمایان شمال دارالحركاتنه ، هرسك جهتلینه تجاوزله اولکیسنة یعنی ۲۹۱ تشرین ثانیسنده بین الملل تشكیل ایدهن عسکری قومیسونی طرفندن چیزبان حدود خطئی اشغال ایلک ، (نیقشیک) ، (بیلهك) ، (ترهین) کیى مواقع مستحکمه بی ضبط واستیلا ایدهرک ایلریده معاهده صلحیه امضالاندینی زمان دیپلوماسی طریقيله بورلره صاحب اولمق ، (اشقودره) و (یگی بازار) جهتلینده کی قوای عثمانیه نك تجاوز محتمله قارشى ده مدافعه ده قالمق .

عثمانیلرک یملی ؛ بوجه بالا ضعیف قره طاغ قوتلیله مدافعه ایدیلن

سلیار پاشا مرحوم (ظافه) دن (دانیلوغراد) . قدر اولان ۷۰ کیلو متر تک مسافه بی و (دوقا) ، (اوستروق) بوغازلیله یوقاری واورته (زما) کی صارب و مشکل العبور برلری ، قره طاغ ک قوای مهمه وازاجات خارقه سی قارشینسده ، بی محابا و بلا قور کهرک — اساساً بر جوق بابا کی تک افاسنه سبب اولان بو سفر تجاوزینک التزامدن صرف نظر — تاریخ عسکریمی بر مثال کزین ایله تزین ایته کی حالده (دانیلوغراد) دن ۱۰ و ۵۰ کیلو مترو مسافه لرده بولونان و بالنسبه مشکلاتی ده آز منطقه لرده حرکت اییدن جنوب قول اردوسیه شرقده کی فرقه تک حرکات متناهی سی اسبابی بیله مدیکمز ایچون ، بردلو اکلایشله میور .

۳ — قول اردولرک برلشدیکی آندن سلیان پاشانک باقاندیره یوللادیغی زمانه قدر کین تقریباً ایکی هفته لیک بر مدت بالخاصه تک بر باش قبوله ایلدی کی چون لزومسزیره بوش کچیرلش بوئناده (جینه) به کیدله مشدر . هر نه قدر (جینه) تک منابع عسکریه و مؤسسات مهمه بی حاوی اولما سندن دولایی ضیاعی قره طاغ حکومت و اردوسی پکده متضرر و متأثر ایتمزسه ده ضعیفی حالده بر تأثیر سیاسی بی حاز اولجفی شه سزدی .

طاغلیبر ؛ ۱ — نیشیک اردوسی هان مساوی اوج قسمة آیرمقدنسه قسم اعظمی نیشیک اووه سنده طوپلامق ، (دوقا) بوغازلیله (بیوا) و دیسنه ضعیف مفرزله یوللامق ، بومفرزله واسطه سیله (قریستاج) و (غوراچقو) دن کلن عثمانلی قوللری کچیدلردن چیقنجه به قدر خیر بالایه رق چکیلمک و هر هانکی برینک اولجه کچیددن خروجی آنده کیریده کی قوای کلیه ایله اوزرینه یوکلنمک لازمدی . بو سایه ده مهمجه قوتده بولونان مئذکور مفرزله لرک تپه له نسی واقع اولماز ، تپه له نکلدن سوکرده دولاشیق بوللردن رجته مجبور اوله رق (اوستروق) بوغازنده کی برنسه التحاقری کوچله شمزدی .

۲۶ جزیران ده استانبولدن کن امر اوزرینه سلیمان پاشا کندی قول اردو سیله برابر دیکر قول اردو دن ده ۶ طابور آلهرق (بار) اسکله سنه حرکت و تموزک برنجی هفته سنده کلن واپورلره عسکری بندیره رک دده آغاچه عزیزیت و ۱۷ تموزده بالقان دارلحرکات سنده (زاغرا) لرده انبسات وجود و هیبت ایلشدر .

مطالعات .

عثمانیلمر ؛ ۱ - اوج قوله بردن قومانده ایده جک بریاش قوماندانک بولو ناممسی یوزندن هر قول کندی باشنه حرکت ایتمش و اساساً صارب طاغلرده آیرلده قلمری حالده یینلرنده ارتباط و مخیار بدن اثر اولمامسی قوللرک مخلف زمانلرده یورویش و محاربه یا بمالرینه سبب اولمش ، حاصلی خطوط خارجه ده بولو ناممسی ارزو ایدیله یین شیلرک کافه سی بوراده طولیلامش و بو حال خطوط داخله اوزرنده حرکت ایدهن طاغلیرلرک پک چوق ایینه یارامشدر . بوسیدن (نیقشیک) ایله (اشیوزه) آره - سنده و تقریباً یکدیگر کونده ۲۵ ، ۳۰ کیلو متره مسافه یه یاقلاشان ایکی قول اردو آنجیق ۹ کونده برلشه ییلمشدر .

کذا عدم ارتباط و اطراد یوزندن بدایت حرکتده یعنی ۱۹ مایسنده ایکی قول اردو آره - سنده کی ۸۰ کیلو متره یعنی ۳ ، ۴ کونلک بر مسافه ، تقریباً بر قول اردو قوتنده اولان طاغلیرلرک حرکت ماهرانه لری قارشیننده آنجیق ۲۳ کونده قطع اولونمشدر . شاید قول اردولر آره سنده ارتباط اولسه ایدی ، تنکلات ارضیه و مشکلات سائره نک وجودینه رغماً ، خاصه سلیمان پاشا مرحومک شدت و جرئتی ، عسکر مزک مشهور جهان اولان غیرت و شجاعتی سایه سنده مذکور مسافه نک بر هفته ، نهایت اون کونده قطعی قره طاغ اردوسنک سیویبشوب طاغلره صاووشمانه میدان و برلیرلرک سریمه ایکی طرفدن قوشاندلسی ممکندی .

اوله‌مدی . هیچ بر ایش کورولمه‌رک تمام اوج کون دشمن قارشیدنده بی حرکت قالدقیدن سوکره دردنجی کونی و ۲۹ مایسده تکرار هجوم ایدیله‌رک (مارتینیک) کلیسای و تپه‌سی ضبط ایدلدی . متعاقباً هر نه‌دسه ۱۰ کون قدر توقف ایدلدی .

حزیران‌ده بر قسم قوت (تقریباً برلوا) کیریده ، ضبط اولومان یرده بر اقله‌رق متباقی ۲ لوا ایله ایلمی حرکت ایدلدی: برلوا وادیدن. ۲ طایور صاع جناح جانباری وظیفه‌سیله صرتلر اوزرندن ۲ طابورده احتیاط اوله‌رق کیریدن کیدیور ؛ جانبدارله اصل قول آره‌سنده وهر ایکسندن ایلمیده عساکر معاونه بولونویوردی .

طاغلیلر عین زمانده هم جانبداره و معاونه‌به، هم‌ده قسم کلی‌به ایجه بر قوتله هجوم ایتدیلر ؛ معاونه‌لر یک ایلمی آتیلدقلریچون هر طرفندن قوشاتیله‌رق پریشان برحاله‌ده رجعتنه باشلادیلر؛ بونلرک رجعتلری اوزمانه قدر ثبات و ایجه مقاومت کوسترن عساکر منتظه‌یه‌ده سرایتله تکمیل قول اولجه حرکت ایتدیکی موقعه قدر چکیلدی . کذا بوراده ۳ کون آرامدن سوکره ۱۱ حزیرانده تکرار حرکت ایتدارله بر آزابلریده سلیمان پاشا قول اردوسیله برلشمکه موفقیت حاصل اولدی . بروجه بالا هر ایکی قول برلشدکن سوکره جنوبه حرکت و ۱۲ حزیرانده (بودغوریجه) به مواصلت اولوندی .

محمد علی پاشا فرقه‌سندن حرکاتک دواچی مدتیجه هیچ برسس ، خبر یوقدی . مشارله (قولاشین) دن (دانیلوغراد) استقامتده بر آزابلرله مشسده مؤخرأ (یکی بازار) جهتلرینه چکیلمشدر .

بر باش قوماندانه مالک اوله‌مامقندن متولد کشمکشدن دولانی ایکی قول اردو تمام ۷ کون (بودغوریجه) ده استراحت ایدله‌رک بر ایش کورمدی .

اساسلی برخسار و برهه بورلردی؛ فقط درت طرفدن اؤجاج ایدیلان قول اردو نهراحت یوروپور ونهده قوتوب او یوبه ییلوردی. اویقوسزلنی و بورغوناهه انضمام ایدهن صوسزلتی دشمن قورشونشدن زیاده عسکر سنی بیتر یوردی. بوسیدن هم (زهتا) صوبیدن استفاده ائنگ و هم ده قافله و آغیر لقلری قولایقله یوروته بیلمک ایچون صرتلردن وادی به ایتلیدی. وادی به ایسهن قول اردو اصل وادیدن قافله لری یورو توپور، جناختنه جانبدارلر ایلری و کیرینه پشدار و هم دار و بونلرک هر بری آویجی چیقارته رفق عادتاً یویوک برقله نظامی حالده یورو یوردی. بو صورتله بر درجه به قدر امیتله یورو پورسهده (زهتا) تک صاغ ساحلنده بر دشمن مفرزه سی نهره تقریبی اشکال ایشدیکچون عسکرک صوسزلنی کیدرمک قابل اولم یور؛ وادی ده اودون پولوتادی چیچون یشده پیشریله یوردی.

ایشته بولهجه اراضینک مناعتدن باشقه طاغلیلرک آن بان هجوم و باصقینلردن و عرومیت بی نهبه دن دولابی عسکرک قدرت طاقتی توکمنشدی.

تمام ۹ کون سورهن تابفرسا بر کیر و داردن صوکره سلیمان پاشا قول اردوسی ۱۱ جزیرانده (دانیلوغراد) ایله (اشپوزه) آره سنده علی صائب پاشا قول اردوسیله برلشدی.

(پودغوریجه) ده بولونان علی صائب پاشا قول اردوسنک حرکاتی؛ ۱۹ مایس ده (پودغوریجه) دن و ۲۱ ده (اشپوزه) دن حرکتله ایکی قولدن (دانیلوغراد) و (اوستروق) بوغازی استقامته یوردی. قول اردوئی ترکیب ایدهن اوچ لواندن ایکیمی حافظ پاشا قوماندنه سنه مودوع ایلریده و اوچنجیسی علی صائب پاشا قوماندنه سی آلتنده احتیاط اوله رق کیریده کیدیبوردی. قول اردونک صول جناحی (زهتا) صوبینه مستد و امین ایدیسده صاغ جناحی بونجه تمت (مارتینیک) طاغلرندن طاغلیلرک هر آن تعرضی محتملدی؛ بونکچون بورلرک الهه بولونماسی لازمدی. حال بوک مذکور طاغلرده برچوق دشمن مفرزه لری بولون یوردی. بوسیدن ۲۵ مایسده (مارتینیک) طاغلرینک (قوقوشینا) پایه سنده کی دشمن اوزرینه هجوم ایدلیدی؛ آقشامه قدر اوغرا شیلدیسه ده طاغلیلری بوسکورتمک قابل

هجوم ایدلدی . طاعنلیر مغلوباً بر طاقم دولاشیق کچی یوللردن چکیلهرک آتخق بر قسمی (نیقشیک) کبریسنده و (اوستروق) بوغازنده قوتلیری طوبلامقده اولان برنس (نیقولا) به التحاق ایدمبیلدی .

سلیمان پاشا یورویشنه دوامله ۳ حزررانده (نیقشیک) مواصلت ایتدی ؛ ۴ ده مشارالیه (نیقشیک) اوومسندن و برچوق فوندهلقه مستور و صارب درملره مقطوع (یوقاری زهنا) حوضهسندن (اوستروق) بوغازینه دوغرو ایلرله دی . بورادهده (دوقا) بوغازنده حسن صورتله تطبیق ایتدیکی اصول تمیهیه توفیقاً جبهه هجومسندن صرف نظر ایدهرک دشمنک یانلیری چویرمک اوزره اوچ قولله حرکت تعرضیه باشلادی : مرکز (پلانینقا) کدیکنده کی بو یون نقطه سی استقامتمده یورودی ؛ ایکی جناحده کی قوللر ایسه مذکور بو یونک طرفینده کی تپه لره طیرماندی . بوکی مانورلردن اودلری باطلایان طاعنلیر کرک بو یونده و کرکسه دها کریده کی مستحکم اوستروق مناسرتند دیکیش طوتدورمه یه رق (زهنا) وادیسنه دوغرو چکیلدیلر .

سلیمان پاشا بوشکل اراضی اوزرنده و طاعنلیرک ازعاجات منابه سی آلتنده بر ایکی کون سوکره (زهنا) وادیسنک باش طرفنه کلدی و صرتلری تعقیباً یورویشنه دوام ایتدی . آرتق بو آندن اعتباراً ایکی قول اردو آره سنده ۲۰ کیلو متره بر مسافه قالمش و قرمطاغ اردوسنک وادی داخلنده تمامیه احاطه و اسیر ایدلسنه برشی قالمشیدی .

لکن طاعنلیر قرمطاغ قلعه طبیعی سنک کیلدی و خیال قاپولری منابه سنده اولان « پیوا » وادیس، (دوقا) و (اوستروق) بوغازلنده جسور ، مقتمع عسکریمزه قارشى بر ایش کورده مدکلیری دوشونه وک آرتق اوله مردهجه ، عسکرجه کوکس کورکسه چارپشه یه چقلیری آکلادیلر . و چویکلکلی سایه سنده کیجه قارانلندن و اراضی قارپش ، قارپش طاقمقدن بالاسناده محصور ، محاط اولفدن تورتولورق بالهکس سلیمان پاشا قول اردوسنی قوشاقفه ، جبهه دن ایلری حرکتی تمویقه ، یان و کیریلردن یورویش قولنی تمجیزه باشلادیلر . واقعا طاعنلیر جدی بر هجوم باهرق

صحرالت صربیہ (۱۹ مایس - صربانہ نہانی) .

بدایت حرکاتده شمالدهکی قره طاغ اردوسی تقریباً یکدیگریسه مساوی اوج غروبہ ۶،۵۰۰ شربیک کیشلک قسملره آپرلدی : ۷ طابوردن عبارت بر قوت (غوراجقو) نك محاصره سنه مأمورایدلدی؛ (دوقا) بوغازینك شمال مخرجنی سلیمان پاشا قول اردوسته قارشنی سد و مدافعه ایتمك اوزره (ووقوتیسیچ) قوماندہسی آلتندہ و تقریباً ۶ بیک کیشلک بر قوت (قریستاج) کوندرلدی؛ ۶ بیک کیشیدن مرکب اولان اوچنچی غروب پرنس (نیقولا) نك قوماندہسی آلتندہ اوله رق دیکرلرینك ستر و حمایه سی تحتده (نیقشیک) قلعہ سنی محاصره ایله برآن اول ضبط و اشغاله چالیشبودی .

بوکا مقابل، سلیمان پاشا، خط محاصره نك رفیعله قلعہ نواقصنك اکلندن صوکره قول اردو ایله برلشمك و (نیقشیک) استقامتندہ حرکت ایتمك اوزره برلوانی (تقریباً ۴،۰۰۰) (غوراجقو) یه کوندردی . کبری یه قالان ۳ لوا ۲۰۰۰ مکاریدن مرکب ارزاق قافله سیله برابر ۱۹ مایس ده (غاجقه) دن حرکت و ۲۲ ده (قریستاج) موضعنك اوکته مواصلت ایتدی . بوراده قول اردونك ۳ لواسی ۳ قولدن یورویهرک دشمن موضعنه هجوم ایتدی . بوکبی کچیدلرده طساغلیلره قارشنی پك چوق تلفات و فلاکتی بادی اولمقده و دقانله تطبیق ایدبله کلکده اولان جبهه هجوملری برینه مشارالیهك قوللاندینی شو طرز هجوم سایه سنده (دوقا) بوغازینك شمال مخرجنی قولایقله ضبط ایدلدی .

بعدالمحاربه برآز آرمدن صوکره اصل قوتله نقلیه قافله سی اورته دن ، کچیدده موجود نك بر یولدن یورومك و جناحینده بیاده قوللری یوروتولمك اوزره ایلریله ندی . طساغلیلرک کچید داخلمده (نازار - Mashare) و (برسه قا - Presjeka) موقعلری آره سننده طوتدقلری موضعنه تکرار

پلوه ؛ بروجہ بالا اوج قول حدودی تجاوز و خطوط خارجه اوزرنده حرکتله قره طاغک کویکی مثابه سنده واک مهم بر موقعتده بولسان (زهنا) وادیسنده و(دانیلو خراد) جوارنده برلشمک ، بوصورتله استقامات مذکورده تصادفی اغلب احتمال اولان دشمن اردوسنی صارصه رق قره طاغک مواقع واقسام مهمه سنی ضبط واستیلا ایتک ، ماحصل هنوز باشلامش اولان روسیه محاربه سی بر صفحه جسدیه کیردیکی زمان باش قالدیره میه جق درجه ده قره طاغه بر ضربه ایندیرمک .

طاغلیسر ؛ معلوم اولان قره طاغ اردوسی ۳ غروبه آپیرلمشدر : ۱۵۰۰۰ کیشی بالذات برنس قومانده سنده (نیقشیک) ۵۱ ، ۶ بیک (اشپوزه) ؛ ۲۰۰۰ قدرده (قولاشین) حدودلری جوارلرنده .

دور اوله نسبه اردونک حالی ؛ اسلحه جه بر تبدیل یوقسه ده اثنای متارکده (قطارو) طریقله برچوق ارزاق ، جیخانه جلب وادخار ایدلش اولقله اردونک مالزمه وقوه مادیه سی متکامل ودور اول موفقیاتندن دولابی قوه معنویه سی ده متزاید برحالده ایدی .

پلوه ؛ شمال غروینک وظیفه سی ؛ اولا (نیقشیک) ، (غوراجقو) قلعه لری محاصره و بعد الضبط تحریب ایدرک سلیمان پاشا قول اردوسنی اثنای تعرضه مذکور قلعه لک استنادندن محروم براقق ؛ بواشاده مذکور قول اردونک (دوقا) بوظایله (پیوا) وادیسندن مرورینی اشکال ایتک . جنوب وشرق غروپلرینک وظیفه لری ؛ علی صائب پاشا قول اردوسیه محمد علی پاشا فرقه سنه قارشی (زهنا) و (موراجه) وادیلرینک سد ومدافعه لری ؛

۳ - ۲۷ ایلول رجعتده (دانیلوغراد) اووه سنه دوغرو جبهه کیریسنه چکیله جککن بالخاصه شمال استقامتده و یان طرفه رجعت ایدلسه ایدی هم تعقیب مغرزله مرکز شدت و صولتی آلتده آجیق اووه ده تلفات و برمکدن عسکرلری قورتاریلیر و هم ده طاغدرده طویلا به بیلدکلی قوتله فرقه عثمانیه به قارشى عادتار « یان موصی » تأثیرینی کوسترک فرقه مرکز (دانیلوغراد) . کیمه سی مؤثر بر صورتده تعویق ایدیلیردی .

ایکنجی دور (۱۹ مایس ۹۳ - ایلول بدایتی) .

بودور حرکات حریره اعتباریله ایکی قسمه (دوره به) آریلیر :
دوره اول ؛ ۱۹ مایس دن حزران غایسته قدر (۴۰ کون) ؛
دوره ثانیه تموز ابتداسندن ایلول بدایته (۲۰ آئی) قدر
امتداد ایدر .

دوره اولده ، طرفینک قوت ، وضعیت و صرب یوللاری .

عثمانلار ؛ سلیمان پاشا قوماندده سنده اولان ۳۶ طابور (۱۵ : ۲۰ بیك)
(غاچقه) ده ؛

علی صائب پاشا قوماندده سنده بولونان ۲۴ طابور (۱۲ : ۱۵ بیك)
(بودوغوریجه) جوازنده ؛

محمد علی پاشا قوماندده سنده اولان ۱۶ طابور (۶ : ۸ بیك) (قولاشین)
حوالیسنده .

دور اوله نظرآ اردونک حالی ؛ قطعات عین اسلحه ایله مجهز ایسه ده مالزمهجه ده ائی ، تشکیلات و امر و قوماندده اعتباریله بالخاصه سلیمان پاشا قول اردوسی مشارالیهک همتی سایسنده ده مکمل اولقله برابر رجب . ویسل پاشا کی قیمتی قوماندانلرده موجود .

تعرضه و یا خود سول کنارینه یا قلاشرق آتشله سول قوله معاونت قابلدی .
 بو خصوصک اهمالی ایسه او زمان قوماندانلرنده (Initiative) دینلن
 « کندیلکنندن حرکت » خاصه سنک فقدانندن منبعدر .

۸ — جلال لدین پاشانک شهادتندن سوکره کالاول تعقیه شدتله دوام
 ایدیلرک (دانیلوغراد) . کیریلهمسی لازمه دن ایکن معیت قوماندانلرک بهت
 وترده دوشمه سندن دولایی طالب بر فرقه مغلوب بر قطعه کبی توقف ایتمش
 ومغلوب و فراری طاغیلرک مقابل تعرضنه میدان وامکان برافه رق ثمره
 ظالیت دشمنه ترک ودور ایدلمشدر . شو وقعه ، قوماندان نه قدر ماهر وفطین
 اولورسه اولسون . مشارالیه ک وجود ویا غیابنده ای معیت قوماندانلرینه
 فوق العاده لزوم اولدیقی کوسترر .

طاغیلر ؛ جنوب اردوسی هر نه قدر تدافعی بروظیفه ایله مکلف ایدیلرده
 اعلان حرب صره لرنده ضعیف وداغتیق اولان عثمانیلرک (بودغوریجه)
 جهتلرنده کی قوللرینه تعرض وهیج اولمازه تجملرینی اشکال ایده بیلرلر دی .
 باخصوص احمد و محمود پاشالرک رجعتلرنده اس الحركه تمزه قدر صوقولمق
 و (اشقودره) ایله خط مواصله مزی کسمک ایشدن بیله دکلدی . بو حال ،
 طاغیلرک آتی و کچیجی محاربه لرده چته وای ایش کورمکده ماهر و استاد ،
 بالعکس بر مقصد سوق الجیشی وتمیه وی کوزه تهرک اساسلی بریلان تعقیفنده
 مهارتسز وعجمی اولدقلرینی کوستریور .

۲ — ۴ آغستوس محاربه سندن سوکره بر چوق قطعانک رجعت
 وانهمنه رغماً محمود پاشانک ۳ بطریه وتک بر طابورله بالکنز باشه (قاقاریجه)
 صرتلرنده ۱۲ ساعتدن زیاده ثبات ایدوب قاله یلمسی حیرت ودقتی جالبدر .
 بو ، آتیق طاغیلرک متین بر موضعه ، نباتکار بر مدافعه قارشی هجوم ایتمکده
 بجزیکسز وجسارتسز اولملریله تاویل اولنه بیلور .

کور کورینه وکفی ایشلر کورولوروردی . بوندن باشقه ۴ و ۲۶ آغستوس تاریخلرندن حرکت ایدن قوللرک آره نرنده هیچ ارتباط اولماسی ویکدیگرندن ایچیه آری بولونماسی بربرینه معاونت ایدمهملرینی موجب اولمشیدی . ۴ آغستوسده (غرادیشته) تپهسی ۲۶ ده (موراجه) نهری کپی بویوجک مانع قوللرک ارتباطی کاملاً کسمشیدی .

۵ - ۴ آغستوس حرکتهده هنور خط محاصره یاریلیدن اول ویاکنیز عساکر معاونه ایله سترایدیلن سول جناح استقامتده ارزاق قافلهسک سوقی مناسب دکلدی . مذکور قافلهک (بودغوریجه - مه دون) یولندن سوقی موافق ایدیسده مذکور یوله حاکم بولونان سول جناحک عساکر نظامیدن مرکب قطعانه قولندیرلمسی دشمنک هیچ اولمازسه بر مقدار ساریلمهسک بگله نیلمسی ایجاب ایدردی .

۶ - ۲۶ آغستوسده (پیهری) ناحیهسنه کوندیریلن سول جناح قولی وظیفه اصلیهی اجرایه مأمور اولدینی ایچون قوای موجودهسک قسم اعظمی بو طرفه کوندیرمک ویک جزئی برقولته (مه دون) استقامتی ترصد اتمک لازمهدن ایکن ۲۶ طابورلق قول اردونک آنجق ۱۰ طابوری ناحیه مذکوریه کوندیرلشیدی .

بونکله برابر مذکور قولک خط رجعتی (زهتا) نهری اوزرنده تک بریکیده حصر ایدیلهرک انهای رجعتده برچوق عسکرک صویه دوکولمسنه سدییت ویرلشدر . (برنجی کتابده کی رجعت بحثه مراجعت) .

۷ - ۲۶ آغستوسده صاغ جناح قولی هیچ بر دشمن مقرزهسنه راست کلدیکی حالده سول قولک مغلوبیتنه سیرجی کپی باقه قالمشدر . واقعا هر ایکی قولک آره سنده (موراجه) نهریک بولونماسی معاوتی بر درجه به قدر اشکال ایدیسور دسه یا نه رک موجود کچیدلرندن کچهرک دشمنک یانه

اتمتك ، همده دولایسیله و دهامؤثر بر صورتده قلعهمه یاردیم ایلک ایچون دوره حریبه نك هایتنه دوغرو جلالالدین پاشا طرفندن تطبیق ایدیلن پلانك دهام بدایتسده تعقیبی الزمدی . بوسایهده طاغلیلر كرك (دانیلوغراد) و (چینه) کچی مواقع مهمه و اقسام نمائتتک و کرکسه شمال اردوسی خطوط مواصله سنك محافظه و تأمینی ایچون متجاوز اردومزك قارشیسنده طوبلانغه مجبور اوله رق کندیباکلرندن (مه دون) قلعهمه سنك محاصره سنی رفع ایتمکله برابر حوالی سائرهبده سارقینتیاقدن واز کچه جکلر و تکمیل قوتلریله اردوی مستولتک دفع هجماته جالیشه جقلردی .

۲ — (مارتینیک) محاربه سنه قدر طابورله قول اردو آره سنده کی جزؤ نام تشکیلاندن اثر یوقدی . ذاتاً تشکیلات حضریه سی مکمل اولمایان و مختلف اردولر مواقندن طوبلانان نظامیه ، ردیف و مستحفظ طابورلری هیچ اولمازه اثنای سفرده صورت مناسبهده اقسامه بالئفرنق آلائی ، لوا و فرقه جزؤ ناملرینک تشکیلی و بهرینه مناسب قوماندانلر تعیینی درجه و جویده ایدی . (مه دون) . قارشى واقع اولان تشبثلرک هان کافه سنده و بالخاصه ۴ آغستوس حرکت عسکریه سنده نقیصه مذکورهنک جزای الیمی کورولمشدر .

۳ — معلم و منتظم اردولر بیله الجای سیایه و سائرهدن دولای بوش کچن زمانلری عسکرک شوق و مهارتی آرتیرمق ، روح و اعصابه اوبوشوقلق کله مک ایچون تعلیم و مانوره یه حصر ایده کلدکلری حالده تعلیم و تربیه دن بی بهره و هله زمانک اصول تعییه سندن قطعاً بی خبر بولونان قطعاتک تعلیملریته . بر ایکی مستئنادن صرف نظر . لایقی وجه ایله وقف همت ایدیله مشدی .

۴ — بوسیبه بناء نه یورویش ، نه ده محاربه ده ترتیبات لازمه آله میور .

عسکری سوق و اداره ایدمک بر کیمسه بولونمادیچون قره یرنده میخلاندی قالدی . بو حال تردد و توفقی کورمن طاغیلر در عقب مقابل تعرضه کچدیلر ؛ و اولدجه بر غلبه یده نائل اولدیلر . فرقه منری چه بدن ، یان وحتی کیریلردن تهدید اتمک باشلادیلر . فرقه ایجه مشکلاتله چکیلیرکن ۲ تشرین اولده ایکنجی بر هجومه دهسا اوغرادای و مغلوباً (اشپوزه) یه قدر رجعت ایتمدی . بو آنه دگین تمام ۸ آی مقاومت ایدن (مهدون) قلعہ سی محروم امید و امداد قاهره ق تسلیمه مجبور اولدی . بو صره شمال حرکات حربیه سنده سویلنن اسباب معلومه دن دولانی متارکه عقدیله دوره حربیه ختامه ایردیکیچون درویش پاشا ایجاب ایدن موافقه محافظلر براقهرق (اشقودره) یه چکیلیدی .

مطالعات .

عثمانلیلر ؛ ۱ - اعلان حرب تاریخی اولان ۲۰ حزریراندن ۲۰ ایلوله قدر تمام اوج آیلق مدتک یالکز (مهدون) کبی عادی بر قلعہ یه ارزاق و یرمکله کچمہ سی شسایان حیرت اولقله برابر موفق اولونمامسی ده آیریجه سزای دقتدر . مذکور قلعہ نک ضیاعیله حاصل اوله جق زیان ۲ بلوک پیاده و براق طوبدن عبارت ایدی . بویله عادی بر قلعہ نک قورنارماسیله کندیلرینی اساساً مدافعه یه مقتدر ۲ : ۳ یوز قهرمانک سلامتی نامه مختلف تاریخلرده ۶ ، ۷ بیگ بابا یکیٹک بر مقصد هیچی اوغورنده ضیاعی دوغروسی آغلانه جق بر مسئله در . بوکا مقابل قوای امداد یه نک مغلوباً چکیلمسسته رغماً اوبر آوج قلعہ محافظینک ۸ آی قدر ثبات و متاتی ده بالعکس انسانه فیخر و ایتهاجدن متحصصل کوز یاشاری دوکدوریور !

بناءً علیه قلعہ نی کندی حاله براقهرق هم اساسلی بر مقصد تعقیب

جهتند بولونان مصطفی جلال الدین پاشا کوندرلدی. مشارالیه (بودغوربیجه، یه کلبر کلز موجود ۲۸ طابوردن ۱۸ زینی آیردی؛ بونلری صلاحیت واسمه ایله تلمیم و تربیه ایتمک ایچون باش قوماندان درویش پاشانن مآذونیت آلدی. ۱۰، ۱۵ کون قدر مذکور طابورلره ایجه نیی اوکره ندی: اوزمانه قدر اشقودره قول اودوسنده تطبق ابدلین داغنیق نظامی عسکر و ضابطانه تلمیم ایتمدی؛ قره طاغ چته لرینه نمائل فدائی مفرزمه لری تشکیل ایچون طابورلردن برطاقم دکرلی افراد سجدی، بونلری دیکر عسکرلردن تفریق ایچون قوللرینه قیرمزی چوققدن برر علامت فارقه دیکدردی؛ بللرینه یاناغان مقامنده قضاطور. لرینی طاقیردی. بو کزیده قهرمانک و وظیفه سی بورو پیشارده. پیشدار وبا پیشدار پیشدارینی تشکیل ایتمک. محاربه لرده یاییله جق محجوملرده اک اول دشمن اوزرینه آتیلماق، تعقیبارده رجعت ایدهن خصمک یان و کیریلرینه دوشمک ایدی.

فرقه سی بروجه بالا حاضرلایان مشارالیه (مه دون) قلعه سنک اکیال نواقصی کچی محدود بره دفدن، نامشر بر مقصددن صرف نظرله (اشپوزه) چوارنده حدودی کچهرک طاغایلرک مرکز مقاومتلری اولان (دایلو غراد) اوزرینه امرض ایلمه سی تکلیف ایتمدی وعموم ارکانه قبول ایتمیردی. بونک اوزرینه ۲۰ ایلولده (اشپوزه) دن حرکت ایدهرک ۲۶ ده ایکی قولدن (مارتینک) طاغارینه دوغرو ایبرله دی و (وزوسسا) صرتلری اشغال ایلیدی؛ ۲۷ ده (مالیانی) اوزرینه یورودی، دشمنی اورادن طرد ایتمدی؛ مغلوباً رجعت ایدرکن (دایلو غراد) اووه سنه دوشنن طاغایلری فدائی مفرزله لرله بالتعقیب ایجه صارسدی؛ مع التأسف بوموقیت چوق دو م ایتمدی. انشای تعقیبه جلال الدین پاشا شهید دوشدی. مشارالیه کیرینی دولدوره جق،

۴ ۲۶ آغستوسده اجرا ایدیلن دردیحی حرکت عسکریه به ۲۶
طابور اشتراك ایشیدی . بوقوت ده ایکی به آیرلدی : ه شم پاشا قوماده سنده
اولان صول قول ۱۰ طابور ؛ جمیل پاشا قوماده سنه ویریلن صاغ قول ایسه
۱۶ طابور ایدی .

ص ل قول ، (قوجه) اهالی غاصیه سیله (مه دون) محاصرینک
قره طاغه ارتباطی کسمک اوزره (زهنا) ایله (موراجه) آره سنده بولومان
(پیهری) ناحیه سنک ضبط و استیلاسنه کوردلدی . مذکور قول تک
وعادی بر کوریدن (زهنا) صورتی کچدی ؛ ناحیه مذکوره به حاکم اولان
(تربیاج) تیه لرینی فنک باطلا تمسزین اشغال و تحکیم ایتدیه ده طاعیلرک
واقع اولان عودت تعرضه لرینه د نایه رقی منهزماً چکیلدی . برچوق افراد
شهید اولقنه برابر برچوغی ده کورینزلکدن نهره دوکولدی . خلاصه بوندن
اولکی قدر تلفات ویردک .

صلاغ جناح قولی هیچ برایش کورمه دن آقشامه دوغری (بودغوریجه)
به جلب ایدلدی .

لاحقه ؛ محاربه* مذکوره فی درسامده مشعر تلفرافنامه ده شویله عرض
معلومات ایدلیدی : * (پیهری) ناحیه سنک کلیدی مثابه سنده اولان (تربیاج)
تیهستی بوکون عون حقاله ضبط ایتدک ؛ آنجین آقشام اوستی کورولن لزوم
اوزرینه (بودغوریجه) به عودت اولوندینی سرده بزی تعقیب ایدن دشمنه
تلفات کلیه ویردلی . بزم طرفندن ده برقاچ شهید و مجروح وقوع بولدی . * مأنده
ایدی .

مؤخرأ بوتلفرافنامه فی نقیض اولهوق ، نیک و بدلری کندلرینه عائد اولهحنی
یدیهی اولان* معیتلرندکی بو عسکرله هیچ برایش کوروله میه حکمی مبین عموم اسرا
وضابطان طرفندن بر مضطبه قارالانیورکه اوزمانده موجود بعض ارکان وامرئک
جدیدتهکی بهره لرینه برر مییاردر .

بومعلوبتی متعاقب جمیل پاشا استانبوله جلب ایدیلرک یرینه هرسلک

شرقه متوجه وصول یانی (بودغوریجه - مه دون) بولنه ممتد اولمق اوزره (قآقاریجه) طاغلیرنک شمال پایسی اوزرنده موضعه کیرمش وصول جناحی ایلیریسته ده عساکر معاونینی یرلشدیرمشدی. بناءً علیه ایکی قول یکدیگرینه عمود بر وضعیتده وآره لرنده (غزادیشه) تپه سی بولونمقده ایدی .

قطعات موضعه کیردکن صوکره اوکله به دوغرو ارزاق قولی (بودغو- ریجه - مه دون) بولنده ایلیرله رکن طاغلیلر صول جناحده کی معاونه لره هجیم ایده رک بولری پوسکورتمشردی ؛ معاونه لره رجعتلرک ارزاق قوله و محمود پاشا قولک صول جناحنه سرایتله بوقسم کاملاً بوزولمشیدی .

صاغ جناح قولی قوماندانی سالم پاشا آتدن دوشمکدن متحصّل طادی بر یاره سنی بهانه ایده رک میدان محاربه دن (بودغوریجه) به صاوشدنی چی چون اسی بریکباشینک درایت و مهارتنه تودیع ایدیلن و بالتیجه باشسز قوماندمنز قالان قوجه برلواطا بورلری طاغلیلرک (غزادیشه) تپه سندن و صاغ باندن واقع اولان هجوملرینه دایانامیه رق قارمه، قاریشیق بر صورتده قاجمه باشلامشردی .

جناحلرک شو انهزام متعاقبتدن دولایی مرکزده (قآقاریجه) صرتلرنده محمود پاشانک یاننده قالان یالکز بر طسابورله بطریقه لردن ماعدا، قطعات سآره یک چوق تلقات و بره رک (بودغوریجه) به دوکولمشلردی . مشارالیه اوکونی آقشامه قدر مذکور صرتده ثبات ایتدیکی کبی کیجه یی ده اوراده کچیرمش و صباحلین سالملاً فقط مأیوساً (بودغوریجه) به عودت ایشیدی .

بومحاربه ده یوق بهانه سنه اوله رق ۱،۵۰۰ زی متجاوز شهید . او قدرده بحر و حمز اولمشدر . بو وقعه اوزرینه محمود پاشا عزل اولونه رق برینه اسکی قره طاغ سفرلرنده مهارت کوسترمش اولان درویش پاشا قوماندان نصب ایدلی .

بازدات قلعه محافظلری طرفدن خروج یا یلمشسه ده آشاییده سوبلته چک
اسبا بدن دولای هیچ برندن نمره مطلوبه اله ایدیه مشیدی .
اکال نواقص ضمنده پاییلان حرکات عسکریه بوجه آتیدر :

۱ - بدایت حربده قوماندان احمد حمدی پاشا (بودغوریجه) نده موجود
عتیق اوچنجی اردو قطعاتندن ۶ طاپورله قلعه یه یا ناشمش وبر مقدار ارزاق
ادخالنه موفق اولمشدر .

۲ - بر مدت سوکره عین قوت وعین مقصدله ایکنجی دفعه بر
تشیب عسکریده دها بولونمشسه ده مغلوباً (بودغوریجه) یه رجته مجبور
اولمشدر . بویالک مغلوبیت عسکرک کوزنی بیلدبرمش وبویلیغینلق بالاخره
عتیق دردنچی وبشنجی اردولردن کلن طاپورلرده حکایه وحسب حال طریقله
آشیلنه رق بیدری آرمان قوه مادیه یه مقابل قوه معنویه آلامشیدی .

۳ - احمد پاشانک مغلوبیتی اوزرینه محمود پاشا قوماندان تعیین اولوندی .
مشارالیهک مواصلتنده (بودغوریجه) ده ۱۶ طاپور طوبلا مشیدی . قره یه
جیقمش فقط تعلیم وتریبیدن محروم بر قاق طاپور افرادینه ده (بار) اسکلنه
تفننگری دولتوروب آته جق قدر تعلیم یابدیریلوردی . محمود پاشا صدارتدن
آلدینی امر مصر و مؤکده توفیقاً (مه دون) ، ارزاق وبرمک ایچون ؛ آغستوسده
صباحلین (بودغوریجه) دن حرکت ایدرک ۳ قولله قلعه یه دوغرو یورومشیدی :
۶ طاپوردن عبارت اولان صاغ قول سالم پاشانک قومانداسی آلتنده
(بودغوریجه - ویتوشه - غروده) استقامتنده دولاشیق برولدن ایلیله بهرک
جهه سی شماله و (مه دون) قلعه سنه متوجه اولمق ، بر برینک کرینسنده ایکی
خط تشکیل ایتمک اوزره (فوندینا) صرتلرنده موضع آلمشیدی .

۱۰ طاپورله ۳ بطریقه دن ترکیب ایدن محمود پاشانک قومانداسنده بولونان
صول جناح قولی (بودغوریجه - مه دون) بولنی تعقیباً یورویه رک جهه سی

یرینه اک مکمل ومؤثر تدبیر اولق اوزره عصانه سریع وقوتلی ضربله
ووره جق اولان سیار مفرزله کزدیرمک موافقدی .

مختار پاشا حضرتلری بواساسلری شهسز دوشونمشدر ؛ لکن سیار
مفرزلری اداره ونقاط مهمه بی محافظه ایده جک درجه ده ماهر معیت
قوماندانلری بولونمادیچون قوتلری شدتله تصرف ایده رک اداره لی قوللامق
امکانزلری موجود اولسه کرک . یوقسه خطوط مواصله ومواقع مهمه بی
اهالی عاصیه قارشلی ای قوماندان و کوچوک مفرزله له محافظه ایده رک سیار
اردوی قوتلر برمه نک الزم اولدینلی بک اعلا تقدیر ایدرلردی .

بودن باشقه مشارالیه ک معینده کی قطعات ، مالز مهجه بک کیری اولمقله
برابر قیمتجه ده آشاغی ایدیله . اکثری مختلف اردولردن جلب ایلمش
ضبط وربطدن ، تعایم و تربیه دن محروم برطاقم مقدم وتالی ردیف طابورلری
ایدی . بوحال ایله ده ثابت مفرزلری ضعیف بولوندورمق ، ماده و معناً قوتلی
سیار بر اردو وجوده کتیرمک البته قابل اوله مازدی .

جنوب صرطت صریحیسی .

اعلان حربی متعاقب طاغلیله (بودغوریجه) ده کی قوتمزک ضعفندن
وعصیان ایدهن (قوجه) ناحیه سی اهالیسنک تمایندن بالاستفاده جنوبده
متصور مدافعه پلانندن صرف نظرله بزه تابع اولان ناحیه مذ کوره ده کی
(مه دون) قلعه سنی تحت محاصره یه آلمشلردی . مذکور قلعه ده محافظت
اوله رق ۳ بلوک بیاده ، آغیزدن طولار ۲ ششخانه لی طوبله بر قاچ دانه ده
قوال طوبی واردی .

ایشته بوقلعه به ارزاق و برمک و نمکن اولورسه محاصره دن قورتارمق
ایچون مختلف تاریخلرده مختلف قوتلرله ۴ دفعه حرکت عسکریه و ۵ دفعه ده

۶ - معناً وحتى مادةً معاونت كوره كلديكي آسترانك دالماجياحدودي جوارنده مهم برر نقطه سوق الجيشيه اولان (ترمين) ، (بيلهك) ويا (ناچقه) موقعلر سىك ايلك حمله ده ضبطيله قناعت ايتلى و مؤخرآ احواله نظراً دها ايلرلره كتمليدى . نته كيم ايكنجى دور نه ايتنده بوفكر معقول تمقيب ايدلمش موفقيت ده حاصل اولمشيىدى . واقعا اوزمان قره طاغ اردوسى قارشينده مختار و سليمان پاشا اردولرى يوقديسده هر حالده بدياه بويله بريلان تمقينده نه موفقيت احتمالى دها زياده ايدى .

عثمانلر ؛ بر طرفدن ميرلوا عثمان پاشانك ارتكاب ايتديكي خطاي فاحشه ، ديكر طرفدن مختار پاشانك اولجه قازانديني محاربه لره مغروراً طاغليلرى اهميتسىز كورمسي و هر احتماله قارشى قويق امليله قوتليجه براحتياط عمومي آيره ذق صاغده كي قولى كندى حالته وضعيف بر ارقاسى خصمك موفقيت آنفهنه سبب اولمشيىدى .

بوندن باشقه بوسنه و هر سكه ده موجود و عددآ مهم بر مقداره بالغ اولان قطعات عثمانيه دن دها قوتلى بر قوه سياره تشكيلي امكانك درجه سنى دوشونه لم . طاغليلر اعلان حرب ايتديكي زمان مواد آيه نك اجراسى لازم كليوردى :

۱ - عصاتله تقويه ايديلن قره طاغ اردوسنه امين و قطعى بر صورتده غلبه چالمق ايجون ال آتنده قطعات كافيه بولوندور مق ايجاب ايدردى .

۲ - عصاتك باصقيلرنندن مصون بر طاقم ارزاق و مهمات مركزلرى (مبدأ و منزل استاسيونلرى) احضار و اشغال ايلك ؛ بو خصوصده ممكن اولدينى قدر آز عسكر استخدام ايتك اوزره استاسيونلرى محافظه ايجون تحكيماته مراجعت ايلك لازمدى .

۳ - كبريده كي مواقم اهايلسنك عصياننه قارشى قوتلى ثابت مفرزه لر

ایله مختار پاشا اردوسنی مغلوب ایتمک و بوسایه ده (موستار) ه کیرمک امیددی
ظالبدی .

شاید (موستار) ده کی قوه عثمانیه ایله قطعی برتیجه یه ایرمه دن اول
(قیلیق) جهتدن بر قوه مهمه کسه ایدی اوزمان تدافی بر وظیفه و ممکن
مرتبه آز بر قوتله قارشی قویق قابلدی ؛ یوقسه با خصوص عثمانلیره پک
چوق فائق اولمایان قره طاع اردوسنک ایکی یه آیرلمسی و هر ایکسنک تعرضی
بروظیفه کورمسی نا موافق ایدی .

۵ - (نوه سین) ه وارلدق دن سوکره قوتی پارجه لامایه رق یا
(نوه سین) قارشیسنده بر مقدار قوت بر اقدق دن سوکره تکمیل اردویی
(پیشینا) موضعنه آلمق و یا خود (نوه سین) کیریسنده کی (زالومسقا)
موضعنده طوبلامق و هر ایکی حالده مختار پاشانک تعرض آنسه قدر
طوتولان موضعک تحکیمی ، کیریدن و جواردن ارزاق جلب و تدارکی
ایله اوضاشمق ، آوستریا زرهیلیرینک کسلیله آرتق ایشسز قالان (قیلیق)
مفرزه سنی سریمآ اردوبه جلب ایتمک الحجاب ایدردی . شو صورتله اصغری
۱۵ بیک کیشی طوبلامش اولوردی که تقریباً نصف راده سنده بولونان مختار
پاشا اردوسنک تعرضه قارشی پک اعلا مقابله و مذاقعه متعده ده بولونولوردی .
(نوه سین) جوارینه مواصلت تاریخی (۴ تموز) ایله (پیشینا)
مخاربه سنک یوم وقوعی (۱۱ تموز) آرمسنده ۷ کون مرور ایتدیکنه
یا قلیبرسه یوقاریده صاییلان ایشلرک کاملاً کوروله بیله جکی شهسزدی .

لاحقه : تعرض سوق الجیشینک بروجه بالا عقامتدن دولانی قره طاعده نه تعرضی
اداره ایدمک بر قوماتدان ونده تعرض یاهجق بر اردو بولونایدنی اکلاشیایور .
مادام که قره طاع حکومتی امل تجاوز و فکر استیلا بسلیله بوردی ؛ یا خریدن
اول وظائف تعرضه بی ایفایه قادر سیار بر اردو یتیشدیرملیدی . یا خود حال مشهودده
بولونان اقصاق ه طوبال بر اردو ایله (موستار) ه قدر کینه که بیلننه ملیدی .

۱۲ کونده دکل ۴ و حتی ۳ کونده قطع ایدرک مختار پاشانک مواصلتدن برهفته اول (موستار) ۰ کیرمسی لازم کئیردی. بونکچوزده (ناجقه - نه و-سین) یولنک جنوبنده بولونان و (موستار) جوارنده براسهن بولاره آیرمق اوزره اردوینی برقاچ قولدن وایجابنده جبری یورویشله یورونک لازمدی . مذکور قوللرک جبهه الحركاتی برکونلک یورویشی کجه مکه برابر قوای اصلیه عثمانیه تصادف ایتمک احتمالی ده یوقدی . واقعا عادتاً یاریم قول اردو قوتنده بولونان ۱۵ بیگ کیشیلک قره طاغ اردوسی ماده و معاً قابلیت تعرضیه به مالک اولسه ایدی تک بر یولدن بیله ۴ کونده (نه و-سین) و (موستار) (فراج، فراج یتشه بیلردی . اردونک بوجه بالا اوج یولدن استفاده سی سایه سنده فقیر و عاقر بولونان هر سک اراضی سنده اداره و اعاشه ده قولایلاشیردی .

۴ - (موستار) ۰ قدر موجود قلعه لر و سائر دن دولابی اردو مقدارینسک نه درجه آزاله جنی دوشونولمیه رک ۴,۵۰۰ کیشیلک بر قونک (قیلیق) لیانسه کوندرلمسی بوسوتون منطق سزدی . فی الحقیقه بوجوارده کی مفرزه لر مرکز عمومی بر محاربه به اشتراک لرینی منع ایتمک وساحه عسکر اخراجی اشکال ایلمک ایچسون بویله بر قونک افزاینه لزوم کورولدی . حال بوکه اردونک قوتلیجه (موستار) ۰ یا قلاشماسی جنوبی هر سک عصیانک فوق العاده آلاوله تمه سی موجب اوله جفیع چون بوجوارده کی عثمانلی مفرزه لرینک عصیان مذکور ی تسکین ایتمک بیله قونلری کافی کئزدی .

قره به عسکر اخراجی اشکاله کلنجه؛ دوره اولای عصیانده پاییلان تجارب کوستر مشیدی که عثمانلیر (قیلیق) لیانسه اوله دفعه اهمیتلی بر قوت کوندرمه مشلردی . بونکه برابر بو یوک بر عثمانلی قوتی قره به چیقسه ایدی بیله جنوب عصائی قارشیننده پک چوق مشکلاتله ایلریله به جکی کبی (موستار) جهنلرینه ویا کیریده (ناجقه) طرفلرینه بر تاثیر یا نجبه قدر قوای فاشه

مختار پاشانك استانبوله عودتی اوزربنه برینه هر سك قوماندانغه سلیمان
پاشا تعیین بو یورلدی .

مطالعات .

طاغلبیر ۱۴ — نقلیه قافله لرینك فقداننه و یورویشك بطاقتنه رغماً
نه اس الحركات و نه ده منزل استانبولنی تشکیل ایدلمه مشیدی .
۲ — یالکیز ۸ بیک کیشیک بر قوت برنسك قوماندسبی آلتنده
(غراخوه) ده طویلانمشه ده قطعات پیدر پی کلوب درمه ، چاقمه
یورویش قواننه التحاق ایتدیکیچون اردو تجمع سوق الجیشینی بترمه دن
اول انتظامسز برحاله یورویشه باشلامشیدی . فی الحقیقه سریعاً (موتار) .
کیتمک مقرر اولدینیچون بو جهت معذور کورولورسه ده سرعتدن استفاده
ایدلمه مدتیکی میدانده در .

یونکله برابر مختار پاشا بوسره ده (سرای بوسنه) ده اولدینی (موتار) ده
بولونسه بیله قره طاغ اردوسنك غیر منتظم طویلانان قطعاتنه تعرض
ایدمه مدتیکیچون طاغلبیر انسانی تجمع و مشیتده دوچار تجاوز و مشکلات
اولمادیلر . بوقسه دوکونه کیدر کبی براردو طویلانوب یورومسز .

۳ — کذا اردونك بریولده و محیر العقول برطرزده یورویه رك زحمتسزجه
(نهوسین) قدر صوقوله سی بوجه بالا عثمانی اردوسنك اوزاقرده
بولتمه سندن ایلری کلسدر . مع مافیه بویه غیر منتظم و اوزون یورومه نك
جزاسنی ینه کندیلری چکمشدر . بو انتظامسزلقدن دولایی اردو خط
حدوددن (نهوسین) قدر اولان ۱۰۰ کیلو متر ملک مسافه نی ۱۲ کونده
قطع ایتمشیدی ، حال بوکه اشقیبا واری سریعاً برایش کورمک ایستین ، نقلیه
و قابلیت تمرضیدن مجروم اولان قره طاغ اردوسی مسافه مذکورہ نی

عثمانیه هیچ برشی قازانه میه جقدی. دور ناییده کوله جکی اوزره بک چوق فداکارلقه پایله جق برتعرضدن موافق بر نتیجه نك استحصالی اصلا مأمول دکدی.

بو صرده بای تختده تبدل سلطنت اولدیغیچون حکومت عثمانیه داخلأ و خارجأ آجینه جق برحاله ایدی .

روسیه حکومتی هنوز مغلوب ایتمکمز صرپستانله قره طاغه اراضی ترکی و اولجه صرف تشویقات خارجه ایله چیتاریلان اختلالاری باصدر برغمز حاله بلغارستانکده مختاریتی ایسته یوردی . حتی صرپستان و قره طاغنده کی اردولر منک همان کیری به آلتسیچون اولتیاوم بیله ویرمیشیدی .

۱۹ ایلول ۹۱ ده باب عالی متارکه عقیده قطعاتک کیری به آلتسنه بالضرور موافقت ایتدی . مختار باشاده (زاسلاپ) ده کی قطعات عثمانیه نی (تره بین) ه چکدی .

بو صرده هر سکن ۵ و بوسنه دن ۱۰ طاپورک استانبوله کوندلک اوزره واپورله بینمکه آماده بولنلرینه دائر حریره ناظری ردیف باشدن تلفراف کدی . بو حالک روسیه به قارشی پایله جق تجمعک بر مفعمه سی اولدینی آشکار ایدی . مختار باشا ردیف باشایه چکدیکی خصوصی بر تلفرافده بر جوق شی غائب ایدله جک وقف هیچ برشی قازانله میه جق اولان روسیه سفینه اعتراض ایتشیدی : روسیه به قارشی بر حرب تجاوزسک نا قابل اولدینی ومدافعه ایله ایسه نه روسیه به مغلوبیتی تصدیق ایتدیرمک ونه ده اونی عقد مصالحه به مجبور ایتک امکانش بولوندینی بیله یرمیشیدی . حربدن اول واقع اولان تکلیفات نا مساعدیه رشاداده اولادیفمزدن دولای نتیجه سننده متأثر و متأسف اوله بیله جکمز بویله بر حربه کیریشمکی موافق بولامشیدی .

او زمان صدر اعظم بولونان مدعت و حریره ناظری ردیف باشالر حضراتی مسدکور تلفراف اوزرینسه بویله صلح طرفنداری اولان برداتک باش قوماندانلقده ایقاسی جائز اوله میه جقنی درمیانه مختار باشانک چلی خصوصتی پادشاهه عرض ایدیلر .

(ووجیدول) محاربه سندن سوکره مختار پاشا (سیاهک) ه واورادن (تره بین) ه
جکیلدی . بوآنساده طاغیلیر اوفاق تفک مهرزهرلمزه صارقینیلقدن کیری
دورمبورلردی .

مشارالیه بونلری دفع ایتمکله برابرداره مسائلی ده ایجه یولته قومیشیدی .
دوره مختاصانک نهایته دوزرو طاغیلیرله تارکه ایدمک اوزره بولونولدی
ایچون اردوی هاپونک قره طاغ اراضیی داخلنده بولونمای ملتزم اولدی
استانبولدن مختار پاشایه بیلدیرلدی .

تعلیمات مذکوریه توفیقاً مشارالیه ۸,۰۰۰ کیشی ایله قره طاغه کوردی .
و (قلوبوق) دن کچهرک حدود عثمانیه دن ۴ کیلو متره اوزاقده بولونان
(زاسلاپ) ی اشغال و تحکیم ایتدی .

۷ : ۸ بیک قدر طاغلی درعقب موقع مذکورک قارشینده طوبلانیدی ؛
اونلرده بره موضع طوتهرق تحکیمه باشلادیلر ؛ طرفینک ایلری قره غوللری
یکدیگرینه آتش ایدمک بر مسافه ده بولونوبورلردی .

مختار پاشا دشمن موضعنده کی برقاج نقاط حاکمه یی ضبط ایتمک اوزره بر
هجوم یاپدی ؛ بر نتیجه قطعیه الدم ایدیله مدی؛ ۲۳ آغستوسدن ایلول ابتداسنه
قدر متاداً اوفاق تفک محاربه اکسیک اولمایوردی .

میرالای (روستوو) ک افاده سنه نظراً محاربین و اراضینک خصوصیتنه بناء
محاربات مذکوره قرون اولاده کی (ترووا) محاربه لری آندریوردی .

بوآنساده مصطفی جلال الدین پاشا قومانده سنده اوله رقی ۶ طابورله ۱
بطریه امداد کلدی . دیگر طرفلر دنده طوبلانان قوتلرله برابر مختار پاشانک
معیلر نده (زاسلاپ) ده ۱۳,۰۰۰ کیشی طوبلانمش و شدتله تعرضه کچمک
ایچون حاضر لشمشیدی . لکن وضعیت سیاسی دن دولایی حرکات تعلیق ایدلدی .
وضعیت مذکوره اوله برحاله کلشیدی که قره طاغ مکمللاً ازیلسه ییله حکومت

صول قولده صاغ قولدن برآز سوکرمه دشمنه تصادف ایتمشیدی .
 لکن ترتیبات و تدابیر لازمه ایله ایبرله دیگی ، مساعد برانداخت مینادی ده
 الله ایتدیکی چون قارشینده (وهریقاً) ده بولونان طاغلیلری ایجه تلفاته
 اوغرانقدن سوکرمه کبری بوسکورتدیسده صاغده کی انهمز امک آجینسی
 چیقارمدی .

مذکور محاربه یه ۱۸ بیک طاغلی وهرسکلی و ۱۰ بیک قدرده عثمانلی
 اشترک ایتشد . بزمکبلر ۱۵۰ شهید و ۳۰۰ مجروح ووردیلر . طاغلیلرک
 تلفاتی ۱۰۰ کیشی اولدینی روایت اولونوبورسه ده بکده اعتماد ایدیله میور .
 یالکنز پرنسک بروجه زیر افاده سی مذکور محاربه نیک طاغلیلرده ایجه
 طوزلویه مال اولدینی آکلشیا یور .

دور اول نهایتده یاییلان متارکه ائناسنده مختار باشانک (چتیته) یه
 کوندردیگی مأموره خطاباً پرنس (نیکیتا - نیقولا) مذکور محاربه حقتده
 بروجه آتی اظهار حسابات ایتشد :

« ترکارک نام یانمزده کی تبه لر اوزرنده کورونوشی بزی بوسه بوتون
 شاشیرتمشیدی . بزدن بروجی موازنه سی غائب ایدرک قاچق ایسته دی .
 نهایتده هر نه قدر صاغ جناحده مغلوب اولدیسه کده صول جناح مزده غالب کلدک ؛
 مع مافیبه قطعاً تمزک بوبوک برقسی قاریشق و بوزغون برحاله قاچوردی . »
 « دشمن دشمنک حالتی بیلمز ، دیرلر ایشته برمثالی ده !
 محاربه بی متعاقب مختار پاشا قوتلری (بیله ک) ده طوبیلا دی . طاغلیلر
 ایسه حدود کیرینه چکیلدی .

برپاشانزک شهادتیه بردیگرینک اسارتی محاربه مذکوریه لزومندن زیاده
 اهمیت ویردیرمشیدی . طاغلیلر بو نیم موفقیتله فوق العاده تمدح وافتخار
 ایتمکده درلر .

۱۶. تموزده (بیلک) دن چیقورق طاغلیلرله طومش اولدینی موضعه تعرضه قرار وردی. (پیشینا) تعرضنده اولدینی کچی قوتی اوچه آیردی.

مشکل و آرم معلوم اولان وحی خریطه سی بولونمایان بویه بر مملکتنده یک چوق تدیرلرله ایلیله مک لازمدی. بوسیدن صاغ قول ایلیریه کشف قولری کوندره جک و بر نقطه مینه قدر یواش. یواش ایلیله یه رک یورویش قولنی قول باشی حداسنده طوبلایه جق و ایچیه دولاشیق بر بولدن یوروین سول جناح قولیله بونک آره سندن کن احتیاطک میدان محاربه یه وصولته قدر بکله به جکدی. مختار پاشا صاغ قول قوماندانه بوجه بالا تعلیاتی و بر دکدن صکره یورویشه باشلاندی؛ کدیبری سول قول ایله برابر بولونوبورلردی.

مشارالیهک تعلیاتی خلافتده اوله رق میرلوا عثمان پاشانک قومانده سی آلتنده بولونان صاغ قول بلا کشف و عل العجله یوردی. بر صرنک کیرینده ایلیری قره غول چیقار مقسزین اردو کاهده بولونان طاغلیلره بردنبره جاندی. هر ایکی طرف یکدی بکیرینه نامامول و ناکهانی بر حالد تصادف ایتمیشدی؛ طاغلیلرک بر قسمی فراره یلتمدیه ده قسم دیکری در عقب هجومه قرار و بره رک یالین قیابنجه عثمان پاشا قولنک باش طرفنه هجوم ایتمیلر.

وقول باشنی موضعت ایلیرینده کی دره به دوعرو بوسکور تدیلر. قول باشنک بورجت ناکهانی سندن متحصل هر اس آنی وساری (Panique) در حال قول نهایتنده کی قطعات سارمه سرایت ایده رک قوجه برلوا دشمنک تعقیب آلتنده وقارمه قاریشیق بر صورتده رجعت ایتمدی. عثمان پاشا اسیر و اوصرده محل وقعه ده بولونان سلیم پاشاده شهید دوشدی.

مختار پاشا بو فلاکتی خبر آلیر آلاماز صاغ جناحه قوشدی و قاچانلری توقیفه چابالادیه ده بردلو موفق اوله مدی؛ بالذات کندی نکه ده اسیر اولمائه رمق قالمشدی.

عصابتی تکرار آله‌وله‌ندردی . و بوسرمده آوستریا حکومتک (فیلق) لماندن بو آنه قدر واقع اوله کلن سوقیات عسکریه‌مزی منع ایچون مذکور لیانه برفاچ زرهلی کوندره‌ک طاغلیله آچقندن آچغه مظاهرت کوسترمه‌سی حال و وضعیتی فوق‌العاده و خیمه‌شدردی .

وخات مذکوریه‌نی آکلایان باب‌عالی سرای بوسنده بولونان مختار پاشابه هر سه‌که عودت ایچون امر و برمش مشارالیه‌ده همان و سربعاً (موستار) ه دونمکه مجبور اولمشیدی .

مختار پاشا (بلاغانی) ده طویلابه‌یلدیکی ۱۱ طاوری اوچه آیردی ، بونلردن بری جهنم‌دن ایلیله‌مک دیکری (بودولش) اوزرندن دولاشمق و اوچنجی قسم احتیاطده قالمق اوزره (موستار) ایله (نه‌وسین) آرسنده (یشینا) ده موضع طونان ۴ بیک طاغلی‌یه هجوم ایتدی .

عدداً فائق و یاچه‌سی‌واسع بردشمنه قارشى محاربه ایتدیکی زمان مختار پاشا حضر تلری قوتی دائمی بروجیه بالا ایکی قوله و برده احتیاطه آیرردی . قطعات بوساده نظامه آیشمه‌شلردی ؛ مشارالیه‌ده خاصه معیت قوماندانلرینه اعتمادی آز اولدیغی زمان قطعاً تامیله الی آلتنده طوته‌یلیمک ایچون مذکور نظامی اختیار بویورورلردی .

محاربه مذکورده‌کی مغلوب‌یتلری اوزرینه طاغلیلر ایلری بوریوشده کوستردیکری بطائنه رغماً ، برکونده ۶۰ کیلومتره مسافه قطع ایتمک شرطیله (اوتوش) طاغلی‌یه دوغرو (بانیان) یا بلاسنه رجعت و (ووجیدول - وهریقا) موضعی اشغال ایدمک عثمانلیلرک و رودینه انتظار ایلدیلر .

مختار پاشا (یشینا) مظفریتندن سوکره قره‌طاغ اردوسنک خط رجعتی کسمک اوزره (نه‌وسین) دن کسدرمه طریقله (بیله‌ک) اوزرینه بوریوشده طاغلیلرک عادتاً اوچارجه‌سنه رجعتلری بوزندن خط رجعتلری کسمنک قابل اوله‌مادی .

(عاجقه) یابلاسنه حاکم بولونان (عاجقه - مه توکیا) موقع مستحکمده
 ۱۰۰۰۰ قدر محافظمن واردی . برنس مذکور قلعهنک قارشیننه ۲۰۰۰۰
 کیشلیک بر قوت افزاندن سوکره ۱۳۰۰۰ نفرک کوچوک بر اردو ایله
 (نهوسین) . یورودی . (زالوم) کیدینی اولجه طومش اولان سلیم
 پاشانک ضعیف مفرزهسی وقوع بولان بر قاج مصادمهده طاغلیلرک ایجه
 ایلریده یورون پیدارینه تلفات ویردیره رک (نهوسین) . دوغرو چکیلدی .
 ۵ و ۶ تموزده مذکور پیدارله برابر بر طاقم هر سکلکی عصاة (نهوسین)
 جوارنده موضع طوتان سلیم پاشایه تکرار تعرض ایتدیله . شدتلی ایکی
 محاربه دن سوکره مشارایه قلعیه کیرمه مجبور اولدی .

طاغلیلر (نهوسین) ی احاطه ایدره رک بومباردماه باشلادیله سه ده عادی
 جبل طویر ایله هیچ بر تأثیر کو ستره مدیلر .

بو صرده ارزاقک بیتک اوزره اولماسی و بر قاج طابورله مختار پاشانک
 (موستار) . مواصلت خیرینک گلسی برنسی ایجه دوشوندوردی . واردوسنه
 (نهوسین) جوارنده توقف امری ویردی . حتی بو قدر کلدکن سوکره
 بلا محاربه کیری کیتمک بیله ایسته بوردی ؛ فقط باشلادینی بوله جرئتلی بر تشدن
 بردنبره واز کچمکه اردونک قوه معنویه سی قیربله جنی ، ملنک حکمدارلرینه
 اعتمادلری آزاله جنی کچی آروپا و بالخاصه حامینرینک نظر توجه وصحابتدن
 دوشه رک تصورات و تخیلات سیاسی سنک محکوم عقامت اوله جنی اندیشه سیله
 هر چه بادا باد بولوندینی یزده قالمق قرارنده ثبات ایتدی . و بحران تفکر
 نتیجه سیله اردونی ایکی به آیره رق ۴ بیک کیشی بی مفرز و منفرد اوله رق
 نهوسین ایلریسنده بر اقدی .

مع مافی (پولویج) مفرزه سنک غالباً (قلیق) ایمانه قدر کیشیه سی
 و اصل اردونک بروجه بالا قولایلقه (نهوسین) . قدر صوقولمسی هر سکل

یورویش قولى برعسکر یورویشته ، براردو یول قولنه اصلا بکزمه یوردی؛ اکثر نفرلر برابر کتیر دکلی حیوانلری (۶ بیک ایچنده داخل) قول داخلنده ، یانلرنده بولوندوردقلری و یورویش عادتاً برله قول نظامنده یاپیلدی ایچون تک بر نفر ۲ : ۳ خطولهق بربر طوتویوردی ؛ بوکا برده آرزو ایدن افرادک کومه ، کومه قومانداسز ، اسرسز ایسته دکلی برده موله یاعلریخده علاوه ایتک اقتضا ایدر ، شوخال و مشیه نظراً ۲۰ بیک کیشیک قره طاع اردوسنک یورویش عمق ۴۰ کیلو متره طوتویوردی دینلیرسه مبالغه ایدلمش اولور .

بو حسابجه قول باشی صاحبین نه قدر ایرکن حرکت ایدرسه ایتدن قول نهایتی قول باشینک حرکت آئندن تقریباً ۸ ساعت سوکره بوله کیزه بیلور ، قول باشی اولکلن قوناق برینه مواصلت ایته قول نهایتی بعدالزوال ساعت ۸ ده و ارزاق قافلا سی کیجه یاریسنه طوغرو یتشه بیلوردی . بوندن باشقه کیجه لین قورولان اردوگاه و برله شیان قونانلرده انتظامدن ، ترتیبات عسکریه دن اثر کوروله میور ، افراد بیغین ، بیغین ایسته دکلی برلرده فونویورلردی . ایته یوپوزدن اردو بومیه وسطی حسابله آئینجی ۸ کیلو متره قطع ایدرک حدوددن ۱۰۰ کیلو متره مسافده بولونان (نوه سین) ۱۲ کون صکره واده بیلدی .

اردو ۲۶ جزیرانده (بیلک - استولاج) استقامتده انشای عصبانده کوستردیکی بر جوق یارار اقله هر سسک قهرمانی طاینان (په کوبولوویج) قومانداسی آئنده ۴,۵۰۰ کیشیک برمفرزدهی (قیلیق) لیمانه سوق ایتدی . بومفرزده تک وظیفه سی ، جنوبی هر سسک اها ایسنه قوه الظهر اوله رق عصبانلرینه شدت و قوت و یردیرمک و بوجوارده مفرزده لر مزئی داغیته رق ساحله عسکر اخراجنه مانع اولمق اوزره (قیلیق) لیمانی طومقدهی . مذکور مفرزه ۳۰ جزیرانده بر قاج کوچوک مفرزه مزئی مغلوب و (قیلیق) ه رجعت مجبور ایدر .

(بولوویج) مفرزه سی آیرلقدن صکره موجودی ۱۵,۰۰۰ کیشی به تزل ایدن اردو ۱ توزده (غاچقه) یایلاسنه کلدی ؛ بوراده کی اوافق مفرزه لر مزئی یوسکورتدی . و اعحاسنه امکان بولونه یان برقمم ارزاقز آج طاغلیارک اله کچدی .

لیکن شمال قول اردو قوماندانی اعلان حربی متعاقب و جنوبی کی برفرقہ قوماندانی دورہ اولانک نہایتہ دوغرو ، اللرنده مقرر و مستحضر بر پلان ویا تعلیمات موضعه اولماربنته رغماً ، کندی صلاحیت و مسئولیتبری داخلنده اولهرق اساسلیجه بر پلان تطبیق ایتمشلردی :

شمال قول اردوسی ، دشمنک شمال اردوسی ؛ جنوب فرقهسی (دانیلو غراد) : جوارنده کی قره طاغ جنوب اردوسی هدف اصلی انخذا یتک و هرابکیسی ده تجاوزه کچمک صورتیله شایان تقدیر بر حرکنده بولونمشلردی .

شمال حرکات صربیهسی .

اعلان حرب تاریخی اولان حریرانک ۳۰ نجی کونشدن بر آز اول قره طاغ قطعاتی مراکز لازمه دعوت اولونمشیدی . جنوب اردوسنه تخصیص ایذیلن قطعاتدن ماعدا قالان اردو اقسامنک (بردا) حوالیسندمه کبلر (بانیان) حدودی جوارنده و اسل قره طاغک غرب جنوبیسندمه کبلر (غراخوو) ده طویلانه جقلردی .

اعلان حرب کوفی برنس ، اوآنه قدر طویلانه بیان ۸۷ بیک کیشلیک بر اردو ایله (چینه) دن (غراخوو) به حرکت ایتمدی . مذکور قوت ایبرایله دیکه (بانیان) جوارنده و پول اوزرنده کی قطعات سائر و هر سک عصاتنک پیدر پی التحاقیله اردونک موجودی ۲۵ حریرانده و (بیلهک) حدالرنده ۲۰.۰۰۰ کیتی به بالغ اولدی . اردوده موجود بولونان ۶۰.۰۰۰ حیواندن آنجیق ۱.۰۰۰ قدری ارزاق یوکلی اولهرق قولی تعقیب ایدیوردی .

مذکور اردو ۲۳ حریرانده حدودی کچهرک (بانیان) و (غاچقه) یا یالارندن صدوکره (موتوکیا) ، (فوزیجا) ، (زالوم) ، (نوه سین) اوزرندن (موتار) . دوغرو یوله قویولمشیدی .

طاغایلیک یرلی : شمال اردوسنک وظیفه سی ، سریعاً حدودی تجاوز ایدرهك عصاتك یا دوغرودن دوغرویه قره طاغ اردوسنه التحاقلرنی ویاخود تشدید عصیانله قطعات عثمانیه دن بر قسم مهمی اشغال ایدرهك دولایسیله معاونتلرنی تأمین ایلک ؛ خط الحركات اوزرنده تصادف ایدیهلك قوای متفرقه مزى تپه له دكدن و قله لری یا الكز ترصدله اكنفا ایلدكن صوكره هدالحركات اصلی اولوق اوزره (موستار) ی ضبط ایدرهك اسکی قره طاغك حوزه نفوذی داخلنده ادعا ایتدكاری هر سك اقسامنك بعدالمصالحه التحاقنه حق قازانق .

جنوب اردوسنك وظیفه سی ؛ (قولاشین) ، (اشپوزه) و (مار) استقامتلردن كله یلهلك قوای عثمانیهك تجاوزنی منع وتوقیفه چالیشمق ، وبوصورتله شمال اردوسنك حرکات تجاوزیه نی تسهیل وتأمین ایلک ، ممکن اولورسه عصیان ایدهن (مه دون) حوالیسی اهالیسنه یاردم ایدرهك بوجهتدن ده موفقیات مانده ومعنویه مظهر اولوق .

عثمانلیلیک یرلی : بدایت حربده عسکرجه بر حرب پلاننه مالک اولمایه رق باب عالینك امر و تعلیماتنه توفیقاً ایش کوره کلمکده اولان شمال و جنوب قول اردولرینك آلدقلى اوامره ، یایدقلى حرکاته باقیرسه شالده کنك هدف و وظیفه سی (غوراجقو) و (نیشیک) و جنوبده کنك (مه دون) قلاع صغیره سنك - حتی خط محاصره لرنی بيله رفعه چالیشمق سزین - نقصانلرنی اكمال ایلک والدن کلدی بی قدر طاغایلیک تجاوزلرنی وعصیانك خصم اردوسنه التحاقلرنی منع ایلک اوزره مدافعهُ سوق الجیشیه نی اختیاردن عبارتدی دینله بیلیر .

شمال اردوسنده بنگ و مکاری اوله رق ۶ بیک قدر حیوان واردی .

عثمانلیلر ؛ اعلان حرب ائناسنده سفر بر اولان قوای مجتمعه نیک بر قسمی صربستانه قارشی کوندرلمش ، قوای امسدادیده هنوز کلمه مش بولونوبوردی . بوسیدن اعلان حرب زمانی (موسنار) وسائره موقعا درده ، متفرق اولق اوزره هر سیک قطعه سنده ۲۰:۱۵ بیک ، آرنان وودلقده ، اشقودره و بودغوربیچه حوالیسنده ۶۰۵ بیکدن عبارت و تقریباً ۲۵ بیک کیشلیک قوتمز واردی . لکن طاغلیلر حدودی تجاوز ایتدیکی زمان ، بر قاچ کون اول صربستانه قارشی حرکت ایتک اوزره ۱۱ طابورله (سرای بوسنه) به کینمش اولان مختار پاشا همان (موسنار) ، عودت ایتمشیدی ؛ بناء علیه دیگر داغنیق قوتلردن ماعدا ۱۰ تموزده ایلک تجمع منطقه من اولان (موسنار) ده تقریباً ۶ بیک و ۱۶ تموزده واقع اولان (ووجیدول) محاربه سنندن اول (بیلهک) ده ۹ ، ۱۰ بیک و دوره حربیه نیک نهایتلرینه دوغرو (زاسلاپ) ده ۱۳ بیک کیشلیک قوت طوبانلیمشیدی .

کذا آرنان وودلقده قوای متفرقه دن ماعدا تجمع منطقه سی اولان (بودغوربیچه) وجوارنده بدایت حربیده یالکوز عتیق اوچنچی اردونک بر قسم قطعاً سنندن مرکب آنجق ۱۰۰۸ طابور (تقریباً ۵۰۰۰) مؤخرأ عتیق دردنجی و بشنچی اردونک ردیف طابورلری پیدری کلهرک آغستوس ابتدا سنده ۱۶ طابور ، مذکور آی نهایتده ۲۶ و ایلول اواسطنده ۳۰ طابور (تقریباً ۲۰۱۵ بیک) کیشلیک قوت طوبانلیمشیدی .

عثمانلیلرک اسلحه سی ؛ طابورلرده قسماً مارتینی ، قسماً ده ونجیستروشنایدن تفنگلری واردی . طوپلر من ۴ ، ۶ فوندلق صحرا و ۳ فوندلق جبل طوپلری ایدی .

عثمانی - قره طاغ سفری ، آرمیه ایکی دفعه متارکه کیردیکه چون ، اوج دوره آریلیر ؛ و بونلرک هر برنده بوجه بالا اسباب حربه کوره مقصد سیاسی ثابت و معین ایدیه ده هر برنده هدف عسکرینک ده کیشدیکه و بناء علیه هر دوره عاقد اولق اوزره باشقه وضعیت عسکریه و آیری بر سفر پلاننک تطبیق ایدلرکی کوریلور .

ادوار صریح ، برنجی دور : ۲۰ حزیران ۲۹۲ دن ۱ تشرین ثانی به ؛ ایکنجی دور : ۱۹ مایس ۹۳ دن سنه مذکورده ایلول ابتداسنه ؛ اوجنجی دور : ایلول نهایتدن ۹۳ روسیه سفربنک متارکه تاریخی اولان ۱۹ کانون ثانی به قدر امتداد ایدر .

برنجی دور (۲۰ حزیران ۹۲ - ۱ تشرین ثانی) .

طرفینک قوت ، وضعیت و هرب بیلانری .

طاغلبیر ؛ سفرده چیقاره بیله جکری قوای عمومیه بی شمال و جنوب اردوسی ناملریله ایکیه آیره رق ۶ ، ۷ بیک کشیدن عبارت جنوب اردوسی ، (دانیلو غراد) و قوای متبایه ایله هر سسک عصاتنک التحاقندن حاصل اولان و ۲۰ بیک کشیدن ترکیب ایدن شمال اردوسنک تجمع منطقه سی (بانیان) جوارى و (غراخووه) اولق اوزره اعلان حربی متعاقب حرکت عمومیه باشلامشیدی . اردونک اسلحه سی ؛ پیساده لرک الارنده ، یوقاریده کورولدیکی کی ، قسماً (قرینقا) و قسم اعظمی آغیزدن طولار ششخانه لی قارابینه واردی . مقداری کذا یوقاریده کورولان طوبخیلری ۳ ، ۴ فوندلق جبل طوبلرله مسلحدی .

ترویج مقصدینه آلت ایده کشسدر . بونکه چونده بدایتده ال آلتندن هر سکلیری آیاقلاندرمش و حایه مظلومین نامنه آجدینی مداخله بایراغی آلتنه برقم آروبا حکومتریخیده طوبلامشیدی .

بویله جه ظاهرأ هر سکلیره مظاهرات و حقیقته اسلاولنه و اسلاولره خدمت صورتیله ایشه قاریشان روسیه حکومتی طاغیلیرک معاوتی سایه سنده آلهوله ندریلن عصبانندن دولانی اولا کنندی استفاده ماده و معنویه سنی تأمین ، و ثانیاً عین مقصدک متممی اولقی اوزره قره طاغ اراضینی هر سکلیرک و آرانوودلق جهت لرندن توسیع و اولاد معنویسی اولان برنسک سلطوت و استقلالنی بزم علیهمزه اوله رق اعلا و تزئید ایتمک ایسته مشیدی .

هر نه قدر تهدید سیاسی ایله حصول مقصد قابل کی کورونوبوردیسه ده حکومت عثمانیه نی کابینه یی آرزوسنه رام ایتمک ولهمزده بولنان بعضی آروبا حکومت محقه و منصفه سنی الزام ایده بیلمک ایچون مجرد قولله ، حربله مقصودینه ایره جکی آکلایان اسلاو حامی ، معظمی محیسنک مغلوبیتی حالنده حربنی طور دوره رق متارکه بایدیرمه نك يك قولای اولدیغنی بیلبدیکیچون قره طاغك اعلان حربنی ترویج ایتمش و حربده تأمین ظفر ایچون بر طرفدن دولت علیه نك قره طاغ حدودینه آزعسکر سوق ایلسنه در سعادتده کی سفیری (ایفاتیفه) واسطه سیله چالیتمش ، دیگر طرفندن قوای مجتمعه عثمانیه نی ایکی به تقسیم ایله ضعیف دوشورمک ایچون صربستانی ده حکومت متبوعه سنه قارشنی اعلان حرب ایستدرمشیدی . احضارات و معاملات مذکورده تام قوامنده ایکن و صربستان اعلان حربنسک فرداسی کونی قره طاغ حکومتی ده شمال و جنوبدن مملکتی توسیع و بویوک ، مخیل قره طاغ قرالغنی تشکیل املیله دولت علیه به ۴۰ حزران ۲۹۲ ده اعلان حرب ایده رک در عقب حرکات تجاوزیه به باشلامشیدی .

اوله‌رق چوبانلق و آوجیلقله اشتغال و انیتی هر طاغلیه منفرداً بر قیمت عسکریه بخش ایتکده‌در . لکن قطعاً عسکریه حالنده تعلیم کورمه‌دکاری ایچون بحاربه انضباطندن ، طوبلوجه برایش کورمکدن محر و مدرلر .

بناءً علیه قره‌طاغ اردوسنده مانوره و بالخاصه تعرض و حرکت خاصه‌لری یوقدر ، مملکتلرنده کترتله بولنان متین موضعلر کیریسنده . صنعت ، مهارت و انضباطی استلزام ایدن بویوک برمدافعه بحاربه‌سی اولماق شرطیله ، باصقینلره قاریشیق کوچوک مقیاسنده مدافعه بحاربه‌لری بایمقده مهارت فوق‌العاده‌لری وارددر .

طاغلیلرک بیکانه اصول تعیه‌سی ایسه بر موضع مدافعه‌نی ، استناد و احتیاط بر اقیه‌رق ، تکمیل افرادله اشغال ایتک و ایجابنده متعاقبی موضعلره چکیلده‌کدن سوکره آتش و اراضی سایه‌سنده صارصیلان و بورولان حاجین اوزرینه آتیلقدن عبارتدی .

بوندن ماعدا بویوجک بر اردونک خاصه تعرضنی تسهیل ایده‌جک وسائط اعاشه ، صهییه و نقلیه‌دن هان محروم کیدی . (موسستار) واقع اولان تعرضلرنده کویجسکله آنجیق ۶ : ۷ بیک حیوان طوبالابه بیلمشاردی . بونک‌ده قسم اعظمی افراد بئکلریدی .

خلاصه‌س متین بر قلعه طبعیه حالنده بولونان قره‌طاغک اهالی واردوسی آنجیق بوقلعه‌نک ایچریسنده برایش کوره‌بیلیر ؛ قلعه‌دن چیمق اقتدار واستعدادینی کوستره مزار .

اسباب حرب .

عدو تاریخی و قدیمز اولان روسیه حکومتی مملکتتمزه و بالخاصه او تاریخلرده اروپای عثمانیه کوز دیکمش بو خصوصه‌ده کی آمال استیلا - کاریسی تسهیل ایتک ایچون زمان تشکندن بری بسیله بوب بو یوندیکی طاغلیلری

تلفات و برد بردکنن سوکره کچیدلره و طاغلق اراضی به دوغرو چکیلیمکدی .
 بوراده آغزندن طولاری بولی قاراینه لرله ایجه ایش کوروله بیلیرردی .
 بونلرده بالطبع سرعت و سحت انداخت او قدر اولمادینیچون یقین مسافه لرده ،
 طار بوغاز و کچیدلرده ایجه فائده لری کورولوبوردی .
 قره طاغ طوبیجیسی ۷ جبل بطریه سندن و عموماً ۲۴ طویدن عبارتدی .
 قره طاغده بدایتده یالکیز میللسلرک تجهیز و الباسلرینه یاراز بر مؤسسه
 واردی . مؤخرآ بر مؤسسه بر نوع عسکری مکتیبله سلاح و مهمات فابریقه سی
 حائی آلدی . (جتینه) ده بر بویوک فشنک مغازه سی ، تاجیه لرده ۸ : ۱۰
 قدر باروت ده بو و مغازه لری واردی . ۲۹۰ ده اهالی النده بولونانلردن ماعدا
 حکومتک ۶ ، ۷ میلیون فشنکی موجوددی .

اردونک قیمت عسکریمسی ؛ قره طاغده بر درجه یه قدر معلومات
 عسکریه صاحبی بالذات بر نسله (شیمدیکی قرال) ارکان حریبه رئیس
 ایدی ؛ بونلرده وقتیه فرانسه ده تحصیل کورمشاردی . علی العموم بویوک
 کوجوک رتبه لی ضابطانده اوله تحصیل عالی و عسکری یوقدی . بونلر
 بین الاهالی اصالة و یا خلقه متمایز اشخاصدن مرکب دی ؛ سوق الجیش و تعبه
 نهدیمک اولدیغنی بیلمز ایدیسه لرده جسارت وامر و قومانده به فطری راستعداد
 و قدرت لری واردی . ایچلرنده وقتیه ۲ : ۳ بیک کیشیلک حرکات صغیره به
 اشتراک ایتمش ضابطلرده بولونوبوردی .

قره طاغده اردوی دائمی و خدمت موظفه اولمادینیچون نفرلر یالکیز
 آره صره واقع اولان تجملرده بک جزئی تعلیم کوره بیلیرلردی ؛ لکن
 چوجق و قادینلرینه وارنجیه قدر اهالیده کی میل جنک وجدال و اساساً
 تقویه فطرت ایدن مملکتلرینسک طبیعی مقتضای وجود بولان جرئت ،
 جلاکی و تندرستی ، معیشت لری ایجابی اکثرینسک سلاح لری دائماً اوموزلرنده

تحت امرنده ایدی . بوایکنجی قوماندانک وظیفه سی بزم ملغا قول آغلرینک کنه مشاهدی .

بروجه بالا کوسترین قوتدن باشقه ۷ : ۸ بیک قدرده قادرو خارجی و ۵۰ یاشنی متجاوز اشخاصدن مرکب بر قوت دها واردی ؛ بونلر انشای حربده قبیله ، قبیله حرکت ایده جکلر و بزم مستحفظ قطعانک وظیفه سی کوره جکلردی .

هر طابورده ۲۸۹ ده یالکیز بر بلوک و یانه دن ساتون آنان سریع آتشی (قریبقا) تفنیکله مسلحدی ؛ دیگر بلوکلر نشانکاهلی ، بیولی و آغیزدن طولار قاراینه لره تسلیح ایدلشردی .

قره طاغ حکومتی اردوسنده نقصان اولان ۱۴,۰۰۰ تفنکی دفعهٔ ساتون آله جق قدر زنکین اولمادیچون مصرفک تخفیفنه مجبورت حاصل اولمش و حکومتله عسکر اوله جقلر آره سنده بر مقاوله یایلمشدی ؛ هر شخص ، مقتدرسه ، کندی حسابنه سنه ده آرتیره بیله جکی پاره پی و یرمک شرطیله حکومندن بر قریبقا تفنکی آلیر و بدلتی تقبیل سنوی ایله حکومت صدوقنه تسلیم ایدردی .

قره طاغ اهالی سنده هر شیدن اول اینی بر سلاحی الیه ایتمک خصوصنده فوق العاده بر آرزو اولدینیچون آز زمانده بوتون قطعات منتظمه نک قریبقا تفنیکله مسلح برحاله کله جکلرینه حکم و یریلوردی . فقط حرب چابوق چاندینیچون خصوص مذکور ممکن اوله مادی .

حربه قرار و یرلدیکی زمان سریع آتشی تفنیکله مسلح بولونان بلوکلرک ۵ : ۶ سندن تشکیل ایدیلان ۶ طابورلی منتخب بر لوا تشکیل ایدلمشیدی . بولونانک وظیفه سی نادراً موجود اووه لرده بر محاربه وقوع بولورسه حاجینی یایلمنه مجبور ایتدگدن و دشمن آوجیلرینه اوزاقدن آتشن آچمق بر چوق

زمان حضرتده معین موجودلی میایس طابورلری تشکیل ایشلردی . بو
طابورلرک عددی ۲۹ اولوب ۶ لوا حالده ایدی .

قره طاغده یکنه قوه دائمه اولهرق ۶۰۰ موجودلی پیاده ژاندارمسی
و ۴۰۰ کیشیک محافظ عسکره ۵۰ موجودده برنسک معیت بلوکی
بولونویوردی .

بودجه نك طارلی . دائمی معاشلی عسکر استخدامنه مساعد دکلدی .
میایس بلوک ویاطابورلرینک حضرتده سادهجه قادرولری معین اولهرق موجود
اولوب آنحقق برای تعلیم سلاح آلتیرلردی .

اساساً جنکچی و عصرلردنبری حرب و ضرب ایچنده یوارلانه کلکده
اولان طاغلیلر ایچون مکلفیت عمومیه بک مناسبدی . خصوص مذکور
باتأمل اولکی حدود سن رینه صوک زمانلرده ۱۷ یاشندن ۵۰ یاشنه قدر
هر شخص سالم طابورلره قید ایداشیدی .

بلوکلر قاعده ۱۰۰ کیشی بی تجاوز ایتمز و مقدار نفوسک کنافته کوره
برویا برقاچ قصبهویا کوبدن تشکیل ایدیایلرلردی . هر بلوکه بر بلوک قوماندانی
۴ طاقم ضابطی واردی ؛ بهر طاقد ۲ دانه اولق اوزره بر بلوکه ۸ کوچک
ضابط ، ۱ بورزن برده بایراقدار بولونویوردی .

هر بلوکه بولونمق اوزره اردوده برچوق بایراقدارک موجودی موجب
حیرت کورولورسده عادت قدیمه ، تعامل ملی بونی ایجاب ایتکده در . بو
بایراقدارلق برنوع امتیاز مخصوص اولوب بر قاملیاده ارککدن ارککه منتقل
وموروث ، طاغلیلر میاننده فوق العاده معتبر و مقبولدر .

طابورلر ۵۰۰ : ۷۰۰ کیشیدن و بناء علیه ۵ : ۷ بلوکلر ترکیب
ایدییلوردی . موجود ۲۹ طابوردن تحت سلاحه کلکه آماده ۱۶،۰۰۰
کیشیک برقوت وجوده کلیوردی . طابور بر قوماندانله ایکنجی بر قوماندانک

طوبچی، حتی سواری موجود کیدلری یا آشه من و یا الکز سواری يك كوچلكه آشار. بوندن باشقه مملكتنه آلدشقين و بیشکین طاغلیله قارشى بریاده تعقیب قولی بیله کوچوچك برکیده دوچار توقف اولور .

دیك كه بو مملكتده حرکت عسکر یا بهجق یا انجی بر اردو یا لکز طاغلیله دكل طاغلیله . طبیعتله ده نجه لسه چکدر . بویه بر منطقه ده معین بردار لحرکات کوستریله من مملکت کاملاً بر قلمه حائده در .

دینه بیلیر که بوچتین اراضیده یا بیلان حریر اردولر من ایچون دانما شایان تقدیر بر مکتب ، بردار التجربه اولمشدر . بناء علیه عثمانی اردوسی جهان عسکری به غبطه بخشا بر حالده بوکي مهالك دهشتزایی هر آن اقتحام ایده گلشدر و ایجابنده بلافتور ایده چکدر در . آورو بالیلرک اوج اعلايه چیقاردقلى طاغلیله حرب ایده بیلیمک ایچون ینسه کندیلرینک اعترافی وجه ایله آنجیق عثمانی عسکرنده بولنان قناعت ، استحقاق حیات ، آرزى شهادت، و انشای خطر و ظفرده دیندارانه تسلیمیت کبی طلبسندانه منیتلرک وجودی شرط ولازمدر .

۲۹۲ ده قره طاغ اردوسی .

آوستریا ارکان حربیه سنک قره طاغ حقتده کی نشر یاتنه نظر آ ۲۸۷ ده قره طاغ اردوسی ۲۵ یاشندن ۵۰ یاشنه قدر تکمیل وجودجه صاغلام اها لیدن منتشکدی ؛ بو حسابله ۲۰ : ۲۵ بیک محارب چیقیور و ۸ (ناحیه - دائره) به متناظر اولق اوزره ۸ فرقه به آریبلوردی .

لکن سفره یقین سنه لرده اصول جدیده به موافق اولق اوزره تشکیلات منتظمه وجوده کتیرمه مجبور اولمشدر . بو صورتله غیر منتظم و موجودلری غیر معین قطعات و ناحیه منطقه لری برینه انشای حربده طوبلائیق اوزره

- بوللر : ۱ - ترہ بین - چتینہ ؛ بوپول (ترہ بینچا) سوئی وقرہ طاع
 حدودینی تعقیب ایدہرک (چتینہ) یہ کلیر ؛ بولک حدود جواری صارب
 ایسہدہ دیگر طرفلری ضرر سزدر .
- ۲ - قریستاج - دوقا بوغازی - نیقشیک - اوستروق بوغازی -
 دانیلو غراد - چتینہ ؛ مذکور یول حرکات عسکریہ یہ مساعدسہدہ اوزرنده ایچہ
 اوزون دوقا بوغازیہ بالنسبہ قصہ استروق بوغازی واردر . اثنای سفردہ (قریستاج)
 (نیقشیک) قلعہ لری و مستحکم اوستروق مناستری موجوددی .
- ۳ - (فوجہ) ، (غوراجقو) دن و نیقشیک جواردن کچہرک (بردا)
 قسمتہ کیر . و (پیوا) وادیسی (موراجہ) وادیسنہ ربط ایدرسہدہ
 حرکتہ غیر مساعددی .
- ۴ - قطارو - (نیہ قوش - Njegusch) - چتینہ ؛ عربہ مروینہ
 صالحدی . ایوم مکمل حالہدر .
- ۵ - بار - (سکود اورمان - Suttorman) کچیدی - چتینہ ؛
 ۶ - بودغوریچہ - اشپوزہ - دانیلو غراد ؛
 ۷ - بودغوریچہ - ریقا - چتینہ ؛
 ۸ - قولاشین - موراجہ وادیسی - بودغوریچہ .
- نقاط سوق الجیشیہ ؛ برنجی درجہدہ اولانلر ؛ بودغوریچہ ، بار ،
 اولکون ، نیقشیک ، چتینہ ؛
 ایکنجی درجہدہ کیلر ؛ معدون ، اشپوزہ ، دانیلو غراد ، وریبازار ،
 زابلیاق ، دوقا ووستروق بوغازلری ، وسائرہ .
- قرہ طاع اراضینک تشکلات خصوصیہ سی عسکرلریمیزک ہر سفردہ
 اقتحام ایدہ کلدکاری مشکلاتک عظمتی کوستریور ؛ بوسر ابا طاع اولان
 ملکتمدہ بر وجہ بالا صاییلان بوللرک اکتری پایقاندن باشقہ برشی دکلدی ؛

ایدهن (موراچه) نهری ایله (ریغا - Riega) و (جرمینچا - Tserm. nitza) صولری موجوددر .

(موراچه) نهری (موراچه) طاغلردن چیقار. مهم ساغ تابعی اولان (زهنا) نهری قره طاغ اراضیسی ایکیه آیرر ؛ (نیقشیک) اووه-سندن و (اوستروق) بوغازینک آلتدن طاغی دهلهرک کچر و مهم بروادی تشکیل ایلههرک (موراچه) ایله برله-شیر . مذکور نهرلرک اشقودره کولندهکی منصبلری جوارنده مثبت و لکن مضرالصحه برطاقم اراضی تحث ایشدر . بوتلردن باشقه هر سکندهکی (تره-بینچا) کبی بر آز آقدقدن سوکره غائب اولان بر قاق اوقاق چاپلرده واردر . دوت طرفی قبالی بولکان بعض اوقاق اووه ووادیلر داخلنده قار صولردن وسائر منبعلردن متحصل درهچکلرده منصبزلقدن دولایی کولجک حالی آلرلر . (چتینه) جوارنده قارلرک اریعه زمانی بوجه بالا اوقاق کوللر حاصل اولمقددر .

طاغلر : قره طاغ اراضیسی صارب طاغلردن متشکل غریب و مستتنا بر مملکتدر . (زهنا) نهرینک غریبندهکی قسم اصل (قره طاغ) ، قسم شرقی (بردا) نامنی آلرلر . ضرب منطقهسی چییلاق قیالی ، شرقدهکی ایسه مثبت ، محصولدار اوقاق وادی ، اووه وایجه اورمانلری حاویدر . آدریاتیق دکنزی بویجه اوزانان -سلسله (قطارو) کورفزینک اوررنده یوکسه لیر وعادتا یالجین بردیوار تشکیل ایلر . بو سلسله اوزرنده دائما قارله مستور (لووجهن Lovtelen ۱۷۵۹) تیهسی واردر .

(بردا) قسمندهکی (موراچه) طاغلی هر سک و شمالی آرتاوودلق حدودلرینه موازی برطاقم پایه و شعباتی حاویدر . بونک الک یوکسک زروه لری شمالده هر سک حدودنده (دورمیتور ۲۵۲۸) و آرتاوودلق حدودنده دائما بلوطله متوج (قوم - Kom ۲۸۵۰) ، (وزیتور - ۱۸۷) تیه لیدر .

صارسیلہ جغنی حسن ایدہ، آسٹریا حکومتی مجارستان عصبیاتی صیانتہ اتمام ایدہ رک باب عالی تہدید ایدیوردی . بونک اوزریتہ باب عالی اردونک کبری آلتا۔ چون عمر باشاہ اسر ویرمکہ مجبور اولدی؛ بعضاً روسیہ و بعضاً آسٹریا طرفندن حمایت و صحبت کورن قرہ طاغ بودقمہدہ عثمانی دایاغندن قوربولدی ا

بوندن سوکرہ (دانیلو) ملکتنک تشکیلات ملکیہ و عمرانیہ سنہ فوق العادہ اہمیت وردی . تمامل واعتیادات قدیمہ بی قالدیردی . اسلامی کبی بر پاپاس بر پرنس اولوق قالمادی . قرہ طاغی بر حکومت مستقلہ حالکہ قومقہ چالیشدی ؛ اورویاہدہ طانتدی .

اوغلی نیکتا (نیولا) بابا۔ نیک پونقہ سنہ ، مسلکینی تعقیب ایتدی . مورالیہ اداره عافلہ سی سایہ۔ سدہ دھا ایلری کیدہ رک کندی ملتہ اورویا دولتری میاندمہ معین بر موقع تأمینتہ موفق اولدی .

۲۹۲ دہ قرہ طاغ دارالحرکاتی .

اسلاوچہ (چرناغورہ - Tsernagora) ، ایٹالیانچہ (مونتنہ غرو - Monténégro) ، روجہ (ماوروونی - Mavro - Voumi) ، آرتاوودجہ (مال موزیا - Mal - Esija) ، فرانسیزجہ (Montagnes - noires) دنیان قرہ طاغ قطعہ صغیرہ سی دولت علیہ و آسٹریا اراضی۔ سیلہ محدود اولوب شمال غربی سندہ هر سک ، شرق و جنوب سندہ شمالی آرتاوودلق غربیدہ آسٹریاہ طاند و قرہ طاغی آدریاتیق دکزندن فارق (قطارو) ناحیہ سی موجوددر . طاغیلر بو طار اراضینک دکزلہ کندی آدرلرینہ کیرمہ سندن کنایہ مملکت تلوئدہ کی قیالرک باشندن دکزہ طاش آتہ بیلہ جکلرینی سوبلرلردی . بو قطاروی ناحیہ سی اوزمان بزم اولان (بار - آتیواری) جوارندہ (اسپیجا - Spitza) یہ قدر ساحل بویجہ مئددر .

شہر لہر : قرہ طاغدہ نہر پک آزددر . باشلیجہ سی اشقودرہ کولنی تشکیل

احوال بوسمرکزده ایکن ۸۵۱ده ایکنجی بئرو وفات ایدرک برینه یکنی (دانیلو) کچدی . یکنی پرنس اها ایسی آره سنده حکم سورده نفاقلره باقبه رقی بروجه عاده ینه عاربه به کیریشدی ، توماندان عمر باشا اشدورده دن کله جک قطمانه قارشنی قره طاغک اهیتملی بروفوی اولان (زابلیاق) قلمه سنک بولوندینی (پیبهری) ناحیه سنک اها ایسی کندینه جله موفقی اولدی . بوتک اوزرینه مذکور قلمه ایچریسندن فتح ایدله بیکچون بلا عاربه عسکریمز طرفندن اشغال ایدلی .

قارایلق بر کچه ده بر مقدار قره طاغنی قیالره طیرمانه رقی قلمه دیواردن آشوب بوتجیلر سنک غفلتندن بالاسنه قلمه ایچریسینه کیردیله و محافظینی او بورکن باسدیلره آسرن واقع اولان شو باسقین اوزرینه قلمه نك تسام اولدیغنی ودانیلوک طاغلیلری بربک ایتدیکنی و فاشده لی بر مصالحه عقد ایتک و کویا حکومت عثمانیه نك جانی صیقاقت ایچون طاغلیلرک قلمه نی اعاده ایله بالکنر بر خاطره ظفر و قهرمانی اوله رقی بیش طوب کوتورمکه اکضا ایلمکله رخی بعضی آروبا مورخلری یازیورلر سه ده سائر عاربه لر من حقدنه کوردرک لری طرفکیرک کبی بوندن ده معالطه دن ، منطقه لرلقدن و بلکه عرضدن باشقه برشی کورولیور .

حقایق بدیهه دندرکه ، فائده لی صورته مصالحه عقدی استرداد ایدیلن کندی قلمه لرندن چکابوب کیمکه دکل آنجیق بوراده ایجه برکشدکن و بر چوق اسیر آلدقن سوکره بالذات عثمانیلره عائد سائر مواقع همه نك ضبط و اشغالرله قابل و سهیلر . اوت ، طاغلیلرک قلمه به کیردک لری و بیقدلری عتق کورولیور . شو قدرکه بزمکیرک لاقیدی و یهوشیلری بوزدن بدایتده بوتجیلر او بورکن قلمه نی باصمشلر و موخرآ عثمانیلر او یابوب سلاحه سارلرله قلمه دن دیشاری بوسکورونولشلردر ! مصالحه متصوره دن بر شی چقمانجه ۸۵۳ سنه سی بدایتنده مشارالیه عمر باشا تقریباً ۳۰ بیک کیشی نی (بودغورچیه) ایله (اشپوزه) آره سنده طوبلامشیدی که بو اردو حرکات حربیه ده سمرکزی تشکیل ایدبوردی : تخمیناً ۸ بیک کیشی (قرومقا) بونجه کیمک و (سکود اوزمان) کیمیدن کیمک اوزره (بار) دن (چتینه) به دوغرو حرکات ایده جک و تقریباً ۱۰ بیک کشیدن عبارت بر قوتده (و بر یازاری) ضبط ایله جکدی . بوندن باشقه قره طاغک شمال غریبسنده حرکته مهیا بهری ۱۸ بیک کیفیلک ایکی قول اردو (نقشیک) و (وه له نسی) ده طوبلامشیدی . بناه علیه تخمیناً ۷۰ بیک کیشیک قوای عثمانیه ایلک جمله ده قره طاغی آلت اوست ایدرک ماضیدن مترام تکمیل مسائل حل و فصل ایده بیلردی ؛ حتی ایکی کونلک آرز بر زمانده ایکی جناح قولی قره طاغک ایجه ایچریلرینه قدر سوقولشیدی . نه چاره که قره طاغک بوسورته فوق العاده

ایدو، پتروئک وصیفته کوره آتی آی سسزجه کیر، لکن آتی آی سوکره بیملرنده حانت اولور، منافسه و منازعه به باشلارلر، ایشته بو حال کیت کیده قره طاغک فوق العاده فلاکت و خرابیسی موجب اولور.

ملکت بویله مشکلات و کشاکش ایچنده ایکن برنجی پتروئک یکنی (ایکنجی پترو) پرنسکک مقامنه کیمشیدی. بوئاده اورویا شمدیکی قدر شرقه کوزدیکمدکار بیچون کندی صلاح و رفاه داخلیلرله وقت کچیریورلردی یالکیز ضاعج، راحسز طاغیلر محاربه دن بر دللو اوصاف یورلر، حالینه باقیه رق عثمانیلرله بوی اولمکدن واز کچیریورلردی. مع مافیه جزای عمللرینی چکدیلر، اوتهدنبری اللرنده بولونان ایچه اراضی بی ۸۲۰ و ۸۵۰ ده غائب ایتدیلر. او بیویان آرسلا نه ایلدیشن شهبه سز ضررلی بیچاره:

احتمال پینلرنده کی او یغونسزانی کیدرمک ایچون حدودده راحسزک ایتمکک باشلایان طاغیلری طوع و صلاحه سوقق اوزره صدر اعظم رشید پاشا طاغیلرله اشقودره کولی ساحلنده بر مقدار اراضی ویردرک قره طاغ حدودینی توسیع ایتمک شرطیه دوات علیه قارشی صریحان کچی نیم تابع و مطیع بر وضعتی قبول ایلمسینی ولادیه قایه تکلیف ایتدی. طرفیندن متادیا قان دو کوله سنک اوکنی آتی ایچون مشاوارا لیک تکلیف مقبولندن باشقه چاره اوله مازدی. بوسورتله قره طاغ اوتهدنبری کوز دیکدیکی اشقودره جوازنده اراضی اله ایتش اولوردی! ایوم روسیه تک تماماً نجیبی اولان قره طاغک اوزمانکی حکمداری کندی زعمنجه جاهه بی آندیران ولکن توسع و ترقی موجب اولان بویله بروضعتی قبول ایدمه بیجکتی ایلری سوردرک تکلیف واقعی رد ایتدی. هم سوز آکلایمان همده راحت طورمایان قره طاغک حقنی ویرمک ایچون صدر مشاوارا لیه اشقودره قومانداتی طاغیلری کونکله بوله کتیرمکک، امور ایتدی؛ اردوسن حدودی کچدی، وافع اولان محاربه دن سوکره طاغیلرک سکونته کیردینی ظن اولوندی. لکن تاریخلری سراپا قانله ملع اولان طاغیلر جدلرینه خیر الحلف! اولقندن واز کچه مدکار بیچون بیچاره پترو صر قوملرک آرزی و حیثیاته سنه اباعه مجبور اولدی.

بو آندن اعتباراً عثمانیلرله جان هر سنه اهمیتلی بر محاربه وقوع بولیوردی. ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۲، ۸۴۴، ۸۴۷، ۸۴۹، ده (ژه تا)، (عراخووه)، (وبر بازار) جوارلرنده ایدیلان محاربه لر نتیجه سننده (زاندریا) و (وانزینا) اطهر لره (عراخووه) کاملاً عثمانیلرک الله کیمشدر.

یونان صوکره قره طاغك دوره جدیدہ تاریخی باشلار :
 ۷۸۵ ده اشدقودره والیسی محمد باشا بر صولتله قولایچه جق (چتینه) به
 کیردی . بصره ده اکثر اوقاتی پرتسبورغده ایکنجی قاترینه یاننده کچره قره طاغ
 برنسی (ولادقا) برنجی پترو سریرعا مملکتته قوشدی ؛ کلیر کلز طاغلیلری طوبلادی .
 مملکتی استیلای عثمانیدن تخلیصه شتاب ایتدی . بونک اوزرینه عثمانیلر رجعته مجبور
 اولمشلردر . شو وقعه کوسنریبورگه طاغلیلر باشلسز ، پرنسز این کورمکه مقدر
 دکدرلر .

ایرتسی سنه ایبراطور ایکنجی ژوزه فله جاریجه عثمانیلری آوروپادن چیقارمق
 ایچون ولادیقاییده اشتراکه دعوت ایتدیلر . پرنس برنجی پترو دعوته کمال صمیمیتله
 اجابت ایتدی . آوستریا قره طاغه عسکر ومهمات کوندردی ؛ طاغلیلر ده برقم
 قوتیزی اشغال ایتدی . وسفر متفقینک موفقیتله نهایتندی . مع مافیه طاغلیلر
 بوخدمتلرینه مقابل برشی آلهمدیلر . جنتمکان سلیم ثالث بدایت سلطنتلرنده
 وسفردن صوکره ۷۹۱ ده عقد ایدیلن یاش معاهده نامه سنده قره طاغك نه اسمی
 کچور ، نهده امضاسی بولونوبوردی ، یالکنز ایبراطورک کندیلرینه ابتدای سفرده
 برای معاونت کوندردیکی مالزیه حریبه ومهمات بر نوع هدیه ومکافات برینه
 ساییلدی . مع مافیه معاهده نامه لرده اونوتولان استقلاللیکک محافظه سیچون مالزیه
 مذکورہ طاغلیلرک پک جوق ایشنه یارادی .

بصره ده بوجه بالا هر درلو مالزیه سی موجود ومکملآ مسلح طاغلیلره قارتسی
 عثمانیلر طرفندن — حقیقی آکلاشیله مدد بیچون فی معنا کورولن — برترخص وقوع
 بولدی . طاغلیلر (قروزا) کچیدنده ایجه برک شوب عثمانیلرک مجبورلرینه انتظار
 ایدیبورلردی ؛ تام اوچ کون سوزهن محاربه ده عثمانلی اردوسنک قوماندانی بعدالاساره
 قتل ایدیلرک کندی تدبیرسن لکنک جزاسنی کوردیسه ده قباحتمز اولان اردوی عایوندن
 ۳ بیک قدر نلفات اولدی . آرقه لرنده (مورچه) نهری بولوندی بیچون اکثریسی
 صوبه دوکولدی . بو محاربه ده طاغلیلرک انه دوشهن براقچ سناغمز ایوم (چتینه) ده
 بولونقمده در .

بوغلبه نك مكافاتی اوله رق برنجی پترو مقام شکران وامتنانده « بویوک »
 و « مقدس » ناملرله تلقیب ایدلشدر موی الیه ۸۳۰ زه قدر یاشامشدر .

برنجی پترو اولوم دوشکنده ایکن قره طاغ رؤسائی جاغیرتیر ؛ یالکنز آلتی
 آی قدر متحد قائلرخی ، بومدت ظرفنده هر درلو تفاق بر طرف ایتلرخی نوصبه

توقوسی حس اولونور اولونغاز وندیکیلر باجه‌لری سیویایرق قاچیدیلر . بیچاره قره طاغیلری یالکیز بر اقدیلر .

طاغیلر کندی باشلرینه، مملکتلرینک مناعتندن بالاستفاده ایجه جسارت و منانت کوستردیلر سده اکی نهایت ساجان پاشا هر سکیلردن سرکب اردوسیا به قره طاغک ایجریلرینه قدر سو قورلوق برسلة تأدیپ ووره بیلدیسه ده سو کوره رجته مجبور اولدی . ۱۷۱۱ده دلی پترو یادینی اعلانلرله عموم خرسقیانلری مسلمانلره قارشى قیام واقفاه دعوت ایلدیوردی . طاغیلر پر هيجان دعوت واقعه به اجابت ایستدیلر . قرون وسیلی وحشتلری تازله نعلک ایسته بن چارک انهزام مشهوری وباب عالی ایله خان عقده مصالحه به مجبورچی اوزرینه بدلا طاغیلر بودمه ده آچیقده، یالکیز باشلرینه قالدیلر . ابرتسی سنه عثمانلرینه قره طاغه کوردیلر ایش طرفنه سفالت و محرومیتیه محکوم، کندی سکنه سنی بیله اعاشدن عاجز بولونان بو مملکتده بر اردونک کونترجه نارغسی امکان خارچنده اولدی، چون عثمانلر هر دفعه سندنه اولدینی کی چکیلیرکن (بودغور بیجه) جوارنده ایبدیلن بر محاربه ده طالع طاغیلرله یوز کوستردی ؛ شو صورتله قازاندیلری بر نوب دمدار محاربه سندنه کی مغلوبیتی اورویا مورخلری هر نه دنسه پک چوق بو بوتوبورلر !

دلی پترو نک « حرب مقدس » نامیله دعوتنه اجابت و (پروت) انهزامنک آجیسی (بودغور بیجه) ده عثمانلردن آلمه غیرت ایستدیکندن دولای برتس (پاپاس) وسیلی پترسبورغه مواسلتنده فوق العاده شوق و مسرتله استقبال ایلدی ؛ بر چوق مواعید جیلده بولونولدی . ایسته بو وعدهلر هر سنه اعجاز ایستکلر بر ابر بوکون آرتشدن بیله !

۱۷۵۶ ده عثمانلرله بر حرب دها اولمش و قره طاغک طالع آیتینی نظم بیلدیرمک اوزره ۱۷۶۶ ده بووک بر سفر واقع ایشدر : سلطان مصطفای ثالث زمان سلطنتلرنده عثمانی اردوسی اوچ نقطه دن قره طاغ حدودنی تجاوز ایلشدر . طاغیلر بو مختلف قولاره قارشى موجود متعدد کچیلرله اوافق تفک باسقیلر با یوق اردومنه ایجه سقیبنی و بریورلردی . بو آشناده بر طرفدن عثمانی اردو کاهلرینه ایکی بیلدیرم دوشه رک ایکی باروت ده بوسنک آتشله غیبله افراد خشیت و دهشت کللی دیگر طرفدن قیشک شدتله اجرائی حکم ایلمسی بوزندن سنه مذ کوره تشرین ثانیسنه اردوی عایون رجته مجبور اولشیدی . بوسفرده طاغیلر استقلال و موجودبتلری اوغورنده ایجه جسارت و فداکارانی کوسترملردر .

عواصم اعتمادینه نظراً مومی ایله اوله مش بر مغاره ده اویوبورمش ۴ برکون اورادن جیقره رق عثمانلیری اورویدن طرد ایده جگمش ؟ ! .
(ایوان زرنوبه وویج) بالکنز حرب ایتمکله قالمش . مملکتک اصلاحات وتشکیلاتنه ده ایجه خدمت ایتمش وزمان حکومتنه اوفته قدر قره طاغلیلرجه مجهول اولان مدنیت آناری کورولمکه باشلامشیدی .

خضم جانی اولان وندیکیلر بیله مومی ایله وطنپرور نامنی وبرمشلردی . هان دائمی صورتده کچریدیکی حرب حیاشدن انتهاز ایده بیله یکی زمان وفاسله لرده ممالک متجاوزدهی دولاشیر ، معلومات نافعه طوبلار کتیرردی .

اوغلی (جورج) ۱۷۹۰ ده باهاسنک برنه کچدی . ابتدای حکومتنه جنتمکان بازید نامی زمان سلطنتنده بزمله حرب باشلامشیدی . مذکور حرب ایجه سوردی .
(جورج) زوجه سنک آرزوسنه اتیاعاً وندیکه چکیلیدی . بونک اوزرینه مملکت موافقیله اداره حکومت پایاسلرک اله کچدی .

بونلرک زمان اداره سیده حرب وضرب اعتباریله سلفلرینک کندن آشاغی قالدی . بونلر بر اللرنده صلیب دیکر اللرنده قلیج اولدینی حاله یابدقزلی مجازیه لرده اولدقجه موجودیت ملیهیی عافظه ایتمیلر . ۱۶۰۴ ده علی پاشا ۱۶۱۲ ده محمد پاشا برسنه سوکره ارسلان پاشا ایله اشقودره حوارینده اوچ مجازیه وپردیلر . بونلرک برایش کورمه ملری اوزرینه باب عالی قطعاً فتور کتیرمه راک کمال چرشله ۱۶۲۳ ده قره طاغ عثمانی ایبراطورلغه تابع اولدینی اعلان ایلیدی ؛ والحاق قلی اولمسیچون سلیمان پاشانی بیوجک بر اردو ایله قره طاغه کونوردی . مشارالیه کمال شدت وجسارتله قره طاغ ایجریسنه کیردی . و ۲۰ کون مجازیه اجرا سندن سوکره مجبوراً عودت ایتمدی .

بوندن سوکره حرب بر آرتاوسادیه ده ۱۶۸۸ ده عثمانلیلرک ایکنجی ویانه محاصره سندن سوکره وندیك جمهوریتی ایله آوستریا حکومتنک عثمانلیله قارشی پیلرنده عقد ایستکری اتقاقه قره طاغک کیرمه سنی تکلیف ایلدیلر . ووووده (بوغدانوویج) تکلیف مذکور دی درحال قبول ایتمدی . وندیك حکومتنک سلاح ، مهمات ، عسکرجه لازم کلن معاوتی بایمسی اوزرینه طاغلیلرک (قاسنووو) حوارینده کی قطعات سفیره عثمانیه قارشی لاینتقطع اجرا ایستکری جو ملرده عسکرین مغلوب اولدی . نامردانه واقع اولان بو تجاوز اوزرینه جانی صیقیلان سلیمان پاشا وندیك وره طاغلیلردن مرکب اردو اوزرینه یوروهرک جلاسنی مغلوب وپریشان ایتمدی . انترام

قره طاغده ائك اول پرنسلك ايدهن (برناربالزا) نامنده بر فرانسز پرنسيدر -
 تشكيل اينديكي حكومتك اسمي (زهنا) ايدى -
 عصرمنه كوره قدر قرون وسطانك تاقى حربلر نده طاغليلر ك شايان دقت بررول اويناد قىزى
 كورولپورده لکن حرب چارينك غائب اينديكي قوسوم ميدان عماريه سنى متعاقب بر چوق
 ملتداشارينك قره طاغه النجا ايلمنندن ايش ده كيشمدر - بونلر ك قره طاغك اويالچين
 طاغلىرى وطن اتخاذا اينتكلىرى آندن زماغه كلنجيه قدر خاصه بزمله يابدقلىرى
 محاريات كوزدن كچريليرسه چابولچيق غاوغاچيق طاغلى اسلاولر ايجون عاداتا برنوع
 حيات ومميشت شكلى آلمشدر .

طاغليلره ايلك عماريه ايدهن ونديكليلردر: ۱۴۰۴ ده برنس (ستراشچيروف)
 عثمانلر ك مهايت ومهاجراته قارشى اشقودره قى عاقله ايدهمه مك اميدسزلكيله
 ونديكليله صاعشيدى ؛ لکن حريص ونديكليلر ك بوله زحمتسزجه ملكته قونق
 خوشلر نه كيتديكيچون، اشقودره ايله اكتفا اينديلر، (بودوا) و (بار) قصبه لرى ده
 باسقنله ضبط اينديلر .

طاغليلر موافق مذكورمك استرداديجون عام ۲۰ سنه جنكله شمه كه مجبور
 اولديلر ائك نهايت حرب فراريلرينك صوك ملجأ لرى ده ضبط ايمك ايجون اعلان
 مخاصمه ايدهن عثمانلرله عماريه به طوتوشدقلىرى حالده ونديكليله قارشى غلبه
 چالشلردى .

برنس (بالزا) نك اوله سيه اوزمانه قدر قره طاغده حكمران اولان ايلك
 خانانك سونه سي اوزرينه ، حكومت عثمانيه تابعيتنده بولونان حرب حكمدارى
 قره طاغك صرپستانه الحاقى اعلان ايلدى ؛ لکن حريص مختاريت اولان طاغليلر
 ادعاى واني رد ايدمرك سلاحه صارلديلر وآرزولرى برينه كئيرديلر . رؤسادن
 (ايوان زرنويه ويچ) عماريه مذكورده كوستردى يارارلقله نماز اينديكيچون قره طاغه
 حكمدار اولارق برنس وتعبير ديكركله (وويووده) نصب ايلدى .

صريليلر نظر ننده (مارقو فراليه وي) ، نجارلر نژندنه (هوناد) ، روسلر
 عندنده (غلكساندر نووسكى) نه ايسه بوكون قره طاغليلر ياننده (ايوان زرنويه ويچ)
 ده اودر - موراليه عثمانلرله قارشى بدبختانه بر چوق عماريه بولومش وعين زمانده
 هر ك طاغليلرله ونديكليله قارشى بدبختانه بر چوق عماريه بولومش اولدينى حالده
 ينه جساتى غائب ايممرك ورفقاسنك غيرت وفعاليتلر نه كونه نرك متبادبا چالشمشدر .
 بوسيدن هر كس طرفندن قره طاغك مؤسس ويانيسى ، روسى ومجيسى نظريله
 باقيلر ؛ كندبى مقدس طائير ؛ ناي حرمتله ياد ايديلر .

صقیشدقلری زمان قره طاغ دالماجیا حتی صربستان داخلنه چکیله بیللملری و حکومت مذکوردهن هر صورتله معاونت کورملری ، دیگر طرفدن اطوار عبودیت و مداهنه کاربسیله مابین هایونده توجه قازانق یولنی بیلن روسیه سفیری (ایفنتایه ف) ک تأثیر واغفالیه حکومت عثمانیه نك بدایت مسئله ده هر سه ک آز قوت کوندرمسی ووقعه یه لایق درجه ده اهمیت و برمه مسیدر .

عصاته ککنجه ؛ بزم ضعیف مفرزه لرتمزی قوللابه رق همان باصمقدمه و بویوجک قوتلریمزه قارشى سیویوشوب صاوشمقدمه فوق العاده ماهر و جسور اولان (په کوبولوویچ) ی سفرک نهایتده یابه ققلری برده دها بدایتده یکانه رئیس و قوماندان طسانیه رق هپسی اونک باشنه طویلاشمش و زمان صلحه کی فوائد عیدده سنه رغماً اثنای حریده محاذیر کثیره سی مثبت و محقق بولونان مجلس حر بلرله ایش کورمه مش اولسه لر دی حکومت و قوماندانلریمزی دها درین دوشوندره جکلری شبهه سزدی .

قره طاغک مختصر بر تاریخچه سی .

مملکتیزک برعضو مهمنده مهلك برجیبان کی طوران واکثراً اوروبانک افکار مضموره سی اظهاره دلیل وره بر اوله کلن قره طاغک ماضیسنه بر نظر عطنی قائده دن خالی دکلدور :

طاغلیلر مملکتلرینک وضعیت جغرافیه و تشکلات ارضیه سنک خارق العاده لکندن بالاستفاده عصر لردنبری متین بر قلمه طبیعی حالده بولونان وطنلرنده بر حیات مدنیه یاشامایوب نهادیاً جنک ووغا ابله وقت کچرمشلردر .

۷ نجی عصر میلادیده (قارباط) طاغلرندن جنوبه اینهن اولاولره آرتان وودلرک اختلاطندن طاغلیلر وجوده کلاشدر . بونلر عثمانیلرک ظهورینه قدر کوچبه حالده وقت کچرمشلردر .

۱۴ نجی عصر میلادی ده ، تاریخک روایتنه نظرأ ، هر سه ک واشقودره ولایتک بر رسمیه شه مدیکی قره طاغدن مرکب مستقل بر برنسلک موجوددی .

قطعهٔ عسکریه دوت طرفی دوشونمکه مجبوردر ؛ چونکه عصاتک معین وثابت بر موضع مدافعه واستقامت حرکتی اوله‌ماز .

بوکا بناء مغلوباً (غراب) ه چکیلهن عنان پاشا مفرزه‌سیله تشرین ثانی نهایتده (بیلهک) ه کیرمک ایستین مفرزه‌لرک (بولوویچ) ک باصقینلرینه اوغراسی هپ بوکی امنیت ترتیباتک آلمه‌سندن ایلری گلشدر دیتیه‌بیلیر .

۴ — تشرین ثانی واسطنده (غوراچقو) نک نواتصنی اکلدن سوکره درعقب (نقشیک) و (بیلهک) موقعترینده ایجاب ایدن معاونت ایفا ایدله و (تره‌یین) ه عودنده اللهکی طوپلو قونک نقصانلری آتام ایدیلرک مانوره قابلیت آرتیرمقله اوغراشیله ایدی ، هم عصاتک اختلافی سابه‌سنده موافقیته اقراران ایدن ۹ کانون اول حرکت عسکریه‌سنه لزوم قالماز وهم‌ده مواقع محصوریه معاونت اندیشه‌سندن آزاده وهر نوع عصاة چته‌نی تنکیله آماده بیوجک برقوت الله بولونمش اولوردی .

۵ — هیچ اولمازه بوجه بالا قوت طوپلانقدن سوکره (راغوزه) و (قطارو) طریقاریله (دالماجیا) جهندن ارزاق ومهمات وقره‌طاعدن امداد وقوت آلان عصاتک حدود مذکوره ایله ارتباطی کسمک ایچون باشلیجه استقامتلردهکی مواقعی نقاط استنادیه حالته افراغ ایتک ، نقاط مذکوره نک یکدبکرینی وقرارکاهی هرآن خبردار ایلریچون مختلف وسائط مختاربه ایله تأسیس ارتباط ایتک ، و نقاط استنادیه آذرلرنده دولاشه‌رق ایجاب ایدن یرلره سریعاً کیتمک اوزره قوتلی وسبکیار برقوت بولوندرمی ایجاب ایدردی . خصوصاً مذکور مختار پاشا حضرتلرینک ورودندن آنجق برقاچ آی سوکره بدرجهیه قدر حصول بولمشدر .

۶ — موافقیتمز لکله باعث اسباب خارجه‌ده واردر: برطرفدن عصاتک

عسکریه ایدبان مصارف عظیمه نك بلکه اوندۀ دو قوزی تصرف ایدلتش
اورویا معاونت و تلقیناتنك ده اوکنه سد چکیلش اولوردی .

۲ — عصانه یاییلان ایلك مصادمه ده واقع اوله جق اوفاجق برظالیت
ومغلوبیتك تأثیری ایکی مخاصم اردونكکنیدن قات ، قات زیاده در .

فی الحقیقه ایکی اردونك ایلك عماره سنده قازانان ویا غائب ایدن طرفك
قوه ماده سیله برابر قوه معنویه سی ده فوق العاده آرتار ویا اکسیلیر .
عصاة مصادماتنده ایسه بونفع ویا ضرردن باشقه برعصاة جته سنك مغلوبیتی
دیگر لرینك سینمه لرینی ورؤسا آره سنه نفاق کیره رك پارچه لانه لرینی؛ بالعکس
برچته یه قارشیری مفرزه نك مغلوبیتی عصیانك هر طرفه سرائیتی وعصانك فوق العاده
جو غالسینی موجب اولور . ایشته بونكچون هر سگ عصیاننده مفرزه لر مزك
هر مغلوبیتی متعاقب دائره عصیان بویومشدر .

بناءً علیه تسکین عصیانۀ مقتدر کافی برقوتك یا دفته سـ و قبله حرکتنه
باشلانامسی ویا خود قوه کافیه طویلانجه یه قدر حرکت ایتیمه رك (قیلیق)
جوارنده بکله نسبی ایلك ایشه باشلایان واساساً ناکافی بولونان ۴,۲۰۰
کیشیلک قوت ایکی قولدن حرکت ایده جک یرده تک برقولدن کیده رك اولو
(تره یین) و مؤخرآ نقط سائر نك اکیال نواقصنه جالیشیلیمسی و قطعاً
پارچالانامسی لازمدی .

کذلک ۲۱ تشرین اولده عثمان پاشا مفرزه سنك (غراب) قلعه سنی
محاصره دن قورناردقن سوکره یالکز تعقیبیه بالا کتفا ضعیف برقوتله
عصانك مین موضعه هجوم ایتیمه سی ؛ ۱۰ تشرین ناییده (غلجه) ده مقدار
کافی قوت طویلانه دن اول شوکت پاشا مفرزه سنك (غوراجقو) نی قورنارمق
اوزره (لهبه رشنیک) کچیدلرینه تعرض ایلیمسی ایجاب ایدردی .

۳ — عصانك جولانکاهی اولان هر یرده یورویش اجرا ایدن هر

حرکات ایتماری و بومدت ظرفنده بارون (رودیچ) ك عصاة ایله کوروشمه سی تسیب ایدلی . مع مافیہ مختار پاشا (نیقشیک) ، کیده جک برارزاق قولنك (ریزانو) ده تشکیکله و قره طاغدن امرارینه برنسلکک معاونت ایلمسی شرط قویدی . بو شرطه راضی اولان برنس ، وعسینی انجاز ایتمکسزین اون بش کونلک برمدت جزئیہ نك کچ، جکنی بیلوردی . بارون (رودیچ) بالطبع هیچ بر نتیجه الده ایدمه دی . عصاة دیگر مغلوبیتلره اوغرامقسزین طاغلیلرک سفره اشتراکی تأمین ایچون ایجاب ایدن زمانی قازاندرمق و (نیقشیک) قلمه سنک اکال نواقصنه مانع اولمق مقصدیه ایپیلان شیرلک بر قومه دیدن عبارت اولدینی آ کلاشیلدی .

مع مافیہ مارت نهایته دوغرو مختار پاشا بالذات ۱۰ طابورله یوله چقدی ؛ طاغلیلره عصاتدن مرکب دشمن مغرزله رینه قارشی بر سورو محاربه لر اجراسندن سوکره موقع مذکورک اکال نواقصنه موفق اولدی .

بو محاربه لرده عصاة چوتجه دوچار تلفات اولدینیچون ایچه برمدت راحت و سکون ایچنده کیدی . و مایس او اسطنده (ظاجقه) ده طویلانان ۲۵ طابور ۱۱۰۰۰ کیشی) ایله بلا محاربه (نیقشیک) ك ایکنچی دفعه نواقصی اکال ایدلی . کذلک بر جوق نقاط مهمه یه ارزاق و مهمات لازمه ویرلدی . و حزران بدایتنده هر سکنده کی اردوی عثمانی مانوره یه جق بر حالده و هر درلو قیددن آزاده ایدی .

مطالعات .

۱ — ایلك عصیان ظهورنده شدت یرینه ملایمت کوسترملی ؛ حکومت قهر و تدمیره صاواشمقدنسه ائتلاف و ماشاته یاناشمیلیدی ؛ اجیدلرک صور مختلفه ایله عصاته ایتدکلری معاونت تقدیه نك حتی بر قاج منلی ایله ترقیه اهالی یه چاییشلمش اولسه ایدی ، ینه نتیجه سز قالان بوقدر سو قیات و حرکات

و مهمانی اکال ایلکه و حرکات حربیه ده ایشه یارابه جق نقاط استادیه وجوده کتر مکه حصر همت ایندی . احوال صحیه سی فوق العاده اندیشه آور اولان قطعات برقم مهنتی (موسنار) و (تره بین) جوارنده طویلا دی .
 بو ائنده رؤسای عصاة برای استشاره (زوبزی) ده طویلان دیلر .
 بالاتفاق (به کوپولوویج) ی میرالای پایه سیله هرک باش قوماندانی طانیدیلر ؛ و نفاقه سبب اولان رؤسای ایچلرندن چیقاردیلر . بو صورتله بر قومانده آلتنده طویلانان عصاة قطعاتک (موسنار) و (تره بین) چکیلمسندن بالاستفاده (تره بین) ایله (راغوزه) بولنی طوتدیلر و قصاب حسین پاشا لک قومانده ایتدیکی ضعیف بر پیساده مفرزه مزنی ده مغلوب ایتدیلر .

بونک اوزرینه مختار پاشا ۶ طا بور و برجبل بطر به سندن عبارت ۲۰۰۰ کیشیک بر مفرزه ایله ۱۴ کانون ثانی ده (تره بین) دن چیقهرق عصاتک اوزرینه محوم ایتدی . عصاة مغلوباً و مقهوراً (تره بین) جوارندن چکیلیدی ؛ واقع اولان محاربه ده قره طاغ بر سنسک قان برادری ده مقتول دوشدی .
 بومغلوبیت اوزرینه عصاة هر طرفه داغیلدی کبی انانی تعقیبه ۱۰۰۰ قدر عصاتده آوستریا حدودینه التجا ایتدی .

اومهنجی دور (۱۵ کانونه ثانی ۹۱ - ۱۸ صربرانه ۹۲) .

بر بچق آی قدر طویلانان عسکرک تسکین آلام و اوجاعنه ، تأسیس اداره و انتظامنه چالیشادی .

۵ مارت ۹۲ ده مختار پاشا طریق مسالمت و سکونته کیرملری ضمنتده رؤسای عصاتله قونوشق اوزره آوستریانک دالماسیا والیسی (رودیج) ایله کوروشمک ایچون امر آلدی ؛ آوستریانک خلوص و حسن نیتنه اینانیمان مشارالیهک اعتراضاتنه رغماً عثمانیلرک اون بش کون تعطیل

ايدىرك تام مخاربه قېزىشىدىنى صىرمەدە مەبىتدەكى ۲،۰۰۰ كىشى ابلە (پىلانا)
اوزرىنە يورودى ؛ اورادە بر حيوان قافلەسىنى ياقالادى و متعلقاً جنوبى
هرسكە دوندى .

رۇف پاشا (دوقا) بوغازنى كچەرك (نېقىشېك) ە كېردى ؛ 'واقىنى
اكال ايدلى ؛ ودرعقب (ترەين) ە عودت ايتدى .

كانون اول اواسطىدە رۇف پاشا خستەلاندىغىچون كېرى چاغرىلەرق
يرىنە (احمد مختار پاشا) تەيىن اولوندى . مشارالە حىضرتلىرى ۱۵ كانون
اولدە (قېلىق) ە واورادن (ترەين) ە كلدى .

كانون اول اواسطىدە عصيان ككافئ نقاتدە حال غلىاندە ايدى .
بالخاصە (راغوزە) ابلە (ترەين) يولى عصيانك اك زيادە مطمح نظرى
ايدى . چونكە بورادە بر جوق ارزاق قافلەلرئىزى ضبط ايتىك احمالى
موجوددى . بوېدىخت مملكتدە سفالت وپرىشانى اودرجهدە ايدى كە عصيانك
يكانە غداسى بزدن ياقالايەبىلەجكلىرى بر طاقم حيوان وازراقە منحصردى .

كانون اول اواسطىدە مختار پاشا هرسكە كلدىكى زمان تىكىن عصيان اېچون
تطبيق ايدىلن سياستى بك قارىشيق و مشوش بولقلە برابر عىسكرك حالئىدە
آجىنەجى بر حالدە كوردى . تىكىمىل قطعات اوتەبە برى بە داغىتمىش وخستە
لقلە اېچە صارصىلەش وھمان ھرشىدن محروم بر حالدە براقىلمىشىدى .

ھرنەقىدەر مشارالە بوسنە وھرسكدە تجمیع ايدىن بالعموم قطعاتە باش
قوماندان تەيىن ايدىلمش ايدىسەدە دوغىرودن دوغىرويە و مؤثر بر صورتدە
قوماندە ايدەجك وسائىلك فقدانە نظراً بوسنەدەكى قوماندانلقى قورو
برنامدىن عبارت كوروپوردى ؛ عصيانك شكل حادى بالذات محل وقمەدە بولونماستى
ايجاب ايتدىكىچون آنېجق خاصە ھرسك حركاتنە وقف نفس اتمىشىدى .
مشارالە اول امردە ارزاق دەپو ومغازەلرى تشكىل ايتىكە ؛ البسە

بوحالى فرست سايمان (په كوپولوويچ) (استولايچ) و (خاچقه) دن
(بيلهك) . گلگنده اولان ۳ و ۶ طابورلق ايكي مفرزمه چاڭدى وهر
ايكىسى مغلوباً (بيلهك) . سوقدى .

۲۸ تشرين ئاى ده ھرسكده كى تكميل قواى عثمانيه ۱۰ ياشا قومانداسى
آلتده ۳۵ نظاميه ورديف طابوريله تقريباً ۲,۰۰۰ قدر معاونه دن عبارتدى .
بو قونك ھان نصفي (تره بين) ده بولونوبوردى . بومفرزەك يكانه مقصدى
ساحلده (راغوزه) په چيقاريله جق ارزاقك سرعت ممكنه ايله جاب
واخذندن عبارتدى .

بوصرده ھر ايكي طرفك محروميت واضطرابانى درجه نھايه ده ايدى .
ياغان قارك تاثيريله بوسبوتون بوزولتس اولان يچمىز يولار اوزرنده ياييلان
محاربات ايسه عثمانى وھرسكللرده طاقت برافامشيدى .

۲ كانون اولده بالذات رۇف پاشا ، جوارده كى مفرزەلرله (قوربتو) ده
برلشمك اوزره (تره بين) دن حركت ايتدى . مقصدى وقتيله اھال
ايدلتس ويك صيقشمش اولان (نيقشيك) . ياردىم ايتمكىدى ؛ ۹ كانون
اولده (قوربتو) ده ۲۸ طابورطوبلانمشدى ؛ ۱۰ طابورله ارزاق قوللرئى
موقع مذكوره براقدى ؛ ۱۸ طابورله (دوقا) بوغازئى زورلامق اوزره
(قريستاچ) اوزرينه يورودى .

كچيدى طوتان رۇساي عصاة بر مجلس حرب عقد ايتديلر ؛ بر قسمى
(قريستاچ) ده كى عثمانيلرله هجوم ايتمىز ايتسه يوردى ؛ قسم ديكرى عثمانيلرلك كچيد
داخلته كيردكلى زمان يانلرينه دوشمكى ايلرى سورويوردى . بر درلو
ائتلاف ايدمديلر ؛ بونلردن (لازار) ايله (بوغدان) عثمانيلرى موضعه
بكله مكي موافق كورميرك ۱۲ كانون اولده عثمانيلر اوزرينه آتيلديلر ؛
ومغلوب اولديلر ؛ الكجسورلى اولان (بولوويچ) هجومه معاونندن استنكاف

پايلاسنده طوبيلاندى. (غوراجقو) ده اساساً محافظ اولارق آنجق ۲ طابور واردى؛ شوكت پاشا مفرزه سندن خيردار اولان (به كو بولوويچ) موقعك قارشيسنده برمقدار قوت براققدن سوكره ۳۰۰۰۰ كيشيك بر مفرزه ايله عثمانليارك كلهجكي استقامتمده (له به رشنيك) كچيدلرني طوتدى و (بيهلادوليو) كيريسندهده بوضو قوردى.

۳۹ تشرين اولده مفرزه عثمانيه عصاة موضعك قارشيسنه كلدى و (له به رشنيك) طاغتك كيريسنده كي يماجده قوتلى بروضع طوتهرق كيجيني آچيق اردوكاهده كچيردى. انى ايلده طاغليلر ايجه امداد آلديلر. و بو صورته قوتلرى تزايد اتمشيدى + ۳۰ ده شوكت پاشا (له به رشنيك) كچيدلرني كچمكه تشب ايتديسهده مغلوباً (مه توگيا) به رجعت ايلدى.

عصاتك واقع اولان شو غالييتى اوزرينه عصيان فوق العاده حاد برشكل آلدى. هر طرفدن امداد، مالزمه، ياره وارزاق كلنكه باشلادى.

ايلكنجى دور (۱ تشرين مائى — ۱۵ لائور مائى)

۱ تشرين تانيدن ايتياراً رؤف پاشا (غوراجقو) و (نيقشيك) قلعه لرنيك اكل نوافصى ايجون يكي دن تدابير جدي به توسل ايتدى. بوسنده بولونان قطعات كاملاً هرسكه جلب ايلدى. برطاقم كوكلى قيديله ممكن مرتبه قطعات معاونه نك مقدارى جوغالتيلدى. اردونك حيوانات قليله جه اولان نقصانى قسماً بوسنه دن قسماً ده ممالك سائره عثمانيه دن (قيايق) اسكله سنه كتير تيان آت و استرلره تلافى ايلدى. بويله بويوچك بر قوه عثمانيه نك قارشيلرينه كلسى اوزرينه عصاتك قوه معنويه سى قيريله رق اوج غروبه آيرلرينه سبب اولدى. بو انقسام اوزرينه رؤف پاشا قولابلقله (غوراجقو) به كيتدى و اكل نواقصدن سوكره هرته دنسه نيقشيكه اوغراميه رق (مه توگيا) و (بيلهك) اوزرندن دوغروجه (تره بين) دوندى.

اواسطنده (تره بین) ایله (قاستلنووو) آره سنده کی بلوقهاوزلر پک چوق صیقیشمشلردی . بونلردن (غراب) قلعه سی قوماندانی سریع بر امداد کلزسه تسلیمه مجبور اوله جغنی بیلدریوردی . بو خبر اوزرینه بیشرین اول کیجه سی عثمان پاشا قوماندنده سنده (تره بین) دن ۴ طابورله بر بطریه (غراب) ک امدادینه کوندردی . عثمان پاشانک شدتلی هجوملری سایه سنده عصاة چیکلمکه مجبور اوله رق حدود اوزرنده (قربوچا) صرتلرخی طوندی . عثمان پاشا موضعه ک متانته باقمه دن اوقاجق مفرزه سیله هجوم ایتدی . وعدم موفقیتله (غراب) ه دوغری رجته باشلادی . بونی فرصت صایان (به کوبولوویچ) بول اوزرنده ترتیب ایتدیکی بر یوصودن چیه قه رق انشای رجتمه یورغون ، دوشکون برحاله نک واوزون برقولده یورویهن عثمانلی عسکری اوزرینه آتیلدی . عثمانلیلر بویوک بر مغلوبیتله غراب قلعه سنه جان آتیه بیلدیلر .

بوذالیت اوزرینه (به کوبولوویچ) سریعاً شماله (دوقا) بوغازینه دوغری و یورودی . (بیوا) وادیسنده کی (غوراجقو) قلعه سی محاصره ایتدی . صدر اعظم عصیانک توسع وانتشارندن دولایی صیقیلیمغه باشلادی ؛ و مغلوبیتلری قوماندان احمد پاشانک اقتدارسنزلقته حمل ایدره ک تشرین اول نهایتنده رؤف پاشایی کوندردی . مشارالیه ک ورودی اوزرینه یکی بریلان موقع فعله قونه جقدی : اوزمانه قدر اوتیه ، بری به داغتیلان وهمان هر برده متلوب اولان کوچوک مفرزه لر یرینه قوتلی قوللر تشکیل ایله عصانک تحت محاصره به آلدینی مواقمک امدادینه قوشه رق نواقصنک اکلانه ، ارزاق وسائر ادخالته قرار ویرلدی .

بوقرار اوزرینه ۱۰ طابور پیاده و ۶ طوبدن و تقریباً ۶،۰۰۰ کیشیدن مرکب بر مفرزه شوکت پاشانک قوماندندی آلتسده اوله رق (غاجقه)

سلاحبرى پك ابى دكلديهده مملكتى ابى طانيور و موجود بر سورو
موانعدن استفاده ايديورلردى .

آغستوس نهايتده برقول جنوبدن (ترهين) و (بيلهك) اوزرندن ،
ديكر برقول ، شمالدن (نهرنتا) واديسندن ايلريه بهرك (غاچقه) يابلاسته
دوغرو يوروديلر . قوماندان احمد پاشانك مقصدى بوجوار اراضيسنى استيلا
ابدهرك (فوجه) به كيتمكدى .

۲۴ آغستوسده قوللرك هرايكسى ده مغلوباً (استولاج) و (ترهين) .
چكيديلر .

عصاة قوماندانى اك جسور و اك ماهر قره طاغ رؤسلسندن (به كويو -
لويوچ) اولوب ۶ ايلول ده (راغوزه) دن (ترهين) . كلان بر قافله به
تجاوز ايتدى ؛ و مسذكور قافلهك سلامتيجون (ترهين) دن كوندربلن
عثمانلى مفرزه سنى مغلوب ايتدى .

ايلول نهايته دوغرو (قىليق) . طوغرو صارقدى . كذا بر عثمانلى
قافله سنى وورمق ايسته ديسهده قافله محافظى طرفندن بوسكور تولدى .

عصاتك شووافق موقتلىرى اوزرينه عصيان شمالده (نهرنتا) واديسنه
قدر سراياله برابر (به كويولويوچ) (ترهينجا) جهتلرنده بولنان و سرور
پاشانك نشر ايتديكى فرمان هايون اوزرينه حكومه طور مطاوعت كوستره
جنوب اهاليسنى آياقلانديردى .

احمد پاشا ۱۰۵ طابورلق كوچوك بر مفرزه ايله شماله كيتدى . شوكت
پاشا ۷ طابور ۱۱ سوارى بلوكيله جنوب طرفلرينه قوشدى . (به كويولويوچ)
بويله قوتليجه بر مفرزهك و رودينى خبر آليز آماز كال مهارتله شوكت
پاشانك اوكندن چكيلهرك قره طاغ حدودينه چكيدلى و تكرر (راغوزه) ايله
(ترهين) آره سنده كي فقلياته صارقيتلىق ايتمكه باشلادى . تشرين اول

بر قول (استولاج) اوزرندن (بيله ك) ه كیده جك واو چوارده کی عصائی داغیتدقدن سوكره (نیشیک) اوزرینه یورویه چكدی .
 دیگر قول ، (بوووویولیا) دن كچرك (تره بین) ه كیده چكدی .
 برنجی قول ، ۸ اغتوسنده نیشیک بر مقدار ارزاق زمهات ادخال ایده .
 بیلدیه ده عصاة قارشینده (استولاج) استقامتده رجته مجبور اولدی . و دیگر قول ایله ایجه سوكره و کوچ بلا تأسیس ارتباطه موفق اولدی .
 ایکنجی قول ۱۸۰ اغتوسده (تره بین) او كنه کیر کز عصاة خط مجاصره یی رفع ایله صاوشدی کتیدی و عسا کر عثمانیه برون قانامقسزین قله به کیره رك استجکاملری اشتغال اییدی . طاغلیلر تعقیب نامه برشی کور مدکار یچون زحمتسزجه چکایدیلر .
 بو صرده باب عالی درویش پاشایی استانبوله جلب ایتمدیکی کچی دول معظمه نك توصیه سی اوزرینه عصاتله کوروشه رك ایشی صالحاً تسویه ایتمک اوزره تشکل ایده جك قومیسونك رئیسی و بوسنه و لایتك فوق الماده قومیسری صفتیله خارجیه ناظری سرور پاشایی کوندردی .
 سرور پاشا اغتوس نهایتنه دوغرو هر سکه کلدی و بر اصلاحات فرمان هایونی نشر و اعلان ایلدی ؛ رؤسای استشاره (تره بین) جوارنده بر مناسترده طویلانیدیلر ؛ روسیه نك ال التندن تشویق و مظاهرتی کورهن عصاة نه حکومت عثمانیه نك مواعید صلاحجویانه سنه قولاق آصدی ؛ نه ده آوروپانك نصایح و وصایای ظاهره سنه ایناندی ؛ کماکان ودها شدتله عصیانه دوام ایتمدیلر .
 ۱۹ اغتوس ده تکمیل هر سك مواقعه عادتاً سر یلمش کچی داغنیق بر حالده ۲۰ طاوردع سواری بلوکی ۱۲ طویدن و تقریباً ۱۰۰۵۰۰ کیشیدن عبارت بر قوت واردی . قوماندان احمد پاشا اییدی . بو قونك قارشینده معاون طاغلیلرله برابر ۸ : ۱۰ بیسك قدر عاصی بولونیوردی . مر قوملرك

۱۴ ده عصانك تاديينه مأمور اولان سليم پاشا (موستار) دن چيقه رق (نوموسين) بورومشده آز زمان ايچنده رجته مجبور اولمشيدى .
 بونك اوزربنه عصيانى باصديرمىق وتكميل هرسكده تامين حاكميت ايتك ايچون حكومتجه تشبثات واقداماب جديده بولونه جق زمان كلشيدى .
 ۱۱ و ۱۲ ده (موستار) ايله (قره طاغ) حدودى آرمسندى برچوق يرلرده عصاة غلبه چالمشيدى . تموز اواسطنده (تره بين) موقى ده عصاة طرفندن قوشاتيلمشيدى . مذكور موقع آدرياتيك دكزى ساحلنده عصاة ويووده لرينك محل اجتماعى اولان (راغوزه) يه و (قره طاغ) حدودينه يك يقين ارلدن كې برچوق يوللر كده ملتقاسنده بولونيوردى . بوراسى عصاة ايچون مهم برنقطه استناد واس مهمات اوله جنى كې ايلريده قره طاغ ليله الاله و يرمك ايچونده فوق العاده شايان اهميتدى . حال بوكه شهر عاى برقلعه ارملقله برابر محافظ اوله رق ده تقريباً ۳ بياده بلوكى واردى .
 آغستوس اينده (تره بين) اطرافى محاربات صغيره به جولانكاه اولمشيدى . محافظلر على الدوام خروج ياييور ايديسه لرده قوتلرينك آزلندن دولاي خط محاصره ي ياره ميورلردى . بو ائاده (تره بين) ۱۰ (موستار) و (راغوزه) يه كېدن يوللر اوزرنده بللى باشلى موقعلر كاملاً محاصره ايدلمشيدى .
 آغستوس نهايته دوغر ومواقع مذكور دنك برچوغى فقدان ارزاقدن دولاي عصانك اله دوشه شيدى .

آنجق بو صرهدى باب عالى عصيانك جدبت و اهميتى، تهلكه نك وخامتى نظر دفته آله رق آغستوس ايچريسنده مختلف تاريخلرده پارچه ، پارچه ۲۰۰ ، ۴ كيشى قدر بر قوتى (قيليق) . كوندرمىشيدى . درويش پاشا بوقوته قوماندان نصب ايدلدى . مشاراليه اولاك مهم اولان (تره بين) ايله (نيقشيك) محاصره لرينك رفته قرار و يردى ؛ قوتى ايكيه آيىردى :

ادوار عصیان؛ عصیان باشلیجه اوج دوره آیریلیر:
 دور اول، ۲۹۱ سنهسی مایس نهایتدن تشرین اول نهایته قدره ۵ آی دوام ایدر.
 دور ثانی ۱۰ تشرین تانیدن ۱۵ کانون ثانی به قدر ۲،۵ آی امتداد ایلر.
 دور ثالث ایسه ۱۵۰ کانون ثانی ۹۱ ایله اعلان حرب تاریخی اولان
 ۲۰ حزران ۹۲ آره سنده کی دوردر.
 ۱۸ اغستوس و ۲۰ ایلولده عصیانک ایکی مفرزدمزه قارشی (تره بین)
 اوکندن و (تره بینچا) وادیسندن بلاحجاریه صاووشمهسی استننا ایدیلیرسه
 برنجی دور داغنیق و اوافق مفرزدمزک کاملاً مغلوبیتلریله نهایتتمش
 و عصیان فوق العاده حاد بر شکل آلمشدر.
 ایکنجی دورده (بیلهک) جوارنده ایکی و (تره بین) جوارنده بر
 کوچوک مفرزدمزک مغلوبیتلردن صرف نظر ایدیلنجه طویلوجه و بویوجک
 قوللرمزک عصانه غلبه چالیدنی کورولور.
 اوچنجی دور ایسه همان کاملاً عاصیلرله مکمله وسکونت ظاهره ایله
 کچمش، بالکز (نیقشیک) ک ا کمال نواقصیچون مارتده بر حرکت عسکریه
 یایلمش و سفر مدتجه باقمزلق یوزندن دوچار خرابی و پریشانی اولان قطعاتک
 تخفیف آلام واضطرابنه، ا کمال نواقص و مالزومه سنه حصر همت ایدلمشدر.
برنجی دور (۲۴ مایس ۹۱ — غایب تشرین ثانی).
 ۲۴ مایس ۹۱) وستاردن کلن بر قافله مز عصانه طرفندن ضبط
 ایدلدی؛ حکومت شدتی آرتیرنجه بدایتده موقعی اولان عصیان اطرافه
 سرایتله عمومی حالی آلدی.
 ۱۳ تموزه دوغرو (موتار) دن آستریا حدودینه قدر تکمیل منطقه
 آتش ایچنده قالمشیدی. عصانه خروات، هرسکی و قره طاغلیلردن ترکب
 ایدیوردی.

(غراب) ، (تره پين) ، (بيلهك) ، (مه توپكا) ، (نهومسين) ، (نيقشيك) (غوراچقو) قلاع صغيردىسى واردى ؛ بونلرك اك مهملىرى (تره پين) ، (نهومسين) ؛ (نيقشيك) دى . هېسى ده برطاقم عادى قلعهلر ايدىسلرده زمانك طرز تحكيمينه مهما امكمن توفيق ايدلمش اولمقله برابر يولسلزلق دولايىسىله بويوك طويلرله محاصره لرى ده ناقابل اولدغيچون بك جوق قيمت و قدرت كوسترمكده ايدىلر . بونلردن باشقه مذكور قلعهلر جوارنده و (دوقا) ، (پيوا) واديسى (تره پين) و (قاستانووو) كې بللى ، باشلى استقامتلرده بلوقهاوزلر دخى موجود بولونيوردى .

هرسك باشليجه اكلهسى (قيليق) لپانى ايدى، سوقيات عسكريه نك ، برآ امكانزلغنه مبنى ، كاملاً مذكور لپانله اجراسى لازم كليوردى .

هرسك عصيانى .

اسباب عصيانه ؛ دور استيلا مزده فاتحان و جنكاوران عثمانيه يالكنز اراضى فتحيله اكتفا اتمشلىر تنظيم ممالك، ترفيه اهالى ، تمثيل عناصر خلاصه فتح قلوبه اهميت و برمه مشلر و سناء عليه مركز حكومت . قلب ممالك ضعفه باشلانجه اجزا و اقصى ممالك آن بان اختلالرله صارصيله رق بيدرنى بزدن آييرلمغه باشلامشدر . ايشته بروجه بالا آييريلان اجزاي عثمانيه كې هرسك خرسيتيانلرى ده حاكيت عثمانيه بك كوچلكله وايسته ميهرك اطاعت ايدىيورلردى . بيك مشكلاتله باصديريلان عصيانلر دور ، دور آله وه نيوردى . هر نه قدر ويركولرك آغيرلغندن ، مأمورين و خاصة تحصيلدار و ژاندارمه لرك تضيقلرندن شكايات اولونيوردى سه ده دور انحطاطمزدنبرى شرقه مسلط اولان اوروپالرك مملكتتمزه كوندره كلدكارى مشوقلرك اغواآت و تلقينانى باشليجه اسباب عصيان اوله رق كوستريله بياير .

صوکره بردن بره جنوبه دونر ؛ (موستار) دن کچر ؛ (قیلیق) لیمانک شامنده آدریاتیق دکزیه دوکولور .

(تره بینجا) اسمنده ساحله موازی اوفاق برنهر دها واردر ؛ (نهره نسا) منبئی یقیندن چیقاروق غرب شمالیدن شرق جنوبی به دوشرو آقار ؛ (تره بین) دن کچر ؛ (قطارو) کورفزی استقامتنده برمدت دها آفدقندن صوکره غائب اولور ؛ هر حالده تحت الارض برطاقم منفذلر بولهرق دکزه آقاسی اغلب احتمالدر .

بونلردن باشقه (سالامسقا) کبی برقاج اوفاق جای ودرلر دها وارسه ده متصبسز اولهرق وادیلرده غائب اولمقده درلر .

خطوط سوق الجیشیه دن بوللر :

- ۱ : قیلیق - مینقوویج - موستار ؛
- ۲ : قیلیق - اوتوو - تره بین - بیلهک - سوتورینا ؛
- ۳ : سوتورینا - تره بین - بیلهک - مه توکیا - فوجه ؛
- ۴ : موستار - نه وه سین - زالوم - فوزیجا - مه توکیا - نیششیک ؛
- ۵ : موستار - استولاج - لیوین - تره بین ؛
- ۶ : تره بین - نیششیک ؛

بونلره یول دیمکدنسه پاته قا دیمک دها مناسب اولوردی . چونکه عربیه و صحرا طویجیلرینک مرورینه نامساعد ایدیلر . هر طرفده بوغازلر ، کچیدلر بولوندینی کبی (مه توکیا - غاچقه) و (نیششیک) موقع مستحکملمری آره سنده کیمه سی فوق العاده مخاطره لی اولان (دوقا) بوغازی واردر . بالخاصه (غاچقه) ایله (موستار) آره سنده کی یول ایله دیکر بوللرده عین موانع ، عین مشکلات موجوددی . بونلردن باشقه غنچی یول ایله (موستار) جوارنده برلشنه بر ایکی یول دها واردی .

نقاط سوق الجیشیه اولهرق : (موستار) و (فوجه) موقلملرندن باشقه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۹۲ - ۹۳ سفرینک مقدماتی .

۹۱ - ۹۲ هر سڪ سفری .

دارالحربانك احوال جغرافیسی .

هرسك قطعه سی نامی آنتده کی منطقه اراضی بوسنه ولایتک مانله جنوبیه سنده بولونان قسمدر . غرباً آوستریانک دالماجیا ایاتی ، جنوباً قره طاغ برنسلکی (شیمدی قراللی) ، شرقاً دولت علیه نك طاشلیجه سنجانغی ، شمالاً بوسنه ولایتیه محدوددر .

آلب سلسله نك شعبه جنوبیه سی اولان و بوسنه وهرسك طاغلرنی تشکیل ایدن (آلب دیناریک) سلسله سی هر سڪک هان هر طرفه قول آتمشدر ؛ و بوراده کی زروه لرك ارتفاعلری ۱,۰۰۰ ایله ۲,۰۰۰ متره آره سنده تحول ایدر . مذکور سلسله دن حاصل اولان طاغلر صارب ، یالچین قیالغ و اورمانلر وسرت اوچوروملرله محاطدر .

سلسله مذکوره آدریاتیک دکزبله طونه نهری حوضه سی آره سنده مهم برمانع طبیعی تشکیل ایدر .

هرسك داخلنده باشلیجه (نهرنتا) نهری وارددر: نهر مذکور (غاجچه) یابلاسیله (نوه سین) جوارندن چیقار ؛ اولا طار بروادی داخلنده شماله دوغرو آقار ؛ مؤخرآ بوسنه ایله هر سك حدودینی تشکیل ایتدکن

نتیجه نیک هجلیکی دوشونولمکیزین برچوق افرادک قانی بهانه سنه مال اولان قره طاغ
تجاوزچی تصویب و تنسیب ایتک کی برخطای سیایدن قطع نظر ، درت عسردنبرو
کوسترله مین برجرشله قره طاغک برباشندن کیروب دیکرندن بیقه رق تاریخ
عسکریمزی برمثال بهین ایله تریین ابدن سلیمان پاشا مرحوم و پودغورچی به کلیر ،
گلز سخته حریده بیکلیک کوسترون جلال الدین پاشا مقفور نقیددن زیاده تقدیر
و تجیله سزادرلر .

چسور طاغلیلرک برکونده ۶۰ کیلو متره مسافه قطع ایتک شرطیله موسنار
جوازنده مملکتلریته دوشرو قاجیشلری منافیله بعض کیمه لر عندنده الاکن جای
قبول بولان « الجاهل چسور » ضرب مثل عامیانه سنک سقطاقنی کنج فکرزه قارشى
ایلت ایدمکیم : جاهلک چسارتی تهلکاتی کورمدیکی آته قدردر و او آن مهلکده
وهم و بیجان باشلار . حال بوکه ابراز چسارت اوآنده لازمدر ، عالم ایسه یا تهلکة
ملحوظه بی اولدن درک ایدرک دور اندیشانه داورانیر ، و یاخود بوهلکة ناکاهانیک
ظهوری آنده وهم قایلماز ، نه پایه یه چکنی دوشونور . اسعار سالمه مزده بعض
امیرک ، آغارک غالردن ، افندیلردن زیاده چسارت کوستردیکی واقع و محققدر .
ایشته بوخال فن معارضلریک عاقله سی اخلال ایتکده در ، بوراده اصل اونوتولان
نقطه شود : ایکی شخصک علی العموم ایکی شهبک مقایسه سنده شرط اساسی
خواست موجودنک کافه سی مساوی طونوله رق یا لکز برخاصه نک تدقیق و مناقشه
ایدله سیدر . بناء علیه عالم و جاهل یکی شخصدن هانکیسنک حریده دها زیاده چسارت
کوسترله بیله چکی آکلامی ایچون ایکیسنک عین طبع و مزاجده ، عینی (قاراقته در) ده ،
عین خصیت و فطرتده بولونمالری مقتضی در .

هرسکده یاراراق کوسترون محمدآغا ایله زویزده ابراز قهرمانی ابدن شعبان آغا
عالم ، متفطن اولسه لردی اوفاجق بر ساحده دکل فرقه ، قول اردو باشلرنده مکمل
ایش کورورلردی . بالقان طاغلرنده ، قارص اووه لرنده شورابه ، بورابه کیزلتن
باشلار ، بکلرک جبانلری بیلکیلرندن دکل قورقاق اولدرق طوغمه لرنده ینه اولهجه
بو یومهلرنده در . طاغلیلر فن حرب بیله لردی نه اوله اولو اورته ایلرله لر ونده
متوهانه آله بیادیکنه قاجارلردی ! ذاتاً هر مسلکده شین اولان جهل هبیچ برزمان
عسکرلکده زین صاییه باز . چسارت ، جهانله دکل ، خلقت سمنازه ، دیانت کامله ،
حیت و طنزورانه ایله توأمدر . بوخصائل عالیله اکتساب علوم و فنون چسارت
عسکره بی تقیددن دکل بالمکس تزئید ایدر . ۷ — کانون ثانی — ۳۲۷

جغرافیای عسکری و تاریخ حرب معلی

علی فطری

مرضل

آثار مختلفه دن [*] اقتباس ايمك اوزره عون حقله ايكنجى كتابده ييتدى .
 كتابك طرز ترتيبى حقلنده برايكى سوز سويليه جكم : اكر تاريخ حربلمزده
 دارالحركاته دائر ذره قدر معلومات ويره دن - سرك تحريبنه باشلايدش وحرليك
 تدقيق ومطالعه سنده بيلنمه سى الزم اولان معلومات جغرافيه اللهكى خريطه لرده كوروله
 بيلن مواده انحصار ايشدر . حال بوكه بالخاصه مكتب طلبه سى دارالحرك جغرافيسى
 اوكر نه دن اول سفره باشلاسه حرركات حريبه ده اك مؤثر عاملر بيانده اولان
 اراضى قاورايه ماز ، عوارضك قيمت واهميت مطلقه سى خريطه ده بالطم كوره سن
 وپوسيله استفاده محدود وحفظ وقايدن عبارت قالير . بوكا بناء سرك باشلانجنده
 دارالحركاته دائر برنيزه معلومات اعطاسى مناسب كورولشدر . بوندن باشقه
 جغرافى عسكرى ايله تاريخ حربك توحيداً تدريس ساقه سييله سرك سوكنده
 آياستفانوس معاهده سى وبرلين قونفره سى نتيجه سنده حدودك ده كيشمه سندن دولاي
 دويار بيدل اولان حال حاضر دارالحركاته دائر برقم معلومات ومطالعات ده كتابك
 نهايته علاوه ايدلشدر .

آذربايجان دكزندن ايران حدودينه وقره طاغدن آغرى طاغنه قدر قوجه
 براولكيني قانه بولايان و ۲،۵ سنه دن زياده سورهن شرق سفر مشومتك مبدأ
 خونين اولان و ۳۳ سنه فاصله ايله خاطرته امتده ايكي الم ايز براقان « هرسك »
 سفر ودارالحركانى ، هم تكميل شرق سفريتك صفحات اوليه سنى كوزمك وهمده
 تشكيل هصانه دائر بر فكر ايدنيك ايجون - حرركات مهمه حريبه نك عدم وجودينه
 رغماً - كتابك باش طرفنده بازلشدر .

تكميل سفر تعطيل محاصره وموقت متارك كر دولاي سييله برطاقم ادوار وصفنايه
 آيريش « هر برينك نهايته » تنقيدات « تعبير طرفه فروشى يرينه « مطالعات » قيديله
 اكتفا ايدلشدر . برسته سوكره زبون وحالياز محاربه لرندن اول وصوكره كى دور
 انديشانه قرارلرى وسفر مذكورك بدايت ونهايتنده يابدقلى ماهرانه رجعتلى ايله قلب
 ملتنه برموقع ميجل قازانان وپوسفرده دشمنك نصن راده سنده برقوتله ، نتيجه نه
 اولورسه اولسون ، طاغلبلى حدودك ايجريسنه آتان مختار باشا حضرتلريله

Evenement d ' Orient (*) Guerre d ' Orient (آمه ده لوفور) ؛

(محمود مختار باشا) ؛ عثمانلى — قره طاغ سفرى (اسماعيل فاضل باشا) ؛
 قره طاغلبلر ده سوق الجيش وتعبيه (سداد بك) .

فهرست وسؤال

سؤال صحیفه

مدخل

- ۱۶ [*] ۹۱ - ۹۲) هر سگ سفری : دارالحركت ك احوال جغرافيه سی ؛
هر سگ عصبانی اسباب وادوار عصبان و دور لره عائد مطالعات .
- ۱۷ ۱۶ (قره طانك مختصر بر تار بنجه سی) ؛ ۲۹۲ ده قره طانغ دارالحركاتی
واردوسی ؛ اسباب حرب ؛
- ۱۸ ۳۲ برنجی دورده طرفینك قوت ، وضعیت و سفر پلانلری ؛ شمال حرکات
حربیه سی و مطالعات ؛
- ۱۹ ۴۷ برنجی دورده جنوب حرکات حربیه سی و مطالعات ؛
- ۲۰ ۵۶ ایکنجی دورك صفحه اولاسنده طرفینك قوت ، وضعیت و حرب
پلانلری ؛ حرکات حربیه و مطالعات ؛
- ۲۱ ۶۴ دور ثانیك صفحه ثانیسنده طرفینك قوت ، وضعیت و حرکات
حربیه پلانلریله اوچنجی دورده طرفینك پلانلری و حرکات حربیه ؛
- ۲۲ ۷۹ حال حاضر دارالحركاتی : بعدالحرب طرفینك حدودی ، خطوط
ونقاط سوزالجیشیه سی ؛ دارالحركات داخلنده طرفینك وضع الجیشی
(فرقه ولوا مرکز لری) ؛ مطالعات سوق الجیشیه : طرفینك وضعیت
عسکریه سی و متقابلاً تعرض و مدافه لری .

[*] ۱۵ سؤال برنجی کتابده کی « تعبرات سوق الجیشیه و عوارض جغرافیه » به

عائد در .

اخطار : متن کتابده اینجه یازیلانلر در سده سویله جک و صوروله جقه ده
عموی امتحان پروگرامنه ادخال ایدلیه جکدر .

جغرافیای عسکری و تاریخ حرب در سلارندن :

ایکنجی کتاب

(۹۱ - ۹۲) لهرسك سفی ،

۹۲ - ۲۹۳

عمانی - قرطاع سفی

عالم حضرت دار الحکافی

مکتب حربیه نك یکی بروغرامنه کوره یازمشدر .

(برعموی خریطه ابله ۵ فروکیسی وارد)

ارکان حربیه بیکیاشیمی

علی فطری

درسعادت - ۱۳۲۷

مکتب حربیه مطبعه سنده باصلامشدر .